Uniwersytet Warszawski
Варшаўскі Універсітэт

Studium Europy Wschodniej
Студыюм Усходняй Еўропы

Centrum Studiów Białoruskich
Цэнтр Беларускіх Студыяў

Rocznik Centrum Studiów Białoruskich

Гадавік Цэнтра Беларускіх Студыяў

Nr 6 / № 6

Poświęca się 140-leciu urodzin jednego z twórców białoruskiej idei narodowej prof. Wacława Iwanowskiego

Прысвячаецца 140-годдзю з дня нараджэння аднаго са стваральнікаў беларускай нацыянальнай ідэі праф. Вацлава Іваноўскага

Warszawa / Варшава 2020

Recenzenci / Рэцэнзенты:
Prof. dr hab. Eugieniusz Mironowicz, prof. dr hab. Siargiej Kowalew, dr hab. Oleg Łatyszonek prof. UwB, dr. hab. Jerzy Grzybouski prof. UW, dr hab. Aliaksandr Smalianchuk, dr hab. Siarhej Tokć, doc dr. Albina Semianchuk / праф. др. габ. Яўген Міpановіч, праф. др. габ. Сяргей Кавалёў, др. габ. Алег Латышонак праф. Універсітэта ў Беластоку, др. габ. Юры Грыбоўскі праф. Варшаўскага ўніверсітэта, д.г.н. Аляксандр Смалянчук, д.г.н. Сяргей Токць, дац. к.г.н. Альбіна Семянчук

Над нумарам працавалі:

(redaktor / рэдактар)
Henadź Semianchuk / Генадзь Семянчук

(sekretarz redakcji / сакратар рэдакцыі)
Tatsiana Kasataya / Таццяна Касатая

(sekretarz techniczny / тэхнічны сакратар; tłumaczenia białorusko-polskie / пераклады беларуска-польскія; korekta tekstów w j. polskim / карэктура тэкстаў на польскай мове)
Filip Urbański / Філіп Урбаньскі

(projekt okadki / праект вокладкі)
Aliaksandr Perahudau / Аляксандр Перагудаў

(korekta tekstów w j. białoruskim / карэктура тэкстаў на беларускай мове)
Katsiaryna Krot / Кацярына Крот

(tłumaczenia białorusko-angielskie i polsko-angielskie / пераклады беларуска-англійскія і польска-англійскія)
Paulina Semianchuk / Паўліна Семянчук

(skład i łamanie / камп'ютарная вёрстка)
Zmicer Hupianiec / Зміцер Гупянец

Druk i oprawa
Duo Studio

Kolportaż:
tel. +48 22 55 27 990
e-mail: wydawnictwa.studium@uw.edu.pl

First edition

ISSN 2450-8144

W serii „30 tomów na 30-lecie Studium" – tom No 26/30

STUDIUM EUROPY WSCHODNIEJ UNIWERSYTET WARSZAWSKI
Pałac Potockich, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa
Tel. 22 55 22 555, fax 22 55 22 222, e-mail: studium@uw.edu.pl; www.studium.uw.edu.pl

W serii
„30 tomów na 30-lecie
Studium Europy Wschodniej"
tom № 26

Wacław Iwanowski / Вацлаў Іваноўскі
25.05.1880 – 7.12.1943

Jubileusz. Studium Europy Wschodniej. 1990-2020 „30 tomów na 30-lecie”

CZAS BIEGNIE niezwykle szybko. Tym na pozór banalnym stwierdzeniem chciałbym opisać odczucia moje własne, jako osoby od lat kierującej Studium Europy Wschodniej, a także i moich kolegów, którzy stwierdziwszy fakt zbliżającego się Jubileuszu 30-lecia, przyjęli to z ogromnym zaskoczeniem. To prawda, można się zastanawiać, jak to się stało, że 30 lat przebiegło tak szybko, ale ogromnie uspokaja nadzieja, wręcz przekonanie, że tego czasu nie zmarnowaliśmy.

Nasze 30-lecie to bowiem setki konferencji, to setki wydawnictw, to już tysiące absolwentów szkół i programów stypendialnych, to także rozległa współpraca międzynarodowa, która zaowocowała wręcz założeniem kilku Stacji SEW poza granicami. A wreszcie to przywrócenie, w 1998 r., po ponad półwieczu nieistnienia regularnych studiów wschodnich w Polsce (ostatni nabór studentów, w Wilnie i Warszawie, przeprowadzono latem 1939 r.). A dziś, w dniu Jubileuszu 30-lecia, Studium może się chlubić grupą już kilkuset absolwentów – młodych dobrze wykształconych specjalistów „od spraw wschodnich”, osiągających niekiedy już poważne kariery, pochodzących przy tym zarówno z Polski, jak i dzięki stypendiom rządowym, z całego regionu. Tu mogę jedynie potwierdzić – „kadry są najważniejsze”…

Zacząłem się zastanawiać, jak można i jak należy ten Jubileusz uczcić. Zbiegło się to z faktem, że rok 2020 jest naprawdę rokiem nadzwyczajnym. Rozwój epidemii koronawirusa przyniósł decyzję zamknięcia najpierw zajęć akademickich i przeniesienia ich do systemu on line, a następnie przejście całego Zespołu Studium na wiele tygodni do pracy zdalnej. To, wbrew pozorom, pomogło w decyzji o sposobach uczczenia Jubileuszu, albowiem pozwoliło zmienić

bieżące obowiązki administracyjne na spisywanie, opracowywanie i korekty tekstów.

Postanowiliśmy bowiem uczcić Jubileusz jednostki dydaktyczno-naukowej w sposób wzorcowo naukowy – przez wydanie serii książek. Początkowy plan obejmował jedynie edycję kilku podręczników profesorów wizytujących, którzy wykładali dla studentów Studiów Wschodnich w ciągu ostatniego 10-lecia. Ale następnie plany i ambicje stawały się coraz większe i rozległe. W ich wyniku seria podręczników profesorów wizytujących zajmie jedynie pierwsze 10 pozycji. Jest to seria bardzo ważna, bardzo znacząca, a książki te latami będą służyć studentom Studiów Wschodnich i zapewne nie tylko. Ale ta sytuacja wirusowa oraz kierująca niżej podpisanym ambicja nadzwyczajnego uczczenia Jubileuszu doprowadziły do rezultatu, jestem przekonany, również nadzwyczajnego. Oto w roku, w którym wirus zablokował lub uniemożliwił większość prac na uczelniach, nam udało się przygotować 30 tomów w ogromnej większości całkowicie oryginalnych, bądź na nowo opracowanych. Tak właśnie zespół Studium Europy Wschodniej przygotował i uczcił Jubileusz swego 30-lecia – „30 tomów na 30-lecie Studium".

Dziękuję Redaktorowi niniejszego Tomu, dziękuję Autorom artykułów, dziękuję wszystkim Autorom całej serii, dziękuję wszystkim osobom, dzięki którym ten wspaniały plan udało się w tak trudnym czasie zrealizować. Składam gratulacje obecnym i dawnym Wykładowcom, Pracownikom i Współpracownikom Studium, którzy mają prawo do słusznej dumy z Jubileuszu.

JAN MALICKI
Studium Europy Wschodniej
Uniwersytet Warszawski

Tom niniejszy nosi numer 26.

30-годдзе Студыюм Усходнееўрапейскіх Даследаванняў (1990–2020) „30 тамоў да 30-годдзя”

ас ляціць няўмольна. Гэтым, здавалася б, трывіяльным выразам я жадаў бы апісаць уласныя эмоцыі – эмоцыі чалавека, які шмат гадоў кіруе Студыюм Усходнееўрапейскіх Даследаванняў (Studium Europy Wschodniej UW), а таксама пачуцці сваіх калег, у якіх усведамленне надыходзячага юбілею выклікала здзіўленне. Сапраўды, факт, што 30 год праляцелі як адно імгненне, дзівіць, але вера ў тое, што мы не дарэмна выкарысталі гэты час, абнадзейвае. Наша 30-годдзе складаецца са шматлікіх канферэнцый, сотняў выдадзеных кніг і ўжо тысячаў выпускнікоў адукацыйных і стыпендыяльных праграм. Міжнароднае супрацоўніцтва і, як вынік, стварэнне некалькіх арганізацыйных пунктаў за мяжой, сталі візітнай карткай Студыюм. Адным з галоўных нашых дасягненняў стала аднаўленне ў 1998 годзе, пасля амаль паўвекавай адсутнасці, рэгулярнага набору студэнтаў на спецыяльнасць, прысвечаную праблемам Усходняй Еўропы (апошні набор студэнтаў па гэтай спецыяльнасці ў Вільні і Варшаве праводзіўся летам 1939 года). У год свайго 30-годдзя Студыюм можа ганарыцца групай з некалькіх сотняў выпускнікоў – маладых, добра адукаваных спецыялістаў, якія зрабілі сваю кар’еру як у Польшчы, так і, дзякуючы ўрадавым стыпендыям, ва Усходнееўрапейскім рэгіёне. У гэтым выпадку я магу толькі падкрэсліць, што „кадры вырашаюць усё”…

Адкінуўшы эмоцыі, я пачаў задавацца пытаннем, якім чынам варта адзначыць наш юбілей. 30-годдзе Студыюм прыпадае на 2020 год, які сапраўды стаў незвычайным і шмат у чым вызначальным. Эпідэмія каранавіруса спрычынілася да таго, што спачатку было прынята рашэнне перанесці стацыянарнае навучанне на абшары Інтэрнэту, а потым – на доўгі час перавесці калектыў Студыюм на аддаленую працу. Гэта, насуперак усяму, дапамагло ў прыняцці рашэння пра фармат святкавання юбілею і дазволіла

накіраваць нашы адміністрацыйныя і арганізацыйныя намаганні на падрыхтоўку тэкстаў і кніг.

Такім чынам, прынята рашэнне адсвяткаваць юбілей навуковадыдактычнай установы найбольш навуковым чынам – выдаць серыю кніг. Першапачаткова планавалася надрукаваць некалькі падручнікаў запрошаных прафесараў, якія выкладалі для студэнтаў Студыюм на працягу апошніх дзесяці гадоў. Але з часам раслі амбіцыі, а за імі пашыраліся і планы, якія рабіліся ўсё больш грандыёзнымі. У выніку серыя падручнікаў аўтарства запрошаных прафесараў зойме толькі першыя дзесяць пазіцый у спісе з трыццаці запланаваных да публікацыі выданняў. Вартасць дадзенай серыі кніг бачыцца ў тым, што яны будуць служыць і дапамагаць у атрыманні адукацыі студэнтам, якія спецыялізуюцца на праблемах Усходняй Еўропы, яшчэ доўгія гады і, магчыма, не толькі ім. Сітуацыя, якая ўзнікла ў сувязі з эпідэміяй, і нашае імкненне адсвяткаваць юбілей, як я перакананы, неверагодным чынам прынеслі незвычайныя вынікі. У год, калі вірус заблакаваў або зрабіў немагчымым правядзенне велізарнай колькасці запланаваных ва ўніверсітэтах мерапрыемстваў, мы здолелі падрыхтаваць 30 арыгінальных або перапрацаваных і дапоўненых выданняў. Менавіта такім чынам калектыў Студыюм Усходнееўрапейскіх Даследаванняў падрыхтаваў і адсвяткаваў уласнае 30-годдзе: „30 тамоў да 30-годдзя Студыюм".

Дзякуй рэдакцыі і аўтарам дадзенага тома № 6 „Гадавіка Цэнтра Беларускіх Студыяў", дзякуй усім аўтарам серыі, дзякуй усім людзям, якія ўвасобілі ў жыццё гэты выдатны план. Віншую цяперашніх і былых выкладчыкаў, супрацоўнікаў і калег Студыюм Усходнееўрапейскіх Дасле- даванняў, якія маюць поўнае права ганарыцца нашым юбілеем.

Ян Маліцкі,
Дырэктар Студыюм Усходнееўрапейскіх Даследаванняў
Варшаўскі ўніверсітэт

Гэты том
мае нумар 26.

Spis treści / Змест

Артыкулы

Крыніцы:

Рэцэнзіі:

Віктар Якубаў
(Наваполацк)

Выбудова кліенцкай сеткі Льва Сапегі ў канцы XVI — пач. XVII ст[1].

Апошнім часам постаць Льва Іванавіча Сапегі (1557–1633) становіцца адной з найбольш запатрабаваных у беларускай палітыцы памяці. Спачатку дэмакратычныя няўрадавыя арганізацыі, а потым дзяржаўныя структуры пачалі разглядаць яго ў якасці стваральніка III Статута ВКЛ. У пастаўленых у Лепелі (2010) і Слоніме (2019) помніках яго фігура візуалізуецца ў выглядзе „мужа" са світкам (Статутам) і гетманскай булавой, што можна дэкадзіраваць як увасабленне ідэалагем „уставадаўцы", „справядлівага бацькі", „дасведчанага воіна" беларускай дзяржаўнасці.

Сапраўдны Леў Іванавіч паходзіў з чарэйскай галіны Сапегаў, прадстаўнікі якой некалькі пакаленняў не траплялі на сенатарскія пасады. Але Леў Сапега, які адвучыўся ў еўрапейскіх універсітэтах толькі два гады, здолеў завалодаць пасадай і ўтрымацца ў фаворы пры двары і Стэфана Баторыя, і Жыгімонта Вазы. Напрыканцы жыцця стаў пярэднім сенатарам ВКЛ (адначасова і віленскім ваяводам, і вялікім гетманам), а да таго ж зрабіўся, адной з найбольш уплывовых і заможных асоб усёй Рэчы Паспалітай. Нягледзячы на ўсю важнасць вывучэння гісторыі сацыяльных структур, якую можна раскрываць на падставе пісьмовай спадчыны кліенцкай сеткі феадальнага „дому"

[1] Tekst powstał jako praca końcowa w ramach Programu Stypendialnego Rządu RP im. Konstantego Kalinowskiego — Program II w roku akademickim 2018/2019. Opiekunem naukowym pracy był prof. dr hab. Leszek Zasztowt ze Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego.

Помнік Льву Сапегу ў Лепелі

Помнік Льву Сапегу ў Слоніме

Л. Сапегі, навуковая польская[2] і беларуская[3] гістарыяграфія тэмы вельмі сціплая.

Традыцыйна гісторыкі або вывучаюць палітычную біяграфію ў храналічнай паслядоўнасці, або трохі закранаюць пры разглядзе больш шырокія праблемы развіцця грамадства. У выніку на сённяшні дзень няма навуковых прац, якія б паспрабавалі аб’яднаць эканамічныя, сямейныя, палітычныя, рэлігійныя і культурныя інстытуцыянальныя

[2] S. Inglot, *Sprawy gospodarcze Lwa Sapiehy 1588–1607*, [w:] *Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone prof. dr Fr. Bujakowi,* Lwów 1931, s. 165–225; A. Czwołek, *Piórem i buławą. Działalność polityczna Lwa Sapiehy, kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego,* Toruń 2012; A. Rachuba, *Obraz działalności publicznej nielubianego bohatera. Uwagi w związku z pracą Arkadiusza Czwołka o Lwie Sapiezie,* „Kwartalnik Historyczny”, 2015, № 2, s. 323–346; A. Rachuba, *Frakcja Lwa Sapiehy — zarys problematyki,* [w:] *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa profesora Krystyna Matwijowskiegó,* Toruń 2006, s. 503–511; U. Augustyniak, *„Stary sługa” jako przedmiot badań nad klientelizmem magnackim na Litwie w XVII wieku,* „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 2010 (R.58), № 1, s. 71–85; U. Augustyniak, *Specyfika patronatu magnackiego w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII wieku. Problemy badawcze,* „Kwartalnik Historyczny”, 2002, № 1, s. 97–110; A. Zakrszewski, *III Statut Litewski a Lew Sapieha,* [w:] *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku),* Warszawa 2014, s. 457–464.

[3] А. Скеп’ян, *Ураднікі і дваране Льва Сапегі ў 80-я гады XVI — пачатку XVII ст.*, [у:] *Сапегі: асобы, кар’еры, маёнткі,* Мінск 2018, с. 25–49; І. В. Саверчанка, *Канцлер Вялікага княства. Леў Сапега,* Мінск 1992; В. Чаропка, *Леў Сапега: Бацька айчыны,* [у:] *Уладары Вялікага Княства,* Мінск 2002, с. 327–408; *Леў Сапега (1557–1633 гг.) і яго час*, Гродна 2007; *Род Сапегаў*, „ARCHE-Пачатак”, 2016, № 3.

сувязі, што прывялі да станаўлення такога гістарычнага феномена, як кар’ера Льва Сапегі. Бо, нягледзячы на індывідуальныя таленты, у закрытай станавай сістэме, без шматфактарнага заплечча і падтрымкі такі моцны сацыяльны ўзлёт і замацаванне на вяршыні грамадства наўрадці былі б магчымыя.

Марксісцкая метадалогія, якая тлумачыла кар’еры ў грамадстве пераважна эканамічнымі дэтэрмінантамі, яўна саступае ва ўсеабдымнасці поглядам сацыёлагаў, якія, пачынаючы з П’ера Бурдз’ё, лічаць сацыяльным капіталам усе варыянты сувязяў у грамадстве, што ўзнікаюць на падмурку ўзаемнай камунікацыі, могуць быць рэсурсам для атрымання выгод[4]. Вылучаюць чатыры віды грамадскага капіталу: эканамічны, сацыяльны (сувязі, у т.л. палітычныя і сваяцкія), культурны (веданне кодаў культуры) і сімвалічны (прэстыж, гонар). Кожны сацыяльны капітал складаецца з даверу, нормаў і ўстойлівых адносін[5]. Прапорцыі валодання капіталамі вызначаюць месца — асноўны статус чалавека ці групы — у структуры грамадства. Хоць эканамічны капітал і з’яўляецца пропускам да шматлікіх статусаў і кантактаў, але ён усё адно залежыць ад ведання пра яго і прызнання з боку грамадства, таму функцыянуе як сівалічны капітал[6]. Механізм сацыяльнага капіталу выглядае наступным чынам: донар (патрон) дае рэцыпіенту (кліенту) нейкі карысны рэсурс, а той у адказ служыць. Служачы давярае патрону і структуры, у якую яго дапусцілі, а тыя, у сваю чаргу,— яму і карыстаюцца з плёну агульнай працы. Так выбудоўваюцца трывалыя сеткі адносін, якія і ствараюць грамадства[7].

У гістарычнай навуцы ступень даверу можна вызначаць па колькасных параметрах і тэрытарыяльным ахопе сеткі, доўгатрываласць жа сувязяў (адсутнасць цякучкі) і наяўнасць „патрэбных”/высокастатусных кліентаў будуць сведчыць аб яе якасных параметрах. Мы можам прасачыць зафіксаваныя дакументальна сувязі і нормы грамадства. Кожная гістарычная асоба заслугоўвала і фіксавала свае статусы ў сямейным, рэлігійным, эканамічным, палітычным і культурным інстытутах. Відавочна, самімі людзьмі і грамадскімі структурамі для прызнання і замацавання статусаў праводзіцца мэтанакіраванае стварэнне і карэкцыя

4 П. Н. Шихирев, *Природа социального капитала : социально-психологический подход,* „Общественные науки и современность”, 2003, № 2, с. 19.

5 П. Бурдье, *Формы капитала*, „Экономическая социология”, Москва 2005, № 3, с. 52, 101.

6 Тамсама, с. 67; Ф. Фукуяма, *Социальные добродетели и путь к процветанию,* Москва 2004, с. 114.

7 Р. Патнэм, *Чтобы демократия сработала. Гражданские традиции в современной Италии*, Москва 1996, с.175.

„ідэальнага” вобразу ў вачах грамадства сучаснікаў і нашчадкаў. Нават калі адбывалася фільтрацыя помнікаў пра нейкую асобу, па выніках яе дзейнасці мы можам бачыць мэты, метады і магчымасці выбудовы і павышэння асабістага статусу, або статусу ўсёй сацыяльнай сеткі на чале з патронам, у кожным з 5 сацыяльных інстытутаў. Задача дадзенай публікацыі — на падмурку раней цалкам не аналізаванага дакумента[8] раскрыць метады збору сацыяльнага капіталу пры выбудове кліенцкай сеткі „дому і двара” Льва Сапегі ў першыя два дзесяцігоддзі яго кар’еры.

Дакумент *Kwity Lwa Sapiehy,* пра які пойдзе гаворка, уяўляе сабой працоўны сшытак, што складаецца са 102 аркушаў (частка з іх не запоўнены). Датаваных запісаў з пазначэннем прозвішчаў за 1590—1596 гг. — 68, а за 1601 г. — 89. Трэба адзначыць, што ў дакуменце асабістыя імёны і пасады амаль не згадваюцца, як і не датуюцца табліцы са спісамі слуг, што стварае цяжкасці пры дакладнай ідэнтыфікацыі асоб і часу іх знаходжання ў залежнасці. Больш таго, „польскі” скарапіс аўтара робіць некаторыя прозвішчы нечытэльнымі. Але разам тым наяўная інфармацыя дазваляе прасочваць абрысы пэўнай сацыяльнай структуры.

Паводле „*Квітоў*”, у склад структуры дому і двара Л. Сапегі ўваходзіла некалькі катэгорый залежных і працуючых на патрона высакародных кліентаў і „*паспольства*”. Першымі ў спісе ідуць 44 „*служэбнікі*” з расшыфроўкай „*слугі*”. Другая па чарзе група — юргельднікі (13 чалавек) і трэцяя — „*урадныкі*” (15 асоб). Да чацвёртай катэгорыі „*каморнікі*” можна аднесці 80 прозвішчаў. Такім чынам структурна сацыяльную сетку складае 4 групы статусаў з замацаванымі ў назве асноўнымі характарыстыкамі залежнасці: слугі — даручэнцы, юргельднікі — утрыманцы, ураднікі — намеснікі і каморнікі — дробны адміністрацыйны персанал. Насуперак меркаванню Анастасіі Скеп’ян[9], да каморнікаў нельга адносіць выключна зборшчыкаў чыншаў па маёнтках, бо гэтым жа тэрмінам абазначаецца яшчэ шэраг іншых чыноўнікаў, уключна з мытнымі на каморах ВКЛ. Магчымасці прызначаць мытных ураднікаў, здаваць пасады ў арэнду, — важная крыніца прыбытку і ўлады, паколькі ў апошняе дзесяцігоддзе XVI ст. Леў Сапега шмат разоў становіцца арандатарам мытаў ВКЛ. Галоўны арандатар абяраў субарандатараў. Яго кантроль над персанальным складам мытных каморнікаў быў відавочным і негатыўна ацэньваўся сучаснікамі, аб чым сведчыць пагроза ад полацкай і віцебскай

[8] *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. Rankraščių sryrius* (далей — LMAVB RS), F.17–106, Kwity Lwa Sapiehy (далей: *Квіты Льва Сапегі*, або *Квіты*).

[9] Тамсама, с. 37.

шляхты выклікаць Льва Сапегу і Крыштафа Радзівіла „Перуна" позвамі на суд у 1599 г. за злоўжыванні іх слуг на мытнях[10].

Калі ў выпадку атрымання староства вызначальнымі былі воля манарха і наяўнасць вакансій, то ў набыцці маёнткаў для магната і да таго ж кіраўніка дзяржаўнага справодства ўсё ж пераважалі асабістая воля і бачанне перспектыў развіцця тэрытарыяльна-гаспадарчых комплексаў у адной мясцовацi — латыфундый. У „*Квітах Льва Сапегі*" запісы пачынаюцца з 1591 г., на той момант Л. Сапега ўжо 2 гады быў вялікім канцлерам ВКЛ, трымаў Маркаўскае і Магілёўскае староствы, валодаў маёнткамі каля Талочына, Коханава, Горак, Чарэі, Белай (Лепеля), Лемніцы, Маладзечна, Мядзеля, а таксама Мендзырэчча на Падляшшы.

Маёнткі на поўначы Беларусі, вакол месца яго нараджэння, матчыных Астроўны і Чарэі, для Л. Сапегі, напэўна, мелі вялікую асабістую вагу і разглядаліся сям'ёй як бацькаўшына. З гэтай нагоды ён будуе і аздабляе, нават падчас рокашу 1606–1608 гг., Траецкую царкву ў Чарэі. Відаць, нездарма абодва родныя браты вялікага канцлера ВКЛ зрабілі кар'еру на ўсходзе ВКЛ. Малодшы родны брат Льва Андрэй пры яго пратэкцыі з 1588 па 1611 г. з'яўляўся аршанскім старастам, з 1600 па 1605 г. быў кашталянам віцебскім, а потым да смерці ў 1611 г. заставаўся мсціслаўскім ваяводам. Наймалодшы брат Льва Рыгор Іванавіч застаўся аршанскім падкаморым, але яго сын Аляксандр–Дажбог пераняў аршанскае староства пасля смерці дзядзькі.

Выглядае мэтанакіраваным паслядоўнае набыццё вялікім канцлерам ВКЛ шэрагу ўладанняў у міжрэччы Дняпра і Дзвіны. Прычым гэтае бачанне размяшчэння інвестыцый падзялілі і працягнулі яго сыны. Вяршыняй стварэння магнацкай „дзяржавы" стала пераняцце пасля смерці Яна Караля Хадкевіча ў 1621–1625 гг. шэрагу яго маёнткаў, уключаючы дабудову замкаў у Старым Быхаве і Ляхавічах сынам Л. Сапегі Янам Станіславам і набыццё Бешанковічаў у 1630 г. яго другім сынам Казімірам Львом у дадатак да падруцкіх Рагачова, Талачына і Бялынічаў. Такім чынам у руках Сапегаў сканцэнтравалася значная колькасць маёмасці, ажно да атрыманага канцлерам магілёўскага староства. Вакол перанятай у кодэньскіх Сапегаў Іказні Л. Сапега пачаў фармаваць латыфундыю, якая расцягнулася пасам праз Друю і Росіцу (набытую ў Карценяў у 1602 г.) на Інфлянцкім памежжы ажно да Асвеі. У Інфлянтах

[10] *Scriptores Rerum Polonicarum,* t. VIII: *Archiwum domu Radziwiłłów. Listy ks. M. K. Radziwiłła, Jana Zamojskiego, Lwa Sapiehy*, Kraków 1885, s. 224; В. Якубаў, *Дзвінскі гандль і яго падаткаабкладанне ў пачатку XVII стагоддзя,* „Веснік Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта", 2016, № 9, с. 83.

з 1598 г. ён стаў старастам Парнаўскім і асабіста наведаў староства, а яго інтарэсы ў правінцыі прадстаўлялі Марцін Курч і Мацей Ленек, якія былі жанатыя з сёстрамі Л. Сапегі Тэадорай і Марыянай. Такім чынам стратэгічна Л. Сапега набываў маёнткі ў Падзвінні і Падняпроўі, фальварачная гаспадарка якіх арыентавалася на сплаў прадукцыі ў Рыгу.

Але гэта не вычэрпвала эканамічных амбіцый вялікага канцлера ВКЛ. Акрамя роднага Віцебскага і Полацкага ваяводстваў ён пачаў набываць уласнасць па ўсіх ваяводствах ВКЛ. Падвіленскія маёнткі мелі цэнтры ў Мядзелі, Маркаве і Маладзечне, але большае развіццё атрымалі панёманскія маёнткі і фальваркі, цэнтрам якіх стаў Слонімскі павет. У 1598 г. вялікі канцлер ВКЛ набыў там Ружану і Ласосна, а таксама Зэльву ў Ваўкавыскім павеце[11]. Зямельныя набыткі дадалі эканамічнай моцы палітычнай прысутнасці ў гэтых паветах, якая існавала з 1586 г. у выглядзе трымання Слонімскага судовага староства. Слонім, а пазней Ружана сталі адной з рэзідэнцый яго сям'і. Драбнейшыя маёнткі Л. Сапега прыкупіў у Менскім і Навагрудскім ваяводствах і на Жамойці. Набыццё ўласнасці ў розных рэгіёнах ВКЛ дыверсіфікавала крыніцы прыбытку, на выпадак вайны або неўраджаяў.

Пайменны пералік эканамічных кліентаў, прывязаных трыманнем і выкананнем наглядчых функцый да маёнткаў патрона, даюць *„Квіты”* называючы іх *„ураднікі”*: Божэмінскі (Мацей) — *„намеснік іказаньскай маетнасці”* ў 1592–1600 гг.,[12] субарандатар новападвышаных мыт ВКЛ; Пшэстаноўскі (Добрагост) — трымальнік староства Ясвоньскага ў 1595–1600 гг.,[13] а пазней загадчык Ковенскай мытні[14]; Водэрацкі (Мікалай) — трымальнік Рэтаўскага маёнтка ў 1596–1600 гг.[15]; Пашкоўскі (Ян) — *„намеснік”* Маркаўскага староства ў 1589–1594 гг.[16]; Галенскі (Ян) — *„намеснік”* у Блудзенскім старостве[17]; (Іржы?) Блінкструп — пыкаўскі ўраднік (?)1592–1594 гг.[18]; Рубец (Шымон) — арандатар Лемніцы ў 1598–1602 гг.,[19] Талочына — у 1604–1606 гг. і воласці Якаўлевіцкай і Басейскай *„за Дняпром лежачых”* — у 1604–1607 гг.[20]; Літэцкі (Ежы) —

11 А. Скеп'ян, *Ураднікі і дваране Льва Сапегі*, с. 29
12 S. Inglot, *Sprawy gospodarcze Lwa Sapiehy 1588–1607*, s. 170,182.
13 Ibidem.
14 Ibidem, s. 207.
15 Ibidem, s. 184.
16 Ibidem, s. 183.
17 Ibidem, s. 185
18 А. Скеп'ян, *Ураднікі і дваране Льва Сапегі ў 80-я гады XVI — пачатку XVII ст.*, с. 34.
19 S. Inglot, *Sprawy gospodarcze Lwa Sapiehy 1588–1607*, s.181.
20 Ibidem, s. 182.

трымальнік мястэчка Суша з усімі прыбыткамі і азёрамі і млыном у 1594–1597 гг.[21]; Печыньскі (Войцэх?) — трымальнік *„Ясенага і Странёцага з усім і баярамі і паданымі”*[22]; Грахоўскі (Ян) — трымальнік маёнтка Медзырэча і 2 фальваркаў (Воршэ і Бярозы)[23]; Енджэйскі (верагодна, Іван Енджэёўскі (Андрыеўскі) — уніяцкі біскуп Хелмскі і Бэлзскі ў 1604–1619 гг.); а таксама малавядомыя Косаўскі, Валенты, Залескі (нехта з Корсакаў-Залескіх ці ўласнік Залесся побач з Маркавам (?). Такім чынам, большасцьураднікаў вядомы з прац Стэфана Інглота і Анастасіі Скеп'ян, але не ўсе пералічаныя былі прывязаны да патрона эканамічна — намеснікамі ці арандатарамі.

Трыманне зямельнага надзелу было далёка не адзіным спосабам арганізацыі сацыяльных структур ВКЛ у эпоху Новага часу. У рэчаіснасці не прывязаная да васальнага надзелу шляхта сама выбірала, з кім і на якіх умовах заключаць пагадненні, да якога магнацкага дому „прыстаць” і калі ад яго „адстаць”. Сетка такіх шматаб'ектных міжродавых адносін і стварала структуру шляхецкага стану. Традыцыйнае грамадства — карпаратыўнае. Асобна вылучаная ў *„Квітах”* катэгорыя *„ўраднікаў”* — субарандатараў маёнткаў — была нешматлікай, менш там толькі *„юргельднікаў”*. Для двара Л. Сапегі асноўным эканамічным спосабам утрымання слуг была выдача ім грошай і тканіны, шмат хто з іх неўзабаве пасля гэтага рабіў кар'ерныя скачкі на сенатарскія пасады. Аднак далёка не ўсё вырашалі грошы.

Сацыяльны і палітычны капітал складалі асабістыя і сямейныя сувязі ў цэнтрах прыняцця рашэнняў, выкарыстанне службовага статусу і магчымасць размяркоўваць пасады ў цікавых для кліентаў структурах. Вялікі канцлер ВКЛ паводле сваіх функцый быў кіраўніком дзяржаўнага справаводства, каардынатарам знешнепалітычных місій і выведкі ВКЛ — адпаведна да яго сцякалася знешне- і ўнутрыпалітычная інфармацыя. А паколькі Л. Сапега быў у фаворы пры двары, умела падаваў Жыгімонту Вазе патрэбную інфармацыю, то ён здолеў пасьпяхова для сябе „дапамагаць” розным асобам, выбудоўваючы той ці іншай ступені жорсткасці прывязкі да сябе і свайго дому. Так, Ян Корсак Галубіцкі, Аляксандр Гасеўскі, Рыгор (Яраш) Тарлецкі былі ганцамі і пасламі да Масквы, „слугамі”, паводле *„Квітоў”*, абавязанымі сваёй кар'ерай патранату Л. Сапегі.

Калі разглядаць адміністрацыйны рэсурс, яго асноўным параметрам будуць пасады прадстаўнікоў роду. Сярод Сапегаў назіраецца ўнутрыродавая салідарнасць. Старту кар'еры маладога Льва Сапегі

---
21 Ibidem, s. 182.
22 Ibidem, s. 180.
23 Ibidem, s. 180.

пры двары дапамагла пратэкцыя дзядзькі з кодэньскай лініі, ваяводы наваградскага Паўла Іванавіча, а потым яго сына Мікалая. Мікалай Паўлавіч Сапега з 1576 г. стаў мінскім, а з 1588 па 1599 г. — віцебскім ваяводам, а яго брат Андрэй Паўлавіч быў намінаваны ў 1598 г. полацкім ваяводам, хоць з-за канфлікту з палачанамі да рэальнага выканання абавязкаў ён так і не здолеў прыступіць. Фармальна апошняе дзесяцігоддзе XVI ст. кодэньскія Сапегі былі на вяршыні адміністрацыі Падзвінскіх ваяводстваў. Прадстаўнік кодэнскіх Сапегаў — сын кіеўскага старасты Паўла Ян Пётр — перад тым як стаць кіраўніком сапежынскіх узброеных сіл у Інфлянтах (1600–1609) і пад Гузавам (1607 г.), нарабіў перад Валовічамі пазык на 11 250 коп, якія вялікі канцлер ВКЛ пагасіў у 1593 г. Адзначым, што з часоў рокашу 1606–1608 гг. і да канца жыцця ролю „сеньёра" роду Сапегаў пачаў адыгрываць менавіта Леў Сапега: так ён успрымаўся каралём і сеньёрам Радзівілаў Мікалаем Крыштафам Радзівілам „Сіроткам".

Абывацелямі аршанскага і віцебскага паветаў былі пазначаныя ў *„Квітах"* арыстакратычныя роды (князі Лукомскія, Друцкія, Саколінскія) і паны — дробныя фаміліі, напрыклад Курчы, Галімскія, Цеханавецкія. Невыпадкова дзеля атрымання палітычнай падтрымкі Л. Сапегі кароль у 1598 г. зрабіў яго старастам магілёўскім, чым замацаваў панаванне чарэйскай галіны Сапегаў у Аршанскім павеце. Інтарэсы ў Мазырскім і Рэчыцкім паветах забяспечвалі князі Жыжэмскія і „слуга" стольнік мазырскі Стэфан Лавейка (род Лавейкаў, як і Рысінскіх, меў полацкае паходжанне). Ніжэй, праз мяжу ў Кароне, да гэтай групы адносіцца і пан Судоскі[24], які трымаў у арэндзе ад Льва Сапегі Чарнобыльскае староства. Староства гэтае, як і Аршанскае, Сапегі пераняли ў Філона Кміты. Стрыечны брат Л. Сапегі Лукаш Міхайлавіч Сапега ажаніўся з Сафіяй Кмітай, якая ў пасагу ў 1597 г. прынесла Чарнобыльскую воласць. Другая дачка Ф. Кміты Багдана таксама пайшла замуж за прадстаўніка дому Сапегаў — Юрыя Друцкага Горскага. Дом Сапегаў замацаваўся па ўсім Падняпроўі аж па Кіеўскія прыгарады.

Ля Чарнобылю Прыпяць упадае ў Дняпро і пачынаецца Прыпяцка-Бугскі шлях, асноўная гандлёвая артэрыя Палесся. У гэтым рэгіёне прадстаўніцтва Сапег забяспечвалі Цярлецкія. Сямён Цярлецкі (Тарлецкі) з Пачапава на Піншчыне разам з сынам Ярашам (Рыгорам, Георгіем) былі пісарамі ў канцылярыі ВКЛ, аб чым маюцца сведчанні ў некалькіх кнігах метрыкі ВКЛ (кнігі з 1585 па 1614 г.). Яраш Цярлецкі па хадайніцтве Л. Сапегі ў 1590 г. стаў не толькі падстоліем пінскім, але і судовым вой-

[24] Ibidem, s. 170.

там менскім[25], трымальнікам Габровіцкай і Пацюкоўскай валасцей свайго патрона ў 1603–1604 гг.[26] Яраш (Грыгоры) Цярлецкі ў *„Квітах”* класіфікаваны як *„слуга”*[27]. У 1592 г. з 400 коп маскоўскага мыта на юргельды пайшло 220 коп — *„пану Волку на адправу да Масквы 60 коп, на страваванне паслоў маскоўскіх а слуг маіх Галубіцкага (Яна Рыгоравіча Корсака) і (Яраша) Цярлецкага — 100”*[28]. Родным братам Яраша быў Кірыл Цярлецкі — луцкі біскуп і адзін са стваральнікаў уніі. Відавочна, праз яго Л. Сапега меў уваход у праваслаўны і грэка-ўніяцкі клір.

Важнейшай часткай эканамічнага капіталу з'яўляюцца фінансы. Акрамя ўзаемных трансакцый паміж феадаламі, Л. Сапега карыстаўся інвестыцыямі з боку мяшчан. *„Квіты”* фіксуюць, што на выплату 100 коп у 1591 г. *„новаму маскоўскаму паслу”* і менскаму войту Я. Цярлецкаму ў Навагрудку прыехаў нейкі не названы па прозвішчы Лукаш (Мамоніч(?), а 1 жніўня 1592 г. 200 коп яму выдалі полацкія мяшчане[29]. Адзначым, што ўзгаданы некалькі разоў віленчук Лукаш Мамоніч, скарбны ВКЛ, брат віленскага бурмістра, 24 мая 1592 г. пазычыў Л. Сапегу першую частку сродкаў (6000 коп) на арэнду мытаў ВКЛ[30]. Ён жа быў партнёрам па выданні трэцяга Статута ВКЛ і карыстаўся сапежынскім гербам „Ліс”. Выдача сродкаў і карыстанне гербам сведчаць аб надзейнасці сувязяў Л. Сапегі ў мяшчанскіх колах ВКЛ. Кашталянам віцебскім (1594–1600) быў Ян Янавіч Зяновіч (каля 1550–1614), які яшчэ ў бытнасць падстоліем ВКЛ у 1593 г. атрымаў ад Л. Сапегі 1000 і 1875 коп[31], а пазней стаў смаленскім кашталянам (1600–1614). Менш ганаровай, але даволі важнай была пасада кіраўніка судоў, адміністрацыі і фінансаў гарадоў — войта. Так, войтам віцебскім з 1598 па 1603 г. быў слуга і юргельднік Л. Сапегі Аляксандр Гасеўскі, у Магілёве з 1596 г. лентвойтам служыў скарбнік ВКЛ Мікалай Бральніцкі (сваяк полацкага арцыбіскупа Гедэона Бральніцкага), а войтам з 1597 г. становіцца Яраш Валовіч[32], войтам Менску быў Я. Цярлецкі.

25 *Беларускі архіў*, т. 3: *Менскія акты,* вып. 1 (XV–XVIII ст.), Менск 1930, с. 71.

26 S. Inglot, *Sprawy gospodarcze Lwa Sapiehy 1588–1607*, s. 184

27 LMAVB RS, F.17–106, арк. 1, 35, 36

28 Тамсама, арк. 1.

29 Тамсама, арк. 36.

30 Тамсама, арк. 1.

31 LMAVB, F.17–106, арк. 33. Дакумент пачынаецца з пералічэння грашовых сум у літоўскіх копах, потым пры персанальным пераліку выплат указваюцца лічбы, але замест валюты ідзе скарачэнне — ff. Дапускаем, што ўвесь падлік — у літоўскіх копах.

32 Магілёўскі магістрат — выпуск 2 // https://niab.by/newsite/by/content/all/%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D1%96%D0%BB%D1%91%D1%9E%D1%81%D0%BA%D1%96-%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82-%D0%B2%D1%8B%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA-2[дата доступу 20.08.2020]

Сувязі з мяшчанствам мелі інтэрнацыянальны характар: да арэнды і пазык дапускаліся жыды, а інтарэсы ў Рызе, Мемелі і Данцыгу забяспечвалі немцы-фактары: Мельхер-немец[33], Уладзімір Ургеймер Мемер, Фаўстын Кляйн[34].

„Квіты” сведчаць пра тое, што Л. Сапега актыўна пазычаў грошы іншым магнатам ВКЛ. Яго даўжнікамі былі віленскі кашталян Павел Пац, жонка Гераніма Юр’евіча Хадкевіча, браты Войны, Я. Зяновіч. На 5 студзеня 1590 г. віленскі кашталян Павал Пац быў вінен скарбу Л. Сапегі 6000 + 750коп[35], відаць, нехта з яго сыноў значыцца як *„ваяводзіч Пац”* у спісе юргельднікаў Л. Сапегі[36]. Жонка канюшага ВКЛ Гераніма Юр’евіча Хадкевіча ў сакавіку 1593 г. у Вільні была павінна скарбу Л. Сапегі 5000 коп[37]. Ці то са з’яўленнем грошай, ці то з іншай нагоды, але ў 1593 г. кар’ера яе мужа пайшла ўгару. Геранім Юр’евіч Хадкевіч стаў ваяводам мсціслаўскім (1593–1595), а потым кашталянам віленскім і старостам берасцейскім (1595–1617). Геранім Хадкевіч з 1595 г. пераняў апякунства над спадчынніцай слуцкіх князёў Сафіяй Алелькавіч. Яшчэ адной сям’ёй, з якой супрацоўнічаў Л. Сапега, былі пяць сыноў Войны Мацвеевіча Грычыны. Габрыэль Война працаваў разам з ім і быў вялікім пісарам і падканцлерам ВКЛ (1589–1615). Бенедыкт Война быў суфраганам, а з 1600 па 1615 г. — біскупам Віленскім. Прычым аванс стаў магчымым толькі пасля доўгага і актыўнага супраціўлення Радзівілаў і Сапег прызначэнню на гэту пасаду паляка. У 1593 г. Л. Сапега выдаткаваў 750, а ў 1594 г. — 6000 + 750коп Віленскай капітуле з непазначанымі мэтамі[38]. З блізкага да Слоніма Ваўкавыска пачаў кар’еру мясцовы суддзя земскі і войскі гарадзенскі Рыгор Война. Выплата з прыватнага скарбу Л. Сапегі ў 1593 г. 500 коп[39] дазволіла яму ў тым жа годзе стаць сенатарам — кашталянам берасцейскім (1593–1603), а потым на той жа пасадзе яго замяніў родны брат Сокал Война (да гэтага ў 1599–1603 гг. быў таксама сенатарам — кашталянам мсціслаўскім). Падстолій ВКЛ Ян Янавіч Зяновіч (каля 1550–1614) у 1593 г. атрымаў ад Л. Сапегі 1000 і 1875 коп[40], пасля чаго стаў сенатарам — кашталянам віцебскім (1594–1600), а потым і смаленскім кашталянам (1600–1614).

---

33 LMAVB RS, F.17–106, арк. 51.
34 Тамсама, арк. 53 адв.
35 Тамсама, арк. 25.
36 Тамсама, арк. 35.
37 Тамсама, арк 33.
38 Тамсама, арк. 33–33 адв.
39 Тамсама, арк. 33.
40 Тамсама, арк. 33.

Пералічаныя вышэй магнацкія роды былі прадстаўнікамі цэнтральнай часткі ВКЛ, уласна „панамі" з „Літвы", а на „Русі" ВКЛ працягвалі існаваць і карыстацца большым прэстыжам старыя княжацкія роды. Статус „князь" („dux", ці „герцаг") па азначэнні вышэй за „пана" — выслужаную шляхту, якая не мела раней уласных дзяржаў-княстваў. Высокім статусам бацька Л. Сапегі Іван Іванавіч пахваліцца не мог. У адрозненне ад прадстаўнікоў кодэньскай лініі Сапегаў, якія былі ваяводамі, той даслужыўся толькі да драгічынскага старасты і аршанскага падстарасты. Але маці Л. Сапегі была апошняй прадстаўніцай роду Канопляў, аднаго з адгалінаванняў дому князёў Друцкіх, якія паходзілі з колішняй полацкай княскай дынастыі. Друцкія імкнуліся ўтрымліваць родавую лучнасць[41] і таму іх пляменнік на высокай пасадзе быў для іх і гонарам, і карысным агентам. Пра вагу лакальнай ідэнтычнасці і каштоўнасцей у бацькоўскай сям'і вельмі яскрава сведчыць тое, што родныя браты вялікага канцлера абралі для сваіх кар'ер Аршанскі павет, а ў *„Квітах"* залежныя ад Л. Сапегі прадстаўнікі высакароднага стану ўзгадваюцца паводле двух тытулаў — *„князі"* і *„паны"*. Большасць князёўкліентаў маюць дачыненне да дому Друцкіх.

Нельга цалкам пагадзіцца з меркаваннем Марыюша Кавальскага, які не прасачыў працэсаў пераходу старых княжацкіх тытулаў без зямельнай прывязкі на новыя роды і сцвердзіў, што, паколькі Сапегаў не намінавалі на княжацкую годнасць імператар Свяшчэннай Рымскай Імперыі ці польскі кароль і яны не мелі *„родавага княства"*, да XVIII ст. яны былі „новымі" і *„не мелі правоў ужываць княжы тытул"*[42]. Л. Сапега, што праўда, не ўжываў яго ў афіцыйнай дакументацыі, якую падпісваў. Але Лукомскія і Друцкія страцілі свае княствы на карысць Сапегаў[43]. Гэта быў доўгі працэс. Той жа Кавальскі[44] заўважае, што Друцкае і Гальшанскае княствы ў XVI–XVIII стст. трымаюць Сапегі з розных галін роду, а таксама, што Сапегі і Сеняўскія, пасля смерці Яна Караля і Аляксандра Хадкевічаў пераняўшы іх графскія тытульныя дамены ў Шклове, Рагачове, Быхаве і інш., пачынаюць ужываць афіцыйна зацверджаны графскі тытул Хадкевічаў[45].

Сваяцкія сувязі князёў забяспечылі Л. Сапегу не толькі прэстыж, але таксама інфармацыйную і структурную падтрымку ў Падняпроўі

41 J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895, s. 63.

42 M. Kowalski, *Księstwa Rzeczpospolitej. Państwo magnackie jako region polityczny,* Warszawa 2013, s. 161.

43 Ibidem, s. 159–160.

44 Ibidem, s. 144, 145.

45 Ibidem, s. 146.

і Падзвінні. Сувязі княскіх дамоў усходняй Беларусі дапамаглі Л. Сапегу стаць асноўным спецыялістам па маскоўскіх пытаннях пры двары і быць мастом паміж „Руссю” ВКЛ і віленскай палітычнай элітай. Л. Сапега, у сваю чаргу, забяспечваў беларускай шляхце і князям прызначэнні на пасады[46], удзел у інспектаванні і інцыяванні новых, выгодных зборшчыкам, падаткаў на развіццё мясцовай інфраструктуры (паўграшовага збору з купецкага каня і воза на рамонт дарог паміж Полацкам, Оршай, Барысавам, Магілёвам і Мсціславам)[47]. Ён імкнуўся да трывалага міру з Масквой, каб зменшыць пагрозы для дабрабыту ўсходніх зямель ВКЛ і ліквідаваць вонкавыя цяжкасці ў замацаванні ВКЛ у Рызе, адзіным штапельным порце для днепра-дзвінскага гандлю — падмурка багацця арыстакратыі ў паўночнай і ўсходняй Беларусі і Інфлянтах.

Усяго ў *„Квітах”* значыцца 5 князёў (або 8, калі лічыць двойчы ўзгаданых без імёнаў Саколенскага і Масальскага рознымі людзьмі). Верыфікаванымі дакладна можна лічыць „слугу” Януша (Бабіча) Саколенскага і „каморніка” Крыштапа Масальскага. Удакладненню падлягаюць не названыя па імёнах князі — „слугі” Горскі і Лукомскі, а таксама „каморнікі” Жыжэмскі (або Геранім, падкаморы мазырскі, або Петр ці Яраш — старасты рэчыцкія ў 1599 г. і 1609 г.[48]), Саколенскі і Масальскі. Князі Жыжэмскія, Масальскія і Лукомскія не ўваходзілі ў дом Друцкіх, аднак былі шматкроць параднёнымі з ім. Князі часцей за ўсё не былі *„павіненнымі”* слугамі Л. Сапегі, а іменаваліся *„прыяцелямі”*, калі ад іх было нешта трэба, або яны маглі атрымаць нейкія пазыкі ці паслугі ад патрона.

Князёў Лукомскіх, хутчэй за ўсё, у кліенцкай сетцы Льва Сапегі прадстаўляў Фрыдэрык — Фёдар Багданавіч, які да 1592 г. быў студэнтам у Падуі, потым каралеўскім сакратаром, з 1600 г. падкаморым аршанскім, з 1602 г. старостам крычаўскім, кашталянам мсціслаўскім (1610–1611 гг.). Яго сыны прадалі маёнткі Сапегам і перасталі выкарыстоўваць княжацкі тытул[49]. *„Квіты”* фіксуюць адносіны ўзаемазалежнасці ў межах кліенцкай сеткі наступным чынам: спачатку на дзень святога Яна 1591 г. скарб Л. Сапегі быў вінен не названаму па імю князю Лукомскаму 80 коп. Суму пакрылі выданыя неназванаму князю Лукомскаму 28 верасня 1591 г. 180

[46] *Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі* (далей — НГАБ), КМФ — 18, ад. зах. 85, арк. 206. *Наданне сакратару каралеўскаму Фрыдрыху Лукомскаму за службу і пасольствы розныя Крычаўскага староства. Кракаў. 1602.*

[47] LMAVB RS, F.139–2584. *Фрыдрых Лукомскі да Жыгімонта Вазы з Чарэі. 19.11.1608.*

[48] K. Niesiecki, *Herbarz polski*, Lipsk 1845, t. X, s. 201; A. Boniecki, *Herbarz polski*. Część I: *Wiadomości historyczno-geneologiczne o rodach szlacheckich*, Warszawa 1913, t. XVI, s. 89.

[49] A. Boniecki, *Herbarz polski*, s. 108–116.

коп, потым у 1592 г. ён жа атрымаў 60 і 40, а потым (1593–1594 гг.) — яшчэ 4 траншы па 40 коп, адзін з якіх тканінай — фалькендышам. Відаць, знаходзіцца пры двары было яго абавязкам, бо 1 жніўня 1593 зазначана, што *„з рахунку для частай абсэнцыі (адсутнасці) ніц яму ня вінна”*[50].

Неназваны па імю князь Горскі *„прыстаў”* да дому Л. Сапегі ў Варшаве 17 ліпеня 1592 г. За наступныя 3 гады ён набраў да 220 коп пазыкі, якія 12 снежня 1594 г. перад выездам з Варшавы *„яго міласць* (Л. Сапега — В.Я.) *яму даравацъ зрабіў ласку”*[51]. Верагодней за ўсё, кліентам быў Юры Абрамавіч Горскі, які купіў у Л. Сапегі за 4000 злотых маёнтак Горы ў аршанскім павеце і падпісаў адмову ад прэтэнзій да папярэдняга яго ўладальніка Андрэя Цеханавецкага ў 1598 г.[52]

Акрамя адміністрацыйных і эканамічных чыннікаў, звычайных пры матэрыялістычных трактоўках, не менш важным дзеля трываласці пазіцый роду ва ўсіх сістэмах грамадства з'яўляецца культура — прызнанне грамадствам сацыяльнага статусу і законнасці набытага багацця. Ацэнка маральнасці — суаднясенне дзеянняў з пэўнай шкалой каштоўнасцей. У сучасным грамадстве ролю стваральнікаў і кантралёраў маральных арыенціраў выконваюць дзеячы культуры, СМІ, а для традыцыйных грамадстваў — прадстаўнікі рэлігійных інстытутаў. Канстанты „рыцарскай цноты” — „слава продкаў”, „слаўны род” — гэта катэгорыі маральныя.

Актыўны ўдзел у рэлігійным жыцці і фундацыі на манументальныя збудаванні павінны былі павысіць сацыяльны прэстыж эканамічнага і палітычнага капіталу канцлера ВКЛ. На грошы Л. Сапегі будавалася і ўтрамоўвалася шмат цэркваў, касцёлаў і кляштараў. На той момант Л. Сапега — каталік, які падтрымліваў не толькі сваю канфесію ў асобах братоў Войнаў, але меў непасрэдны ўплыў на вярхушку грэка-каталіцкага кліру праз родных К. Цярлецкага. Найбольш значнай фундацыяй была пабудова ў 1593–1625 гг. кляштара бернардзінак і касцёла святога Міхала ў Вільні — задуманага і рэалізаванага як радавая ўсыпальніца для Л. Сапегі і яго нашчадкаў. Адносіны з клірам мелі двухбаковы характар.

Прадстаўнік касцёла ксёндз Адам фактычна быў фінансавым агентам Л. Сапегі ў Кракаве. У 1594 г. ён двойчы выдаў князю Горскаму грошы — 20 і 220 коп, пану Стравінскаму, які *„прыстаў да дому”* Л. Сапегі ў Менску, у тым жа годзе і там жа — 40 і 50 коп[53], а пану Карачуну ў 1594 г. — 40 коп.

50 LMAVB RS, F.17–106, арк. 37 адв.

51 Тамсама, арк.40.

52 J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, s.148.

53 LMAVB RS, F.17–106, арк. 43 адв.

Трымальнікам Астрынскага староства ад Л. Сапегі ў 1589–1602 гг. быў ксёндз Андрэй Віленскі[54]. Цікавымі з пункту гледжання касцельных норм запісамі з'яўляюцца паведамленне пра выплату ў 1593 г. *„патомкам ксяндза Немчыновіча"* 500 коп[55], фіксацыя касцельных рэчаў, у тым ліку іказаньскіх[56], і заключэнне ўмовы з іказаньскім ксяндзом Станіславам[57].

Абавязаны пачаткам кар'еры Крыштофу Радзівілу Перуну, кальвіністу па веравызнанні, Леў Сапега не адмаўляўся і ад падтрымкі пратэстантаў: імі былі ўзгаданы вышэй Ян Янавіч Зяновіч і Саламон Рысінскі. Апошні знаходзіўся ў складзе *„слуг"*, з 1591 па 1595 г. атрымліваў значныя сумы грошай. У 1592 г. — 50 і 60 коп[58], у 1593 г. яму выданы і спісаны 150 коп[59], у 1594 — 235 коп[60], у 1595 — 180 коп, а *„на адстанню"* 25 ліпеня 1595 г. — 140 коп[61]. С. Рысінскі пасля гэтага стаў настаўнікам дзяцей К. Радзівіла Перуна, а потым у кастрычніку 1607 г. перадаваў Л. Сапегу вусныя паведамленні ад М. К. Радзівіла[62].

Важным элементам узняцця прэстыжу і замацавання будучых кліентаў з'яўлялася гуманітарная дзейнасць. „Рыцарскія цноты" ўключалі ў сябе падтрымку ўдоваў і моладзі *„шляхетных брацці"*. Пазней удзячныя асобы або станавіліся на службу, або захоўвалі прыязнасць да дому дабрадзея. Гуманітарная дзейнасць уключала ў сябе непасрэдныя выплаты, утрыманне або адмову ад спагнання запазычанасці. У 1593 г. былі спісаны (зафіксаваны) даўгі на маёнтках пані Мілашэўскай — 400 коп, пані Сіромскай — 300 коп, пані Масальскай — 1 000 коп, Юрку Галінсцы — 500 коп, вайтовічу Іказненьскаму — 500 коп, Рысінічу — 150 коп, пані Любавецкай — 300 коп[63], пані Прыбароўскай — 2 000 коп, Валчку на старостве Кар'якоўскім — 2 500 коп[64]. Даўгі на маёнтках (*„імеіях"*) Стараселля Віцебскага павета ў 12 500 коп пайшлі на вяртанне пазыкі Яна Сапегі Валовічаўне[65] і на падтрымку сястры Л. Сапегі Тэадоры, якая была замужам за Мацеем Ленэкам, на той момант старастам навагародска–інфлянцкім і кірхгольмскім, з 1598 г.

54 S. Inglot, *Sprawy gospodarcze Lwa Sapiehy 1588–1607*, s. 185.
55 LMAVB RS, F.17–106, арк. 33.
56 Тамсама, арк. 81–84.
57 Тамсама, арк. 100–101.
58 Тамсама, арк. 40.
59 Тамсама, арк. 28 адв.
60 Тамсама, арк. 40.
61 Тамсама.
62 LMABV RS, F9–431, *Ліст Л. Сапегі да М. К. Радзівіла 4.10. 1607. Слонім*, арк. 105
63 LMAVB RS, F.17–106, арк.28 адв.
64 Тамсама, арк. 34.
65 Тамсама.

кашталянам дэрптцкім. Другая родная сястра канцлера Марыяна-Сафія была ў шлюбе з Марцінам Курчом, старастам фелінскім, з 1598 г. ваяводам дэрптцім, а трэцяя Ганна — за Міхалам Францкевічам Радзіміньскім — полацкім падкаморыем, дзяржаўцам дрыскім[66].

Дапамога шваграм была не толькі палітычнай. Так, М. Ленэку і яго жонцы было перададзена спачатку 1 500, а потым яшчэ 1 000 коп, М. Курчу ў 1591–1594 гг. выдавалі тканіну (чырвоны і брунатны адамашак, сукно фалькендыш) коштам па 15–40 коп, футра і грошы ад 5 да 40 коп[67], а М. Францкевіч у *„Квітах"*, верагодна, пазначаны ў якасці юргельдніка[68]. Заўважым, што М. Ленэк быў палякам і палітычную кар'еру рабіў як прадстаўнік Кароны ў Інфлянтах. Жонкі-Сапежанкі жылі са сваімі мужамі ў Інфлянтах і Полацку, прадстаўляючы інтарэсы сям'і на мясцовасці, а іх маёмасцю і ўтрыманнем кіравалі слугі брата-патрона. Напрыклад, П. Галінскі атрымаў *„на частцы старасцінай Наваградскай — 2 000, яму ж на старастве аршанскім далі 2 500"*[69]. З іншымі шваграмі — братамі жонкі Гальшкі Янушам і Крыштофам II Радзівіламі — цёплыя адносіны працягваліся да рокашу 1606–1608 гг., але тое, што ён у ВКЛ не скончыўся трагічна для яго завадатараў, шмат у чым заслуга Л. Сапегі. Пакуль быў жывы іх бацька К. Радзівіл *„Пярун"*, канцлер называў сябе *„слугой дому Радзівілаў"*, карыстаўся падтрымкай яго кліенцкай сеткі, быў яе часткай.

Як вядома, сам Л. Сапега пачынаў кар'еру ў складзе аршака — суправаджэння маладых Радзівілаў[70]. Таму ў складзе яго двара таксама была высакародная і перспектыўная моладзь. Выплочваць сталае ўтрыманне (юргельд) было не толькі прэстыжна, але і абяцала прыхільнікаў для дому ў будучым. Усяго ў *„Квітах"* налічвалася 13 юргельднікаў: Паліт(к?) анскі, Фрыдрыхавіч, Павал Сколэк (?), Бруховіч (?), ваяводзіч Пац, ваяводзіч Цішкевіч (Тышкевіч), Валовіч Самуэль, Ферэнс, Градановіч (?), Францкевіч (Міхал), Кендзішэўскі (?), Готард (Тызенгаўз(?), Гасеўскі (Аляксандр)[71].

Адзіным цалкам напісаным імём у спісе было імя Самуэля Валовіча. Ён далучыўся да дому Сапегаў у Варшаве 8 мая 1596 г.[72] Верагодна, утрыманне гэтага ўжо сталага мужчыны было ўдзячнасцю Валовічам за падтрымку ў атрыманні Л. Сапегам вялікай канцылярыі ВКЛ і Слонімскага староства.

[66] *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*: t. V: *Ziemia połocka i województwo połockie XIV–XVIII wiek* / red. H. Lulewicz, Warszawa 2018, s. 26, 164, 257.

[67] LMAVB RS, F.17–106, арк. 47 адв.

[68] Тамсама, арк. 35

[69] Тамсама, арк. 34

[70] LMAVB RS, F.139–3701. *Ліст К. Радзівіла да Л. Сапегі 15.08.1625.*

[71] LMAVB RS, F.17–106, арк. 35.

[72] Тамсама, арк. 41 адв.

Далей у спісе юргельднікаў ідуць два „ваяводзічы" з невядомымі імёнамі: Пац і Тышкевіч. Найверагодней, малады Пац — нехта з сыноў ваяводы мсціслаўскага і кашталяна віленскага Паўла Паца — Пётр ці Мікалай. Што тычыцца ваяводзіча Тышкевіча (Цішкевіча), хутчэй за ўсё ім быў Януш Федаравіч — сын ваяводы наваградскага і старасты браслаўскага (1588–1610) Тэадора Скуміна Тышкевіча[73]. Супрацоўніцтва з імі зафіксавана ў 1591 г., калі нейкаму Ц(Т)ішкевічу скарб ВКЛ выдаў 200 коп на рэвельскай сустрэчы каралёў Вазаў[74].

Ферэнс — хутчэй за ўсё нашчадак Ференса–венгра, піўнічага ВКЛ пры Стэфане Баторыі. Нейкі *„Ферэнс — кухмістр прыстаў да двара"* ў 1597 г.,[75] а яго сын *„кухмістравіч"*, паводле *„Квітоў"*, таксама быў на ўтрыманні скарбу Л. Сапегі[76]. Фрыдрыхавічам мог быць Даніэль Шчыт-Забельскі ці нехта з сыноў Ветрынскіх Эпімахаў (або князя Фрэдэрыка Лукомскага). Хутчэй за ўсё, Готард — гэта Готард Ян Тызенгаўз — пазней ротмістр у Інфлянтах, жанаты на Сусане, дачцэ ўсвяцкага старасты Яна Пятра Сапегі[77]. Францкевічам, хутчэй за ўсё, быў Міхал Францкевіч Радзіміньскі — швагер Л. Сапегі, а панам Гасеўскім — Аляксандр Гасеўскі, будучы войт віцебскі, пазней — ваявода Смаленскі[78].

Але высакародныя слугі не могуць выконваць усіх функцый пры двары. Для гаспадарчага персаналу пры двары вялікага канцлера ўжываецца тэрмін „służki" (каля 28 асоб). У складзе служак пазначаныя кухмістр Ферэнц і памочнікі, доктар Корп, Бальцэр (цырульнік), Адам (капелан), арганіст, трубач і хор з распісаннем галасоў (тэнар, бас і г.д. — 10 чалавек), прачка, агароднік, цясляр, стольмах, каваль, паляўнічы і інш., але няма нікога на пасадзе адказнага за карэты, коней і стайню, што выглядае дзіўна для двара, які пастаянна вандруе[79]. Хаця на сёння мы не маем канкрэтных паказальнікаў у *„Квітах"* і не можам вылучыць нейкае прозвішча са спіса слуг, але вядома, што Л. Сапега наймаў пад свае культурніцкія праекты мастакоў і архітэктараў. Захавалася некалькі прыжыццёвых партрэтаў вялікага канцлера, засталіся цэрквы і палацы, збудаваныя па яго замове.

[73] *Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя,* т. 2: К — Я, Мінск 2006, с. 682.

[74] LMAVB RS, F.17–106, арк. 1.

[75] Тамсама, арк. 40.

[76] Тамсама, арк. 96

[77] K. Niesiecki, *Herbarz polski*, Lipsk 1842, t. IX, s. 186.

[78] В. У. Якубаў, *Кліентэла Льва Сапегі у Полацкім і Віцебскім ваяводстве ў канцы XVI — пачатку XVII ст.*, [у:] *Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў [Электронны рэсурс]: электрон. зб. навук. арт. IV міжнар. навук. канф. да 50-годдзя Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, Полацк, 19–20 крас. 2018 г.* / пад агул. рэд.: А. І. Корсак, Наваполацк 2018, с. 434–444 электронны доступ [дата доступа: 1.08.2020]: http://elib.psu.by/handle/123456789/23078

[79] LMAVB RS, F.17–106, арк. 53–82

Наяўнасць лекараў, музыкаў, кухара, майстроў-рамеснікаў, стварэнне манументальных і дэкаратыўных помнікаў мастацтва пад патранатам Л. Сапегі адназначна працавала на стварэнне культурнага капіталу і ўражання сярод наведвальнікаў і сучаснікаў як высокакультурнага двара.

Такім чынам, Л. Сапега валодаў досыць разгалінаванай сістэмай сацыяльных сувязяў, якія меліся ў сферах эканомікі, палітыкі, сям'і, рэлігіі і культуры. Трывалыя эканамічныя пазіцыі былі замацаваны ў маёнтках і ўласнасці ў Віцебскім, Полацкім, Віленскім, Троцкім, Наваградскім, Менскім, Інфлянцкім ваяводствах і Жамойці. Адпаведна, непасрэдных эканамічных інтарэсаў не было толькі ў Берасцейскім і Мсціслаўскім ваяводствах ВКЛ, але там мелі моцныя пазіцыі слугі і палітычныя саюзнікі — „прыяцелі" дому Сапегаў. „*Квіты*" фіксуюць выплату і выдачу тавараў як асноўную форму падтрымання сувязі.

Грашовыя магчымасці Л. Сапегі грунтаваліся не толькі на ўласнай маёмасці, але і на саюзе з Мамонічамі і іншымі мяшчанамі Вільні, Полацка, Магілёва, Рыгі з іх фінансавымі магчымасцямі. Наяўнасць у складзе двара служак, адказных за кухню, музыку, медыцыну, а таксама капелана сведчыць не толькі аб камфортнасці побыту, але і аб шырыні густаў і магчымасцях прэзентацыі высокай культуры пры двары Л. Сапегі.

У дадатак да эканамічнай магутнасці выкарыстанне палітычных статусаў канцлера, арандатара мытаў, „куратара маскоўскіх спраў" стварылі Л. Сапегу вялікую сетку кліентаў (больш 150 асоб). Яе ўдзельнікі паходзілі з розных рэгіёнаў ВКЛ, больш таго, у яе складзе былі прадстаўнікі розных зямель і народаў Польскай Кароны і немцаў, што зрабіла Л. Сапегу цікавым і моцным партнёрам для выгодных палітычных кантрактаў. У арыстакратычных колах сімвалічны палітычны капітал базаваўся на альянсе з „даўнімі" беларускімі княскімі родамі Друцкіх і Лукомскіх. Пашыраючыся на захад і сталіцу ВКЛ, кліенцкая сетка Л. Сапегі завязвала пачаткова няроўныя партнёрскія сувязі з біржанскімі Радзівіламі і кодэньскімі Сапегамі, а таксама Валовічамі, Войнамі і Пацамі. Друцкія і Радзівілы разглядаліся як сваякі і частка сям'і, за іх кошт сетка разрасталася. Росту сацыяльнага капіталу спрыялі выдача пазык у грашовай і натуральнай форме, дапамога сіротам і жанчынам, а таксама ўтрыманне на юргельдах прадстаўнікоў моладзі Валовічаў, Пацаў, Тышкевічаў і Зяновічаў. Фундацыя цэркваў, падтрымка святароў усіх хрысціянскіх веравызнанняў і іх сем'яў (Войнаў, Цярлецкіх, Рысінскіх) забяспечвалі палітычны ўплыў і падмацоўвалі сацыяльны прэстыж у шматканфесійным грамадстве ВКЛ. Структура кліенцкай сеткі, якая

ўключала прадстаўнікоў арыстакратычных родаў,ураднікаў маёнткаў, служылую шляхту, святароў і дзеячаў культуры, сведчыць аб высокай ступені сацыяльнага, эканамічнага, культурнага і сімвалічнага капіталу і аб адмысловай мэтанакіраванай дзейнасці Льва Сапегі па стварэнні living рознабаковага заплечча ва ўсіх сацыяльных інстытутах.

Streszczenie

Viktar Yakubau, *Budowa sieci klientów Lwa Sapiehy w końcu XVI — początku XVII wieku*

Artykuł poświęcony jest strukturze kapitału społecznego w sieci klientów Lwa Sapiehy. Na przykładzie księgi wydatków dwóru potentata wyciągnięto wnioski na temat różnorodności więzi społecznych w strulturze społecznej. Pomimo obecności i wzrostu majątku ziemskiego podstawową formą tworzenia relacji między patronem a klientami były wpłaty i wypłaty gotówkowe. Ponadto, dzięki darowiznom oraz wsparciu finansowemu i politycznemu krewnych i dostojników różnych wyznań chrzysciajańskich w ramach sieci klienckiej, czynione są wysiłki w celu stworzenia wsparcia strukturalnego w sferze religijnej i kulturowej. Polityczne oparcie na stosunki rodzinne z rodami książęcymi na czele z Druckimi i Radziwiłłami zostało uzupełnione o udzielenie pożyczek oraz jurgieltów przedstawicielom rodzin Paców, Wołłowiczów, Tyszkiewiczów, Tyzenhauzów, Zenowiczów oraz Chodkiewiczów.

Abstract

Viktar Yakubau, *Construction of Leo Sapieha's client network at the end of the 16th — beginning of the 17th century*.

The article is devoted to the structure of social capital in the customer's network of Lew Sapieha. In result of analyzing receiptsof the magnatescourt book draws conclusions about versatility of social ties within the social structure. Despite the presence and growth of landed property the basic form of the creation of relations between patron and clients are already cash payments and tissue delivery. In addition, thanks to donations and financial and political support of church dignitaries relatives in the framework of a client network, efforts are visible to create support in the religious and cultural sphere.Political support on the relationships with the Belarusian princely clans led by Drutsk and Radziwill princes supplemented by the issuance of loans and content on yurgelde representatives of Pac, Volovich, Tyszkiewicz, Zenovich and Chodkiewicz families.

Андрэй Вашкевіч (Гродна)
Сяргей Токць (Гродна/Варшава)

Ад Гожы да Байкала: драматычны лёс гродзенскага паўстанца Станіслава Сільвястровіча

Падзеі паўстання 1863–1864 гг. сталі ў апошнія гады самай папулярнай тэматыкай у даследаваннях беларускіх гісторыкаў, прысвечаных XIX стагоддзю. Культавай постаццю ў нацыянальнай гістарычнай памяці з'яўляецца адзін з кіраўнікоў паўстання на беларуска-літоўскіх землях Канстанцін Каліноўскі. Таксама ў апошнія гады ўбачыла свет шмат біяграфічных нарысаў, прысвечаных паўстанцам. Разам з тым, на нашу думку, застаюцца недастаткова высветленымі некаторыя важныя пытанні. І сярод іх — пытанне матываў удзелу ў паўстанні. Што датычыцца небагатых, але добра адукаваных шляхцічаў і дробных чыноўнікаў, то альтэрнатывай геройскай смерці ў лясной сутычцы з карнікамі ці на эшафоце часта выступала беспрасветная беднасць і ранняя смерць ад сухотаў ці іншай цяжкай хваробы, выкліканай нуднай і нецікавай працай у якой-небудзь губернскай установе. Прынамсі такая інтэрпрэтацыя матываў разам з высокімі ідэаламі і рамантыкай барацьбы можа выглядаць досыць пераканаўчай. Інакш выглядае сітуацыя, калі гаворка ідзе пра багатых памешчыкаў, якія ставілі на кон не толькі асабістае жыццё і маёмасць, але таксама маёмасць і кар'еры сваіх родных і сваякоў. І яскравым прыкладам тут можа паслужыць лёс Станіслава Сільвястровіча, уладальніка маёнтка Гожа, які стаў начальнікам паўстанцкай арганізацыі Гродзенскага павета. У дадзеным артыкуле аўтарамі зроблена спроба на падставе выкарыстання гісторыка-біяграфічнага метаду высветліць абставіны такога жыццёвага выбару Сільвястровіча і наступствы для самога героя і яго сям'і.

У верасні 1863 г. гродзенскаму губернатару Івану Скварцову паклалі на стол пісьмовы данос уладальніка маёнтка Грандзічы нейкага Філарэтава. Аўтар даносу скардзіўся на жыхароў прыгараднай вёскі Грандзічы, якія добраахвотна пагадзіліся сабраць ураджай з палеткаў памешчыка Станіслава Сільвястровіча, уладальніка суседняга маёнтка Гожа. *„3 сентября 1863 г. секретно. Ваше Сиятельство! Князь Юрий Николаевич! Угодно Вам видеть образчик Польского Патриотизма! — вот один из них:*

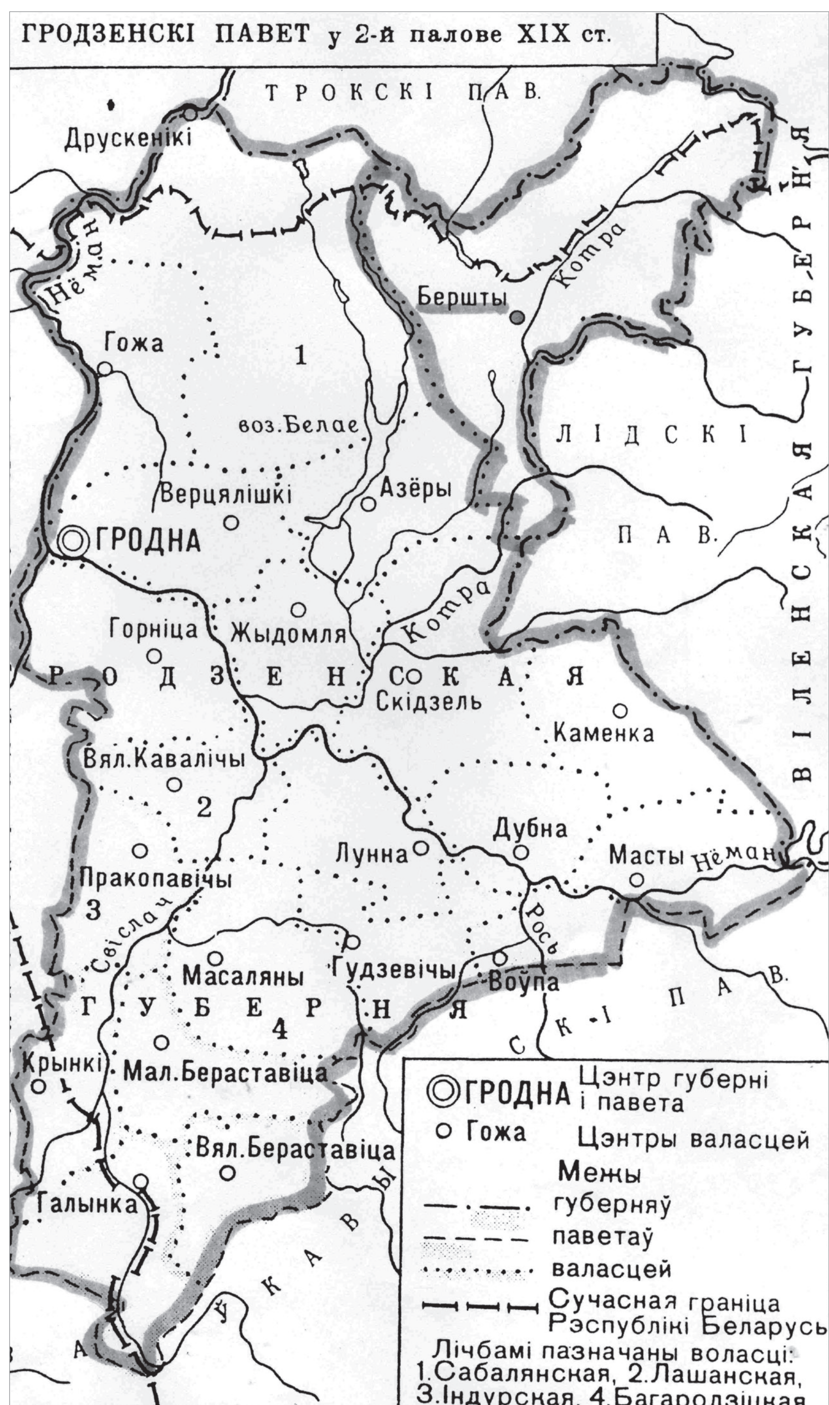

Карта Гродзенскага павета ў другой палове XIX ст.

Из внимания к тому, что Помещик Имения Гожи Сильвестрович заключен в тюрьму за политические деяния — сегодня д. Грандичи (до 52 домов) паслали по одной и более работниц с каждого дома на работу упомянутому Сильвестровичу безвозмездно. Это называется Патриотическая Толока. Не признается ли Возможным доложить об этом Господину Начальнику Губернии. Вашего Сиятельства Покорный Слуга! В. Филаретов[1]".

Справа сапраўды выглядала даволі незвычайна з увагі на тыя антаганізмы паміж сялянамі і памешчыкамі, якія толькі абвастрыліся с пачаткам рэалізацыі сялянскай рэформы ў 1861 г. 15 верасня 1863 г. земскі паліцэйскі спраўнік Гродзенскага павета падаў губернатару сабраную ім інфармацыю па гэтай справе, але ягоны рапарт у архіве канцылярыі губернатара не захаваўся[2].

На той час узгаданы Станіслаў Сільвястровіч знаходзіўся ў гродзенскай турме паводле падазрэння ў прыналежнасці да падпольнай паўстанцкай арганізацыі. Аднак ён цвёрда адмаўляўся прызнаць выстаўленыя яму абвінавачанні. У следчай справе захаваліся адказы Сільвястровіча на пытанні гродзенскай следчай камісіі ад 8 жніўня 1863 г.: „*Станислав Иванов сын Сильвестрович, лет от роду 30, уроженец Губернии Виленской, веры Римско-Католической, в Государственной службе не был и не состою в настоящее время, под судом и следствием не был. Женат. Детей имею двое. Воспитывался в городе Митаве в частном учебном заведении, после того поступил в Дерптский университет и окончил курс науки со степенью действительного студента (…). Участия в нынешнем возстании в Крае не принимал никакого, сочувствую оному на столько, что жаль мне столько пролитой крови, роли же в нем никакой не играю*"[3].

Праз паўгады Станіслава Сільвястровіча перавялі з Гродна ў Вільню, дзе ён таксама доўгі час не даваў прызнальных паказанняў. Яшчэ на допыце 7 красавіка 1864 г. Сільвястровіч адмаўляў свой удзел у паўстанні. А на наступны дзень яго зноў выклікалі на допыт і паказалі пісьмовыя прызнанні Эразма Заблоцкага, Ідэльфонса Мілевіча, Ігната Генюша і Людаміра Абрэмбскага, у якіх гаварылася пра яго значную ролю ў дзейнасці гродзенскай паўстанцкай арганізацыі. Так, у канцы сакавіка Ідэльфонс Мілевіч і Эразм Заблоцкі далі падрабязныя паказанні і назвалі дзясяткі прозвішчаў. Але Сільвястровіч ізноў адмаўляў свой удзел у паўстанцкім падполлі. І толькі 10 красавіка ён сам вызваўся на допыт і ўласнаручна

---

1 *Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Гродне* (далей — НГАБ у Гродне), ф. 10, воп. 13, адз. зах. 235, арк. 1.

2 Тамсама, арк. 4.

3 НГАБ у Гродне, ф. 3, воп. 3. адз. зах. 1, арк. 244–244 адв.

напісаў прызнанне: „*Быть может уже слишком поздно я приступил к искреннему сознанию в моих проступках, в следствие которых так давно страдаю. Находясь в Гродно под арестом в продолжении 8 месяцев, будучи только несколько раз спрашиваем тамошнею Комиссией, не видя в своем обвинении никаких доказательств, кроме одних лишь подозрений и более ничего в продолжении столь долгого времени, я запирался всего, будучи убежден, что со временем для неимения доказательств, дело мое должно замяться,— и хотя буду сужден за самое подозрение, но однако избегу сурового наказания (…) Если бы только я один был обвинен, я бы наверно искренне сознался в тот же самый день, но мысль, что кроме меня с этим делом есть связанных столько других лиц, которые я в своем сознании должен был бы непременно показать как виновных вместе со мною,— мысль эта столь меня тревожила, что я решился медлить свое сознание по крайней мере до тех пор, пока они сами себя не обвинят.*

Более всего я боялся того, что если кто-нибудь из них, особенно из людей семейных, не чрез упорство, а только по случаю недоверия членам комиссии — не будет сознаваться, а только на основе моего показания может быть сужден по всей строгости законов — что тогда слёзы и упреки оставшегося семейства отравят остальную часть жизни моей и дитяти — После нескольколдневного колебания я убедился, что мое сознание нисколько им повредить не сможет”[4].

Станіслаў Сільвястровіч таксама патлумачыў у сваім прызнанні асабістыя прычыны далучэння да паўстання. Паводле гэтага тлумачэння, асаблівы ўплыў на яго аказалі падзеі ў Варшаве, калі падчас масавых народных выступленняў 27 сакавіка 1861 г. было застрэлена расійскімі салдатамі 5 дэманстрантаў. Гэта выклікала акцыі салідарнасці з ахвярамі па ўсёй тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай, у тым ліку і на Гродзеншчыне. Акрамя таго, ліберальныя палітычныя погляды Станіслава Сільвястровіча наблізілі да яго рэвалюцыйна настроеную гродзенскую моладзь: „*Освобождение от барщины моих крестьян в самый день объявления Манифеста 19-го февраля и препровождения их на самый умеренный оброк, как с одной стороны возбудило ко мне неудовольствие помещиков, которые боялись неповиновения своих крестьян, так с другой стороны, располагало ко мне молодежь, с которой я начал тогда более сближаться, имея между ними хороших знакомых еще с молодых лет, Эразма и Болеслава Заблоцких*”[5].

4 Тамсама, арк. 108 адв.

5 Тамсама.

Той факт, што Станіслаў Сільвястровіч у дзень абвяшчэння царскага маніфеста аб вызваленні сялян ад прыгоннай залежнасці добраахвотна вызваліў сваіх уласных сялян ад паншчыны, выглядае сапраўды незвычайным. Але, напэўна, праўда жыцця была, як заўсёды, больш складанай. Захавалася Устаўная грамата маёнтка Гожа, складзеная яго ўладальнікамі Станіславам і Казімірам Сільвястровічамі і ўведзеная ў дзеянне міравым пасярэднікам у лютым 1863 г. Гэта значыць, ужо ў той час, калі выбухнула паўстанне супраць Расійскай імперыі. Міравы пасярэднік так апісаў абвяшчэнне Устаўной граматы сялянам Гожы: *„1863 года февраль 16 дня Мировой Посредник Гродненской губернии и уезда 5-го участка Станислав Прушинский при бытности вотчинников имения Гожи Казимира и Станислава Сыльвестровичей призвав временно-обязанных крестьян того имения и посторонних добросовестных (…) прочел в слух от слова до слова составленную без участия крестьян (…) Уставную Грамоту противу изложенных в коей условий крестьяне объявили: во 1-х что, хотя наделенные им усадьбы могут заключать в себе две десятины, но среди усадеб находятся неудобные песчаныя участки, некогда не обсеменяемые, которые должны быть исключены из усадеб, во 2-х что у них количество пахотной земли и сенокосных лугов гораздо менее, чем показано по грамоте, и что некоторую часть земли они совершенно необсеменяют, или засевают в несколько лет раз, а потому не могут наверно знать количества своего надела, указывают при этом на обременительное исчисление издельной повинности и денежного оброка в сравнении качества занимаемой ими земли и потому от подписи акта отказались"*[6]. Аброк за зямлю, які паводле ўстаўной граматы павінны былі плаціць сяляне Сільвястровіча, сапраўды выглядаў немалым — 38 руб. ад сялянскага двара. Тут можна дадаць, што Паверачная камісія, якая правярала ўстаўныя граматы паміж сялянамі і памешчыкамі, у жніўні 1864 г. вызначыла сялянам Гожы выкупныя плацяжы ў суме каля 9 руб. у год, ці зменшыла іх у тры разы ў параўнанні з ўстаўной граматай.

Падчас дваранскіх выбараў на пасады міравых пасярэднікаў у канцы 1861 г. Станіслаў Сільвястровіч сабраў сярод прысутных памешчыкаў каля 80 рублёў на ўстанаўленне помніка загінуўшым у Варшаве дэманстрантам і перадаў гэтую суму Эразму Заблоцкаму. Магутны ўздым патрыятычных настрояў сярод мясцовай шляхты, які з асаблівай сілай выяўляўся падчас касцёльных набажэнстваў, усяліў у Сільвястровіча веру ў магчымасць перамогі паўстання супраць расійскай улады: *„Я думал, что все пойдет*

6 НГАБ у Гродне, ф. 10, воп. 3, адз. зах. 299, арк. 25-26.

очень легко, коль скоро целый Край будет подготовлен к возстанию"[7]. Але неўзабаве Сільвястровіч пераканаўся, што якраз памешчыцкі клас зусім не гарыць жаданнем актыўна ўдзельнічаць у паўстанні: *„Средств материальных, денег, не было кому и у кого собирать, ибо самый богаты клан в Крае, помещиков, не обманывал себя надеждой, и как более опытнейшие прежде времени не дали бы никакой помощи"*[8]. Таму, калі да Гродна дайшоў заклік з Варшавы да пачатку ўзброенага выступлення, *„могла лишь выступить одна лишь городская молодежь (…) я в увлечении предложил свое имение"*[9].

Такім чынам, Станіслаў Сільвястровіч прапанаваў гродзенскай моладзі, якая пажадала далучыцца да ўзброенай барацьбы, сабрацца ў яго маёнтку Гожа, а адтуль вырушыць у лес для арганізацыі ўзброенага аддзела. Але ў выніку 2 сакавіка адбылася акцыя з захопам цягніка на гродзенскай чыгуначнай станцыі і невялікая група моладзі выехала з Гродна ў кірунку станцыі Парэчча, каб пазней далучыца да паўстанцаў. Пасля каталіцкага Вялікадня Эразм Заблоцкі, які заняў у падпольнай паўстанцкай арганізацыі пасаду начальніка Гродзенскага ваяводства, прызначыў Станіслава Сільвястровіча цывільным начальнікам Гродзенскага павета. Аднымі з галоўных задач яго дзейнасці, паводле яго ўласных паказанняў, з'яўляліся збор сродкаў на патрэбы паўстання і наладжванне сувязі з паўстанцкай арганізацыяй Аўгустоўскай губерні Каралеўства Польскага. Сільвястровіч нават адмыслова набыў з гэтай мэтай двух ездавых коней. Акрамя таго, Сільвястровіч прызначаў людзей на пасады акруговых начальнікаў паўстанцкай арганізацыі, атрымліваў ад іх данясенні пра стан спраў і, у сваю чаргу, складаў падобныя данясенні ўжо ваяводскаму начальніку. У паказаннях Эразма Заблоцкага віленскай следчай камісіі ад 25 сакавіка 1864 г. быў урывак пра Сільвястровіча. Паводле Заблоцкага, апошні ў чэрвені атрымаў паперу з Вільні, *„в которой требовалось от него донести, в каком состоянии находится организация и дух народонаселения"*: *„По получению этой бумаги Сильвестрович пригласил меня на квартиру Идэльфонса Милевича, это было кажется в июне 1863 г., и мы втроем, т.е. я, Сильвестрович и Милевич составили ответ следующего содержания: так как в настоящее время вследствие строгости законного правительства такой повсеместный упадок духа, что нельзя рассчитывать на содействие населения, по этому если жонду*

7 Тамсама, арк. 109.

8 Тамсама, арк. 110.

9 Тамсама, арк. 110 адв.

угодно продолжать борьбу, то пускай Царство Польское дает средства на это, тем более, что воеводская организация распустилась и для продолжения возстания не имеется ни денег, ни людей. Спустя некоторое время Сильвестрович был арестован"[10].

Сам Сільвястровіч паказаў следчай камісіі, што ў самым канцы чэрвеня 1863 г. быў прызначаны ваяводскім начальнікам паўстанцкай арганізацыі, але амаль тут жа быў арыштаваны. У заключэнні палявога суда гаварылася, што *„в последних числах июня 1863 г. принявший после Калиновского должность коммисара воеводства Эразм Заблоцкий назначил Сильвястровича воеводским начальником на четыре уезда: Гродненский, Сокольский, Слонимский и Волковыский"*[11]. Але ўжо 30 чэрвеня ён быў арыштаваны.

На знак пратэсту супраць палітыкі ўрада з пачаткам паўстання пачалі масава падаваць у адстаўку чыноўнікі, якія былі абраныя на свае пасады на дваранскіх выбарах і паходзілі з асяроддзя мясцовых землеўладальнікаў. У першую чаргу гэта былі маршалкі шляхты, суддзі і міравыя пасярэднікі. Напрыклад, 4 сакавіка 1863 г. напісаў прашэнне аб адстаўцы выконваючы абавязкі губернскага маршалка Віктар Старжынскі. У гэтым прашэнні ён так тлумачыў губернатару свой учынак: *„Имея достаточное убеждение, основанное на неоднократных примерах, что при настоящих обстоятельствах занимаемая мною должность не только не соответственна прямому предназначению Предводителя Дворянства, но существенно бесполезна и не уважительна в отношении ходатайств по делам дворянского сословия (…) я побуждаюсь покорно просить Ваше Превосходительство предоставить по Начальству об увольнении меня от должности…"*[12]. На знак пратэсту супраць палітыкі ўладаў згодна падалі ў адстаўку 35 міравых пасярэднікаў Гродзенскай губерні, на якіх ускладалася задача рэалізацыі сялянскай рэформы 1861 г. Віленскі генерал-губернатар Міхаіл Мураўёў 29 верасня 1863 г. прадпісаў гродзенскаму губернатару ўзорна іх усіць пакараць[13]. У выніку амаль усе чыноўнікі, што дэманстратыўна падалі ў адстаўку, былі высланы ў аддаленыя губерні Расійскай імперыі.

Пасаду суддзі Гродзенскага ўезда ад урада займаў на той момант родны брат Станіслава Сільвястровіча Казімір. Калі павятовы маршалак

10 Тамсама, арк. 391.
11 НГАБ у Гродне, ф. 3, воп. 3, адз. зах. 4, арк. 20.
12 НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 13, адз. зах. 1362, арк. 1 адв.—2.
13 НГАБ у Гродне, ф 1, воп. 34, адз. зах. 123.

падаў у адстаўку, на яго было яшчэ ўскладзена выкананне абавязкаў маршалка шляхты Гродзенскага павета. Захаваўся паслужны фармулярны спісак Казіміра Сільвястровіча на 1862 г. Паводле гэтага дакумента, Казіміру тады было 40 гадоў і ён меў чын тытулярнага саветніка[14]. Як і Станіслаў, Казімір скончыў Дэрптцкі ўніверсітэт, прычым са ступенню кандыдата філасофскіх навук. У 1849 г. ён паступіў на цывільную службу ў канцылярыю гродзенскага губернатара. У 1852 г. Казімір займае дастаткова значную пасаду малодшага чыноўніка для асаблівых даручэнняў пры гродзенскім губернатары. У 1854 г. ён становіцца ўжо старшым чыноўнікам для асаблівых даручэнняў, але ў 1856 г. звальняецца са службы паводле ўласнага прашэння. У 1862 г. Казімір вяртаецца на дзяржаўную службу і, паводле прапановы віленскага генерал-губернатара Уладзіміра Назімава, прызначаецца суддзёй гродзенскага павятовага суда ад урада (у гэтым судзе таксама засядалі суддзі, якіх выбірала шляхта на выбарах). 31 жніўня 1863 г. гродзенскі губернатар Іван Скварцоў даслаў генерал-губернатару Міхаілу Мураўёву спіс усіх павятовых суддзяў, дзе паведаміў, што *„все означенные судьи, кроме Брестского, назначенного от короны, неблагонадежны и требуют замены другими”*[15]. У Гродзенскім павеце на той момант суддзёй яшчэ заставаўся Казімір Сільвястровіч, хаця яго брат Станіслаў ужо два месяцы знаходзіўся ў турме[16]. У выніку Казімір быў адхілены ад пасады. Невядома з даступных дакументаў, ці ведаў Казімір пра падпольную дзейнасць свайго роднага брата. Следчая камісія, прынамсі, такіх доказаў не знайшла.

Фармулярны спісак 1862 г. утрымліваў таксама інфармацыю пра сям’ю Казіміра. Ён быў жанаты з Аленай Гансеўскай, меў двух сыноў — Казіміра (нар. 3 жніўня 1855 г.) і Яна (нар. 27 лістапада 1862 г.), а таксама дзвюх дачок — Ядвігу (нар. 31 снежня 1857 г.) і Ганну (нар. 12 ліпеня 1859 г.). Пасля адстаўкі 1863 г. Казімір жыў з сям’ёй у сваім маёнтку Пералом па суседстве з Гожай.

Усяго ў Гродзенскай губерні напярэдадні паўстання налічвалася 1 518 памешчыкаў, у тым ліку 169 — у Гродзенскім павеце. Сярод іх большасць складалі сярэднія землеўладальнікі (ад 300 да 2 000 дзес. зямлі) — 840 (55,3 %), да іх ліку належаў і Станіслаў Сільвястровіч. Дробных землеўласнікаў (да 300 дзес. зямлі) было 604 (39,8 %), буйных

14 НГАБ у Гродне, ф. 2, воп. 37, адз. зах. 1511, арк. 1–5.

15 *Lietuvos valstybes istorijos archyvas* (далей — LVIA), f. 378, asp. 1858 o/o, b. 42, p. 292.

16 Тамсама, арк. 293.

(больш за 2 000 дзес. зямлі) — 74 (4,5 %)[17]. Абсалютная большасць памешчыкаў крытычна ставілася да расійскага ўрада, але зусім не гатова была ахвяраваць сваёй уласнасцю дзеля паўстання. Паводле даных дзяржаўнай адміністрацыі на 18 жніўня 1864 г., у Гродзенскай губерні быў канфіскаваны і ўжо прыняты на той момант у казну 41 шляхецкі маёнтак[18]. Акрамя таго, на месяц жнівень 1864 г. налічвалася 28 канфіскаваных маёнткаў, якія на той час яшчэ не былі прыняты ў казну. Напрыклад, у Гродзенскім павеце ўлады канфіскавалі маёнтак Азёры Леапольда Валіцкага, да якога належала 5 014 дзес. зямлі з агульным прыбыткам 10 559,5 руб. у год. Галоўнай прычынай быў той факт, што побач з маёнткам Валіцкага знаходзілася пушча, у якой размяшчаўся лагер паўстанцаў Гродзенскага павета, і шмат жыхароў мястэчка Азёры далучылася да аддзела паўстанцаў.

Паводле даных дзяржаўнай адміністрацыі на 21 студзеня 1865 г., у Гродзенскай губерні за ўдзел уладальнікаў ці членаў іх сямей у паўстанні было канфіскавана ці секвестравана ўсяго 70 панскіх маёнткаў, у тым ліку 13 — у Гродзенскім павеце[19]. Змрочныя настроі заможнай шляхты на той момант перадае ў сваіх мемуарах уладальнік маёнтка Масаляны Ян Біспінг: „*Ta zima i cały rok przyszły czyli 1864, były [to] najcięższe chwile dla biednej naszej Litwy, chwile odwetu i kary, panowanie szubienicy, całoroczne jęki w więzieniach, srogie sądy i zsyłki na Sybir tysiąca biedaków, wreszcie ruina mienia publicznego, sekwestry i konfiskaty*”[20]. Паводле даных на 1869 г., у Гродзенскай губерні ў ведамстве ўпраўлення дзяржаўных маёмасцей налічвалася 49 канфіскаваных і 7 секвестраваных маёнткаў. З ліку канфіскаваных 24 былі канфіскаваны поўнасцю, а астатнія — часткова[21].

Большасць пamеснай шляхты не падтрымала паўстанцаў нейкімі канкрэтнымі крокамі, а частка нават паставілася да іх крайне негатыўна. Да іх ліку належаў і вышэйзгаданы Ян Біспінг, які так пісаў пра паўстанцаў: „*…przeklęty czerwońców motłoch co raz bardziej się szerzył i krajem owładnął, pchnął go w otchłań powstania, aby w krwawej zawierusze w mętach nierządu łatwiej obłowić się mogli. Szlachta zawiniła słabością mając na czele zacnego hrabiego Andrzeja Zamoyskiego, który w popularność się bawiąc nie miał*

[17] П. Бобровский, *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба: Гродненская губерния,* Санкт-Петербург 1863, ч. 1, с. 722.

[18] НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 22, адз. зах. 1456, арк. 125–142.

[19] Тамсама.

[20] J. Bisping, *Moje wspomnienia w Massalanach spisane. Pamiętniki Jana ordynata Bispinga 1842–1892*, Opracowanie, wstęp i przypisy Jerzy Z. Pająk i Jerzy Szczepański, Kielce–Kraków 2016, s. 123.

[21] НГАБ у Гродне, ф. 42, воп. 1, адз. зах. 33, арк. 1–31.

najmniejszych politycznych zdolności ani przewidzenia. Margrabiego Wielopolskiego nie pojęto i nie oceniono, wreszcie za zdrajcę uważano, a on jedyny przecie, jako mąż stanu, żeby miał w kraju poparcie z rządem prawym, do porozumienia by doszedł i wszystko uratował. Lecz Bóg chciał widocznie Polskę ukarać odejmując jej wszelki rozsądek i oddając ją w ręce ohydnej tłuszczy czerwońców"[22]. Зрэшты, нават самая нязначная падтрымка паўстання магла вельмі дорага каштаваць. Прыкладам тут можа паслужыць князь Георгій Чацвярцінскі, сын уладальніка маёнтка Скідзель Канстанціна Чацвярцінскага, які ахвяраваў на патрэбы паўстанцаў 120 рублёў. Гэтыя грошы ён перадаў уласнаручна „касіру" Гродзенскага павета — свайму суседу-памешчыку Тамашу Багатку. За гэта адстаўны штаб-ротмістр гусарскага графа Палена палка быў арыштаваны і прысуджаны палявым судом да высылкі ў *„малааддаленыя"* землі Сібіры. Гэта пры тым, што Чацвярцінскія з'яўляліся лаяльнымі падданымі Расійскай імперыі (бабка Георгія Калета Чацвярцінская атрымала маёнтак Скідзель у падарунак ад Кацярыны II за тое, што яе муж Антон Светаполк-Чацвярцінскі быў павешаны паўстанцамі ў Варшаве ў 1794 г.) і займалі высокія дзяржаўныя пасады. Зрэшты, Міхаіл Мураўёў змякчыў прысуд і аддаў Георгія на парукі бацькі — Канстанціна Чацвярцінскага, былога губернскага маршалка[23].

Вайсковую арганізацыю паўстанцаў у Гродзенскім уездзе ўзначаліў адстаўны падпалкоўнік Аляксандр Лянкевіч (Ляндэр), уладальнік невялікага маёнтка Панюкі каля Скідзеля. 21 красавіка 1863 г. аддзел паўстанцаў Лянкевіча (ва ўрадавых крыніцах называюцца лічбы да трохсот чалавек, паўстанец Ігнат Арамовіч у сваіх успамінах піша пра 36 добраахвотнікаў) увайшоў у мястэчка Азёры, якое знаходзілася на ўскрайку Гродзенскай пушчы на адлегласці ўсяго каля 20 км ад губернскага горада. Паўстанцы спалілі ўсе паперы ў канцылярыі казённага лясніцтва, забралі 316 рублёў, атрыманых за продаж лесу, і 134 рублі, прыгатаваныя на пабудову дома пад лясніцтва, а таксама 55 ружжаў, 2 састарэлыя пісталеты і 1 рэвальвер. Праўда, Ігнат Арамовіч у сваіх успамінах піша, што ўдалося знайсці ўсяго 25 стрэльбаў. Да паўстанцаў далучылася каля 20 жыхароў мястэчка Азёры[24]. Арамовіч сцвярджае, што ў аддзел Ляндэра ўступіла каля сотні бяззбройных сялян з навакольных вёсак. Напрыклад, паводле інфармацыі ўладаў, 20 красавіка група паўстанцаў увайшла ў вёску Талочкі, дзе да іх далучылася 4 шляхцічы, 6 аднадворцаў і 6 сялян[25].

22 J. Bisping, *Moje wspomnienia w Massalanach spisane*, s. 120–121.
23 НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 34, адз. зах. 1948, арк. 157.
24 НГАБ у Гродне, ф 3, воп. 1, адз. зах. 15, арк. 16.
25 Тамсама, арк. 9.

Гэтых добраахвотнікаў Аляксандр Лянкевіч сабраў ў цяжкадаступным Святым балоце ў Гродзенскай пушчы для фарміравання з іх баяздольнай вайсковай адзінкі. Але 1 мая 1863 г. лагер Лянкевіча нечакана атакавалі ўрадавыя войскі і аддзел „Ляндэра” быў расцярушаны[26]. З рэштками (каля 25 чалавек) Лянкевіч вырушыў у Ваўкавыскі павет для аб’яднання з партызанскім аддзелам Густава Стравінскага (Млотка).

Той факт, што вельмі шмат паўстанцаў паходзіла з мястэчка Азёры, якое належала аднаму з багацейшых памешчыкаў Гродзенскай губерні Леапольду Валіцкаму, паслужыў падставай для арышту апошняга і канфіскацыі яго вялізнага маёнтка. Улады таксама пастанавілі выслаць у Астраханскую губерню 9 сямей з ваколіцы Эйсманты Надтабольскія, размешчанай на ўскрайку Гродзенскай пушчы[27].

Пра непасрэдныя сувязі Станіслава Сільвястровіча з узброенымі аддзеламі паўстанцаў следства ніякіх доказаў знайсці не змагло. Зрэшты, з сялян яго маёнтка Гожа да паўстання ніхто не далучыўся. Пасля ўласнага прызнання Сільвястровіч прасіў змякчыць пакаранне свайму стрыечнаму брату Сігізмунду Урублеўскаму: „*Пусть мне позволено будет просить за моего брата Врублевского, который столь молод, почти ребенок еще, неопытен, что же удивительного, что я успел его увлечь и ввергнуть в пропасть*”[28]. Ён пісаў, што бацька Сігізмунда, справавод дваранскай апекі Антон Урублеўскі, „*мой дядя, и я с малых лет был с ним в самых теплых отношениях*”[29].

Антон Урублеўскі паходзіў са шляхецкай ваколіцы Токары Брэсцкага павета, дзе яму разам з братам належала 27 дзесяцін зямлі. Гэтую зямлю браты здавалі ў арэнду, а самі пасяліліся ў Гродне, дзе ўладкаваліся на дзяржаўную службу. Яшчэ да гэтага Антон Урублеўскі атрымаў адукацыю ў Брэсцкім павятовым вучылішчы. Пазней ён купіў драўляны дом у Гродне.

Захаваўся службовы атэстат чыноўніка Антона Казіміравіча Урублеўскага за 1852 г.[30] Ён тады служыў сакратаром гродзенскага совеснага суда, а пасля ліквідацыі гэтай установы быў залічаны ў штат канцылярыі губернатара. На той час Антону Урублеўскаму было 40 год. У 1845 г. указам Герольдыі яму зацвердзілі дваранскае паходжанне. На службу

26 І. Арамовіч, *Мары. Успаміны аб партызанскім руху ў Гарадзенскім ваяводзтве ў 1863 і 1864 гг.*, „ARCHE-Пачатак”, 2010, № 12, с. 27.

27 НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 34, адз. зах. 613.

28 НГАБ у Гродне, ф. 3, воп. 3, адз. зах.1, арк. 118 адв.

29 Тамсама, арк. 245.

30 НГАБ у Гродне, ф. 2, воп. 6, адз. зах. 816, арк. 6–7.

ў гродзенскі совесны суд Урублеўскі паступіў у 1836 г. У 1849 г. ён атрымаў чын тытулярнага саветніка. А ў 1851 г. совесны суд быў ліквідаваны. Урублеўскі атэставаўся як „*способный и достойный*" служачы. Быў у шлюбе з Каралінай Манькоўскай і меў сыноў Вітольда-Адольфа (нар. 17 чэрвеня 1839 г.), Сігізмунда-Фларэнціна (нар. 16 кастрычніка 1845 г.), Эдуарда-Вікенція (нар. 22 студзеня 1848 г.), Цыпрыяна (нар. 6 студзеня 1850 г.), дачку Аліну (нар. 15 студзеня 1852 г.). Старэйшы сын Вітольд на той час навучаўся ў Гродзенскай гімназіі.

Сігізмунд Урублеўскі вучыўся напярэдадні паўстання ў Кіеўскім універсітэце, а калі даведаўся пра яго пачатак, пастанавіў вярнуцца на радзіму, каб прыняць удзел у змаганні. Нягледзячы на сваю маладосць, ён вельмі доўга трымаўся ў турме і адмаўляўся ад дачы паказанняў. Сігізмунд быў арыштаваны ў жніўні 1863 г., а напісаў прызнальныя паказанні толькі 29 красавіка 1864 г. У паказаннях ён таксама патлумачыў прычыны свайго далучэння да падпольнай паўстанцкай арганізацыі: „*Когда возстание вспыхнуло в Царстве Польском, я был в Киеве. Увлеченный столь несбыточными надеждами, которые нас со всех сторон окружали, я намеревался сражаться с оружием в руках, но так как тогда на Украине никаких шаек не было, то я решился уехать на Литву, где, по общей молве, все население возстало.*

Приехав в Гродно, я в своем предприятии охладел, но все таки намеревался еще отправиться в лес. Но время проходило, а о шайках в окрестностях города не было слышно.

Последних чисел месяца апреля или первых чисел мая мой двоюродный брат Станислав Сильвестрович сказал мне, что он Начальник Гродненского уезда, что не имеет времени переписывать бумаг на чисто и предложил мне заняться этим"[31].

Паводле сабраных следствам доказаў і заключэння часовага палявога аўдытарыята Віленскай вайсковай акругі па Гродзенскай палітычнай арганізацыі, Сільвястровіч на пасадзе гродзенскага павятовага начальніка арганізоўваў у Гродне тайныя сходы, прызначаў людзей на пасады акруговых начальнікаў, прыкладаючы да пісьмовых загадаў сваю пячатку, а таксама арганізаваў раскладку 10%-нага грашовага збору з памешчыкаў на патрэбы паўстання: „*На обязанности Сильвестровича лежала пересылка бумаг от Воеводского начальника к начальникам уездов (…) с другой стороны принимал еженедельные рапорты от окружных вверенного ему уезда о положении возстания и на основании*

[31] Тамсама, арк. 265.

этих рапортов делал донесения (…) Через имение Сильвестровича было устроено сообщение в Августовскую губернию. Он даже купил для этого пару лошадей"[32]. 3 ліпеня 1864 г. быў вынесены прыгавор ваенна-палявога суда адносна ўдзельнікаў Гродзенскай паўстанцкай арганізацыі: Эразма Заблоцкага, Баляслава Заблоцкага, Станіслава Сільвястровіча, Юзафа Стравінскага, Адольфа Эйсманта, Сігізмунда Урублеўскага, Ігната Генюша. Адносна Сільвястровіча фармулёўка прысуду выглядала так: *„Помещика Станислава Сильвестровича, 31 год, за служение в той же [рэвалюцыйнай] организации членом и исправление должностей сначала уездного начальника, а потом Воеводского, в четырых уездах, участие в составлении упомянутой раскладки сбора с помещиков чрез подчиненных денег на возстание, предложение имения своего сборным пунктом для первоначального образования шайки, учреждение в этом же имении станции и пересылку чрез оную всех революционных бумаг к другим Уездным Начальникам, личное доставление в Августовский уезд и вообще вредное действие против правительства (…) казнить смертью разстреляянием"*[33].

Да расстрэлу быў прыгавораны таксама былы начальнік Гродзенскага ваяводства Эразм Заблоцкі. Сігізмунда Урублеўскага прысудзілі да 8 гадоў працы на заводах. Але 16 лістапада 1864 г. генерал-губернатар Мураўёў змякчыў прысуд палявога суда. Эразму Заблоцкаму смяротнае пакаранне замянілі на 15 гадоў працы ў рудніках, а Станіславу Сільвястровічу — на 8 гадоў працы на заводах. Сігізмунда Урублеўскага пазбавілі шляхецкіх правоў і выслалі на жыццё ў Табольскую губерню[34]. У 1868 г. Урублеўскі быў амніціраваны і змог выбрацца з Сібіры. Сігізмунд эміграваў у Аўстра-Венгерскую імперыю і быў прыняты на даследніцкую працу ў знакаміты Ягелонскі ўніверсітэт у Кракаве. Урублеўскі стаў сусветна вядомым навукоўцам у галіне хіміі і ў 1883 г. першым у свеце атрымаў звадкаваны азот. Варта дадаць, што яго малодшы родны брат Эдвард Урублеўскі таксама стаў вядомым навукоўцам у галіне фізікі, жыў і працаваў у Пецярбургу[35].

Кім жа быў Станіслаў Сільвястровіч? Як багаты памешчык стаў членам падпольнай арганізацыі, у якой запраўляла радыкальная моладзь? Род Сільвястровічаў асеў на Гродзеншчыне ў канцы XVIII ст. Дзед паўстанца, смаленскі мастаўнічы Юліян Сільвястровіч, 28 сакавіка 1787 г. набыў у Ігната

[32] НГАБ у Гродне, ф. 3, воп. 3, адз. зах. 4, арк. 19.

[33] НГАБ у Гродне, ф. 3, воп. 3, адз. зах. 1, арк. 360–360 адв.

[34] НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 34, адз. зах. 1948, арк. 24 адв. — 25.

[35] В. Гапоненка, А. Кіштымаў, *Уладар гранічнага холаду,* Мінск 1995.

Сівіцкага маёнтак Гожа за 98 000 злотых[36]. Даволі падрабязныя звесткі пра сям'ю Сільвястровічаў утрымлівае ліст бацькі Станіслава Яна Сільвястровіча да маршалка шляхты Гродзенскага павета ад 15 лістапада 1849 г.[37]

Прашэнне Яна Сільвястровіча Гродзенскаму павятоваму маршалку шляхты Ляхніцкаму

[36] НГАБ у Гродне, ф. 96, воп. 1, адз. зах. 678, арк. 31–31 адв.

[37] НГАБ у Гродне, ф. 92, воп. 1, адз. зах. 209.

У гэтым лісце ён узгадвае пра свайго дзеда Казіміра Сільвястровіча, бацьку Юліяна, мастаўнічага Смаленскага ваяводства, а таксама пра трох родных братоў — Антона, Гілярыя і Казіміра. Антон служыў старшынёй межавога суда Гродзенскай губерні, Гіляры — суддзёй Гродзенскага земскага суда, а Казімір быў адстаўным капітанам Расійскай арміі. Таксама ў прашэнні ўзгадваюцца чатыры сыны Яна Сільвястровіча — Адольф-Карл, Уладзіслаў-Юліян (у пазнейшых дакументах фігураваў як Уладзіслаў), Казімір-Канстанцін (у пазнейшых дакументах фігураваў як Казімір) і наш герой Станіслаў-Антон-Фердынанд (нар. 15 лютага 1833 г.), а таксама дачка Пальміра-Лізавета-Тэрэза, якая выйшла замуж за падпалкоўніка Рыхтара. „*Для исполнения дела о принадлежности рода Сыльвестровичей к Дворянскому состоянию, нужно мне иметь свидетельство в том, что в 1811, 1816, 1817 и в 1834 году род Сыльвестровичей, а именно я ниже подписавшийся, а также дед мой Казимир Михайлович, отец мой Юлиан Казимирович Мостовничий Воеводства Смоленского, также братья мои Антон Председатель Граничного суда Гродненской губернии, Гилярий Судья Земский Гродненского уезда и Казимир отставной Капитан Императорской Российской Армии и наконец сыновья мои Адольф-Карл, Владислав-Юлиан, Казимир-Константин и Станислав-Антон-Фердинанд Сыльвестровичи причислены были к Дворянскому состоянию и что никто из помянутых лиц не был лишен по силе Законов прав Дворянского состояния*”[38].

Гіляры Сільвястровіч памёр 15 ліпеня 1836 г. і не пакінуў нашчадкаў. Яго ўласнасць перайшла да Яна Сільвястровіча[39]. У крыніцах няма таксама звестак пра дзяцей іншых родных братоў Яна Сільвястровіча — Антона і Казіміра. Магчыма, што яны таксама не пакінулі нашчадкаў па мужчынскай лініі. Прынамсі ў 1850-х гадах уладальнікамі маёнтка Гожа афіцыйна лічыліся сыны Яна Казімір і Станіслаў. У спісе шляхты Гродзенскага павета ад 1834 г. былі запісаны „*Иван Юлианов с сыновьями Адольфом, Владиславом, Казимиром и Болеславом*”[40]. Такім чынам, Станіслаў Сільвястровіч там адсутнічаў. Сітуацыю ў лісце да павятовага маршалка ад 1 жніўня 1854 г. патлумачыла „*вдова после Подполковника Французских войск Ивана Сыльвестровича*” Ганна Сільвястровіч, „*урожденная Милейтич*”: „*Муж мой Иван Сыльвестрович в первом браке с Людвигою урожденной Панцержинскою прижил сына Адольфа-Карла*

[38] Тамсама, арк. 6

[39] Тамсама, арк. 2, 4.

[40] Тамсама, арк. 7.

и дочь Пальмиру-Елизавету-Терезию ныне вдову после Подполковника Рыхтера, во втором же браке со мною четырех сыновей Владислава-Юльяна, Константина-Казимира, Болеслава и Станислава-Антона-Фердинанда. При составлении списка дворян в 1832 году поданы все эти лица кроме самого младшего сына моего Станислава-Антона-Фердинанда, который не мог быть показан по этому списку, потому что родился в 1833 году и по книге 1836 года не значится, потому что эта книга составлена из списков, поданных в 1832 году, т.е. до его рождения. Ходатайство о причислении Болеслава не было принимаемо потому, что он в 1837 году умер”[41].

Такім чынам, род Сільвястровічаў атрымаў пацвярджэнне шляхецтва ў лістападзе 1817 г. З тлумачэння Ганны Сільвястровіч вынікае, што ад першага шлюбу Яна Сільвястровіча з Людвікай Панцяржынскай нарадзіліся сын Адольф-Карл і дачка Пальміра-Лізавета-Тэрэза, а ад другога шлюбу нарадзіліся сыны Уладзіслаў-Юліан, Казімір-Канстанцін, Баляслаў (рана памёр) і Станіслаў-Антон-Фердынанд[42]. У лісце маршалка шляхты Ашмянскага павета Віленскай губерні да гродзенскага губернатара ад 14 сакавіка 1864 г. паведамлялася, што дваранін Гродзенскага павета Уладзіслаў Сільвястровіч стала пражываў з жонкай Ядвігай, сынамі Чэславам, Рышардам, Станіславам і дачкой Марыяй у Ашмянскім павеце[43]. Уладзіслаў, як і яго браты Казімір і Станіслаў, навучаўся ў Дэрптцкім універсітэце. 22 ліпеня 1842 г. Ян Сільвястровіч напісаў прашэнне да гродзенскага губернатара аб выдачы Уладзіславу пасведчання аб тым, што ён не прымаў удзелу ў паўстанні 1830–1831 гг.[44] Пасведчанне патрабавалася якраз для паступлення ў Дэрптцкі ўніверсітэт. Адносна старэйшага сына Яна Сільвястровіча Адольфа звестак у дакументах мы не знайшлі.

З перапіскі таксама вынікае, што Ян Сільвястровіч быў падпалкоўнікам французскіх войск. Вельмі верагодна, што ён удзельнічаў у вайне 1812 г. на баку Напалеона Банапарта. Падобныя эпізоды на той час сустракаліся ў біяграфіях немалой колькасці шляхцічаў Гродзеншчыны. Прычым гэта пазней не перашкаджала ім займаць высокія пасады ў мясцовых установах. Магчыма таксама, што „французскі” перыяд жыцця бацькі аказаў істотны ўплыў на фармаванне светапогляду Станіслава Сільвястровіча.

41 Тамсама, арк. 15 адв.
42 Тамсама, арк. 15–15 адв.
43 Тамсама, арк. 22–22 адв.
44 НГАБ у Гродне, ф. 2, воп. 3, адз. зах. 1898, арк. 1.

Пахаванне Яна Сільвястровіча ў вёсцы Гожа Гродзенскага раёна, Беларусь

Паводле інвентара 1845 г., маёнтак Гожа налічваў 1597 дзес. зямлі, з якіх 312 належала да панскай эканоміі і 995 — сялянам[45]. Прыгонных сялян налічвалася 26 двароў. Яны павінны былі адпрацоўваць 6 дзён паншчыны на тыдзень, а таксама 12 дзён згонаў і 12 дзён шарварку. Матэрыяльны стан сялян выглядаў вельмі добра. Тыповая гаспадарка мела каня, двух валоў, дзвюх кароў, двух цялят, восем авечак і пяць свіней. Можна сцвярджаць, што жыхары Гожы належалі да ліку самых заможных сялян Гродзеншчыны, хаця зямля ў Гожы была дрэннай якасці, але гажанцы прадавалі ў Гродна рыбу і дровы, на чым някепска зараблялі. Напэўна, што і ўладальнікі не імкнуліся выціскаць з іх усе сокі, як часам гэта рабілі іншыя паны ў той час. Пра гэта можа сведчыць і гісторыя з селянінам Ігнатам Юшкевічам, які ў сакавіку 1850 г. звярнуўся да гродзенскага губернатара са скаргай аб няправільным запісе яго ў склад прыгонных сялян маёнтка Гожа. У выніку разбору гэтай справы паліцэйскі спраўнік падаў губернатару наступную інфармацыю: *„Отец Игната Викентий прибыл около 1830 г. из Царства Польского, поселился в имении Гожа, женился на девке сей деревни Барбаре. Викентий умер, а жена опасалась, чтобы малолетнего сына не признали бродягой и просила управляющего Протасевича записать его в сказки имения Гожа. Сильвестрович находился тогда в Вильне на службе в комиссии для разбора долгов князей Радзивилов (…). Помещик Сильвестрович не препятствует Юшкевичу [у яго пошуках свабоды] и просит (…) исключить его из сказок имения Гожи с женою Марианною и сыном Казимиром”*[46].

[45] НГАБ у Гродне, ф. 96, воп. 1, адз. зах. 678.

[46] НГАБ у Гродне, ф. 2, воп. 35, адз. зах. 956, арк. 5–6 адв.

Уладальніку маёнтак Гожа прыносіў 1986 руб. прыбытку ў год. Яго давалі: зерневая гаспадарка — 1 245 руб., лугі — 90 руб., жывёлагадоўля — 50 руб., садаводства — 35 руб., вырошчванне бульбы — 150 руб., корчмы — 400 руб. За вылікам выдаткаў на службу (напрыклад, 60 руб. у год выплочвалася ўпраўляючаму маёнткам) і падаткаў заставалася 1 362 руб. чыстага прыбытку. Ян Сільвястровіч часта браў у арэнднае кіраванне суседнія маёнткі. У 1828 г. у яго ўзнікла спрэчка з уладальнікам Салецкага староства генерал-лейтэнантам расійскай арміі Івановым, камандзірам 19-й пяхотнай дывізіі. Іваноў сцвярджаў, што Ян Сільвястровіч ад 1817 г. арандаваў гэтае староства, *„Высочайше пожалованное Иванову"*, але не выплочваў яму арэндныя грошы. Адстаўны падпалкоўнік Ян Сільвястровіч, які на той момант з'яўляўся ўжо былым засядальнікам 2-га Грамадзянскага дэпартамента Галоўнага губернскага суда і пражываў у Вільні, прэтэнзіі генерала абвяргаў. Магчыма, што ў Вільні і нарадзіўся наш герой Станіслаў Сільвястровіч[47].

З архіўных дакументаў таксама вынікае, што Ян Сільвястровіч даволі часта пазычаў грошы розным асобам. У жніўні 1842 г. ён звярнуўся ў гродзенскае губернскае праўленне з просьбай аб дапамозе ў спагнанні з тагачаснага валынскага губернатара і памешчыка Гродзенскага павета Міхала Анджэйковіча пазыкі ў 3 636 рублёў[48].

На пачатку 1850-х гадоў маёнтак Гожа перажываў цяжкія часы. У 1851 г. гродзенскі земскі спраўнік пісаў губернатару, што сяляне Сільвястровіча не маюць хлеба і *„претерпевают"* голад з прычыны неўраджаю. Становішча сялян спраўнік акрэсліў як *„бедственное"*, вынікам чаго маглі быць эпідэміі і высокая смяротнасць. Дзеля папярэджання гэтага ўлады прадпісалі Сільвястровічам выдаць сялянам пазыку ў выглядзе зерня з запаснога хлебнага магазіна да будучага ўраджаю[49]. Першая палова 1850-х гадоў на Гродзеншчыне адзначалася вельмі неспрыяльнымі кліматычнымі ўмовамі. Сяляне называлі гэтыя гады „мокрымі". Летам выпадалі такія дажджы, што гінулі зерневыя пасевы, а сенажаці затапляла вадой, таму прападала сена. Да таго ж дажджы чаргаваліся з засухамі. У выніку пашырыўся голад, а услед за ім пайшлі эпідэміі тыфу і халеры. Насельніцтва губерні моцна скарацілася.

Магчыма і з гэтых прычын на пачатку 1850-х гадоў Сільвястровічы відавочна сутыкнуліся з матэрыяльнымі праблемамі. 14 мая 1852 г.

47 НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 3, адз. зах. 129, арк. 1–18.

48 НГАБ у Гродне, ф. 2, воп. 30, адз. зах. 1977, арк. 1–16.

49 *Памяць. Гісторыка-дакументальная хроніка Гродзенскага раёна,* Мінск 1993, с. 55–56.

Казімір Сільвястровіч пазычыў у Прыказе грамадскай апекі 16 800 рублёў на 26 гадоў[50]. На верасень 1864 г. па гэтай пазыцы заставалася сплаціць 9 635 рублёў[51]. Перашкодай для атрымання пазыкі выступаў той факт, што бацька Казіміра Ян 12 студзеня 1849 г. пазычыў 15 000 рублёў у сваёй жонкі Ганны пад забеспячэнне маёнткамі Гожа і Пералом. У студзені 1852 г. Ганна даслала ў павятовы суд ліст, у якім пісала, што сыны Казімір і Станіслаў вінаватыя ёй толькі 6700 руб., і прасіла не лічыць гэты доўг перашкодай для атрымання імі пазыкі[52]. У 1856 г. Прыказ грамадскай апекі ўстанавіў сваю апеку над маёнткам Гожа[53]. Гэта сведчыла пра тое, што Сільвястровічы не былі ў стане спраўна вяртаць пазычаныя грошы. Якраз у тым годзе Казімір Сільвястровіч выходзіць у адстаўку з дзяржаўнай службы. А 24 кастрычніка 1856 г. Сільвястровічы ўзялі яшчэ адну пазыку ў Прыказе грамадскай апекі — на суму 10 290 рублёў тэрмінам на 26 гадоў[54]. Апроч таго, Станіслаў Сільвястровіч яшчэ пазычыў у брата Уладзіслава, які жыў у Ашмянскім павеце Віленскай губерні, 2 000 рублёў[55]. Зрэшты, такая запазычанасць на той час з'яўлялася сярод мясцовых памешчыкаў хутчэй нормай, чым выключэннем.

У выніку арышту Станіслава Сільвястровіча летам 1863 г. маёнтак Гожа быў секвестраваны (накладзены арышт на ўсю маёмасць), а пасля прысуду — канфіскаваны. Прыбыткі з яго цяпер ішлі ў дзяржаўную казну. Маёнтак аддаваўся ў арэнду розным прыватным асобам — у першую чаргу дзяржаўным чыноўнікам. Сярод такіх былі і гродзенскі павятовы лекар Аляксандр фон-Заль, і начальнік канцылярыі губернатара Макарэўскі, які ў снежні 1865 г. вёў перапіску з палатай дзяржаўных маёмасцей аб умовах арэнды[56]. Але канчаткова ў чужыя рукі маёнтак Гожа так і не прадалі, паколькі з гэтым было звязана шмат фінансавых цяжкасцей.

Жонка Станіслава Юстына Сільвястровіч вясной 1865 г. некалькі разоў падавала гродзенскаму губернатару і віленскаму генерал-губернатару пісьмовыя просьбы аб выдачы ёй грашовай дапамогі на ўтрыманне дзяцей з прыбыткаў канфіскаванага маёнтка. Гродзенскі

[50] НГАБ у Гродне, ф. 2, воп. 9. адз. зах. 2233, арк. 55.
[51] НГАБ у Гродне, 10, воп. 3, адз. зах. 299, арк. 430 адв.
[52] НГАБ у Гродне, ф. 2, воп. 9, адз. зах. 2233, арк. 55 адв.
[53] НГАБ у Гродне, ф. 2, воп. 29, адз. зах. 1734.
[54] НГАБ у Гродне, ф. 10, воп. 3, адз. зах. 299, арк. 431.
[55] Тамсама.
[56] А. Вашкевіч, *Дарогаю 1863 г.*, [у:] *Мінулае Гродзеншчыны,* пад рэд. В. Шведа, Гродна 2004, вып. 10, с. 35.

губернатар пісаў у Вільню 27 жніўня 1865 г., што выдача дапамогі сем'ям дапускаецца паводле закона толькі з секвестраваных, але не з канфіскаваных маёнткаў, апроч таго, *„просьба Сильвестровичевой не заслуживает уважения и потому, что по конфискации имения Гожи, она распорядилась вывести тайно некоторые вещи и большею частью оставила в разных местах на сохранении, но действия эти были открыты и все вывезенное имущество отобрано"*[57].

Канфіскацыя маёнтка была для дзяржаўных уладаў насамрэч справай няпростай. Маёнткі Гожа і Пералом непадзельна належалі родным братам Станіславу і Казіміру Сільвястровічам. Казімір звярнуўся да ўладаў з просьбай пакінуць яму абодва гэтыя маёнткі *„до выдела половины, принадлежащей Станиславу, с обязательством выплаты в казну части дохода"*[58]. Аднак гродзенскі губернатар Скварцоў палічыў, што *„по случаю несостоятельности Казимира Сильвестровича не находит возможным предоставить ему в содержание секвестрованных частей брата"*. Казімір толькі атрымаў дазвол *„на жительство"* ў маёнтку Пералом, які застаўся ў яго *„ведении"*, а маёнтак Гожа перайшоў пад непасрэднае кіраванне палаты дзяржаўных маёмасцей. На практыцы гэта азначала, што маёнтак перадаваўся ў арэнду, пераважна дзяржаўным чыноўнікам. Апошнія не лічылі сябе абавязанымі прысвячаць шмат часу гаспадаранню, а тым болей не жадалі ўкладаць у маёнтак якія-кольвек уласныя фінансавыя сродкі. У выніку гаспадарка ўсё болей і болей занепадала. У чэрвені 1867 г. палата дзяржаўных маёмасцей прапанавала перадаць маёнтак Гожа таму ж Казіміру Сільвястровічу з абавязкам выплочваць у дзяржаўную казну частку прыбыткаў, якія прыходзіліся на долю Станіслава. Аднак Казімір 8 ліпеня 1867 г. у пісьмовай форме адмовіўся ад гэтай прапановы[59]. У 1860-ыя і на пачатку 1870-х гадоў Казіміру Сільвястровічу прыходзілася вельмі шмат часу траціць на спрэчкі і судовыя цяжбы з былымі прыгоннымі ў працэсе размежавання зямель сялян і маёнтка.

11 мая 1871 г. прашэнне гродзенскаму губернатару даслала Ядвіга Антонаўна Сільвястровіч — жонка трэцяга брата Станіслава Сільвястровіча Уладзіслава. У гэтым прашэнні яна пісала: *„Решением Гродненской Судебной Палаты, вышедшем в окончательную Законную силу, признан подлежащим удовлетворению с конфискованного*

[57] НГАБ у Гродне, ф.1, воп. 14, адз. зах. 29, арк. 6 адв.

[58] НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 14, адз. зах. 1066, арк. 1 адв.

[59] Тамсама, арк. 2.

у Станислава Сильвестровича имения Гожа долг мужа моего Владислава Иванова Сильвестровича в две тысячи рублей серебром с процентами, который не прежде может быть уплачен, как по окончательному выделу в Казну половины из имений Гожи и Пшелома за Станислава Сильвестровича и продажи той половины. Крайне нуждаясь деньгами покорнейше прошу сделать распоряжение о скорейшем выделе"[60]. Ядвіга Сільвястровіч на той час пражывала ў горадзе Яраслаўлі. Нам невядома, якім чынам яна там апынулася і ці было гэта звязана з палітычнай дзейнасцю яе мужа. Дарэчы, у пісьме нічога не гаварылася пра яго месцазнаходжанне.

Справа падзелу маёнтка Гожа пасоўвалася вельмі марудна. Міравы пасярэднік 4-га ўчастка Гродзенскага павета пісаў губернатару 17 мая 1871 г.: „*К производству проекта выдела в казну половины из имения Гожа и Перелом я в нынешнем году приступить не могу, ибо местным крестьянам предоставлены б[ывшей]. Поверочной Комиссией большие пространства лесов, которые в настоящее время не могут быть указаны в натуре ни крестьянами, ни помещиком, и за которые у них идут постоянные споры, произвесть же отграничение нельзя, так как выкупные акты еще не утверждены Главным выкупным Учреждением*"[61]. У выніку справа гэтая падвісла ў мёртвай кропцы. Да таго ж брат Станіслава Казімір пастанавіў з часам вярнуцца на дзяржаўную службу. 10 кастрычніка 1874 г. ён падаў прашэнне да гродзенскага губернатара, дзе акрэсліў сваё жаданне „*определиться в государственную гражданскую службу в Великороссийских губерниях*"[62]. Паліцэйскі спраўнік Гродзенскага павета выдаў Сільвястровічу пасведчанне, што „*он к бывшим в 1863 — 1864 годах политическим беспорядкам прикосновенен не был и в политическом отношении благонадежен*"[63]. Нам невядома, ці паступіў Казімір Сільвястровіч на службу ў „*Вялікарасійскія*" губерні, але ў матэрыялах справы аб спадчыне маёнтка Гожа ён ужо болей не фігураваў. З дакумента 1885 г. вынікае, што Казімір Сільвястровіч у красавіку таго года перадаў паўнамоцтвы на кіраванне маёнткам Пералом нейкаму Уладзіславу Хлюдзінскаму. Сам жа ён у той час пражываў у горадзе Сувалкі Польскага Каралеўства[64], дзе, магчыма, знаходзіўся на дзяржаўнай службе.

---

60 Тамсама, арк. 9.

61 Тамсама, арк. 10.

62 НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 7, адз. зах. 963, арк. 1.

63 Тамсама, арк. 2.

64 НГАБ у Гродне, ф. 10, воп. 3, адз. зах. 299, арк. 785 адв.

10 жніўня 1878 г. гродзенскі губернатар атрымаў ліст ад віленскага генерал-губернатара, у якім апошні пісаў пра атрыманую ім пісьмовую просьбу Юстыны Сільвястровіч. Яна прасіла дазволіць вярнуцца на радзіму мужу Станіславу альбо хаця б дазволіць яму пражыванне ў Пскоўскай губерні. Юстына паведамляла, што яна хварэе на сухоты і не ў стане знайсці сродкі на выхаванне дзяцей. Муж пражываў на той момант у горадзе Ядрын Казанскай губерні і, як пісала Юстына, *„не может в месте высылки приискать занятий, которые могли бы обеспечить существование его семейства”*[65]. Губернатар адпісаў у Вільню, што *„просительница проживает в Волынской губернии и в Гродно имущества не имеет”*. Такім чынам, ён паспрабаваў адмахнуцца ад гэтай справы.

Тады сам Станіслаў Сільвястровіч падаў хадайніцтва аб дазволе яму прыехаць у Гродзенскую губерню на 6 месяцаў *„для свидания с женою и детьми, а равно устройства хозяйства и приведения его в порядок от обременительных долгов”*[66]. Паліцэйскі спраўнік Гродзенскага павета падаў губернатару інфармацыю пра стан сям'і Сільвястровічаў: *„Станислав Сильвестрович имеет жену, проживающую в имении Гожа, и двух сыновей, воспитывающихся в Гродненской и Люблинской гимназиях. Его имение находится в неудовлетворительном состоянии, так как в нем нет живого инвентаря и хозяйственно-земледельческих орудий, и, кроме того, обременено долгами. Жена Сильвестровича будучи болезненною до того, что едва ходит, не может приискать способа, чтобы мало-мальски поправить хозяйство”*[67]. Гродзенская дваранская апека таксама падала сумную карціну становішча маёнтка Гожа: *„На основании Высочайшего повеления 3 февраля 1874 г. имение Гожа освобождено от конфискации и передано в ведение опеке до разрешения вопроса права собственности. Из описи 25 мая 1875 г. видно, что все строения требуют капитальных починок, скота во все не имеется в имении, а дохода показано 457 рублей”*[68]. Апека прызнала 21 верасня 1876 г. спадчыннікамі маёнтка сыноў Станіслава Сільвястровіча Фелікса і Станіслава з выдзелам іх маці Юстыне 1/7 часткі нерухомай і ¼ часткі рухомай маёмасці з прызначэннем яе апякункай непаўналетніх сыноў. На той момант маёнтак Гожа быў закладзены ў Санкт-Пецярбургу ў „сохранной казне” і за ім лічылася 4 217 руб.

65 НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 7, адз. зах. 2631, арк. 1.

66 Тамсама, арк. 7.

67 Тамсама, арк. 8–8 адв.

68 Тамсама, арк. 12.

нявыплачаных пазыкаў[69]. У выніку гэтай перапіскі ў лістападзе 1878 г. віленскі генерал-губернатар дазволіў Сільвястровічу прыехаць на чатыры месяцы ў Гродзенскую губерню. Такім чынам, 9 снежня 1878 г. Станіслаў пасля 15 гадоў вымушанай адсутнасці вяртаецца ў Гожу і сустракаецца са сваімі роднымі.

Гродзенскі павятовы спраўнік, які павінен быў назіраць за былым паўстанцам, пісаў губернатару: *„(…) я имел случай беседовать с Сильвестровичем, убедился в трезвом его взгляде на предмет заблуждения, в котором он жестоко пострадал”*[70]. 1 лютага 1879 г. Юстына Сільвястровіч падала прашэнне губернатару з просьбай вызваліць мужа ад паліцэйскага нагляду, што дазволіла б яму *„приискать себе в Царстве Польском или в другой местности Российской Империи средств для содержания семейства и обеспечения образования детям”*[71]. А 28 лютага ўжо сам Станіслаў падаў прашэнне, у якім прасіў дазволіць яму яшчэ на 4 месяцы застацца на радзіме. У выніку яго побыт у Гродзенскай губерні быў падоўжаны на 4 месяцы, да 9 жніўня 1879 г. З гэтага ліста таксама вынікала, што Сільвястровіч знаходзіўся на жыхарстве ў Казанскай губерні з 1875 г. 30 мая 1879 г. ён напісаў новае прашэнне губернатару, у якім прасіў дазволу перасяліцца ў Люблінскую губерню Царства Польскага, *„где, имея родных, я мог бы скорее найти себе частную службу и средства для обеспечения быта моему семейству”*[72]. Але на гэтую просьбу ён атрымаў адмову.

7 ліпеня 1879 г. Сільвястровіч зноў прасіў дазволу застацца яшчэ на чатыры месяцы ў Гродзенскай губерні. Генерал-губернатар Пётр Альбядзінскі дазвол даў, але пры гэтым прадпісаў гродзенскаму губернатару ў снежні 1879 г. выслаць Сільвястровіча ў Казанскую губерню. Сільвястровіч працягваў змагацца за побыт на радзіме і 8 лістапада прасіў не высылаць яго ў Казань, паколькі, як тлумачыў у хадайніцтве, ён напісаў казанскаму губернатару ліст з просьбай аб перасяленні ў Пскоўскую губерню і *„получил уже известие, что могу иметь надежду на благополучную резолюцию”*[73]. Таксама прасіў гродзенскага губернатара дазволіць застацца яшчэ хаця б на два месяцы, каб падзяліць маёнтак Гожа паміж жонкай і сынамі. Паліцэйскі земскі спраўнік назваў просьбу Сільвястровіча *„уважительной”*. У выніку

[69] Тамсама, арк. 12 адв.
[70] Тамсама, арк. 13.
[71] Тамсама, акр. 23 адв.
[72] Тамсама, арк. 32 адв.
[73] Тамсама, арк. 44 адв.

генерал-губернатар Альбядзінскі ізноў дазволіў. 6 сакавіка 1880 г. гродзенскі паліцмайстар паведаміў губернатару, што Station Станіслаў Сільвястровіч 5 сакавіка выехаў у горад Ядрын Казанскай губерні[74]. Такім чынам, амаль 18 месяцаў яму ўдалося пабыць у родным доме. А 7 ліпеня 1880 г. Міністэрства ўнутраных спраў паведаміла пра тое, што хадайніцтва Сільвястровіча аб пераездзе ў Люблінскую губерню *„признано не подлежащим удовлетворению”*[75].

Аднак пазней Сільвястровічу ўсё ж удалося перабрацца бліжэй да радзімы. 18 лістапада 1894 г. Міністэрства ўнутраных спраў запатрабавала ад губернатараў звесткі пра ўдзельнікаў паўстання 1863 г., якім *„даровано освобождение от полицейского надзора с восстановлением с законными детьми в прежних правах происхождения”*[76]. 16 лютага 1895 г. кіеўскі губернатар напісаў да гродзенскага калегі ліст з інфармацыяй пра Станіслава Сільвястровіча: *„Проживающий в с. Городищах-Пустоваровских Сквирского уезда Станислав Иванов Сильвестрович заявил, что он уроженец с. Гожа Гродненского уезда, происходит из потомственных дворян Гродненской губернии, был лишен всех прав и преимуществ и сослан в каторжные работы на 8 лет. В 1866 г. срок был сокращен на половину. В 1883 г. он отправился в Казань. Там был освобожден от полицейского надзора с дозволением повсеместного в империи жительства, за исключением столиц, Северо и Юго Западного края. В силу ж всемилостивейшего манифеста 15 мая 1883 г. это ограничение было отменено”*[77].

Кіеўскі губернатар прасіў гродзенскага калегу прадставіць звесткі пра паходжанне Станіслава Сільвястровіча і пра яго сям'ю. Гродзенскі губернатар, у сваю чаргу, звярнуўся да віленскага генерал-губернатара, паколькі, як сцвярджаў у сваім пісьме, усе справы Сільвястровіча былі перададзены ў Вільню. 17 красавіка 1895 г. адтуль прыйшоў адказ: *„Сильвестрович был начальником Гродненского уезда, а потом начальником воеводства с действительным участием в главных распоряжениях по организации* (паўстанцкай — А. В., С. Т.). *Бывший Виленский полевой Аудиториат за такие деяния полагал казнить Сильвестровича смертию — разстрелянием, но конфирмацией Муравьева 12 ноября 1864 г. взамен смертной казни сослать его в каторжную*

74 Тамсама, арк. 59.

75 Тамсама, арк. 62–62 адв.

76 НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 24. адз. зах. 1721, арк. 1.

77 Тамсама, арк. 1–2.

работу на заводах на восем лет”[78]. У выніку Сільвястровіч апынуўся ў Сібіры, дзе ў 1866 г. „*по делу о возмущении на Кругобайкальской дороге, определен был по приговору полевого военного суда в сильном подозрении и на основании законов подвергнут был содержанию в оковах и отряде испытуемых в течении одного года*”[79].

Такім чынам, пасля бунту катаржнікаў Сільвястровіч цэлы год вымушаны быў працаваць у кайданках. Але на падставе царскага загада ад 25 мая 1868 г., які датычыў паўстанцаў 1863 г., Сільвястровіч „*был уволен от работы с перечислением в разряд сосланных на житие*”. А паводле падобных загадаў ад 13 мая 1871 г. і ад 9 студзеня 1874 г. — „*возстановлен в прежних правах состояния с правом переместиться во внутренние губернии России*”[80]. Гэта значыла, што Сільвястровічу вярталіся дваранскае званне і адпаведныя прывілеі. Што ж датычыла паходжання Сільвястровіча, дык Гродзенскі дваранскі дэпутацкі сход адказаў на запыт губернатара, што „*по причине пожара в Гродне 29 мая 1885 г. истреблены все дела и дворянский архив сего собрания, а в том числе и дело о дворянстве рода Сильвестровичей*”[81]. Гэта была няпраўда, паколькі справа аб шляхецтве Сільвятровічаў захоўваецца і па сённяшні дзень у архіве Гродзенскага дваранскага сходу. Такім чынам, гэтую справу альбо не змаглі, альбо не пажадалі адшукаць. 17 мая 1895 г. губернатар адаслаў усю гэтую інфармацыю ў Кіеў. Гэта была апошняя справа пра Станіслава Сільвястровіча, якая захавалася ў губернатарскім архіве.

Нам невядома, ці ўдалося Станіславу Сільвястровічу вярнуцца на радзіму. Таксама няма звестак пра дату і месца яго смерці. Але маёнтак Гожа захаваўся ва ўласнасці яго сыноў. З дакументаў вынікае, што 13 лістапада 1897 г. уласнікам маёнтка Гожа стаў лекар Фелікс Сільвястровіч, сын Станіслава[82]. Уладальнікамі ж маёнтка Пералом у 1903 г. былі Баляслаў Сільвястровіч і Марыя Гяйбовіч, дзеці Казіміра Сільвястровіча[83].

У матэрыялах пра выбары дэпутатаў Дзяржаўнай Думы Расійскай імперыі за 1909 г. захаваліся звесткі пра ўладальнікаў маёнткаў Гродзенскай губерні. Паводле гэтых дадзеных, уладальнікамі маёнтка

78 Тамсама, арк. 5–5 адв.

79 Тамсама, арк. 5 адв.

80 Тамсама.

81 Тамсама, арк. 7.

82 НГАБ у Гродне, ф. 10, воп. 3, адз. зах. 299, арк. 790.

83 Тамсама, арк. 791.

Гожа на той час з’яўляліся сыны паўстанца Станіслаў і Фелікс Сільвястровічы. Прычым у дакуменце быў допіс, што Станіслаў на той момант ужо памёр. Фелікс жа Сільвястровіч у Гожы стала не пражываў, а працаваў лекарам у Мінску. Уладальніцай маёнтка Пералом пазначана ў гэтым дакуменце Марыя Сільвястровіч-Гяйбовіч. У 1913 г. Станіслава Ігнацьеўна Сільвястровіч, якая, напэўна, была жонкай ці Станіслава, ці Фелікса, запрасіла ў дзяржаўным банку крэдыт на развіццё маёнтка Гожа. Як вынікае з апісання маёнтка, зробленага супрацоўнікам банка, ён знаходзіўся ў добрым стане: *„все хозяйство ведется очень умело”*. Адносна самой Станіславы Сільвястровіч гэты супрацоўнік адзначыў, што *„пользуется репутацией честной, энергичной и аккуратной помещицы”*[84]. Ёй быў выдадзены крэдыт на суму 2500 руб. Такім чынам, нягледзячы на ўсе драматычныя падзеі 1860-х гадоў, маёнтак Гожа застаўся ва ўласнасці нашчадкаў Станіслава Сільвястровіча, якія здолелі пасля доўгага заняпаду зноў зрабіць яго паспяховай гаспадаркай.

Што ж паслужыла прычынай авантурнага, з пункту гледжання большасці сучасных яму памешчыкаў, рашэння Сільвястровіча прыняць чынны ўдзел у паўстанні, за што прыйшлося яму заплаціць вялікі кошт? Галоўную ролю, як нам уяўляецца, адыгралі асабістыя чалавечыя якасці і маральныя ідэалы Станіслава. Можна меркаваць, што ён прытрымліваўся вельмі ліберальных як для тагачаснага землеўладальніка палітычных і сацыяльных поглядаў. Напэўна, на фармаванне гэтых поглядаў паўплывала гісторыя яго сям’і, сяброўскае акружэнне ў гімназіі ў Мітаве і ў Дэрптцкім універсітэце. Можна таксама меркаваць, што кіраванне гаспадаркай маёнтка не задавальняла яго амбіцый, і вольны час Сільвястровіч прысвячаў размовам з радыкальнай гродзенскай моладдзю і абмеркаванню палітычных і сацыяльных праблем свайго краю. У кожным разе ён свядома зрабіў свой выбар, за які дорага заплаціў. Падчас следства і на сібірскай катарзе Станіслаў Сільвястровіч, як можна меркаваць на падставе гістарычных дакументаў, паводзіў сябе вельмі годна і мужна, кіруючыся высокімі маральнымі стандартамі, якім ён, наколькі сведчаць гістарычныя крыніцы, ніколі не здрадзіў.

84 НГАБ у Гродне, ф. 27, воп. 1, адз. зах. 656, арк. 7, 8.

Streszczenie

Andrei Waszkiewicz, Siarhei Tokć, *Od Hoży do Bajkału: dramatyczne losy grodzieńskiego powstańca Stanisława Sylwestrowicza*

W niniejszym artykule autorzy wykorzystując metodę biograficzno-historyczną podjęli próbę przedstawienia przyczyn dołączenia do powstania styczniowego zamożnego posiadacza ziemskiego z powiatu grodzieńskiego Stanisława Sylwestrowicza oraz skutków tej decyzji dla niego samego i jego rodziny. Stanisław Sylwestrowicz wyróżniał się wśród miejscowych ziemian liberalnymi poglądami politycznymi, co więcej wywoływał niezadowolenie swego środowiska korzystnymi dla chłopów warunkami znoszenia pańszczyzny. Takie podejście zbliżyło go do rewolucyjnie nastawionej młodzieży grodzieńskiej. Gdy wybuchło powstanie, Stanisław Sylwestrowicz zgodził się objąć w podziemnej administracji stanowisko naczelnika powiatu grodzieńskiego. W areszcie wykazał się niezłomnością i nie wydał nikogo ze swych towarzyszy z podziemia. Na syberyjskiej katordze Sylwestrowicz dołączył do buntu więźniów, za co został ukarany rocznym nakazem pracy w kajdanach. Dopiero w 1888 r. mógł na krótko powrócić do rodzinnego majątku by spotkać się z rodziną. Z pewnością na formowanie jego poglądów wpłynęły historia rodziny, postawa przyjaciół z gimnazjum w Mitawie i na uniwersytecie w Dorpacie. Można przypuszczać, że zarządzanie majątkiem nie spełniało jego ambicji i dlatego wolny czas spędzał na rozmowach z przedstawicielami radykalnej inteligencji, podczas których omawiali polityczne i społeczne problemy swego kraju. W 1863 r. świadomie dokonał wyboru, który wiele go kosztował. Podczas śledztwa i na syberyjskiej katordze Stanisław Sylwestrowicz, jak można wnioskować na podstawie dokumentów historycznych, zachował postawę pełną godności i męstwa, kierując się wysokimi standardami moralnymi, których nigdy nie zdradził.

Abstract

Andrey Washkewich, Sergei Tokc, *From Gozha to Baikal: dramatic destiny of Grodno`s rebel Stanislav Silviastrovich*

In this article the authors try to find out the reasons of Stanislau Silvestrovich`s (a wealthy landowner of Hrodna district accession to the revolt in 1863, and the consequences of this choice for the hero himself and his family, on the basis of using the historical-biographical method. Stanislau Silviastrovich stood out among local landowners for his liberal political views and even caused general dissatisfaction in his own environment due to his

favorable conditions for the peasants to be liberated from serfdom. This brought him closer to the revolutionary youth of Grodno. When the revolt broke out, Stanislau Silviastrovich agreed to take the position of the head of the Hrodna district in the underground organization. After his arrest, he showed extraordinary tenacity and did not betray any of his underground comrades. In the Siberian hard laborcamp, Silviastrovich also joined the rebellion of convicts, for which he was forced to work in handcuffs for a whole year. In 1888 he was able to return to his native estate for some time and meet with his family. Probably, his family history, a friendly environment at the gymnasium in Mitau and at the University of Dorpat (Derpt) influenced the formation of his views. It can also be assumed that the management of the estate did not fully satisfy his ambitions and Silvestrovich devoted his free time to conversations with the radical intelligence and to discuss the political and social problems of his region. Generally, in 1863 he consciously made his choice, for which he paid dearly. During the investigation and in the Siberian hard labor camp, Stanislav Silvestrovich, as can be seen from historical documents, behaved very dignified and courageous, guided by high moral standards, which he did not betray.

Іна Соркіна
(Варшава/Гродна)

„Важакамі натоўпу былі жанчыны”: жаночы фактар у змаганні капылян за свабоду і зямлю ў XIX ст.

Сённяшні горад Капыль, цэнтр Капыльскага раёна Мінскай вобласці, у XIX ст. быў невялікім мястэчкам Слуцкага павета, аддаленым ад бойкіх гасцінцаў, буйных рэк і чыгуначных магістралей. Аднак жыццё капылян, паводле выяўленых архіўных крыніц, было бурлівым, насычаным драматычнымі падзеямі, звязанымі з упартым змаганнем на працягу канца XVIII —XIX ст. за вяртанне страчанай свабоды і зямлі.

Мястэчка Капыль, Слуцкі павет

Адным з негатыўных наступстваў далучэння беларускіх зямель да Расійскай імперыі было скасаванне Магдэбургскага права. Жыхары хрысціянскага веравызнання большасці мястэчак, якія раней знаходзіліся на становішчы „местаў” і якія гарадскіх правоў у Расійскай імперыі не атрымалі, былі запрыгонены: страцілі статус мяшчан і былі пераведзены ў катэгорыю прыгонных сялян. Такі лёс напаткаў і капылян. Прывілей на Магдэбургскае права быў нададзены Капылю вялікім князем літоўскім і каралём польскім Янам Казімірам Вазай 27 жніўня 1652 г. (па просьбе

ўладальніка мястэчка князя Багуслава Радзівіла). У 1795 г. падчас рэвізіі (перапісу насельніцтва) мяшчане-хрысціяне Капыля былі запісаны прыгоннымі. Гэта выклікала моцнае супрацьдзеянне з боку капыльскай мяшчанскай грамады. Капыляне намагаліся вярнуць асабістую свабоду (страчаны мяшчанскі статус) і права на зямлю (пры правядзенні валочнай памеры ў сярэдзіне XVI ст. мястэчкі атрымалі ад дзяржавы пэўную колькасць зямлі, якую мяшчане лічылі сваёй уласнасцю). Гістарычнымі крыніцамі для рэканструкцыі гэтага змагання сталі дакументы Літоўскага дзяржаўнага гістарычнага архіва ў Вільні і Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Мінску. Архіўныя матэрыялы яскрава сведчаць, што барацьба за свабоду і зямлю стала сямейнай справай жыхароў Капыля: побач з мужчынамі былі іх жонкі, а пры вулічным супрацьстаянні з паліцыяй жанчыны нават былі наперадзе.

Матэрыялы аб судовым працэсе паміж Радзівілаўскай масай і жыхарамі мястэчка Капыль у XIX ст. (Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 459, ap. 1, b. 4035)

У выніку шматлікіх скаргаў і прашэнняў, доўгай судовай цяжбы, якая расцягнулася на чвэрць стагоддзя, капылянам удалося дамагчыся ў 1833 годзе прызнання іх асабіста вольнымі, але зямля заставалася ўласнасцю памешчыка — графа Льва Вітгенштэйна, які стаў уладальнікам

Капыля ў 1832 г., пасля смерці жонкі Стэфаніі Радзівіл[1]. Капыляне з гэтым не пагадзіліся і працягнулі барацьбу. Зацятасць, з якой мяшчане змагаліся за волю і зямлю, веданне імі сваіх правоў, валоданне даўнімі дакументамі (нягледзячы на амаль пагалоўную непісьменнасць), сведчаць аб добрым узроўні самаацэнкі капылян, высокім развіцці грамадскай актыўнасці. У дакументах, якія адлюстроўваюць гэтыя старонкі гістарычнага мінулага Капыля, узгадваюцца імёны актывістаў дадзенага змагання: прадстаўнікоў капыльскіх мяшчанскіх родаў Малевічаў, Гурло, Жылуновічаў, Шкілевічаў, Рубісаў, Радзечкаў, Татарынчыкаў, Чарнушэвічаў, Зарамбоўскіх, Дземідовічаў, Красуцкіх ды інш. Вельмі актыўнымі ў гэтай барацьбе былі і капыльскія жанчыны, асабліва ў час адкрытага супрацьстаяння і вулічных сутычак з прадстаўнікамі ўладаў і адміністрацыі памешчыка. У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі захаваліся дакументы, якія праліваюць святло на пратэставыя настроі і дзеянні жыхароў Капыля ў 1852, 1869, 1878 і 1892 гадах.

У кастрычніку 1852 г. мясцовыя чыноўнікі вялі следства па справе аб *„буйстве і свавольстве капыльскіх мяшчан супраць уладальніка князя Вітгенштэйна”*, якое распачалося пасля скаргі паверанага князя Вітгенштэйна надворнага саветніка Яманта на самавольныя парубкі, што рабіліся капыльскімі мяшчанамі ў лясах, а таксама на гвалтоўнае адабранне імі ў сялян князя агародаў, палёў і сенажацяў. Было арыштавана 5 чалавек. Зачыншчыкаў, сярод якіх найбольш актыўным быў Павел Дземідовіч, перадалі ў Слуцкі гарадавы магістрат. Аднак там прынялі рашэнне аб іх вызваленні, пакінуўшы пад наглядам паліцыі, і тым далі магчымасць, як адзначана ў чыноўніцкай перапісцы па гэтай справе, *„вярнуўшыся на месца жыхарства, зноў пасяліць беспарадкі паміж капыльскімі мяшчанамі, якія ўхіляюцца ад плацяжу аброку за землі”*[2].

„Гарачым” на драматычныя падзеі было для капылян лета 1869 г. 30 чэрвеня гэтага года ў паліцэйскім упраўленні была прынята пастанова аб вопісе маёмасці мяшчан для пакрыцця стратаў эканоміі памешчыка — князя Вітгенштэйна, а таксама аб недазволенасці карыстацца самавольна засеянымі палямі і агародамі. У пачатку ліпеня ў Капыль для апісання маёмасці капылян прыбыў Шацінскі, які пазней быў ахарактарызаваны ў чыноўніцкай перапісцы як *„недастаткова цвярозы і даволі грубага*

[1] Падрабязна пра гэта гл.: І. Соркіна, *Змаганне мяшчанскай грамады Капыля за свабоду і зямлю ў XIX ст.*,: [у] *Капыль і магдэбургскае права: нарысы гісторыі горада XIV–XIX ст.* / А. Доўнар, С. Сергачоў, А. Скеп’ян [і інш.]; пад рэд. І. Соркінай. Гродна 2012, с. 132–159.

[2] *Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі* (далей — НГАБ), ф. 175, воп. 1, адз. зах. 163. *Перапіска па справе капыльскіх мяшчан-хрысціян з князем Вітгенштэйнам аб землях*, арк. 7, 16–19.

нораву", а дзеянні яго былі прызнаныя „*нетактоўнымі і з відавочнымі адступленнямі ад закону*"[3]. У час правядзення вопісу маёмасці капыльскіх мяшчан адбываліся вулічныя бойкі, у якіх нароўні з мужчынамі ўдзельнічалі і жанчыны. Агульнымі намаганнямі капыляне здолелі адбіць у паліцэйскіх арыштаванага старасту Ігната Татарынчыка, якога змясцілі ў доме Клейнбарта (на Рынку): „*Пачалася мітусня паміж мяшчанамі, хтосьці ўдарыў у царкоўны звон, і цэлы натоўп, у большасці жанчыны, з крыкамі рушыў да дома Клейнбарта, патрабуючы выдачы старасты*". Шацінскаму прыйшлося паклікаць на дапамогу казакоў. Пры апісанні маёмасці Антона Чарнушэвіча і спробе забраць у яго каня зноў мяшчане па ўдары ў звон сабраліся разам, каб даць адпор: „*Збегся цэлы натоўп мяшчан, і завязалася бойка, у якой казакі ўжылі нагайкі, збівалі Антона Чарнышэвіча, а яго жонку адштурхнулі і кінулі на зямлю; казакам таксама даставаліся ўдары ад мяшчан. Калі ж конь быў адабраны і натоўп разышоўся, то на месцы бойкі засталіся ў непрытомным стане дзве жанчыны: Кацярына Малюковіч і жонка мешчаніна Кандрата Мароза. Станавы прыстаў, які падаспеў да канца бойкі, сам адліваў гэтых жанчын вадою і на падводзе развёз іх па хатах*"[4].

Яшчэ адно сутыкненне адбылося на падворку Сафрона Чыпуля, што жыў на Свержаньскай вуліцы (зараз вуліца К. Маркса). З-за адсутнасці ў яго маёмасці паліцэйскія пачалі разбураць хату. Яны ўжо раскідалі страху, а потым узяліся расцягваць бярвенні. Пётр Гурло, Прохар Дзямідовіч і Аляксандр Зарамбоўскі кінуліся да царквы і ўдарылі ў званы. Збегліся людзі. Пачалася бойка.

Капыль. Каля Вазнясенскай царквы. 1913 год

Пасля завяршэння апісання маёмасці капылян на чарзе было выкананне прадпісання паліцэйскага ўпраўлення не дазваляць мяшчанам збору збожжа з палёў, гародніны — з агародаў. Капылянам было абвешчана, што ўраджай з самавольна засеяных зямель будзе сабраны адміністрацыяй князя пад кантролем паліцыі. Мяшчане аднагалосна заявілі, што яны гэтага не дапусцяць.

[3] НГАБ, ф. 295, воп. 1, адз. зах. 2025. *Справа аб непаслушэнстве капыльскіх мяшчан Слуцкага павета ўладам пры спагнанні з іх чыншу за землі князя Вітгенштэйна*, арк. 92 адв.

[4] Тамсама, арк. 93–95.

25 ліпеня 1869 г. у Капылі адбыліся падзеі, пра якія мінскаму губернатару Ягору Касінаву слуцкі спраўнік рапартаваў тэлеграмай: *„Пыстаў 3 стана, даведаўшыся, што жанчыны спяшаюцца на поле, каб зжаць арыштаваны хлеб, адправіўся для складання пра тое акта (разам са служачым княжацкай адміністрацыі Траццяковым, панятымі і староннімі сведкамі). Заўважыўшы пыстава, жанчыны, што жалі жыта, сталі сыходзіць. Мяшчане, якія былі ў засадзе, выскачылі з каламі, напалі на тых, хто прыйшоў, збілі панятых, тысяцкіх, асабліва трох казакоў, якія кватаравалі ў мястэчку. Пыстаў з Траццяковым і казачым афіцэрам паспелі з'ехаць на падводзе”*[5]. Гэтая бойка адбывалася на палетку, што знаходзіўся на Нясвіжскім тракце „за крыжамі”.

Капыль у канцы 1930-х гг. Здымак з боку в. Каменшчына

Улады вымушана пайшлі на саступкі: мяшчанам дазволілі самім сабраць ураджай. Але актывісты пратэстаў былі пакараныя. У Капыль з дазволу віленскага генерал-губернатара былі накіраваны дзве сотні Данскога казацкага палка. Два месяцы працавала следчая камісія па справе *„аб буйствах капыльскіх мяшчан”*. Пастановай гэтай камісіі ад 18 верасня 1869 г. да зняволення ў слуцкім турэмным замку былі прысуджаны галоўныя абвінавачаныя: мяшчане Аляксандр Зарамбоўскі, Васіль Малюкевіч, Сафрон Чыпуль, Пётр Гурло, Прохар Дземідовіч і Ларыён Красуцкі[6]. Меней вінаватымі прызналі яшчэ 27 мяшчан, якія

[5] Тамсама, арк. 1–1 адв.

[6] Тамсама, арк. 52.

патрапілі пад нагляд паліцыі[7]. Справу перадалі на разгляд Мінскай палаты крымінальнага і грамадзянскага суда.

Аднак судовы пераслед не спыніў змагання капылян за зямлю. Пра гэта сведчыць, у прыватнасці, рапарт слуцкага павятовага спраўніка губернатару Валерыю Чарыкаву ад 28 лістапада 1878 г.: *„Судовы прыстаў з'езда міравых суддзяў Слуцкай акругі Жукоўскі, прыводзячы ў выкананне (…) судовае рашэнне аб аднаўленні правоў валодання зямлёю князя Вітгенштэйна, парушанага мяшчанамі Капыля, сустрэў з іх боку супраціў. Калі Жукоўскі з прыставам 3-га стана пайшлі па дамах для ўручэння мяшчанам пазоваў, то знайшлі дамы замкнёнымі (…). Мяшчане сабраліся на вуліцах са сваімі жонкамі, узброіліся некаторыя палкамі, кінуліся да іх, кідаючы ў іх кавалкамі памерзлай зямлі і наносячы ўдары палкамі (…)"*[8].

У паліцэйскім рапарце мінскаму губернатару Мікалаю Трубяцкому аб падзеях у Капылі ад 28 кастрычніка 1892 г., калі з дапамогай паліцыі з мяшчан Капыля спрабавалі спагнаць 300 рублёў за неаплачаны чынш за зямлю, паведамлялася: *„Калі падышлі да дома Герасіма Красуцкага, то ён быў зачынены, і тут жа сабраўся натоўп каля 300 чалавек, наперадзе былі жанчыны, якія з крыкамі і пагрозамі забаранілі ўвайсці ў дом Красуцкага. Пазбягаючы гвалту, судовы прыстаў, паліцыянты і панятыя адправіліся ў іншы дом, Юстына Бычынскага, але калі ўвайшлі ў двор, натоўп разламаў агароджу, расхапаў калы і стаў пагражаць бойкай (…). Важакамі натоўпу былі: Леон і яго жонка Ганна Радзечкі, Алена Чарнушэвіч, Віктар Шкурынскі, Ульяна Татарынчык, Ксенія Радзечка, Адар'я Гурло, Фаіна Дземідовіч, Ганна Пашкевіч, Марына Чарнушэвіч, Ірына Зарамбоўская, Марыя Праташчык"*[9]. Як бачым, лідарамі гэтага пратэсту выступілі жанчыны.

Надзвычай цікавую характарыстыку мяшчанам Капыля даў у рапарце мінскаму губернатару камандзіраваны з Мінска ў мястэчка чыноўнік губернскага праўлення Касакоўскі. Паводле яго меркавання, *„толькі меншая частка капылян — добрасумленныя і сціплыя людзі, астатнія ж — шалёныя, дамагальныя, хітрыя…"*. Гэтую „шалёную" большасць чыноўнік падзяліў на тры часткі: *„хадакі"*, *„запявалы"* і *„натоўп"*. Хадакі непасрэдна былі заняты справамі вырашэння шматгадовай спрэчкі паміж мяшчанамі і памешчыкам. Запявалы — пасярэднікі паміж хадакамі і натоўпам. Хадакі

7 Тамсама, арк. 53–54.

8 НГАБ, ф. 242, воп. 1, адз. зах. 1902. *Справа па рапарце слуцкага павятовага спраўніка аб непаслушэнстве мяшчан м. Капыль пры выдаленні іх з арандуемых імі ў памешчыка Вітгенштэйна зямель. 1878–1879 г.*

9 НГАБ, ф. 295, воп. 1, адз. зах. 5380. *Рапарт слуцкага павятовага спраўніка аб супраціўленні жыхароў м. Капыль, аказаным уладам пры прывядзенні ў выкананне судовых рашэнняў. 1892 г.*

і запявалы знаходзіліся на поўным забеспячэнні грамады. Асобы, якія былі згодны падпарадкавацца начальству, не адважваліся выступіць адкрыта супраць агульнай стратэгіі і тактыкі, бо баяліся помсты грамады[10]. Прыведзеныя Касакоўскім факты сведчаць пра высокую ступень самаарганізацыі мяшчанскай грамады Капыля ў барацьбе за свае правы.

Між тым надыходзіла новае стагоддзе. Прадстаўнікі шэрагу пералічаных вышэй мяшчанскіх сем'яў Капыля актыўна ўключацца ў складаныя палітычныя працэсы і падзеі XX ст. Мястэчка Капыль адыграе ў іх даволі прыкметную ролю. Яно стане адным з цэнтраў яўрэйскага і беларускага нацыянальных рухаў, станаўлення сацыял-дэмакратыі, падорыць краіне і свету сузор'е вядомых палітычных і культурных дзеячаў[11].

Капыль у час рэвалюцыі 1905–1907 гг.

Такім чынам, рэканструкцыя на аснове гістарычных крыніц асноўных этапаў і падзей змагання капылян за вяртанне страчаных правоў на волю і зямлю ў XIX ст. дазваляе вызначыць яго поспехі (вызваленне ад прыгоннай залежнасці ў 1833 г.) і няўдачы (зямля засталася памешчыцкай уласнасцю), назваць імёны капылян і капылянак, якія прымалі актыўны

[10] НГАБ, ф. 295, воп. 1, адз. зах. 2025. *Справа аб непаслушэнстве капыльскіх мяшчан Слуцкага павета ўладам пры спагнанні з іх чынша за землі князя Вітгенштэйна*, арк. 88–92.

[11] Падрабязна пра гэта гл.: І. Соркіна. *У пошуку Айчыны: жыхары мястэчак у эпоху нацыяналізмаў (на прыкладзе Капыля),* „Rocznik Centrum Studiów Białoruskich / Гадавік Цэнтра Беларускіх Студыяў”, 2018, № 4, с. 109–156.

ўдзел у гэтым змаганні. Мы бачым за гэтым усім важнейшы інстытут самаарганізацыі і самакіравання жыхароў Капыля — мяшчанскую хрысціянскую грамаду, сфарміраваную самімі мяшчанамі. У тэкстах шматлікіх скаргаў і прашэнняў у розныя інстанцыі, у дзеяннях (у тым ліку гвалтоўных), накіраваных супраць чыноўнікаў і паліцыі, капыльская мяшчанская абшчына праявіла сябе як арганізаваная структура, з дапамогай якой людзі мэтанакіравана і ўпарта баранілі свае правы і адстойвалі ўласныя інтарэсы. На першы план ставіліся менавіта інтарэсы грамады. Неабходныя для грамады рашэнні прымаліся на сходзе яе актыву („*хадакоў*” і „*запявал*”, як гэтых людзей называлі чыноўнікі), што адбываўся, як правіла, у карчме на Рынку. Выяўлены згадкі аб тым, што мелася агульная грашовая маёмасць, якая фарміравалася шляхам правядзення складак унутры абшчыны. У барацьбе за „старыну” (за вяртанне страчаных правоў на свабоду і зямлю) праявілася і такая важная для яе акалічнасць, як добрае веданне капылянамі сваёй гісторыі, асабліва той яе часткі, якая датычыла іх правоў, стараннае захоўванне прывілеяў і іншых важных дакументаў.

Дадзенае мікрагістарычнае даследаванне дазваляе на прыкладзе Капыля выявіць важнасць жаночага фактару ў грамадскім жыцці мястэчка, паказаць праявы грамадскай актыўнасці жанчын, што разбурае гендэрны стэрэатып жаночых паводзінаў, характэрны для традыцыйнага грамадства, калі жанчына ўяўлялася несамастойнай, цалкам залежнай ад мужчыны, а жаночая доля — як ціхае існаванне ў сям’і, клопат пра дзяцей, пра чысты і ўтульны дом, смачную ежу для мужа… Але рэальныя ролевыя функцыі жанчыны ва ўмовах мадэрнізацыі істотна змяняліся. Прадстаўніцы прыгожага полу Капыля нароўні з мужчынамі, а часам і больш актыўна ў параўнанні з імі, праяўлялі сваю пазіцыю і вялі дзейнасць на карысць агульнай справы грамады.

Адлюстраваныя вышэй аспекты мінулага Капыля XIX ст. праліваюць святло на пытанне ўнёску жыхароў мястэчак у фарміраванне грамадзянскай супольнасці ў Беларусі (у разуменні гэтага паняцця як супольнасці, якая характарызуецца актыўнасцю ды здольнасцю да самаарганізацыі, вызначэння і дасягнення мэтаў без імпульсу з боку дзяржаўнай улады). На вялікі жаль, гэтыя пазітыўныя працэсы з-за неспрыяльных гістарычных фактараў замаруджваліся, часам перапыняліся, яны застаюцца пакуль незавершанымі, але значна актывізуюцца ў вызначальныя для будучыні нашай краіны моманты.

Streszczenie

Ina Sorkina, *„Na czele tłumu stały kobiety”: czynnik kobiecy w walce mieszkańców Kapyla o wolność i ziemię w XIX wieku*

Na przykładzie miasteczka Kapyla w powiecie słuckim przedstawiono rolę kobiet w walce mieszkańców o przywrócenie odebranego po inkorporacji ziem białoruskich w skład Imperium Rosyjskiego statusu mieszczan i prawa własności ziemi. Źródłami historycznymi stanowiącymi podstawę rekonstrukcji omawianej walki są dokumenty Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie i Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Mińsku. Materiały archiwalne świadczą o tym, że walka o wolność i ziemię stała się istotną sprawą dla rodzin mieszkańców Kapyla: wraz z mężczyznami były również ich żony, które podczas starć ulicznych z policją wysuwały się nawet na pierwszy plan. Niniejsze opracowanie mikrohistoryczne pozwala na przykładzie Kapyla przedstawić znaczenie czynnika kobiecego w życiu społecznym miasteczka, ukazać przejawy społecznej aktywności kobiet, co burzy stereotypowe pojmowanie kobiecych ról społecznych charakterystyczne dla tradycyjnego społeczeństwa, w którym kobiety miały być niesamodzielne, całkowicie zależne od mężczyzn, a kwintesencję kobiecego losu miało stanowić ciche życie rodzinne oraz troska o dzieci i męża. Wbrew temu rzeczywista rola kobiet uległa znaczącym zmianom. Mieszkanki miasta Kapyla na równi z mężczyznami, a czasami nawet bardziej aktywnie, prezentowały swoje stanowisko i działały na rzecz dobra wspólnego społeczności.

Abstract

Ina Sorkina, „Women were the leaders of the crowd”: *feminine factor in the battle of people of Kapyl for their freedom and lands in XIX Century*

As an example of the town of Kapyl in Slutsk district, is shown the role of women in the stubborn struggle for the return of the bourgeois status and land ownership for the citizens of Kapyl, lost after the incorporation of the Belarusian lands into Russia. Documents of the Lithuanian State Historical Archive in Vilnius and the National Historical Archive of Belarus in Minsk became historical sources for the reconstruction of this struggle.Archival materials clearly show that the struggle for freedom and land has become a family affair of the residents of Kopyl: next to the men were their wives, and in the street confrontation with the police, women were standing right in the front. This micro-historical study allows us to use the example of Kapyl to identify the importance of the female factor in the public life of the town,

to show the manifestations of women's social activity, which destroys the gender stereotype of women's behavior, typical for traditional society, where the main role of the woman was just calm existence in the family and taking care for children and husband.But the real role of women in the context of modernization have changed significantly. Representatives of the „beautiful" sex of Kapyl, alongside with men, and sometimes more actively than them, showed their position and worked for the common cause of the community.

Вольга Зубко
(Вінніца)

„Панская зацея”, альбо Беларусь між Літвой і Польшчай у 1920–1922 гг.

Вільня і Віленскі край у XX стагоддзі неаднаразова выступалі аб’ектам геапалітычных інтарэсаў не толькі Германіі і Краіны Саветаў, але таксама Польшчы, Літвы і Беларусі. Беларусь, з улікам этнічнага і этнаграфічнага фактараў, мела на тое ці не самае большае права.

16 лютага 1918 г. Літоўская Тарыба абвясціла аб адраджэнні незалежнай Літвы са сталіцай у Вільні. Праз год, 27 лютага 1919 г., горад стаў сталіцай новастворанай Літоўска-Беларускай рабоча-сялянскай Савецкай Рэспублікі, у склад якой увайшлі амаль уся тэрыторыя сучаснай Літвы і заходняя частка Беларусі. Прычыны ініцыяванага Леніным і Свярдловым стварэння Літоўска-Беларускай савецкай дзяржавы сучаснымі гісторыкамі да канца не вызначаны. Дырэктар Інстытута гісторыі Літвы Альвідас Нікжэнтайціс бачыць у стварэнні ЛітБелССР савецкі варыянт гістарычнай Літвы. А вось старшы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі Літвы Чэславас Лаўрінавічус лічыць, што, ствараючы ЛітБелССР, Масква свядома фліртавала з Польшчай, якая мела прэтэнзіі на Літву і Беларусь як на спрадвечна польскія тэрыторыі. Зрэшты, неўзабаве праект ЛітБелССР быў замарожаны да лета 1920 г., калі Савецкая Расія заключыла з Літвой мірны дагавор. Між тым у спакоі рэгіён застаўся ненадоўга: ужо ў пачатку кастрычніка 1920 г. камандзір Першай Літоўска-Беларускай дывізіі Люцыян Жалігоўскі па ўзгадненні з лідарам ІІ Рэчы Паспалітай Юзафам Пілсудскім падняў на „бунт” сваіх салдат і заняў Вільнюс, які практычна не было каму абараняць: пасля адыходу савецкіх войскаў на ўсход літоўскія войскі дыслацыраваліся інакш.

Пасля ўзяцця Вільні ды прылеглых да горада тэрыторый была створана новая дзяржава — Сярэдняя Літва. Зрэшты, і яна праіснавала нядоўга: ужо ў 1922 г. сейм дзяржавы прыняў рашэнне далучыцца да Польшчы. І вось тут, як адзначае Эдмундас Гімжаўскас, робіцца прыкметным „*беларускае палітычнае адценне*”. Па-першае, Люцыян Жалігоўскі, які нарадзіўся пад Ашмянамі Гродзенскай вобласці, ажыццявіў фактычна план Юзафа Пілсудскага, які называў сябе беларусам падчас допыту яшчэ ў 1887 г. Па-другое, не ўся віленская інтэлігенцыя выбірала польскі бок.

Па-трэцяе, пачаўся актыўны працэс фарміравання беларускай, літоўскай і польскай нацый на Віленшчыне. Людзі проста выбіралі, да якога народа яны будуць належаць[1].

10.01.1921 г. Берлін. Аляксандр Цвікевіч (1888–1937) — міністр замежных спраў БНР (1920–1923) — у адным са сваіх лістоў у Коўна Вацлаву Ластоўскаму (1883–1938) — старшыні Савета Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі (1919–1922) — пісаў: *„За уселякую цану трэба трымацца Літвы і арганізаваць Віленшчыну і Гарадзеншчыну. Літва, ні пры якіх варунках ня можа ігнараваць нас, так сама як і мы ня можэм ігнараваць яе. Мы да зарезу патрэбны друг другу. Толькі разам мы можам хоць крыхку забяспечыць сябе ад маіорызацыі палякамі. Мне здаецца, што гэта добра разумеюць усе літоўскія дзеячы і што дзеля гэтага мы можэм спакойна працаваць на далей разам з імі”*[2].

Часопіс *„Сялянская доля”*, снежань 1921 г. (тэкст друкуецца з захаваннем правапісу і пунктуацыі. — В.З.):

„Алесь Лазіна. Панская зацея

У шерегу тых захадаў, якія робіть польская шляхта, каб кінуць на плечы нашому беларускаму народу сваe панаваньне, апошні час з'явілася ў паноў новая зацея-прыманка — гэты Віленскі Сойм.

Польскія захватчыкі ведаюць добра, што Віленшчына да Гродзеншчына гэта ня іх краіны, што апынулыся яны на чале ўлады праз насільствы над мясцовым жыхарствам, належачым да слаўнай у мінуўшчыне дзяржавы — ВК Літоўска-Беларускага.

Але гэта не застанаўлівае польскіх паноў, учапіўшыхся, як той воўк у овечку, у нашу родную земельку.

Такая уже панская парода, што ня можа абыйсьціся без таго, каб ня крыўдзіць прастых людзей…”[3].

Нацыянальныя рухі ў Еўропе паступова і дынамічна развіваліся на працягу ўсяго XIX стагоддзя, аднак з пачаткам Першай сусветнай вайны працэс паскараецца. І справа была не толькі ў тым, што абодва бакі з задавальненнем і энтузіязмам падтрымлівалі разнастайныя нацыянальна-вызваленчыя ініцыятывы (асабліва ў стане апанентаў). Увесь гэты свет і яго ўспрыманне чалавекам змяніліся да непазнавальнасці.

---

1 Э. Гімжаўскас, *Беларускі фактар пры фармаванні літоўскай дзяржавы*, Беласток-Вільня 2012.

2 *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі,* Minsk-New-York-Prague-Vilnius 1998, т. 2, кн. 2, с. 1005–1006.

3 *Центральний державний архів громадських об'єднань України* (далей — ЦДАГО України, м. Київ), ф. 269 „Документи і матеріали Української держави, військових, громадсько-політичних діячів, представників науки, культури, інших осіб”, оп. 1, спр. 122, арк. 7–8.

Нацыянальная ідэнтычнасць, якая больш выразна ўсведамлялася, вяла непасрэдна да ідэі пра нацыянальную дзяржаву. І ў гэтых адносінах развіццё ідэй і сродкаў дасягнення пастаўленых мэтаў зближае Літву і Беларусь. Да таго ж горад Вільня зрабіўся адным з цэнтраў, у якім канцэнтраваліся найбольш яркія прадстаўнікі палітычнага і грамадскага жыцця абодвух народаў. Многія з іх былі проста знаёмы паміж сабой, таму і ўзаемнае пранікненне ідэй і пазіцый зусім не здаецца чымсьці незвычайным.

Да 1917 г. паміж літоўскімі і беларускімі арганізацыямі ды і проста грамадскімі дзеячамі існавалі цалкам прыязныя і канструктыўныя адносіны. Прычына гэтага была простая: у інтэлектуальным асяроддзі намецілася імкненне да незалежнасці, якое грунтавалася на гістарычнай традыцыі. А якраз агульная гісторыя і крыху рамантызаваны погляд на эпоху Вялікага Княства Літоўскага сталі прычынай такіх узаемаадносін. Зусім не супадзенне, што людзі, якіх без перабольшання можна назваць архітэктарамі нацыянальных дзяржаваў, як Літвы, так і Беларусі, — Ёнас Басанавічус і Вацлаў Ластоўскі — шмат гадоў сур'ёзна і глыбока займаліся гісторыяй. Аднак стварэнне Літоўскай Тарыбы прывяло да пратэстаў з боку беларусаў — мэта стварэння гэтага органа была цалкам зразумела сучаснікам: незалежная Літоўская дзяржава ўспрымалася беларускімі дзеячамі як спроба падзяліць гістарычную памяць, саму краіну (якая, праўда, яшчэ не існавала), разбурыць агульную эканамічную прастору. Аднак, нягледзячы на рознагалоссі, з'явіліся і новыя тэмы для дыялогу: Тарыба старалася як мага больш актыўна супрацоўнічаць з беларускімі арганізацыямі. Больш за тое, у яе склад павінны былі ўвайсці прадстаўнікі нацыянальных меншасцей, і тут ужо сапраўды без беларусаў абысціся было цяжка: палякі не палічылі мэтазгодным удзельнічаць у Тарыбе, габрэі гэтак жа не спяшаліся ўвайсці ў склад новага органа кіравання. Асабліва цесныя адносіны ў Тарыбы склаліся з віленскай групай беларусаў, у прыватнасці з так званай групай Ластоўскага[4].

Ужо ў кастрычніку 1917 г. паміж бакамі пачаліся перамовы. Нягледзячы на тое, што яны хутка зайшлі ў тупік (беларусы прапанавалі ні больш ні менш як стварыць сумесную дзяржаву, пашыраную за кошт беларускіх тэрыторый, але падзеленую па моўнай прыкмеце), было прынята рашэнне працягнуць дыялог пасля таго, як пройдзе Віленская канферэнцыя беларускіх арганізацый. 25–28 студзеня 1918 г. канферэнцыя адбылася. У сваёй рэзалюцыі яна адмовілася прызнаваць

[4] T. Błaszczak, *Białorusini w Republice Litewskiej 1918–1940*, Białystok 2017, s. 23–39.

Тарыбу *„як адзіны голас Літвы і Беларусі і не прымае адказнасці за яе палітычныя абавязацельствы”*. Такім чынам нават у канфрантацыі з Тарыбай беларускія арганізацыі выступілі за адзіную з Літвой дзяржаву. На гэтай канферэнцыі таксама была абрана Віленская Беларуская Рада, прадстаўнікі якой актыўна ўдзельнічалі ў сакавіку 1918 г. у абвяшчэнні Беларускай Народнай Рэспублікі.

У красавіку 1918 г. паміж Тарыбай і прадстаўнікамі Віленскай Беларускай Рады нарэшце пачаліся перамовы, на якіх беларусы зноў пацвердзілі сваю прыхільнасць ідэі федэратыўнай дзяржавы, паднялі пытанне межаў і прапанавалі садзейнічанне ў наладжванні сувязей з Мінскам. Прапанова была больш чым прывабная, аднак паўнамоцтваў весці перамовы аб федэрацыі Тарыба не мела. Зрэшты, у той жа дзень двум прадстаўнікам беларусаў было прапанавана ўвайсці ў склад Тарыбы. Фактычна можна было казаць аб прызнанні беларускімі прадстаўнікамі новай дзяржавы, якая пакуль толькі фармуецца, з якой яны звязвалі і сваю будучыню.

У восень 1918 г. германская акупацыйная адміністрацыя канчаткова перастала перашкаджаць стварэнню новых структур у Літве. Віленская Беларуская Рада 3 лістапада абвясціла сябе раўнапраўным з Тарыбай органам кіравання і прапанавала стварыць сумесны парламент. Таксама гаворка ішла аб прапарцыйным прадстаўніцтве ў парламенце і ўрадзе, уздымалася пытанне аб стварэнні беларускіх узброеных сіл і асобнай інспекцыі школ. Такім чынам, для перамоў узнікала ўсё больш і больш тэм, адмахнуцца ад супрацоўніцтва абодвум бакам было ўжо немагчыма.

27 лістапада 1918 г. шэсць прадстаўнікоў Рады ўвайшлі ў склад Дзяржаўнага Савета Літвы (ён змяніў Тарыбу ў ліпені 1918 г.). Таксама было створана Міністэрства па беларускіх справах, якое ўзначаліў Язэп Варонка. Антанас Сьметона зачытаў рэзалюцыю прэзідыума Дзяржаўнага савета Літвы, якая была прынята аднагалосна: *„Пасля таго як Беларуская Рада абвясціла, што яна стаіць на падмурку незалежнасці Літоўскай дзяржавы і хоча працаваць разам з літоўскай уладай над аднаўленнем Літоўскай дзяржавы, Дзяржаўная рада, не прывязваючы пытанне да адсоткавых суадносін прадстаўнікоў розных народаў у Літве, уключае ў свой склад шасцярых прадстаўнікоў беларусаў, абапіраючыся на перамовы паміж Беларускай Радай і прэм’ер-міністрам і заяву самой Рады пра тое, што шасцёра беларусаў прадставяць усіх беларусаў Літвы”*[5].

Віленскія беларусы пад уплывам акта 16 лютага, несумненна, прыклалі нямала намаганняў для абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі

[5] Тамсама, с. 46.

ў сакавіку 1918 г. Аднак дзеля справядлівасці варта адзначыць, што ўласна ўплыў віленскіх беларускіх арганізацый не распаўсюджваўся на ўсю тэрыторыю Беларусі. Але ідэі, неаднаразова выказаныя Віленскай Радай, былі дастаткова папулярнымі. Так, у Гродне сфармавалася ўласная ўладная структура — Урад, які яшчэ да эвакуацыі беларускага міністэрства ў Гродне прыняў рашэнне аб далучэнні да Літвы. Над ваеннай камендатурай былі ўзняты два сцягі: літоўскі трыкалор і беларускі бел-чырвона-белы. Неадкладна пачынаюць фарміравацца і вайсковыя часткі: камендацкая рота ў 350 чалавек і першы гродзенскі полк (пасля — першы беларускі полк, актыўна змагаўся за свабоду і незалежнасць Літоўскай дзяржавы). Варта таксама адзначыць, што, нягледзячы на назву, полк быў шматнацыянальным, у ім служылі прадстаўнікі самых розных нацыянальнасцей: беларусы, літоўцы, рускія, татары, яўрэі (больш за 20 % асабовага складу). Нягледзячы на досыць сумны фінал гродзенскай беларуска-літоўскай эпапеі, можна з упэўненасцю казаць аб шчырым жаданні беларусаў будаваць сумесную дзяржаву.

Парадаксальна, але досыць прахалоднае стаўленне літоўскай эліты да праекта сумеснай літоўска-беларускай дзяржавы дазволіла падхапіць гэтую ідэю, мабыць, галоўным праціўнікам нацыянальных рухаў таго часу — бальшавікам. Зусім няўдалы па прычыне сваёй радыкальнасці сацыяльна-эканамічны эксперымент паставіў пад пагрозу стварэнне Савецкай Літвы. У якасці альтэрнатыўнага варыянта было прынята рашэнне аб стварэнні сумеснай дзяржавы: ЛітБела. Па сутнасці, гэта была спроба стварыць нейкае падабенства „сацыялістычнага ВКЛ". Зрэшты, сам кіраўнік рэспублікі Вінцас Міцкявічус-Капсукас у сваіх мемуарах наракаў на тое, што вельмі цяжка было знайсці ва ўрад прыдатнага кандыдата з беларусаў[6].

Нягледзячы на складаныя адносіны з БНР і нават спрытныя інтрыгі супраць незалежнай Беларускай дзяржавы на Парыжскай мірнай канферэнцыі, 11 лістапада 1920 г. быў падпісаны сакрэтны дагавор паміж урадам Ластоўскага і Дзяржаўным Саветам Літвы аб узаемным прызнанні і супрацоўніцтве.

Ваенная і палітычная сітуацыя пачынаючы з 1920 г. моцна змянілася. Фактычна Беларусь аказалася падзеленай паміж Савецкай Расіяй і Польшчай, і беларускае пытанне ў Літве сышло на другі план. Зрэшты,

6 *Виленские белорусы: За Литву от свободных волн Балтии до пущ белорусских земель*. URL: https://www.delfi.lt/multimedija/100-let-slitvoi/vilenskie-belorusy-za-litvu-ot-svobodnyh-voln-baltii-do-pusch-belorusskih-zemel.d?id=76993715(Доступно: 15.05.2020 г.).

спадзяванні беларусаў Літвы міжваеннага часу можна перадаць словамі віншавальнай прамовы, абвешчанай Дамінікам Сямашкам (1878–1932) — міністрам па беларускіх справах з 1920 па 1923 г.: *„Вітаючы аб'яднанне літоўскага народа, я, як прадстаўнік беларусаў, падкрэсліваю, што гэты гістарычны факт мае такое ж вялікае значэнне і для беларускага народа. Пасля таго як літоўскія землі аб'ядналіся на захадзе, пачнецца аб'яднанне літоўскіх зямель і на ўсходзе. Мы добра памятаем, што няма Літвы без Вільні, што ніхто не зможа выключыць з яе межаў Гродна, Беласток і Белавежу, што ніякая пагроза крывёю і жалезам не прымусіць нас забыцца пра сыноў вільнюскіх і гродзенскіх зямель. І зараз, калі мы дасягнулі свабодных хваляў Балтыі, мы будзем дамагацца зялёных пушчаў беларускіх зямель”*[7].

Цікава тое, што часткова матэрыялы аб розыгрышы „беларускай карты” ў палітычным супрацьстаянні паміж Літвой і Польшчай у 1920–1922 гг. апынуліся і ва ўкраінскіх архівах. Так, у Цэнтральным дзяржаўным архіве грамадскіх аб'яднанняў Украіны захоўваецца фонд 269 *„Дакументы і матэрыялы ўкраінскай дзяржавы, ваенных, грамадскіх і палітычных дзеячаў, прадстаўнікоў навукі, культуры і адукацыі, іншых асоб (1886–1952)”*, у якім ёсць і некалькі беларускіх папак. Дакументы гэтых папак ілюструюць, у асноўным, жыццё беларускай эміграцыі ў міжваеннай Чэхаславакіі (1918–1939). Так, справа 874 *„Дэпартамент фінансаў і яго журнал рэгістрацыі, кнігі авансаў, уваходныя дакументы Супольнасці ўкраінскіх студэнтаў-эмігрантаў з Вялікай Украіны”* (40 аркушаў) змяшчае спіс усіх беларускіх студэнтаў, якія былі членамі Супольнасці. Справа 891, за выключэннем *„Статута і рэкамендацыйных лістоў Цэнтральнага саюза ўкраінскіх студэнтаў, праекта праграмы студэнцкага бюлетэня”* (машынапіс), змяшчае *„Статут Саюза ўкраінскіх і беларускіх студэнтаў у Брацiславе”* (рукапіс)… (16.01.1923–31.12.1924)” (46 аркушаў). Справа 893 дапаўняе справу 874. Яна мае назву *„Перапіска Савета дырэктараў Супольнасці ўкраінскіх студэнтаў-эмігрантаў з Вялікай Украіны з членамі, украінскімі студэнамі і іншымі эміграцыйнымі арганізацыямі; чэшскімі ўстановамі ў арганізацыйных, фінансавых, эканамічных і іншых пытаннях дзейнасці. Абвяшчэнне аб правядзенні сустрэч, сходаў і іншых мерапрыемстваў (27.12.1922–15.12.1927)”* (105 аркушаў).

Але найбольш цікавыя папкі 120 і 122. Гэта так званыя літоўскія тэчкі. Тут усяго дзве ксеракопіі аднаго газетнага артыкула, які датычны выбараў у Віленскі сойм. Хутчэй за ўсё, гэты артыкул павінен быў

---

[7] T. Błaszczak, *Baltarusių emigrantų veikla Kaune 1919–1926 metais*, „Kauno istorijos metraštis”, 2007, t. 8, p. 174–184.

папоўніць інфармацыйны (газетны і кніжны) фонд бібліятэкі Беларускага кабінета Украінскага сацыялагічнага інстытута ў Празе (1925–1932), таму і апынуўся пазней ва ўкраінскай (архіўнай) дакументацыі.

„Алесь Лазіна. Панская зацея

…На што ж патрэбен полькай шляхце Віленскі Сойм, калі у іх есць ужо свой панскі Сойм у Варшаве?

Справа у тым, што палякі трымаюцца, як у Віленшчыне, так Гародзеншчыне насільствам і тое, што залезьлі сюды, ашукаўшы мясцовае жыхарства, нарэшці стало ўсім відавочна. І ніводна з вялікіх дзяржаў, ня можа погадзіцца з тым, каб прызнаць правы Польшчы на Віленшчыну і Горадзеншчыну.

Лапчывым панам трэба схіліць жа на свой бок вялікія дзержавы і дабіцца іх прыязні і згоды, каб Віленшчына і Гародзеншчына былі прызнаны каленіямы Польшчы.

І вось гэты зьдірцы і грабежнікі нашага народу надумаліся перед усім сьветам паказаць, што наш замучаны народ самахоць разам, з літвінамі, жадая, як «панскай ласці» лезьці ў нарыхтованую для яго пятлю, бо, бачыць, пятля то ня прастая, а панская.

Так меркуець паміж сабой гвалтоўная польская шляхта.

Пасадзіўшы наших беларускіх ксендзаў (як ксендза Пятроўскага з Барун Ашмянскага павету) у турмы за тое, што стаяць за просты народ, паны прысылаюць цэлыя грамады варшавскіх ды іншых ксендзаў.

Гэтыя пужають пеклам ды іншым страхацьцем нашых цемных вясковых, кабет і прапануюць ім „Рай Сьветлы", калі будуць галасаваць за панскі Віленскі Сойм.

На селян натравяць сваіх „канарак"-жандараў з нагайкамі ды бізунамі і, прымусіўшы наш народ пайсьці на выбары у Віленскі Сойм, польскія лаўкачы прымусяць падаваць галасы за панскія спіскі і, падмахляваўшы выбары, апавясцяць на ўвесь свет: „Бачыце, усе з намі, так і баўтаюцца на панськім матузку".

Затым Віленскі Сойм прагаласуе аб далучэньні да Варшавы і так справа буде скончана: наш народ апыніцца ў панськім варшавськім стойте…"[8].

Літоўская Тарыба пачынаючы з 1920-х гадоў абрала курс на будаўніцтва Літвы для ўсіх. Прыняты вектар павінен быў дапамагаць пазбягаць этнічных канфліктаў у краіне. Сярод усіх нацыянальных меншасцей Літвы беларуская дыяспара была, мабыць, самай шматлікай.

[8] ЦДАГО України, м. Київ, ф. 269, оп. 1, спр. 122, арк. 7–8.

Пік „беларусафільства" літоўскіх чыноўнікаў прыпадае на 1920–1922 гг. — перыяд канфрантацыі з Польшчай у барацьбе за Віленскі край, альбо Сярэднюю Літву.

У ходзе завяршальнага этапу савецка-польскай вайны ўвосень 1920 г. абвастрыліся польска-літоўскія адносіны. Каменем спатыкнення стаў статус горада Вільні, які лічылі сваім беларусы, літоўцы і палякі. Згодна з умовамі заключанага раней дагавора аб перамір'і, горад адыходзіў Літоўскай Рэспубліцы. Гэта не задавальняла Польшчу, і са згоды Начальніка дзяржавы Ю. Пілсудскага камандзір аператыўнай групы „Беняконі", якая складалася з беларусаў-каталікоў, ураджэнцаў Віленшчыны, генерал Л. Жалігоўскі падняў мяцеж супраць перадачы Вільні Літве і са сваімі атрадамі заняў горад, выбіўшы адтуль літоўцаў. Л. Жалігоўскі абвясціў стварэнне новай дзяржавы Сярэдняй Літвы (Вільня ўключна з Ашмянскім, Віленскім, Троцкім і Свенцянскім паветамі) і 12 кастрычніка 1920 г. выдаў шэраг дэкрэтаў, якія рэгулявалі жыццё на захопленай тэрыторыі.

Пытанне аб дзяржаўнай прыналежнасці гэтых зямель на некаторы час стала праблемай агульнаеўрапейскага значэння. Міжнародная супольнасць і яе тагачасны прадстаўнік Ліга Нацый прапанавалі бакам некалькі варыянтаў урэгулявання канфлікту. Сярод іх быў план плебісцыту, які павінен быў вызначыць лёс краю.

Адразу ж пасля заняцця Вільні генерал Л. Жалігоўскі заявіў, што ён ставіць перад сабой задачу склікаць прадстаўнікоў усяго мясцовага насельніцтва, якія б і вырашылі лёс гэтых зямель. Тады ж, паводле яго загада, пачалася падрыхтоўка і да саміх выбараў. 1 лістапада 1920 г. з'явіўся адпаведны дэкрэт *„Па пытанні выбараў у Сейм у Вільні"*, аднак прызначаная там дата 9 студзеня 1921 г. пазней была зменена на 8 студзеня 1922 г. Функцыі ўрада выконвала камісія Сярэдняй Літвы. Яе старшынёй быў Вітальд Абрамовіч. Галоўнай задачай камісіі лічылася забеспячэнне палітычнай і эканамічнай стабільнасці краю.

У той час на Віленшчыне пражывала 530 тысяч жыхароў, з якіх 40 % — беларусы[9]. У выпадку рэферэндуму лёс рэгіёна фактычна залежаў ад пазіцыі беларусаў.

Варта адзначыць, што яшчэ ў 1919 г. галоўны фінансіст БНР Васіль Захарка (1877–1943) выдаў у Берліне *Memorandum des Finanzministers der Weißruthenischen Volkrepublik (Мемарандум Міністэрства фінансаў БНР)* на нямецкай мове, у якім Віленскі край безумоўна выступаў адной

[9] М. В. Кобрин, *Белорусское национальное движение в Средней Литве в октябре 1920 г. — марте 1922 г.*, „Вопросы истории", 2009, № 11, с. 146–150.

з правінцый (абласцей) БНР. Гэты дакумент выйшаў з друку ў 200 асобніках. Кожны асобнік меў 16 старонак[10] і быў гэтакім даведнікам для беларускай дэлегацыі ў час працы Парыжскай мірнай канферэнцыі.

Фактычна *Memorandum* складаўся з некалькіх раздзелаў, у якіх характарызаваліся шэсць беларускіх правінцый (Віленская, Віцебская, Гродзенская, Мінская, Магілёўская і Смаленская) і абгрунтоўваўся іх эканамічны патэнцыял. Так, у першым раздзеле дакумента, у прыватнасці, прыведзены працэнт (%) жыхароў нацыянальных дыяспар на тэрыторыі правінцый БНР:

Gowernements	**Weißruthenier**	**Polen**	**Großrussen**	**Juden**	**Ukrainer**	**Letter**	**Litauer**	**Deutsch**
Wilna	61,6	5,2	3,8	15,8	-	-	13,1	0,5
Witebsk	62,7	2,4	11,3	10,5	-	9,0	-	4,1
Mohilew	83,1	0,7	4,0	12,0	-	-	-	0,2
Grodno	71,0	9,6	0,4	15,4	3,0	-	0,2	0,8
Minsk	71,0	5,6	2,1	4,2	3,9	-	-	2,0
Smolensk	62,0	-	33,8	-	-	-	-	-

Як бачым, В. Захарка інфармаваў, што ў Віленскім рэгіёне беларусы складалі 61,6 % ад агульнай колькасці насельніцтва краю, літоўцы — 13,1 %, а палякі — усяго 5,2 %[11]. У *Memorandum* Васіль Іванавіч таксама адзначаў пра Віленскі край (пераклад з нямецкай аўтарскі — В. З.) тое, што ў рэгіёне 336 000 гектараў зямлі *(Ladndfondes)*, што зямля багатая ў асноўным ляснымі ўгоддзямі — 260 000 гектараў; што ў правінцыі — 1 803 гаспадаркі з 16 608 рабочымі, а рэнтабельнасць гэтых гаспадарак разлічваецца ў былых расійскіх рублях у памеры 33 288 000 руб.; што тут вырошчваюцца пшаніца, авёс, грэчка і бульба; што насельніцтва рэгіёна ў першую чаргу разводзіць буйную рагатую жывёлу, авечак, свіней, коз, курэй і гусей; што ў рэгіёне працуюць харчовыя, металаапрацоўчыя і дрэваапрацоўчыя прадпрыемствы[12].

У Віленскім краі дзейнічала некалькі нацыянальных беларускіх арганізацый. І ўсе яны вымушаны былі адразу прыняць рашэнне пра сваё стаўленне да выбараў. Найбольш уплывовым стаў Беларускі нацыянальны камітэт (БНК), які імкнуўся да стварэння Вялікага княства Беларуска-Літоўскага (Літоўска-Беларускай рэспублікі). Гэтая арганізацыя

[10] ЦДАГО України, м. Київ, ф. 269, воп. 1, ад. зах. 120.
[11] Тамсама, арк. 2.
[12] Тамсама, арк. 3–15.

выступала за фарміраванне аўтаномнага беларускага кантона, які меў бы поўную нацыянальна-культурную аўтаномію (а таксама пэўныя атрыбуты дзяржаўнасці, у першую чаргу войска), у межах чатырох паветаў: Ашмянскага, Навагрудскага, Слонімскага і Баранавіцкага. Сябры БНК не выключалі супрацоўніцтва з Польшчай. Так, раней БНК прыняў удзел у выбарах у гарадскую раду ў Вільні 7 верасня 1919 г. Быў вылучаны спіс з 17 членаў, аднак, на жаль, камітэт пацярпеў поўнае паражэнне, не здолеўшы правесці ніводнага са сваіх прадстаўнікоў[13]. Найбольш вядомымі дзеячамі БНК былі яго старшыня Фабіян Акінчыц, ксёндз Адам Станкевіч, дырэктар Віленскай гімназіі Міхаіл Кахановіч, пісьменнік Максім Гарэцкі і грамадскі дзеяч Аляксандр Карабач. У першую чаргу БНК займаўся культурна-асветніцкай дзейнасцю. Пад яго кантролем у Сярэдняй Літве дзейнічалі 178 пачатковых школ, а таксама Віленскі кааператыўны саюз, які аказваў фінансавую падтрымку БНК. У яго падначаленні быў таксама Саюз сельскай гаспадаркі, у які ўваходзіла шмат беларускіх дзеячаў. Праз гэтую арганізацыю ажыццяўлялася сувязь з беларускімі камуністамі ў Мінску, а менавіта з наркамам ваенных спраў БССР Язэпам Адамовічам.

Другой уплывовай беларускай арганізацыяй была Найвышэйшая Рада Беларускай Народнай рэспублікі (БНР), якая ўзнікла пасля расколу Рады БНР у снежні 1919 г. Яна была лаяльнай Польшчы і дзейнічала легальна ў Вільні. У яе ўваходзілі Сымон Рак-Міхайлоўскі, Андрэй Якубецкі, Браніслаў Тарашкевіч, Вацлаў Іваноўскі, Аркадзь Смоліч, Антон Луцкевіч, Яўген Ладноў, а палітычным кірункам была антылітоўская і антынямецкая дзейнасць. Філіялам Найвышэйшай Рады быў Беларускі дзяржаўны камітэт (БДК), які знаходзіўся ў пастаянным кантакце з польскай разведкой[14]. У Вільні дзейнічалі наступныя беларускія партыі: эсэраў, сацыял-дэмакратаў, сацыялістаў-федэралістаў. Найбольш уплывовай і шматлікай сярод іх была партыя беларускіх эсэраў. У Коўне знаходзілася Замежнае бюро партыі, а ў Вільні — Абласны камітэт, у які ўваходзілі Улас Дубіна, Андрэй Якубецкі, Аляксандр Карабач, Пётр Крачэўскі, Язэп Міхалевіч, Уладзімір Пракулевіч, В. Радзевіч, І. Шыла, Кузьма Цярэшчанка, Павел Жаўрыд. Гэты камітэт быў прадстаўніцтвам урада Вацлава Ластоўскага

[13] А. В. Пашкевич, А. Н Чернякевич, *Опыт легальной политической борьбы в белорусском национальном движении накануне выборов в парламент II Речи Посполитой 1922 года*, [в:] *Сельское хозяйство — проблемы и перспективы.* Сб. науч. трудов УО „Гродненский государственный аграрный университет", Гродно 2005, т. 1, с. 23–27.

[14] T. Błaszczak, *Białorusini w Republice Litewskiej 1918–1940*, s. 188.

(БНР) у Вільні. Самай нешматлікай беларускай арганізацыяй была „Беларуская краёвая сувязь”. Яе ўзначальваў Павал Аляксюк, і яна мела ярка выяўлены паланафільскі накірунак. Яе друкаваным органам была газета *„Jednásc”*. Так, напрыклад, у адказ на дэкларацыю Віленскага БНК пра байкот выбараў (а ў якасці асноўных аргументаў супраць удзелу ўсіх беларускіх арганізацый у выбарах у цэлым прыводзіліся тыя, што значная частка бежанцаў-беларусаў яшчэ не вярнулася з Расіі, што тэрыторыя, прызначаная для выбараў, выдзелена штучна з літоўска-беларускіх зямель, а Беларусь наогул не фігуруе як бок спрэчкі, ды і фальсіфікацый не пазбегнуць) „Краёвая сувязь” правяла 12–13 снежня 1921 г. у Вільні з’езд, на якім была зацверджана рэзалюцыя: *„прыняць удзел і працаваць сярод беларускага народа ў напрамку выбараў у сойм Сярэдняй Літвы…”*[15].

У той час адзіным беларускім палітычным цэнтрам, арыентаваным выключна на Літву, быў Абласны камітэт партыі беларускіх эсэраў. Гэты орган кантраляваў Вацлаў Ластоўскі, старшыня Савета Міністраў БНР (1883–1938). Ён жыў у Коўне. Шукаючы сродкі і падтрымку ў барацьбе за свае ідэалы, беларускія палітычныя арганізацыі вымушаны былі ўстанавіць сувязь з урадам Ластоўскага ў Коўне.

Літоўскі ўрад таксама вырашыў выкарыстаць Ластоўскага і яго прыхільнікаў, каб атрымаць падтрымку беларусаў Віленскага рэгіёна. Вось чаму ў Коўне яму прапанавалі падпісаць пагадненне аб супрацоўніцтве паміж БНР і Літоўскай Тарыбай. Гэты палітычны крок уразіў беларускіх патрыётаў. Беларусы, у сваю чаргу, спадзяваліся, што пагадненне аб супрацоўніцтве прывядзе да прэцэдэнту легітымізацыі БНР.

30 кастрычніка 1920 г. Ластоўскі заявіў, што пагадненне аб супрацоўніцтве замацуе *„ўмовы сумеснага жыцця”* і *„непадзельнасць”* абодвух народаў. Літоўска-Беларускі дагавор быў заключаны 11 лістапада 1920 г. Беларускія патрыятычныя арганізацыі паабяцалі Літве падтрымку падчас плебісцыту. Эміграцыйны ўрад БНР дазволіў ураду Літвы кантроль над усімі беларускімі вайсковымі суполкамі і даў права прадстаўляць Беларусь на міжнароднай арэне. Літоўцы, у сваю чаргу, абяцалі дапамагчы вызваліць тэрыторыю Заходняй Беларусі, акупаваную Польшчай, і арганізаваць на гэтай тэрыторыі беларускую дзяржаву. Ластоўскі таксама выказваўся пра магчымасць утварэння саюзнай Літоўска-Беларускай дзяржавы — своеасаблівага пераўвасаблення Вялікага Княства Літоўскага

[15] А. В. Пашкевич, А. Н Чернякевич, *Опыт легальной политической борьбы в белорусском национальном движении накануне выборов в парламент II Речи Посполитой 1922 года*, с. 23–27.

з агульным парламентам і адзінай сталіцай у Вільні. Да ўсяго сказанага: ні ў падпісаным дагаворы, ні ў вуснай дамоўленасці нічога не гаварылася аб Усходняй Беларусі.

Важна тое, што пагадненне аб супрацоўніцтве 1920 г., у якім нават не была ўказана дата ўступлення яго ў сілу і якое, па сутнасці, было не дамовай, а мемарандумам, прывяло да надзвычайнай палітычнай актывізацыі беларускіх ячэек не толькі ў Літве, але і за яе межамі (у Еўропе).

Літоўскае кіраўніцтва працягвала паспяхова гуляць „беларускай картай". На патрэбы ўрада БНР быў выдзелены 1 мільён ауксінгаў. Ластоўскі разгарнуў бурную агітацыю і прапаганду.

На працягу некалькіх месяцаў на карысць Літвы, у якой беларусы бачылі больш надзейнага саюзніка, чым Польшча (галоўны аргумент — пераемнік ВКЛ), пераарыентаваліся практычна ўсе беларускія знешнепалітычныя цэнтры. Нават БНК, які спрабаваў сабатаваць заклік беларусаў Віленскай вобласці да польскага войска, выказаў падтрымку літоўцам.

Газета беларускіх сацыял-дэмакратаў *„Беларускі звон"* восенню 1920 г. заявіла, што няма такіх беларускіх дзеячаў, якія б не спачувалі літоўцам. Газета *„Наша меркаванне"* таксама заклікала чытачоў падтрымаць Літву ў плебісцыце[16].

Коўна нават ініцыіравала накіраванне дэлегацый БНР у еўрапейскія краіны (Вялікабрытанію, Германію, Францыю) і ЗША, а таксама ў Лігу Нацый (Жэневу). Там беларусы заклікалі здаць Гродзеншчыну і Віленшчыну Літве. Перш за ўсё было заяўлена, што паміж беларусамі і літоўцамі існуе гістарычнае адзінства і што Вільня — гэта *„святы горад"*, які *„ніколі не будзе польскім"*. Таксама характэрна, што БНР звярнулася да Лігі Нацый і еўрапейцаў з дакументацыяй, якая эканамічна падтрымлівала патрабаванні літоўска-беларускага адзінства.

Паказальнай у гэтым плане была і Першая Усебеларуская канферэнцыя ў Празе, якая адбылася ў канцы верасня 1921 г. Менавіта яна прадэманстравала канчатковае рашэнне беларускіх палітычных сіл пра байкот выбараў у Віленскі сойм. Пазней гэтае рашэнне было пацверджана на пасяджэнні Віленскага БНК 10 снежня 1921 г.

„Алесь Лазіна. Панская зацея

...І ўзапраўды, што можа даць нашаму народу Віленскі Сойм?

16 М. В. Кобрин, *Белорусское национальное движение в Средней Литве в октябре 1920 г. — марте 1922 г.*, с. 146–150.

Скліканы панамі-акупантамі, трымаючыміся на чужацкай польскай вайсковай сіле,— ен з’яўляецца відавачнай наругай над правамы нашага народу, бо чужацкая улада ня мае права, ў прысутнасьці свайго войска, склікаць Сойму у акупованым краі.

Як мы бачым, паны, прызвычаўшыся да насільства як той пьяніцца да гарэлкі, ня здаляюць ўтрымацца да прадаўжаюць свою каінаву справу.

Скліканы акупантамі Віленскі Сойм з’яўляецца новай панскай выдумкай, каб гальмаваць правы буларускага народу на самаадзначэньне і павядзе наш народ да культурнага і гаспадарскага занепаду.

Віленскі Сойм замацує за польскімі панамі-каланістам тыя землі, якія з прадвеку належалі жыўшым у братоўскым паразуменьны беларусам і літвінам, паліваліся потам і крывію наших бацькоў.

Віленскі Сойм нясе занепад дабрабыту і волі нашому народу…

Віленскі Сойм жадаець прымусіць наш народ прыслухоўвацца палітыцы варшавскіх паноў і адпаведаць за усе тыя авантуры, якія прагавітае панства увесь час выдумляе.

Уцягнуўшы наш народ у свае варшавскае стойла, паны, пересварыўшыся з усіма суседьзямі — чэхамі, немцамі і расейцамі, прымусяць і нас ваяваць-праліваць за іх панскія інтарэсы нашу селянскую кроў”[17].

Ідучы насустрач заявам Літвы і БНР з нагоды стварэння Сярэдняй Літвы, Ліга Нацый яшчэ 28 кастрычніка 1920 г. вырашыла правесці плебісцыт на спрэчнай тэрыторыі. Польскі ўрад 7 студзеня 1921 г. даў згоду на яго правядзенне, аднак канкрэтныя тэрміны вызначаны не былі.

Некаторыя беларускія дзеячы з Найвышэйшай Рады БНР занялі згодніцкую пазіцыю ў адносінах да Польшчы і ўвайшлі ў склад Часовай камісіі па кіраванні Сярэдняй Літвой. Так, Вацлаў Івановскі заняў пост кіраўніка дэпартамента грамадскага забеспячэння, яго брат Ежы Іваноўскі — дырэктара дэпартамента замежных спраў, Браніслаў Тарашкевіч — кіраўніка аддзела беларускай адукацыі ў дэпартаменце асветы. Дзеянні гэтых беларускіх дзеячаў асудзіў БНК. А падчас сустрэчы прадстаўнікоў Найвышэйшай Рады БНР з прадстаўнікамі місіі Антанты было падкрэслена, што правамоцным прадстаўніком беларускага народа з’яўляецца ўрад Вацлава Ластоўскага, які займае іншыя пазіцыі.

17 студзеня 1921 г. дэлегацыя БНР на чале з Ластоўскім прысутнічала на адкрыцці сесіі літоўскага парламента ў Коўне, дзе міністр замежных спраў Літвы заявіў аб дасягненні поўнай згоды паміж беларусамі

[17] ЦДАГО України, м. Київ, ф. 269, оп. 1, спр. 122, арк. 7–8.

і літоўцамі. 18 лютага 1921 г. друкаваны орган БНК газета „*Наша думка*" вылучыў патрабаванне правесці плебісцыт не толькі ў Сярэдняй Літве, але і на ўсёй тэрыторыі Заходняй Беларусі, якая ўваходзіла ў склад Польшчы па ўмовах Рыжскага перамір'я. „*Наша бяда ў тым, што мы не маем ні пядзі ўласнай зямлі, на якой была б беларуская ўлада. Па гэтай прычыне мы павінны згаджацца на плебісцыт на тых тэрыторыях, дзе наша насельніцтва складае звыш 80 %. Плебісцыт — гэта ўсё ж такі лепш, чым прамое далучэнне да чужой краіны ці падзел паміж суседзямі*"[18].

Замаруджанне Польшчы прывяло да таго, што плебісцыт не адбыўся. 2 сакавіка 1921 г. Савет Лігі Нацый прыняў рашэнне аб перадачы развязання польска-літоўскага канфлікту на разгляд урадавых дэлегацый, якія сабраліся на пасяджэнне пад старшынствам прадстаўніка Бельгіі ў Лізе Нацый — міністра замежных спраў Бельгіі Поля Гіманса. 20 красавіка 1921 г. у Бруселі пачаліся польска-літоўскія перамовы. Урад БНР таксама адправіў туды сваю дэлегацыю на чале з В. Ластоўскім. Каб нейтралізаваць дзейнасць Ластоўскага ў Бруселі, урад Польшчы супрацьпаставіў яму Найвышэйшую Раду БНР. 5 мая 1921 г. ад яе імя ў Брусель быў адпраўлены ліст, у якім гаварылася, што „*…пажаданні Віленскай дэлегацыі, прадыктаваныя з Коўна, не падзяляе беларускае насельніцтва*". Гэты ліст затым стаў аргументам у руках польскай дэлегацыі. Прадстаўнікі дэлегацыі БНР А. Карабач і М. Кахановіч уручылі Гімансу ліст, з якога рабілася зразумела, што „*не толькі спрэчныя тэрыторыі, але і ўсе беларускія землі, перададзеныя бальшавікамі Польшчы, павінны быць перададзены Літоўскай рэспубліцы*".

У ходзе перамоў Гіманс неднаразова заклікаў абодва бакі да кампрамісу, але ні адна дэлегацыя не саступала. 20 мая 1921 г. ён прапанаваў свой першы праект урэгулявання канфлікту. Гэты праект прадугледжваў стварэнне віленскага і ковенскага кантонаў (па прыкладзе Швейцарыі) у аўтаномнай Літоўскай рэспубліцы, пры гэтым Вільня адыходзіла да Літвы. Але гэты праект адхілілі абодва бакі. 28 чэрвеня 1921 г. перамовы былі перапынены і адноўлены толькі 15 ліпеня 1921 года. БНК у гэты час адправіў мемарандум Гімансу, які змяшчаў ацэнку яго першага праекта ўрэгулявання праблемы. У цэлым БНК падтрымліваў праект, але патрабаваў карэкціроўкі яго некаторых палажэнняў. У прыватнасці, прадугледжваўся прыклад кантона не толькі для Віленшчыны, але і для ўсёй Заходняй Беларусі ў складзе Літвы, а таксама прадугледжвалася раўнапраўнае выкарыстанне ў Віленскім павеце трох моў — польскай,

18 T. Błaszczak, *Białorusini w Republice Litewskiej 1918–1940*, s. 202.

літоўскай, беларускай. Адказу на свой запыт БНК не атрымаў. 3 верасня 1921 г. Гіманс прапанаваў другі праект урэгулявання польска-літоўскага канфлікту, па якім Віленскі край павінен быў быць зноў аўтаномным кантонам у складзе Літвы, пры гэтым прадугледжвалася стварэнне агульных міністэрстваў замежных спраў і эканомікі. Але абодва бакі зноў адхілілі праект Гіманса. Перамовы канчаткова зайшлі ў тупік. 24 верасня 1921 г. Гіманс зрабіў справаздачу ў Савет Лігі Нацый аб сваім паражэнні ў дадзеным пытанні. У выніку было прынята рашэнне аб спыненні ўсіх працэдур у вырашэнні польска-літоўскага канфлікту. Савет Лігі Нацый заклікаў Польшчу і Літву прыйсці да ўрэгулявання дадзенага пытання мірным шляхам.

„Алесь Лазіна. Панская зацея

…Вось, браты-беларусы, хто шануе правы народу, хто жадае быць гаспадарам на зямельцы свах бацькоў, каму дарага воля і дабробыт народу, хто жадае міру і спакойнай працы на карысць беларускага адраджэньня, усе, хто верыць у справядлівасць, не падтрымлівайце панькай зацеі — ня йдзіце на выбары ў панскі Віленскі Сойм.

Няхай гэта зацея ліхадумцеў нашага народу акупантаў-палякаў — каланістаў концыцца нічым.

Калі сілком, або пагрозай будуть прымушаць йсьці на выбар, як мага адмаўлясцеся і ў крайнім випадку давадзіце да ведама або усіх насільствах і ашуканствах польскіх захватчыкоў. Усе гэтыя весткі пасылайце да вашых абаронцеў, да рэдакцыі „Селянскай долі".

Шляхі да нас прастые, іх ведае кожны шчыры сьвядомы сын нашай Бацькаўшчыны.

Адзіным нашым лозунгам і пажадаьнем павіны быць моцны дужы покліч: „Вон з нашай землі, гвалтоўнікі, насільнікі, ліхадзеі, лапчывые крывапійцы паны акупанты-каланісты. Ваш Сойм у Варшаве та й дурыце сябе голову, а тутка дайце нам супакой.

Наш народ сам па сваей совесьці і разуменьню ў згодне і супрацоўніцтве з суседзямі, хутчэй, чым вы, завядзе лад у сваей старожцы і забезпечыць дабробыт усіх працоўных мас"[19].

Пасля таго як стала відавочна, што Ліга Нацый не ў стане вырашыць польска-літоўскі канфлікт, Польскі сойм прыняў спецыяльную рэзалюцыю аб правядзенні ўсеагульных выбараў у сойм Сярэдняй Літвы, які і павінен быў вырашыць далейшы лёс Віленшчыны. Літоўскі ўрад выказалася рэзка

[19] ЦДАГО України, м. Київ, ф. 269, оп. 1, спр. 122, арк. 7–8.

супраць выбараў. Літоўцы вырашылі іх сарваць і пачалі падрыхтоўку ўзброенага паўстання ў Сярэдняй Літве. Падобную пазіцыю занялі і беларускія партыі і арганізацыі, што ўваходзілі ў БНК, які ў гэтым пытанні цесна ўзаемадзейнічаў з урадам Ластоўскага.

6 снежня 1921 г. урад Ластоўскага афіцыйна заклікаў байкатаваць выбары ў сойм Сярэдняй Літвы. Але гэты заклік падтрымалі не ўсе беларускія партыі і арганізацыі. Так, 11–12 снежня 1921 г. у Вільні прайшоў Беларускі з'езд. Яго ініцыятарам была арганізацыя „Беларуская краёвая сувязь", якая дзейнічала легальна і мела прапольскія погляды. Галоўнымі кіраўнікамі з'езда былі Павал Аляксюк, Арсен Паўлюкевіч, Вячаслаў Адамовіч. З'езд быў арганізаваны для таго, каб заклікаць беларусаў прыняць удзел у выбарах. 120 удзельнікаў з'езда былі асабіста запрошаны Алексюком. Дэкларацыі, прынятыя на з'ездзе, заклікалі падтрымаць польскія ўлады ў правядзенні выбараў у парламент Сярэдняй Літвы.

Выбары ў Віленскі сойм адбыліся, як і планавалася раней, у студзені 1922 г. Агітацыя супраць выбараў прымусіла Часовую камісію Сярэдняй Літвы ў ноч з 19 на 20 студзеня 1922 г. арыштаваць 29 вядомых беларускіх грамадскіх дзеячаў. Акрамя гэтага, былі праведзеныператрусы ў БНК, у Віленскай гімназіі, друкарні, рэдакцыях беларускіх газет у Вільні. У сувязі з гэтым Рада БНР звярнулася з чарговым мемарандумам да Лігі Нацый з просьбай абараніць беларускі народ ад гвалту і бясчынстваў з боку палякаў, а таксама даслаць камісара для абароны правоў і інтарэсаў насельніцтва Віленшчыны ад польскага тэрору. Але на гэты пратэст Ліга Нацый адказу не дала.

20 лютага 1922 г. сойм Сярэдняй Літвы прыняў рэзалюцыю звярнуцца да Польшчы з просьбай аб уваходзе ў яе склад. Праз месяц, 24 мая 1922 г., польскі сойм ратыфікаваў гэта рашэнне. Дзяржаўнае ўтварэнне Сярэдняя Літва перастала існаваць. На яго тэрыторыі было створана Віленскае ваяводства ў складзе Польшчы. Гэтую акцыю прызнала Канферэнцыя амбасадараў Лігі Нацый, але не прызналі беларускі і літоўскі ўрады. Урад БНР імкнуўся абгрунтаваць права беларускага народа на сваю дзяржаўнасць і тэрытарыяльную цэласнасць. Ён неаднаразова падкрэсліваў, што Вільня і Віленшчына — беларуская этнічная тэрыторыя. У барацьбе за гэта беларускія нацыянальныя арганізацыі і партыі разлічвалі на падтрымку літоўскага ўрада. Літоўцы, са свайго боку, на працягу многіх гадоў актыўна супрацоўнічалі з беларускімі палітыкамі, бачылі ў іх добры козыр у сваёй палітычнай гульні з палякамі. Але ў той жа час саюз Літвы з БНР не прынёс нейкіх рэальных вынікаў ні беларусам,

ні літоўцам. Праблемы, звязаныя з узнікненнем і існаваннем Сярэдняй Літвы, яскрава паказалі, што на шляху да незалежнасці беларускі народ мог разлічваць толькі на ўласныя сілы.

Streszczenie

Volha Zubko, *„Pańska zacieja", albo Białoruś miedzy Litwą i Polską w latach 1920-1922*

Dla kręgów politycznych Polski i Litwy, po odzyskaniu niepodległości, ważnym zagadnieniem były stosunki z białoruskimi organizacjami społeczno-politycznymi, które powstały na ich terytoriach po zawarciu pokoju w Rydze. Litwini aktywniej współpracowali z białoruskimi politykami traktując ich jako kartę przetargową w swej grze z Polakami. Jednak w tym samym czasie sojusz Litwy z BNR nie przyniósł żadnych korzyści ani Białorusinom, ani Litwinom. Polska mniej uwagi poświęcała siłom białoruskim. Były one jej potrzebne przeważnie dla rozstrzygnięcia istotnych problemów, takich jak legitymizacja i dołączenie do swego terytorium Wilna i Wileńszczyzny (Litwy Środkowej). Oczywiście pośród białoruskich organizacji i ich działaczy brakowało jedności. Jedni (jak Wacław Łastouski i inni) orientowali się na i współpracowali z litewską Tarybą, drudzy (jak Fabian Akińczyc, Paweł Aleksiejuk i inni) współpracowali z rządem polskim.

Abstract

Volha Zubko, „Man`s idea", *of Belarus in between Lithuania and Poland in 1920–1922*

For the political forces of Poland and Lithuania, after gaining independence, an important issue was the relationship with the Belarusian national and political organizations that found themselves in their territories after the Treaty of Riga. Lithuanians cooperated more actively with Belarusian politicians and saw them as a good trump card in their political game with Poles.But at the same time, the union of Lithuania with the BNR did not bring any real results to either Belarusians or Lithuanians. Poland paid less attention to Belarusian forces. It needed the forces mainly to solve important problems, such as the legitimization and annexation of Vilnius and the Vilna region (Central Lithuania). Naturally, there was no unity among Belarusian organizations and activists. Some (Vaclav Lastovsky and others) associated and cooperated with the Lithuanian Tariba, others (Fabian Akinchyts, Pavel Aleksiayuk and others) with the Polish government.

Tadeusz Gawin
(Warszawa/Grodno)

Oblicza sowietyzacji północno-wschodnich województw II RP (Zachodniej Białorusi)* w latach 1939–1941

Odtajnione wystąpienie Stalina przed członkami Biura Politycznego KC WKP(b) z 19 sierpnia 1939 roku potwierdza, że naczelnym zadaniem polityki zagranicznej ZSRR w końcu lat 30. XX wieku było nie zachowanie pokoju w Europie, lecz pomoc Hitlerowi w rozpętaniu wojny. Stalin mówił: *„Powinniśmy przyjąć niemiecką propozycję* (zawarcia paktu — T. G.) *i grzecznie odesłać z powrotem angielsko-francuską misję. Pierwszą korzyścią, którą osiągniemy, będzie likwidacja Polski"*[1]. Nie troska o Białorusinów i Ukraińców w Zachodniej Białorusi i Zachodniej Ukrainie, lecz likwidacja Polski była głównym zadaniem Stalina w wojnie, którą planował wywołać wspólnie z Hitlerem. Stalin był przekonany, że osłabione wojną Niemcy nie będą w stanie w ciągu najbliższych dziesięciu lat rozpocząć wojny z ZSRR.

Kilka tygodni później, 14 września 1939 r. w centralnym partyjnym organie WKP(b) „Prawdzie" został zamieszczony artykuł zatytułowany *O przyczynach wewnętrznych klęski militarnej Polski,* przygotowujący społeczeństwo sowieckie do mającej nastąpić inwazji na Polskę[2]. Jako jeden z głównych powodów dotychczasowych klęsk armii polskiej wskazywano złą (zbrodniczą) politykę II Rzeczypospolitej w stosunku do mniejszości narodowych, bezpośrednio wywodząca się z burżuazyjno-obszarniczego dziedzictwa państwa polskiego[3].

Trzy dni później, 17 września 1939 roku na skrwawioną wojną z hitlerowskimi Niemcami Polskę, która nie przestawała bronić Warszawy, napadł Związek Radziecki, wypełniając w ten sposób zobowiązania sojusznicze wobec Niemiec. Zabijając polskich oficerów i żołnierzy w potyczkach zbrojnych, rozstrzeliwując jeńców, w tym ludność cywilną, która okazała opór

* *"Zachodnia Białoruś"* to tereny województw: Białostockiego, Nowogródzkiego i Poleskiego które od 17 września 1939 r. i do 22 czerwca 1941 r., były anektowane przez władzę radziecką. Natomiast zgodnie z prawem międzynarodowym formalnie uznawane były jako część II Rzeczypospolitej.

1 *Центр хранения историко-документальных коллекций, бывший ОСОБЫЙ архив СССР*, ф.7, оп.1, д. 1223; https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/stal_rech39.php, (27.11.2019)

2 W. Śleszyński, *Historia w służbie polityki. Zmiany polityczne a konstruowanie przekazu historycznego na ziemiach białoruskich w XX i XXI wieku,* Białystok 2018, s. 155.

3 Ibidem, s. 155.

w Grodnie[4] i w innych miastach Zachodniej Białorusi[5], ZSRR wziął na siebie odpowiedzialność za wspólne z Niemcami wywołanie II wojny światowej.

Łamiąc zawarty z Polską 25 lipca 1932 roku pakt o nieagresji, rząd radziecki złamał również podpisany w 1921 roku traktat ryski, w którym uznał wschodnie granice Polski[6]. W celu usprawiedliwienia agresji rząd radziecki przygotował notę podpisaną przez Mołotowa, którą bez powodzenia próbowano wręczyć polskiemu ambasadorowi w Moskwie Wacławowi Grzybowskiemu. Pilnie wezwany 17 września do Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych dyplomata polski zdecydowanie odmówił przyjęcia noty o godz. 3:15 czasu moskiewskiego, ponieważ uznał to za działanie bezprawne[7].

W nocie Mołotow napisał: „*Państwo polskie i jego rząd faktycznie przestały istnieć. Wskutek tego traktaty zawarte między ZSRR a Polską umowy utraciły swą moc. (…) Biorąc pod uwagę tę sytuację, rząd radziecki wydał rozkazy naczelnemu dowództwu Armii Czerwonej, aby jej oddziały przekroczyły granicę i wzięły pod obronę życie i mienie ludności zachodniej Ukrainy i zachodniej Białorusi, chroniąc ją przed niebezpieczeństwem zrujnowania i ucisku, skąd by ono nie pochodziło*”[8].

W wyniku agresji radzieckiej wschodnie województwa II Rzeczypospolitej znalazły się pod okupacją ZSRR. Okupacja trwała 21 miesięcy i 5 dni — od 17 września 1939 roku do wybuchu wojny radziecko-niemieckiej 22 czerwca 1941 roku[9]. Anektowane przez Związek Radziecki ziemie stanowiły 52% terytorium II Rzeczypospolitej (około 201 tys. km^2) i 25% jej ludności[10].

4 Więcej na ten temat w: C. Grzelak, *Wilno — Grodno — Kodziowce 1939*, Warszawa 2002; idem, *Płonące kresy. Wilno — Grodno — Kodziowce 1939. Bitwa z Armią Czerwoną na północno-wschodnich terenach Rzeczypospolitej,* Warszawa 2013; M. Lipka, *Tragedia oficerów Polskiej Marynarki Wojennej,*<http: //historia.trojmiasto.pl/Tragedia-oficerow-Polskiej-Marynarki-Wojennej-n55525.html>, [dostęp: 24.02.2016].

5 Więcej na ten temat w: L. Komaiszko, *Po pół wieku — do bratniej mogiły,* „Czerwony Sztandar", 10.10.1989; T. Gawin, *Zwycięstwa i porażki. Odrodzenie polskości na Białorusi w latach 1987–2000,* Białystok 2003, s. 105–108; Z. Mierzwiński, *Generałowie II Rzeczypospolitej,* Warszawa 1990, s. 195–200.

6 Oprócz tego 9 lutego 1929 r. w Moskwie podpisano wspólny protokół rządów ZSRR, Polski, Estonii, Łotwy i Rumunii, dotyczący wejścia w życie podpisanego w Paryżu 27 sierpnia 1928 r. traktatu przeciwwojennego o wyrzeczeniu się wojny jako instrumentu polityki narodowej. Był to pierwszy akt międzynarodowy, w którym rząd radziecki oświadczył, że nigdy i w żadnej sytuacji nie rozpocznie agresji wojskowej przeciwko swoim zachodnim sąsiadom. J. Łojek, *Agresja 17 września 1939. Studium aspektów politycznych,* Warszawa 1990, s. 19.

7 Więcej na ten temat w: А. Тарас, *Анатомия ненависти. Русско-польские конфликты в XVIII–XX вв.,* Минск 2008, с. 559–560.

8 *Российский государственный архив социально-политической истории* (dalej — РГАСПИ), ф. 82, оп. 2, д. 1285, л. 48–49: *Записки, информация, материалы Народного Комиссариата Иностранных дел, относящиеся к Польше 1922–1942 гг.*

9 K. Jasiewicz, *Rzeczywistość sowiecka 1939–1941 w świadectwach polskich Żydów*, Warszawa 2009, s. 35; J. J. Milewski, *17 września 1939 r. — zderzenie i dialog pamięci: polskiej, białoruskiej i żydowskiej*, [w:] *Восень 1939 года ў гістарычнай традыцыі і вуснай гісторыі*, рэд. А. Смалянчук, Мінск 2015, s. 36–49; J. J. Milewski, A. Dobroński, *Armia Czerwona w relacjach świadków wydarzeń wrześniowych 1939 r. na ziemiach II Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Восень 1939 года ў гістарычнай традыцыі і вуснай гісторыі,* рэд. А. Смалянчук, Мінск 2015, s. 50–62.

10 Więcej na temat okupacji sowieckiej w: А. Тарас, *Анатомия ненависти. Русско-польские конфликты в XVIII–XX вв.*, Минск 2008; W. Śleszyński, *Okupacja sowiecka na Białostocczyźnie 1939–1941. Propaganda*

Mówiąc o Polsce jako o państwie faszystowskim, gnębiącym przedstawicieli innych narodowości, Stalin oświadczył: „*Zniszczenie tego państwa w danej sytuacji oznacza, że jeszcze o jedno burżuazyjno-faszystowskie państwo będzie mniej! Czy będzie źle, gdy po rozbiciu Polski upowszechnimy system socjalistyczny na inne terytoria i ludność?*”[11]

Polityka Kremla w pierwszym etapie agresji na Polskę zawarta była w dyrektywie nr 01 Rady Wojskowej Frontu Białoruskiego, dotyczącej ustanowienia władzy radzieckiej w Zachodniej Białorusi i Zachodniej Ukrainie. Dyrektywę przygotowano i podpisano 16 września 1939 roku w Smoleńsku i przekazano wojskom biorącym udział w tzw. wyzwoleniu narodów pracujących spod eksploatacji panów i kapitalistów[12]. Sformułowano w niej 11 podstawowych zadań, które należało wykonać w pierwszej kolejności. Praktycznie rzecz biorąc Dyrektywa wskazywała drogę do sowietyzacji północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej.

Pod pojęciem sowetyzacji rozumiano kompleks środków politycznych, ekonomicznych, kulturowych, religijnych i innych, opracowany przez najwyższe struktury partii i władzy państwowej Związku Radzieckiego, mający na celu tłumienie wszelkich przejawów sprzeciwu wobec ideologii komunistycznej, siłą narzuconej całemu społeczeństwu, zarówno w samym ZSRR, jak i w państwach od niego zależnych. W rezultacie krajom tym narzucono rozwiązania gospodarczo-społeczno-kulturalne początkowo obowiązujące w Rosji Radzieckiej, a później w ZSRR.

Zsowietyzowanie północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej (Zachodniej Białorusi) miało być przeprowadzone na wzór radziecki. Najważniejszym była likwidacja istniejącej władzy „burżuazyjno-obszarniczej” i ustanowienie tymczasowych zarządów, tworzonych przy bezpośrednim

i indoktrynacja, Białystok 2001; idem, *Główne kierunki w polityce narodowościowej władz sowieckich na północno-wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia) w stosunku do ludności polskiej w latach 1939–1941*, [w:] *Problemy świadomości narodowej ludności polskiej na Białorusi*, red. E. Skrobocki, Grodno 2004; K. Jasiewicz, *Zagłada polskich Kresów. Ziemiaństwo polskie na Kresach Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką 1939–1941. Studium z dziejów zagłady dawnego narodu politycznego*, Warszawa 1997; *Okupacja sowiecka (1939–1941) w świetle tajnych dokumentów. Obywatele polscy na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką w latach 1939–1941*, wybór, oprac., wstęp K. Jasiewicz, T. Strzembosz, M. Wierzbicki, Warszawa 1996; *Studia z dziejów okupacji sowieckiej (1939–1941). Obywatele polscy na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką w latach 1939–1941*, red. T. Strzembosz, Warszawa 1997; A. Głowacki, *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941*, Łódź 1998; M. Gnatowski, *W radzieckich okowach (1939–1941). Studium o agresji 17 września 1939 r. i radzieckiej polityce w regionie łomżyńskim w latach 1939–1941*, Łomża 1997; J. Łojek, *Agresja 17 września 1939*, Warszawa 1990; L. Mikhailik, *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939–1956*, Warszawa 2008; T. Bodnar, *Znad Niemna przez Sybir do II Korpusu*, Wrocław 1997; A. Tomczyk, *Abyśmy mogli wybaczyć*, Warszawa 2001; B. Mazur, *Katyń: relacje, wspomnienia, publicystyka*, Warszawa 1989; A. Paul, *Katyń*, Warszawa 2006; P. Eberhardt, *Polska ludność kresowa: rodowód, liczebność, rozmieszczenie*, Warszawa 1998.

11 М. Мельтюхов, *Советско-польские войны*, Москва 2001, с. 278.

12 *Дзяржаўны архіў грамадскіх арганізацый Гродзенскай вобласці* (dalej — ДАГАГВ), ф. 9, воп. 33, ад. зах 3, арк. 3.

udziale operatywnych grup czekistów, które kontrolowały życie społeczne na okupowanych terytoriach[13].

Drugim ważnym zadaniem było zajęcie drukarń i wydawanie gazet w trzech językach — białoruskim, ukraińskim i polskim. Następne zadanie polegało na zabezpieczeniu ludności miejskiej w żywność i utworzeniu gwardii robotniczej. Zarządy tymczasowe powinny były zorganizować pierwsze akcje represyjne związane z podziałem ziemi należącej do ziemian, klasztorów i wysokich urzędników państwowych. Bezpośrednimi wykonawcami tych akcji były komitety chłopskie tworzone pod kierownictwem zarządów tymczasowych[14].

W specjalnym 5. punkcie dyrektywy tymczasowo zabroniono nie tylko zakładania kołchozów na okupowanych ziemiach wschodniej Polski, ale nawet zakazano agitacji do ich tworzenia[15]. Ostrożność w sprawie kolektywizacji świadczyła o dobrym rozeznaniu przedstawicieli nowej władzy w sprawach gospodarczych i tradycji miejscowej ludności, która bardzo ceniła własność ziemi.

Z dyrektywy nr 01 wynikało również, że władza radziecka zamierzała ostatecznie dokonać czwartego rozbioru Polski. Zamiast istniejącego niepodległego państwa polskiego planowano stworzenie Polskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej[16].

Wielkie narodowe i religijne rozwarstwienie społeczeństwa, niski poziom życia większej części ludności, wpływ propagandy komunistycznej i jej podziemnej agentury[17], bezwzględna polonizacja sprzyjały kształtowaniu prokomunistycznych przekonań politycznych i kontestowaniu polskiej państwowości zarówno przed 17 września 1939 roku, jak i w pierwszych dniach sowieckiej ofensywy[18]. Przejawy dyskryminacji narodowej i religijnej różnych grup narodowych w przedwojennej Polsce przywiodły do tego, że liczne z nich uroczyście witały nową władzę z nadzieją na pozytywne zmiany w życiu społecznym, politycznym i gospodarczym, a żołnierzy Armii Czerwonej traktowały jako swoich wyzwolicieli[19].

---

13 K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable. Elity sowieckie w okupowanej Polsce 1939–1941 (Białostocczyzna, Nowogródczyzna, Polesie, Wileńszczyzna)*, Warszawa 2001.

14 ДАГАГВ, ф. 9, воп. 33, ад. зах. 3, арк. 3.

15 Ibidem.

16 Ibidem.

17 Ibidem.

18 L. Mikhailik, *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie*, s. 34.

19 M. Wierzbicki, *Stosunki polsko-białoruskie w okresie okupacji sowieckiej ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1939–1941)*, [w:] *Studia z dziejów okupacji sowieckiej (1939–1941)*, Warszawa 1997, s. 7; E. Mironowicz, *Świadomość narodowa ludności białoruskiej Białostocczyzny (1944–1948)*, [w:] *Colloquium narodów: materiały z sympozjum „Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Polacy — przesłanki pojednania"*, Łódź 1987, s. 50.

W pierwszych dniach okupacji radzieckiej na Grodzieńszczyźnie miały miejsce wystąpienia antypolskie, akcje dywersyjne, zbrojne bunty antypaństwowe oraz wypadki okazywania pomocy wywiadowczej jednostkom Armii Czerwonej[20].

Pisarz białoruski Alaksiej Karpiuk, potępiając przestępstwa zorganizowanych przez komunistów z KPZB grup bojowych, mówił w 1991 roku: *„My, Białorusini, mieliśmy „swój osobisty punkt widzenia", byliśmy oczarowani, bo przyszli „nasi"! W tym czasie Polacy przeżywali tragedię, lecz niewielu im współczuło"*[21]. Należy podkreślić, że było dosyć dużo wypadków, gdy Białorusini bronili Polaków, przedstawicieli państwa polskiego, podpisując i wysyłając petycje z żądaniem uwolnienia z aresztu „dobrych panów", przejawiając w ten sposób życzliwość i lojalność wobec nich[22]. Na przykład mieszkańcy białoruskiej wsi Sawalówka w rejonie grodzieńskim ukrywali przed samosądem bojówek KPZB swoich polskich sąsiadów osadników, sami narażając się na niebezpieczeństwo[23].

Grodzieńska badaczka Łarysa Michajlik uważa, że na obszarze polskich Kresów Wschodnich zderzyły się nie tylko dwie siły wojskowe, ale przede wszystkim dwa absolutnie różne światy. Z jednej strony był to świat oparty na tradycji wiary w Boga, z drugiej — świat odrzucający religię, niosący na bagnetach polityczne i kulturalne hasła obce większości okupowanego narodu[24]. Dla duchowieństwa katolickiego uzbrojeni obcy przybysze ze wschodu niczego dobrego przynieść nie mogli. W ich pamięci i w pamięci mieszkańców zachowały się tragiczne wspomnienia z rewolucji 1917 roku i wojny polsko-bolszewickiej, podczas których nie było litości ani dla księży, ani dla świątyń. Ateistyczna polityka ZSRR nie rokowała żadnej nadziei na normalne życie religijne[25].

Politykę władz okupacyjnych na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Zachodniej Białorusi) w okresie od 17 września 1939 roku do 22 czerwca 1941 roku wobec Polaków można podzielić na dwa etapy. Pierwszy (wrzesień 1939 roku — czerwiec 1940 roku) był czasem wzmocnionych nastrojów antypolskich, aresztów i represji, w tym zabójstw Polaków bez sądu i śledztwa oraz wypędzenia (deportacji) do północnych i wschodnich regionów

[20] Дз. Гаўрылін, *Падпольны райком дзейнічае*, [w:] *Памяць. Гродзенскі раён*, Мінск 1993, с. 80; J. Siemiński, *Walczące Grodno*, Białystok 1990, s. 35.

[21] T. Gawin, *Związek Polaków na Białorusi 1988–2005. Historia działalności*, Białystok 2007, s. 65; A. Karpiuk, *Nie będę mówił o Polakach*, „Głos znad Niemna", 1993, nr 36 (70).

[22] S. Silwanowicz, *Wydarzenia września 1939 na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] Problemy świadomości narodowej ludności polskiej na Białorusi, pod red. E. Skrobockiego, Grodno 2004, s. 289.

[23] A. Tomczyk, *Abyśmy mogli wybaczyć*, s. 223–229.

[24] Ibidem, s. 39.

[25] K. Biegun, *Prześladowanie Kościoła na ziemiach zagarniętych przez ZSRR po 17 IX 1939*, „Więź", 1993, nr 9 (419), s. 119.

ZSRR. Propozycja stworzenia Polskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, wysunięta przez byłego więźnia politycznego i byłego sekretarza związków zawodowych z Włocławka Stanisława Stanisławskiego i wysłana z Prużany 20 października 1939 roku do RKL ZSRR i KC WKP(b) została odrzucona, chociaż początkowo Kreml rozpatrywał taką możliwość[26]. Drugi etap (czerwiec 1940 roku — czerwiec 1941 roku) charakteryzował się stosunkowo liberalnym stosunkiem do Polaków.

W celu zalegalizowania zajęcia polskich ziem wschodnich i jednocześnie zniszczenia polskich struktur państwowych postanowiono zwołać Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi[27]. 22 października 1939 roku „wybrano" deputowanych do Zgromadzenia Ludowego, które obradowało 28–30 października w Białymstoku i ogłosiło ustanowienie w Zachodniej Białorusi władzy radzieckiej[28]. 12 listopada 1939 roku na nadzwyczajnej III sesji Rady Najwyższej BSRR podjęto uchwałę o przyłączeniu Zachodniej Białorusi do BSRR. Pozwoliło to „legalnie" narzucić zasadę ludowładztwa (w formie istniejącej w Związku Radzieckim) na byłych ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej[29].

5 grudnia 1939 roku Prezydium Rady Najwyższej BSRR zatwierdziło nowy podział administracyjno-polityczny przyłączonej Zachodniej Białorusi. Utworzono pięć obwodów: baranowicki, białostocki, brzeski, wilejski i piński, które z kolei dzieliły się na rejony liczące po 35–50 tys. ludności. Władzę administracyjną na szczeblu obwodu i rejonu sprawowały komitety wykonawcze rad deputowanych robotniczych. Prezydium Rady Najwyższej BSRR zatwierdzało skład obwodowych komitetów wykonawczych, te z kolei — rejonowych, a rejonowe — rad wiejskich. Ostatecznie władzę administracyjną od zarządów tymczasowych komitety wykonawcze przejęły w marcu 1940 roku[30].

W związku z tym, że w systemie władzy politycznej w ZSRR główną rolę kierowniczą odgrywała partia komunistyczna, równolegle z powstawaniem struktur władzy wykonawczej tworzono struktury partyjne. W latach 1939–1940 do pracy w zachodnich obwodach BSRR z Moskwy i Mińska skierowano

---

26 Stanisław Stanisławski proponował na „wyzwolonych" etnicznych ziemiach polskich stworzenie Polskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w składzie ZSRR z językami urzędowymi polskim, rosyjskim, białoruskim i innymi w zależności od potrzeb językowych i składu narodowościowego ludności. РГАСПИ, ф. 82, оп. 2, д. 1285, л. 51–53.

27 ДАГАГВ, ф. 9, воп. 33, ад. зах 3, арк. 3.

28 А. Трафімчык, *Успаміны заходнікаў пра першыя савецкія выбары ў Ганцавіцкім раёне Брэсцкай вобласці*, [w:] *Восень 1939 года ў гістарычнай традыцыі і вуснай гісторыі*, Мінск 2015, с. 95–104.

29 K. Jasiewicz, *Rzeczywistość sowiecka 1939–1941 w świadectwach polskich Żydów*, s. 55.

30 E. Mironowicz, *Historia państw świata w XX wieku. Białoruś*, Warszawa 1999, s. 153.

4,5 tys. funkcjonariuszy partyjnych. Byłych członków KPZB do pracy partyjnej przyjmowano niechętnie[31]. Ze wschodnich obwodów BSRR przybyło również 6,2 tys. komsomolców z zadaniem prowadzenia pracy ideologicznej wśród młodzieży. Kierownictwo radzieckie uważało, że młodzi ludzie nadal pozostawali pod wpływem „elementów burżuazyjno-kułackich". Oprócz działaczy partyjnych i komsomolskich do Zachodniej Białorusi skierowano nauczycieli, specjalistów z dziedziny radzieckiej administracji, działalności gospodarczej i kultury. Razem do października 1940 roku przyjechało 31 tys. osób, których zadaniem była organizacja życia politycznego, społecznego i gospodarczego na wzór wschodnich obwodów BSRR[32]. W marcu 1940 roku na terytorium Zachodniej Białorusi odbyły się wybory do Rady Najwyższej BSRR i ZSRR[33], a 15 grudnia 1940 roku do rad lokalnych. 29 listopada 1939 roku dekret Prezydium Rady Najwyższej Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w trybie administracyjnym przyznał sowieckie obywatelstwo wszystkim obywatelom II Rzeczpospolitej, którzy byli zameldowani na terenach zajętych przez Armię Czerwoną po 17 września 1939 roku, był to jeden z elementów sowietyzacji wschodnich ziem II Rzeczpospolitej. Nadanie sowieckiego obywatelstwa i przyznanie swoich paszportów było przymusowe.

Polski rząd emigracyjny w nocie z 21 października 1939 roku zaprotestował przeciwko wyborom do Zgromadzenia Ludowego Zachodniej Białorusi, oświadczając, że obrady zgromadzenia będą złamaniem prawa międzynarodowego[34]. Należy zauważyć, że podczas tej wyborczej farsy na przekór zaleceniom dyrektywy nr 01 Rady Wojskowej Frontu Białoruskiego z 16 września 1939 roku nie przeprowadzono wyborów do polskiego zgromadzenia ludowego, które planowano odbyć z udziałem przedstawicieli tych miejscowości, gdzie przeważała ludność polska[35].

Po przyłączeniu Zachodniej Białorusi do BSRR równolegle do tworzonego systemu władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowej tworzono aparat represyjny[36]. Na podstawie tajnego rozkazu NKWD nr 001337 z 2 listopada 1939 roku stworzono cztery zarządy NKWD — białostocki, nowogródzki, piński i wilejski[37]. Miało w nich pracować 650 osób, które wcześniej przejechały na Zachodnią Białoruś. Brakujące 315 osób polecono ściągnąć ze struktur NKWD

31 *Нарысы гісторыі Беларусі*, т. 2, Мінск 1995, с. 259.

32 E. Mironowicz, *Historia państw świata w XX wieku. Białoruś*, s. 153–154.

33 *Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь* (dalej — НАРБ), ф. 4п, воп. 1, ад. зах. 14922, арк. 17: *Пасяджэнні Бюра ЦК КП(б)Б у 1940 г.*

34 L. Mikhailik, *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie*, s. 45.

35 ДАГАГВ, ф. 9, воп. 33, ад. зах. 3, арк. 3.

36 ДАГАГВ, ф. 6195, воп. 1, ад. зах. 233, арк. 11.

37 *Государственный архив Российской Федерации,* (dalej — ГАРФ), ф. Р-9401, оп. 1, д. 526, л. 206.

w republikach związkowych, krajach, obwodach oraz z Białoruskiego Okręgu Wojskowego, specjalnych organów NKWD i wojsk pogranicznych[38]. W strukturze obwodowych zarządów NKWD utworzono 2. i 3. oddział, zatrudniające 52 osoby, które powinny były zajmować się *„narodowymi ugrupowaniami cerkiewników, sekciarzy, byłych członków organizacji sportowych i wojskowych oraz walczyć ze szpiegostwem i wewnętrzną kontrrewolucją narodową"*[39].

Armia Czerwona i NKWD[40] represje na okupowanych ziemiach wschodnich województw Rzeczypospolitej zaczęły stosować od pierwszych dni po ustanowieniu władzy radzieckiej[41]. Do połowy października 1939 roku aresztowano 3535 osób. Z reguły byli to działacze polityczni, policjanci, funkcjonariusze Korpusu Ochrony Pogranicza, urzędnicy administracji państwowej[42]. Do końca 1939 roku wśród aresztowanych zostało 5256 Polaków, 2422 Białorusinów, 661 Żydów i 254 Ukraińców[43]. Należy zauważyć, że liczba represjonowanych Białorusinów, mimo popularnego wtedy poglądu, że przyszła ich władza, wyzwoliciele, była dosyć znaczna[44].

W okresie od 2 grudnia 1939 roku do 5 września 1940 roku prowadzona była rejestracja poborowych do Armii Czerwonej wszystkich narodowości[45] oraz żołnierzy zawodowych i rezerwistów byłego Wojska Polskiego. Miała ona na celu również ujawnienie osób podejrzanych. W tym samym celu w lutym 1940 roku prowadzono paszportyzację ludności, będąca zakamuflowaną częścią kampanii represyjnej. Rezultatem paszportyzacji powinny były stać się przesiedlenia tych obywateli, którzy wcześniej z różnych powodów nie zostali zaliczeni do kategorii kontrrewolucjonistów, a których postawa polityczna lub status społeczny nie odpowiadały wymogom władzy radzieckiej. Odmowa wydania paszportu na wniosek miejscowych organów milicji automatycznie skazywała na zesłanie[46].

---

38 Ibidem, л. 207.

39 Ibidem, л. 228–229.

40 Więcej na ten temat: A. Вялікі, *Дзейнасць аператыўна-чэкісцкіх груп у заходніх абласцях Беларусі ў верасні-кастрычніку 1939 г.*, [w:] *Восень 1939 года ў гістарычнай традыцыі і вуснай гісторыі*, Мінск 2015, с. 141–157.

41 O. Łatyszonek, E. Mironowicz, *Historia Białorusi od połowy XVIII do końca XX wieku*, Białystok, b.r.w., s. 199.

42 W. Śleszyński, *Główne kierunki w polityce narodowościowej władz sowieckich*, s. 279.

43 О. Горланов, А. Рогинский, *Об арестах в западных областях Белоруссии и Украины в 1939–1941*, [w:] *Репрессии против поляков и польских граждан*, Москва 1997, с. 88.

44 Więcej o życiu Białorusinów po 17 września 1939 r.: *Восень 1939 года ў гістарычнай традыцыі і вуснай гісторыі*, рэд. А. Смалянчук, Мінск 2015.

45 Od jesieni 1939 r. do wiosny 1940 r. do Armii Czerwonej zmobilizowano około stu tysięcy miejscowych mężczyzn roczników 1917, 1918 i 1919. J. Karski, *Wielkie mocarstwa wobec Polski 1919–1945. Od Wersalu do Jałty*, Poznań 2014, s. 361.

46 С. Филиппов, *Деятельность органов ВКП(б) в западных областях Украины и Белоруссии в 1939–1941 гг.*, [w:] *Репрессии против поляков и польских граждан*, Москва 1997, с. 56–57.

Rozpoczęte po 17 września 1939 roku terror i aresztowania kontynuowane były również w 1940 roku. Wówczas z przyczyn politycznych na Białorusi aresztowano 13 414 Polaków, 9 482 Żydów, 4 461 Białorusinów i 575 Ukraińców. W styczniu i lutym 1941 roku aresztowano 940 Polaków, 488 Białorusinów, 190 Żydów i 53 Ukraińców[47]. Głównym celem aresztowań było wyeliminowanie z białoruskiego społeczeństwa potencjalnych uczestników oporu antyradzieckiego. Przytoczone dane świadczą, że w BSRR w latach 1939–1941 oprócz Polaków represjonowano również Białorusinów i Żydów.

5 grudnia 1939 roku Rada Komisarzy Ludowych ZSRR przyjęła uchwałę, na podstawie której należało z okupowanych ziem byłej Rzeczypospolitej, w tym ze strefy przygranicznej wywieźć wszystkie osoby mogące stanowić potencjalne zagrożenie dla bezpieczeństwa ZSRR. Dzień wcześniej kwestię deportacji ludności polskiej w głąb ZSRR (przede wszystkim rodzin osadników) rozpatrywano na posiedzeniu Biura Politycznego KC WKP(b), na którym zatwierdzono propozycję Berii. Termin akcji wyznaczono na 15 lutego 1940 roku[48].

Pierwsza masowa deportacja, najbardziej znana i najtragiczniejsza, przeprowadzona w urągających ludzkiej godności warunkach i przy wysokiej śmiertelności (tęgie mrozy, nieogrzewane wagony do przewozu bydła, brak ciepłych posiłków) poprzedzona była całym szeregiem innych przesiedleń. Na przykład w końcu października i na początku listopada 1939 roku w ramach operacji oczyszczenia strefy przygranicznej z elementu niepewnego z zachodnich obwodów BSRR wysiedlono do jej wschodnich rejonów ponad 22 tysiące osób[49].

Jak trafnie zauważył białostocki historyk i politolog Wojciech Śleszyński, nowym elementem w radzieckiej polityce represyjnej na byłych ziemiach Rzeczypospolitej było wprowadzenie po raz pierwszy w wielkiej skali odpowiedzialności zbiorowej. W trybie obowiązkowym i pod przymusem odbywało się przesiedlanie rodzin i całych społeczności. Deportacji nie uniknęła żadna grupa narodowościowa. Na przykład liczni Żydzi, którzy entuzjastycznie witali we wrześniu 1939 roku oddziały Armii Czerwonej, później zostali oskarżeni o poglądy trockistowskie i skazani na zsyłkę. Jednak tak, jak i w wypadku aresztowań, z powodu deportacji najbardziej ucierpiała ludność polska[50].

---

47 О. Горланов, А. Рогинский, *Об арестах в западных областях Белоруссии и Украины в 1939–1941*, с. 88.

48 W. Materski, *Na widecie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943*, Warszawa 2005, s. 582.

49 Więcej na ten temat: D. Boćkowski, *Masowe deportacje ludności polskiej z tak zwanej Zachodniej Białorusi jesienią 1939 roku*,[w:] *Europa nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999*, praca zbiorowa, red. K. Jasiewicz, Warszawa — Londyn 1999, s. 983–992.

50 W. Śleszyński, *Główne kierunki w polityce narodowościowej władz sowieckich*, s. 280

Operację wysiedleńczą przygotowano w ciągu sześciu tygodni. Zaangażowano w nią około 10 tysięcy funkcjonariuszy NKWD, czerwonoarmistów i milicjantów[51]. Do dyspozycji organów NKWD w Zachodniej Białorusi zajmujących się bezpośrednio deportacją skierowano ze wschodnich obwodów ponad 2 tysiące czekistów oraz około 7 tysięcy czerwonoarmistów i milicjantów. W rezultacie do przeprowadzenia deportacji stworzono 4 tysiące grup operacyjnych. Wszystkie instancje partyjne i komsomolskie zobowiązane zostały do okazania wszechstronnej pomocy NKWD w realizacji tego zadania. Przygotowano odpowiednią liczbę pociągów, nad którymi kontrolę przekazano funkcjonariuszom NKWD[52].

Na początku lutego Ławrentij Canawa poinformował sekretarza KC KP(b) B Pantelejmona Ponomarenkę, że liczba osób, które należy deportować, jest znacznie wyższa niż przewidywano. Okazało się, że liczni członkowie rodzin osadników i pracowników służby leśnej mieszkali oddzielnie. Ogółem do deportacji zarejestrowano 52 892 osoby, w tym 34 203 osadników i członków ich rodzin oraz 18 689 pracowników służby leśnej razem z rodzinami[53].

W latach 1940–1941 na byłych wschodnich obszarach Rzeczpospolitej radzieckie organy władzy w ramach sowietyzacji podbitych terenów dokonały czterech podstawowych deportacji. Pierwsze masowe wysiedlenie odbyło się 10 lutego 1940 roku. Jej ofiarami głównie stali się wojskowi i osadnicy — uczestnicy wojny polsko-sowieckiej i innych walk o niepodległość Polski, którym państwo w akcie wdzięczności i uznania zasług bezpłatnie przekazało ziemię. Wśród deportowanych byli również cywilni osadnicy i leśnicy, którzy nabyli gospodarstwa w ramach rządowej parcelacji[54].

W BSRR10 lutego 1940 roku do wagonów towarowych załadowano 50 224 osoby (9 548 rodzin), mieszkańców zachodnich obwodów republiki[55]. Ciężkie warunki sanitarne i chłód (czasami temperatura spadała do minus 42 °C), brak odpowiedniego wyżywienia, co potwierdzali w sprawozdaniach funkcjonariusze NKWD konwojujący eszelony, spowodowały, że śmiertelność w czasie transportu do końcowego punktu wynosiła 10% i była najwyższa w porównaniu z innymi deportacjami[56]. Według innych danych śmiertelność

51 A. Chackiewicz, *Aresztowania i deportacje ludności zachodnich obszarów Białorusi (1939–1941)*, [w:] *Polska — Białoruś 1939–1945*, red. W. Balcerak, Warszawa 1994, s. 147.

52 E. Mironowicz, *Historia państw świata w XX wieku. Białoruś*, s. 167.

53 Ibidem.

54 Więcej na ten temat: J. Stobniak-Smogorzewska, *Kresowe osadnictwo wojskowe 1920–1945*, Warszawa 2003, s. 285–309; *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 1, Warszawa 1995, s. 37.

55 E. Mironowicz, *Historia państw świata w XX wieku. Białoruś*, s. 167.

56 W. Materski, *Na widecie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943*, s. 583.

podczas tego wysiedlenia wyniosła 30 i więcej procent[57]. Nie wywieziono 1 581 osób spośród osadników, leśników i członków ich rodzin nieobecnych w miejscu zamieszkania podczas deportacji. Oprócz tego 547 osób było chorych, a 307 zostało aresztowanych wcześniej za posiadanie broni. Część nieobecnych w miejscu zamieszkania podczas pierwszej wywózki niebawem zatrzymano w celu dołączenia ich do zesłanych rodzin. Ten sam los spotkał chorych po wyzdrowieniu.

Podczas deportacji 10 lutego 1940 roku organy NKWD doszły do wniosku, że nie spisano wszystkich osadników i leśników. Na podstawie rozkazu Ławrentija Canawy postanowiono stworzyć dla nich miejsca odosobnienia i następnymi eszelonami wysyłać na wschód. Nie wiadomo dokładnie ile osób deportowano dodatkowym transportem. Szacuje się, że mogło to być parę tysięcy osób[58].

Druga masowa deportacja odbyła się 13 kwietnia 1940 roku. Przeprowadzono ją na podstawie uchwał RKL ZSRR z 2 marca i 8 kwietnia 1940 roku. Opracowane wcześniej przez funkcjonariuszy NKWD projekty uchwał były jednocześnie szczegółową instrukcją dla wykonawców przymusowego przesiedlenia[59]. Na listach do deportacji widniały rodziny wcześniej aresztowanych osób oraz rodziny jeńców przetrzymywanych w trzech specjalnych łagrach w Kozielsku, Ostaszkowie i Starobielsku. Końcowym punktem, do którego kierowano eszelony, był Kazachstan — obwód aktiubiński, akmoliński, kustanajski, pawłowdarski, północno-kazaski i semipałatyński[60].

Z zachodnich obwodów BSRR należało przesiedlić 29 699 osób (8 639 rodzin). 14 kwietnia deportowano 24 253 osoby. Ogółem represjonowano 26 777 mieszkańców Zachodniej Białorusi. Prawdopodobnie 2 524 osoby zostały aresztowane. O losie prawie trzech tysięcy osób, które były przewidziane do deportacji, lecz nie zostały zesłane do Kazachstanu, komisarz ludowy NKWD BSRR Ławrentij Canawa wcale nie wspominał. Należy podkreślić, że większość deportowanych w kwietniu 1940 roku stanowili Polacy[61].

Trzecią masową wywózkę przeprowadzono 29 czerwca 1940 roku. Na listach deportowanych znaleźli się głównie uciekinierzy z byłych centralnych i zachodnich województw II Rzeczypospolitej, którzy wyrazili chęć powrotu do

---

57 J. Siedlecki, *Losy Polaków w ZSRR w latach 1939–1986*, Londyn 1988, s. 47.

58 E. Mironowicz, *Historia państw świata w XX wieku. Białoruś*, s. 168.

59 *„Zachodnia Białoruś" 17 IX 1939–22 VI 1941. Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej*, t. 2, Warszawa 2001, s. 207–211.

60 W. Materski, *Na widecie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943*, s. 584.

61 E. Mironowicz, *Historia państw świata w XX wieku. Białoruś*, s. 169.

Generalnej Guberni (niemieckiej strefy okupacyjnej w Polsce)[62]. W większości byli to Żydzi (85%). Nieznaczny odsetek (11%) stanowili Polacy. Wywieziono ich do obwodu archangielskiego, Komi ASRR, Maryjskiej SRR oraz do obwodu wołogodzkiego i mołotowskiego[63]. Planowano deportować 23 057 osób. Do wagonów zapędzono 22 879 osób, w tym z obwodu baranowickiego — 2 495, białostockiego — 13 250, brzeskiego — 5 856, pińskiego — 965, wilejskiego — 313[64]. Z przytoczonych liczb wynika, że większość wywiezionych uciekinierów żydowskich przebywała w rejonach przygranicznych, spodziewając się na szybki powrót do poprzednich miejsc zamieszkania.

Czwarta masowa deportacja w BSRR miała miejsce w maju i czerwcu 1941 roku. Ostatnia wywózka odbyła się w przededniu wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej — 19–20 czerwca 1941 roku. Wysiedlenie poprzedzono aresztowaniem polskich, białoruskich, żydowskich i rosyjskich działaczy organizacji i partii politycznych. NKWD w tym okresie wykrył tajną działalność 109 organizacji „powstańczych" i „antyradzieckich". Wśród aresztowanych zarówno prawdziwych, jak i rzekomych spiskowców było 2 904 Polaków, 184 Białorusinów, 37 Litwinów, 8 Żydów i 97 osób innych narodowości[65]. Część represjonowanych stanowili przedwojenni działacze polskich organizacji społecznych i politycznych[66]. Wywieziono polskich urzędników państwowych i oficerów byłych rosyjskich oddziałów „białogwardyjskich" oraz wszystkich tych, komu można było przyszyć łatkę elementu kontrrewolucyjnego. Deportowano również zamożnych chłopów.

Na podstawie oskarżenia o działalność antyradziecką aresztowano 2059 osób, w tym z obwodu białostockiego — 500, baranowickiego — 476, brzeskiego — 300, pińskiego — 363, wilejskiego — 420. Wywieziono również ich rodziny. Ogółem na Wschód deportowano 6 655 osób. Oprócz wyżej wymienionych kategorii osób w czerwcu 1941 roku wywożono rodziny ukrywających się skazanych na karę śmierci i zbiegłych za granicę oraz wcześniej represjonowanych ziemian, handlarzy i przemysłowców[67]. Ogółem wysiedlono 22 353 osoby. Z obwodu białostockiego wywieziono 11 405 osób, z brzeskiego —

[62] *„Zachodnia Białoruś" 17 IX 1939–22 VI 1941. Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej*, t. 2, dok. 43, s. 230–231.

[63] W. Materski, *Na widecie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943*, s. 584.

[64] E. Mironowicz, *Historia państw świata w XX wieku. Białoruś*, s. 169.

[65] Ibidem.

[66] Ibidem; В Ермаловіч, *Дзейнасць саюза ўзброенай барацьбы на тэрыторыі Беларусі (1939–1941 гг.)*, [w:] *Праблемы ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР: Гісторыя і сучаснасць: Матэрыялы Міжнар. навук.-тэарэт. канф. Мінск 17–18 верасня 1999 г.*, адк. рэд. П. І. Брыгадзін, У. Ф. Ладысеў, Мінск 2000, с. 192–193.

[67] E. Mironowicz, *Historia państw świata w XX wieku. Białoruś*, s. 169.

3 039, baranowickiego — 2 723, pińskiego — 2 299, wilejskiego — 2 887 osób[68].

Podczas czwartej masowej deportacji zesłańców wywożono do Kraju Krasnojarskiego i Ałtajskiego, Komi ASRR, Kazachstanu oraz do obwodu nowosybirskiego, omskiego i południowo-kazaskiego[69]. Ostatnie transporty z zesłańcami zmierzały na wschód, gdy wojska hitlerowskie 22 czerwca napadły na ZSRR i przekroczyły granicę, wytyczoną na podstawie radziecko-niemieckiego traktatu o granicach i przyjaźni z 28 września 1939 roku. Niektóre eszelony zostały zbombardowane[70] przez lotnictwo niemieckie[71].

Ofiarami czwartej masowej wywózki w zasadzie byli mieszkańcy rejonów przygranicznych w zachodnich obwodach BSRR wszystkich narodowości. Od października 1939 roku do 20 czerwca 1941 roku wywieziono stąd 120 tysięcy osób, w tym 90 tysięcy Polaków, 23 tysiące Żydów, parę tysięcy Białorusinów i Rosjan[72]. Ogółem podczas czterech deportacji wywieziono 124 800 osób. Nie wszystkich z nich wysłano na wschód ZSRR[73].

Wszystko wskazuje jednak na to, że liczba wywiezionych z BSRR osób była większa niż z pozostałych republik[74]. Wynika to z pisma komisarza ludowego NKWD Berii do Stalina (pismo dotyczyło Polaków deportowanych w głąb ZSRR). Beria informował: *„Według stanu na wrzesień 1941 roku wcześniej aresztowano i zesłano w głąb ZSRR z zachodnich obwodów Białorusi i Ukrainy (z terytorium byłej Polski) 389 382 osoby. Z tej ogólnej ilości w więzieniach, łagrach i miejscach zesłania znajdowały się 120 962 osoby, w specjalnych miejscach osiedlenia (osadnicy i inni) — 243 106 osób, w łagrach dla jeńców wojennych — 25 314 osoby"*[75]. Biorąc pod uwagę śmiertelność podczas deportacji, która według różnych ocen sięgała od 10 do 30%, ogólna liczba deportowanych będzie wyższa o 38–100 tysięcy, a uwzględniając wyniki pracy inspektora

68 W. Śleszyński, *Główne kierunki w polityce narodowościowej*, s. 280; A. Chackiewicz, *Aresztowania i deportacje społeczeństwa zachodnich obwodów Białorusi (1939–1941)*, [w:] *Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941*, Warszawa 1995, s. 120–137; Э. Иоффе, *Палачи (Они боролись с „врагами народа")*, [в:] *Репрессивная политика советской власти в Беларуси*, вып. 3, Минск 2007, с. 89.

69 W. Materski, *Na widecie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943*, s. 585.

70 Jeden z deportowanych z Białegostoku wspominał: *„Po napaści Niemiec na ZSRR 22 czerwca 1941 r. samoloty niemieckie bombardowały pociągi jadące na wschód. W wyniku bombardowania w jednym eszelonie, w którym wieziono deportowanych, zginęło około 2 tysiące osób — ofiar dwóch reżimów"*. T. Snyder, *Skrwawione ziemie. Europa między Hitlerem a Stalinem*, tł. z ang. B. Pietrzyk, Warszawa 2011, s. 173–174.

71 Więcej na ten temat oraz czterech deportacji: A. Głowacki, *Sowieci wobec Polaków, na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej1939–1941*, s. 320–403; E. Kowalska, *Przeżyć aby wrócić! Polscy zesłańcy lat 1940−1941 w ZSRR i ich losy do roku 1946*, Warszawa 1998; *Wschodnie losy Polaków*, red. S. Ciesielski, Wrocław 1997; J. Siedlecki, *Losy Polaków w ZSRR w latach 1939–1986*, Londyn 1988.

72 E. Mironowicz, *Historia państw świata w XX wieku. Białoruś*, s. 170.

73 А. Хацкевич, *Узлы развязывает время*, „Неман", 1994, № 1, с. 137.

74 J. Siedlecki, *Losy Polaków w ZSRR1939−1986*, s. 46.

75 ГАРФ, ф. 9401, оп. 2, д. 64, л. 379–380.

KC WKP(b) na BSRR kontrolującego działalność KC KP(b)B, w tym kwestię wywózek[76], można sądzić, że w latach 1940–1941 deportowano z Białorusi co najmniej 170 tysięcy osób.

Poprzez deportacje Sowieci dążyli do biologicznego wyniszczenia narodu polskiego na zajętych obszarach oraz zniszczenia wszelkich śladów polskości.

Represje nie ograniczyły się tylko do czterech operacji przeprowadzonych przez NKWD przeciwko osobom, których status społeczny, polityczny i zawodowy — według prawa radzieckiego — kwalifikował ich do kategorii „wrogów narodu". Systematycznie przeprowadzano aresztowania osób podejrzanych o przynależność do nielegalnych organizacji antyradzieckich. Bardzo często donos sąsiada albo kuzyna, zainteresowanego wywózką konkretnego człowieka, wystarczał za podstawę do oskarżenia. Żadnego śledztwa nie prowadzono. Skazanych wywożono na Syberię lub do Kazachstanu[77].

Wraz z kolektywizacją na Białorusi Zachodniej pojawiła się nowa, podlegająca deportacji kategoria ludzi. Stanowili ją w pierwszym rzędzie zamożni chłopi. Nawet wyróżniający się wygląd domu na tle pozostałych mógł stać się podstawą do wywózki. Na 22 czerwca 1941 roku NKWD zaplanował deportację kilkudziesięciu tysięcy tzw. kułaków. Jednak wybuch wojny niemiecko-radzieckiej przeszkodził NKWD w realizacji tej akcji[78].

Aresztowania, przesiedlenia i deportacje Polaków z Zachodniej Białorusi stały się drugą po operacji polskiej z lat 1937–1938 masową akcją, mająca na celu ich wyniszczenie na terytorium BSRR. Najważniejszym celem tej akcji była likwidacji elity polskiej — inteligencji, wojskowych, duchowieństwa, urzędników państwowych, prywatnych przedsiębiorców, zamożnych chłopów, ludzi wykształconych mogących przeszkodzić radzieckim organom partyjnym i administracyjnym w ujednolicaniu społeczno-politycznego oblicza byłych ziem polskich.

Podczas deportacji największa uwaga została skierowana na rejony przygraniczne w celu ich oczyszczenia z „niepewnego" albo „potencjalnie niepewnego elementu" w warunkach zbliżającej się wojny. W rozumieniu naj-

---

76 РГАСПИ, ф. 17, оп. 122, д. 139, л. 201: *Записка инспектора ЦК ВКП(б) с материалами контроля работы ЦК КП(б)Б, проект постановления ЦК ВКП(б) и отчет о работе ЦК ВКП(б), 06.1946–01.1947.*

77 E. Mironowicz, *Historia państw świata w XX wieku. Białoruś*, s. 170–171.

78 Ibidem, s. 171; A. Głowacki, *Inwazja Armii Czerwonej. IV rozbiór Polski*, [w:] *Białe plamy — czarne plamy, Sprawy trudne w relacjach polsko-rosyjskich (1918–2018)*, pod red. A. D. Rotfelda i A. W. Torkunowa, Warszawa 2010, s. 249; D. Boćkowski, *Deportacje ludności z zachodnich obwodów Białoruskiej SRR w głąb ZSRR w latach 1939–1941*, [w:] *Polacy na Białorusi od końca XIX do początku XXI wieku*, Warszawa 2017, s. 275.

wyższego kierownictwa ZSRR podejmowane przez nich kroki powinny były zastraszyć ludność polską i stworzyć wszelkie niezbędne warunki do ich nieuniknionej sowietyzacji.

Emigracyjny rząd polski wiedział o tragedii, jakiej doświadczył naród polski w ZSRR, ale z powodu braku stosunków dyplomatycznych ze Związkiem Radzieckim praktycznie nic nie mógł zrobić. W takich warunkach pozostawało tylko nagłaśnianie[79] przypadków łamania przez rząd radziecki podstawowych międzynarodowych zasad prawa i sprawiedliwości, co ostatecznie zostało zrobione.

Na początku 1940 roku rozbudowano struktury aparatu gospodarczego obejmujące skup ziarna, skup zwierząt, zarząd rejonowego (obwodowego) pełnomocnika Ludowego Komisariatu BSRR ds. skupu. Tworzono nowe albo adaptowano do nowych warunków placówki kulturalne i oświatowe, zakładano organizacje społeczno-polityczne — na przykład pionierskie i komsomolskie, paramilitarne — Osoawiachim[80].

Socjalizm radziecki w zasadzie nie dopuszczał istnienia własności prywatnej, dlatego na obszarze Zachodniej Białorusi przeprowadzono zakrojoną na szeroką skalę nacjonalizację banków, dużych przedsiębiorstw, teatrów, kin, praktycznie wszystkiego, co znajdowało się w prywatnym władaniu[81].

Absolutnie bezzasadnie rozbudowany radziecki aparat biurokratyczny potrzebował tysięcy pracowników. Jednak mimo wielkiej ilości wakujących posad (szczególnie na początku ustanawiania władzy radzieckiej w Zachodniej Białorusi) zajmowali je wyłącznie przybysze z ZSRR, którzy zostali skierowani do pracy przez organizacje i instytucje po uprzednim wyselekcjonowaniu i zatwierdzeniu przez odpowiednie organy partyjne. Na przykład w obwodzie baranowickim wszystkie 60 posad nomenklaturowych w latach 1939–1941 zajmowały osoby przysłane ze wschodnich obwodów BSRR i pozostałych republik ZSRR. Skład narodowy nomenklatury administracyjnej i partyjnej w obwodzie wyglądał następująco: Białorusinów — 2, Rosjan — 19, Ukraińców — 1, Żydów — 38[82].

Bardzo rzadko na niższe posady szczebla rejonowego mianowano polskich komunistów, byłych obywateli Polski. Prawdopodobnie byli oni nie tylko sprawdzani pod względem lojalności do władzy radzieckiej, ale również

79 *Historia dyplomacji polskiej*, red. W. Michowicz, t. V: *1939–1945*, Warszawa 1999, s. 187.

80 K. Jasiewicz, *Rzeczywistość sowiecka 1939–1941 w świadectwach polskich Żydów*, s. 57–58.Osoawiachim — Towarzystwo Współdziałania z Obroną, Przemysłem Lotniczym i Chemicznym istniało w latach 1927–1948, poprzednik DOSAAF — Dobrowolnego Towarzystwa Współdziałania z Armią, Lotnictwem i Flotą.

81 ДАГАГВ, ф. 6195, воп. 1, ад. зах. 366, арк. 48; ад. зах. 1, арк. 81–83; ад. зах. 505, арк. 9; ад. зах. 42, арк. 27.

82 А. Татаренко, *Жилищный вопрос в контексте общей репрессивной политики большевиков на территории Западной Беларуси в 1939–1941 гг.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", Białystok 2009, nr 32, s. 147–150.

werbowani do współpracy z NKWD. Na przykład zaufaniem władzy radzieckiej cieszył się polski komunista Stanisław Radkiewicz[83], późniejszy minister bezpieczeństwa publicznego (1945–1954) w PRL[84].

Ludność miejscowa, zarówno polska, jak i białoruska nie cieszyła się zaufaniem władz na tyle, aby kierować ją do pracy na kierowniczych stanowiskach w strukturach władz politycznych i gospodarczych, ale również nie powierzano im wychowania dzieci i młodzieży w szkołach. Bezpodstawnie zwalniano nauczycieli i dyrektorów placówek oświatowych i zastępowano ich specjalistami przysłanymi z ZSRR. Zjawisko to ze szczególną ostrością wystąpiło w istniejących jeszcze szkołach polskich, co zostało zauważone przez sekretarza obwodowego komitetu partii w Białymstoku Siemiona Igajewa[85].

W obwodzie białostockim z organów milicji w 1940 roku i w dwóch pierwszych miesiącach 1941 roku zwolniono 1128 osób, tzn. 50,7% stanu zatrudnienia[86]. W miejsce zwolnionych przyjechali funkcjonariusze organów bezpieczeństwa ze wschodu. Polacy w milicji w tym okresie stanowili 4,1% zatrudnionych[87]. Zwalnianie Polaków nabrało takiego rozmachu, że w poszczególnych rejonach obwodu białostockiego zaczęto zwalniać lubiących swój zawód specjalistów. Na przykład z ogólnej liczby 70 agronomów pozostawiono tylko 19 osób[88]. Z reguły sprowadzeni ze wschodu pracownicy albo źle byli przygotowani do nowej pracy, albo całkiem na niej się nie znali. Dosyć często byli to ludzie przypadkowi, ze złą opinią z poprzedniego miejsca pracy[89].

Władza radziecka wielką wagę przywiązywała do sowietyzacji oświaty szkolnej na Zachodniej Białorusi. Przysłani nauczyciele często nie mieli dostatecznego doświadczenia pedagogicznego, a ponad połowa nie miała nawet wykształcenia średniego[90].

W latach 1939–1941 odbyły się znaczne zmiany w strukturze demograficznej byłych polskich ziem północno-wschodnich. Przyjechało na nie (nie licząc wielkiej ilości żołnierzy i oficerów Armii Czerwonej) ponad 100 tysięcy osób

---

[83] Więcej na ten temat: *Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944–1989*, red. K. Persak i Ł. Kamiński, Warszawa 2010, s. 466.

[84] РГАСПИ, ф. 82, оп. 2, д. 1300, л. 63: *Письмо посла СССР в Варшаве Виктора Лебедева до Андрея Вышинского в Москве с 10 июля 1940 г.*

[85] ДАГАГВ, ф. 6195, воп. 1, ад. зах. 79, арк. 1–2.

[86] ДАГАГВ, ф. 6195, воп. 1, ад. зах. 705, арк. 173.

[87] M. Wierzbicki, *Stosunki polsko-białoruskie w okresie okupacji sowieckiej ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1939–1941). Studia z dziejów okupacji sowieckiej w Zachodniej Białorusi 1939–1941*, Warszawa 1997, s. 11–12.

[88] ДАГАГВ, ф. 6195, воп. 1, ад. зах. 36, арк. 3.

[89] Ibidem, арк. 4.

[90] С. Сільвановіч, *Палітыка савецкіх улад у адносінах да польскага насельніцтва паміж вераснем 1939 і червенем 1941 г.*, [w:] *Problemy świadomości narodowej ludności polskiej na Białorusi*, Grodno 2003, s. 196; K. Jasiewicz, *Rzeczywistość sowiecka 1939–1941 w świadectwach polskich Żydów*, s. 39.

ze wschodnich regionów ZSRR. Wśród nich dużo było Żydów[91]. Należy zauważyć, że do Zachodniej Białorusi do końca 1940 roku tylko ze wschodnich obwodów BSRR przyjechało około 31 tysięcy pracowników aparatu partyjnego, komsomolskiego i administracyjnego oraz specjalistów z dziedziny gospodarki i kultury[92].

Licznym Polakom, mocno związanym z polską kulturą i tradycją, radziecka retoryka propagandowa była całkiem obca[93]. Zapewnienia o równości, przyjaźni i sprawiedliwości po pierwszym zetknięciu się ludności polskiej z rzeczywistością okupacyjną (terror, aresztowania, prześladowania) wyglądały na zupełną farsę. Większość Polaków świadomie odrzucała wszelką dobrowolną współpracę z komunistami, traktując ją jako formę kolaboracji. Poparcie dla władzy radzieckiej deklarowała nieznaczna część ludności polskiej, m.in. zwolennicy partii komunistycznej, byli więźniowie polityczni, element kryminalny oraz zwykli konformiści, szukający w nowej rzeczywistości szans na zrobienie kariery[94].

W grudniu 1939 roku w zachodnich obwodach BSRR działało 5633 szkół, w tym tylko 987 (17,5%) polskojęzycznych. Nie odpowiadało to potrzebom Polaków mieszkających na Zachodniej Białorusi[95]. A polityka sowietyzacji i rusyfikacji nabierała tempa. Jej zasadniczym celem było ostateczne rozwiązanie kwestii polskiej, w tym pełna likwidacja szkół polskich, tak jak było to zrobione w BSRR w 1938 roku. Propaganda radziecka głosiła, że Polaków na wschód od rzeki Bug nie ma, a ci, którzy uważają siebie za Polaków, w rzeczywistości są spolonizowanymi Białorusinami.

Dosyć często zdarzały się wypadki, gdy Polaków zmuszano do wyrzeczenia się swojej tożsamości, wpisując im do dokumentów inną narodowość. Wszystkie ich starania o nauczanie dzieci w polskich szkołach (co gwarantowała konstytucja) były ignorowane przez władze partyjne i administracyjne. Kierownik rejonowego wydziału oświaty ludowej w Świsłoczy Chomow na zebraniu rodziców w szkole polskojęzycznej powiedział: „*Polskie szkoły nie mają przyszłości, a dzieci, które je skończą, nie poradzą sobie z dalszą nauką*[96].

---

91 K. Jasiewicz, *Rzeczywistość sowiecka 1939–1941 w świadectwach polskich Żydów*, s. 39.

92 *Нарысы гісторыі Беларусі*, ч. 2, Мінск 1995, с. 257.

93 В. Іванова, *„Заходнікі" і „ўсходнікі" ва ўспамінах жыхароў былога савецка-польскага пагранічча*, [у:] *Восень 1939 года ў гістарычнай традыцыі і вуснай гісторыі*, с. 81–94.

94 W. Śleszyński, *Główne kierunki w polityce narodowościowej władz sowieckich*, s.279.

95 С. Сільвановіч, *Палітыка савецкіх улад у адносінах да польскага насельніцтва паміж вераснем 1939 і чэрвенем 1941 г.*, с. 197.

96 Bardzo podobnymi argumentami przeciwko odrodzeniu polskojęzycznych szkół na Białorusi posługiwały się władze w latach 90. XX w. na zebraniach rodziców żądających otwarcia polskich szkół w Grodnie, Wołkowysku, Szczuczynie, Nowogródku, Werenowie, Lidzie i innych miastach.

Język polski to zły język, dlatego że nie ma klasyków; póki nie jest późno, niech wasze dzieci piszą podania o przejście do szkoły rosyjskiej"[97]. Przymusowe przekształcanie szkół polskich w szkoły z rosyjskim lub białoruskim językiem nauczania i zamiana doświadczonych nauczycieli Polaków na przybyszów ze wschodu często było przyczyną tego, że uczniowie i nauczyciele nie rozumieli się nawzajem[98].

Uchwała KC KP(b)B o organizacji oświaty ludowej w zachodnich obwodach Białorusi z 3 grudnia 1939 roku i uchwała Biura Obwodowego Komitetu KP(b) B w Białymstoku o reorganizacji szkół z 13 grudnia 1939 roku nie pozostawiły żadnych złudzeń na rozwój oświaty polskojęzycznej. Centralna i obwodowa instancja partyjna postanowiły, że większość szkół w zachodnich obwodach BSRR powinny stanowić placówki białoruskie. Obwód białostocki na razie był wyjątkiem na tle innych obwodów. Na jego obszarze działało 967 szkół polskich, 217 białoruskich, 196 rosyjskich, 70 żydowskich, 15 litewskich i jedna niemiecka[99].

Z przytoczonych powyżej dokumentów wynikało, że problem szkół polskich w innych obwodach został już rozwiązany, ponieważ zostało ich tylko 20. Wówczas wszystkie wysiłki radzieckich władz partyjnych i administracyjnych zostały skierowane na likwidację oświaty polskojęzycznej w obwodzie białostockim. W tym celu zabroniono nauczycielom korzystania z polskich programów nauczania i podręczników, ponieważ rzekomo propagowały ideologię faszystowską. Należało zamienić je na radzieckie. Podjęto również decyzję o przygotowaniu nowych kadr pedagogicznych dla obwodów zachodnich. Na 1 stycznia 1940 roku zaplanowano otwarcie Instytutu Pedagogicznego w Białymstoku, Instytutu Nauczycielskiego w Grodnie oraz szkół pedagogicznych w Białymstoku, Grodnie i Wołkowysku[100].

Wielkie znaczenie w procesie sowietyzacji i rusyfikacji Polaków nadawano prasie w języku rosyjskim i białoruskim. Polskojęzyczne gazety wychodziły tylko w obwodzie białostockim. W innych zachodnich obwodach praktycznie ich nie było. W obwodzie białostockim ukazywało się sześć gazet, w których wykorzystywany był język polski, w tym tylko jedna była całkowicie polskojęzyczna. Na niedługo przed wybuchem wojny niemiecko-radzieckiej zaczęła ukazywać się w języku polskim gazeta republikańska „*Sztandar Wolności*" w nakładzie 30 tysięcy egzemplarzy. W czerwcu 1941 roku wyszły trzy numery

97 ДАГАГВ, ф. 6195, воп. 1, ад. зах. 53, арк. 57–58.
98 Ibidem, ад. зах. 36, арк. 4.
99 Ibidem, ад. зах. 1, арк. 81.
100 Ibidem, арк. 81, 83.

republikańskiej polskojęzycznej gazety dziecięcej „*Pionier*” w 25-tysięcznym nakładzie[101]. Upowszechnianie wartości komunistycznych było ważnym zadaniem władzy radzieckiej, szczególnie wśród młodego pokolenia.

Analiza sytuacji religijnej na początku radzieckiej okupacji ziem wschodnich Rzeczypospolitej świadczy o powściągliwym stosunku nowej władzy do Kościoła katolickiego. W tym okresie nie likwidowano parafii, nie burzono świątyń, nie organizowano masowych akcji antyreligijnych. Władze w walce z katolicyzmem stosowały inne metody. Podstawową była metoda wywierania presji administracyjnej (ograniczanie działalności księży, ateizacja) w celu pozbawienia kościoła bazy społecznej. Z życia publicznego wykluczano ludzi związanych z religią katolicką. Szeroko wykorzystywano także metody ucisku finansowego: nacjonalizacja ziemi, pozbawianie kościołów i klasztorów środków do utrzymania, podwyższanie podatków. W pierwszych miesiącach organy władzy radzieckiej stosowały miękkie metody ograniczania działalności Kościoła, ponieważ obawiały się oporu miejscowej ludności na terytorium, które nie było jeszcze w pełni przez nich kontrolowane[102].

Międzynarodowa sytuacja w świecie, która zmieniła się nagle latem 1940 roku (okupacja Francji, zajęcie Rumunii przez Niemcy hitlerowskie), w istotny sposób wpłynęła na politykę władz radzieckich wobec Polaków w zachodnich obwodach BSRR. Konflikt zbrojny z Niemcami stawał się coraz bardziej realny. W wojskowo-strategicznych planach Stalina terytorium Polski powinno było stać się miejscem głównych walk[103], a obwody zachodnie BSRR — strefą przyfrontową[104]. Skłoniło to kierownictwo radzieckie do przypomnienia sobie o koncepcji stworzenia Polskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Z tego powodu w połowie 1940 roku władze radzieckie rozpatrywały możliwość współpracy z byłym premierem Kazimierzem Bartlem[105]. Równolegle prowadzone były rozmowy z grupą wcześniej aresztowanych, a wtedy już zwolnionych z więzienia polskich oficerów na czele z podpułkownikiem Zygmuntem Berlingiem. Celem rozmów było utworzenie polskich jednostek

---

101 С. Сільвановіч, *Палітыка савецкіх улад у адносінах да польскага насельніцтва паміж вераснем 1939 і чэрвенем 1941 г.*, с. 198.

102 L. Mikhailik, *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie*, s. 70–71.

103 Według radzieckiej doktryny wojskowej Armia Czerwona przygotowywała się do działań ofensywnych. Plany dowództwa wojskowego nie przewidywały wojny obronnej, a tym bardziej odwrotu pod naporem wroga. Propaganda radziecka zapewniała społeczeństwo, że w wypadku agresji na ZSRR wróg zostanie rozbity na jego terytorium. Znaczyło to, że w razie agresji Niemiec na ZSRR, działania bojowe powinny zostać przeniesione na terytorium, skąd rozpoczęła się agresja. W takim układzie w strefie przyfrontowej (na tyłach) automatycznie znalazłaby się duża ilość ludności polskiej, których przedstawicieli represjonowano. Dlatego kierownictwo radzieckie bało się reakcji Polaków w wypadku zbrojnego konfliktu z Niemcami. Mianowicie to w pierwszym rzędzie zmusiło je do kardynalnej zmiany polityki wobec Polaków.

104 G. Hryciuk, *Polacy we Lwowie 1939–1944*, Warszawa 2000, s. 48.

105 W. Śleszyński, *Główne kierunki w polityce narodowościowej władz sowieckich*, s. 280–281.

podporządkowanych Armii Czerwonej[106]. Wszystko to świadczyło o zmianie stanowiska wobec przyszłości Polski i Polaków.

Widoczne zmiany w polityce władz radzieckich wobec ludności polskiej w zachodnich obwodach BSRR rozpoczęły się w końcu czerwca 1940 roku. Prawie na rok wstrzymano masowe deportacje w głąb ZSRR[107]. Do pracy w urzędach radzieckich zaczęto przyjmować byłych polskich urzędników i nauczycieli. W październiku i listopadzie 1940 roku uroczyście obchodzono 85-lecie śmierci Adama Mickiewicza. Akademie ku czci poety odbyły się w Moskwie. Mińsku, Białymstoku i Grodnie. W Nowogródku powstało muzeum wieszcza. Szereg polskich literatów zostało przyjętych do Związku Pisarzy Radzieckich[108]. W Białymstoku działał Państwowy Teatr Dramatyczny pod kierownictwem Aleksandra Węgierki, który wystawiał sztuki w języku polskim[109].

Od połowy 1940 roku do pracy w radzieckich organach administracyjnych i partyjnych coraz częściej przyjmowano członków Komunistycznej Partii Polski, którym pozwolono wstępować w szeregi WKP(b)[110]. Istniała też niewielka grupa Polaków, obywateli ZSRR, którzy uniknęli krwawych represji w latach 1937–1938. Pracowali oni na różnych stanowiskach w strukturach partyjnych, administracyjnych i gospodarczych w republikach radzieckich ZSRR. Zaczęto wówczas kierować ich do pracy w zachodnich obwodach BSRR[111].

Niedociągnięcia w pracy organów partyjnych i administracyjnych na ziemiach przyłączonych ujawniło tajne pismo KC KP(b)B z 21 października 1940 roku[112]. Na fali zmian w polityce wobec Polaków władze partyjne w Mińsku skierowały do podporządkowanych sobie struktur pismo w stylu stalinowskiego wystąpienia „*Zawrót głowy od sukcesów*"[113]. W podobnej formie, jak zrobił to swego czasu Stalin, o błędy w realizacji nieprawidłowej polityki zostały oskarżone doły partyjne i administracyjne oraz szeregowi komuniści. Pismo

106 S. Jaczyński, *Zygmunt Berling. Między sławą a potępieniem*, Warszawa 1993, s. 86–101.

107 Z tajnej notatki służbowej nr 148 „*O prowokacyjnych działaniach antyradzieckich w przededniu wojny z Niemcami*" naczelnika Zarządu Ludowego Komisariatu Bezpieczeństwa Państwowego w Białymstoku Bielczenki do sekretarza Obwodowego Komitetu KP(b)B Kudrajewa z 6 czerwca 1941 r. wynikało, że niemiecko-radziecka wojna jest nieunikniona. Nawet sam tytuł notatki służbowej wskazuje, że w ZSRR panowała wówczas atmosfera oczekiwania na wojnę zapoczątkowaną przez hitlerowskie Niemcy. W takich okolicznościach na 19–20 czerwca 1941 r. zarządzono ostatnią deportację ludności z Zachodniej Białorusi, prawdopodobnie w celu oczyszczenia tyłów frontu z „*ideologicznie niepewnego elementu*". ДАГАГВ, ф. 6195, воп. 1, ад. зах.282, арк. 13–16.

108 С. Сільвановіч, *Палітыка савецкіх улад у адносінах да польскага насельніцтва паміж вераснем 1939 і чэрвенем 1941 г.*, с. 200–201.

109 ДАГАГВ, ф. 6195, воп. 1, ад. зах. 395, арк. 4.

110 W. Ciesielski, *Myśl polityczna polskich komunistów w latach 1939–1944*, Wrocław 1990, s. 19.

111 ДАГАГВ, ф. 1, воп. 1, ад. зах. 392, арк. 86, 264, 376; ад. зах. 390, арк. 376, 416; ад. зах. 425, арк. 197–198.

112 M. Gnatowski, *Radzieckie dokumenty o sytuacji społeczno-politycznej i „niedostatkach" w pracy partyjnej i państwowej na północno-wschodnich ziemiach Polski w latach 1939–1940*, „Studia Łomżyńskie", 1998, t. 9, s. 178–191.

113 И. Сталин, *Головокружение от успехов. К вопросам колхозного движения*, „Правда", № 60, 2.03.1930.

wyliczało błędy w pracy z miejscową ludnością, na przykład zwracało uwagę na bezpodstawność otwierania rosyjskich i białoruskich szkół w miejscach zwartego zamieszkania Polaków[114], na zwalnianie pracowników narodowości polskiej, na niszczenie książek Adama Mickiewicza i Elizy Orzeszkowej podczas kontroli w bibliotekach i księgarniach.

Władze w Mińsku postępowały tak, jakby nie miały żadnego związku z takimi działaniami. Jednak wiadomo, że lokalne organy były tylko wykonawcami ich rozporządzeń. Tajne pismo KC KP(b)B zobowiązywało władze lokalne do niezwłocznego zlikwidowania wszystkich niedostatków w ich pracy. W sprawach narodowościowych zalecano kierować się wyłącznie wskazaniami Lenina i Stalina[115]. Podejmowane w ten sposób decyzje zmierzały do formowania lojalnego stosunku ludności polskiej do władzy radzieckiej, do kształtowania ich poglądów politycznych i społecznych. W tym celu w roku szkolnym 1940/1941 zwiększono ilość polskojęzycznych szkół podstawowych z 547 w roku poprzednim do 608 placówek[116]. W Instytucie Pedagogicznym w Białymstoku w roku akademickim 1941/1942 planowano otwarcie stałych wydziałów polskich. Przygotowanie nauczycieli dla szkół polskich planowano rozpocząć w roku szkolnym 1942/1943 we wszystkich instytutach i uczelniach pedagogicznych w obwodzie białostockim[117].

Nieuchronna wojna z hitlerowskimi Niemcami zmusiła najwyższe kierownictwo partyjne i administracyjne do zmiany polityki wobec Polaków mieszkających na byłych ziemiach wschodnich II Rzeczpospolitej, ponieważ pamiętano, jak postępowała ludność polska z okupantami radzieckimi, którzy wtargnęli na te ziemie 17 września 1939 roku[118]. Radykalna zmiana polityki narodowościowej wobec Polaków w zachodnich obwodach BSRR w drugiej połowie 1940 roku miała na celu osiągnięcie pewnych korzyści politycznych, a nie spełnienie wszystkich oczekiwań Polaków w dziedzinie społecznej, kulturalnej, duchowej i gospodarczej. Osłabiając represje i rozwiązując problemy w wybranych sferach polskiej kultury i oświaty polskojęzycznej, władze starały się pozyskać nowych zwolenników ideologii komunistycznej.

114 27 września 1940 r. do władz lokalnych w obwodzie białostockim została przesłana tajna uchwała Biura Komitetu Obwodowego KP(b)B w Białymstoku, w której skrytykowano pracę poszczególnych kierowników rejonów. Zarzucano im, że na przekór żądaniom rodziców otwierali rosyjskie i białoruskie szkoły, a nie polskie. Szczególną uwagę w tej sprawie zwrócono na rejon sopoćkiński. KO KP(b)B kategorycznie zabraniał takich praktyk w przyszłości bez jego pozwolenia albo zezwolenia Obwodowego Komitetu Wykonawczego. ДАГАГВ, ф. 6195, воп. 1, ад. зах. 399, арк. 213–214.

115 W. Śleszyński, *Główne kierunki w polityce narodowościowej władz sowieckich*, s. 281.

116 Ibidem.

117 ДАГАГВ, ф. 6195, воп. 1, ад. зах. 399, арк. 208.

118 Więcej na ten temat: НАРБ, ф. 4п, воп. 1, ад. зах. 14657, арк. 44–99.

Przyszłość Polski i Polaków najwyższe kierownictwo radzieckie widziało tylko w składzie ZSRR. Tych, którzy odrzucali współpracę z organami władzy lub stawiali opór, aresztowano i zsyłano do łagrów w północnych i północno-wschodnich regionach ZSRR. Mimo że metody i taktyka działań władzy w tym czasie stawały się bardziej przemyślane i udoskonalone, nadal najważniejszym zadaniem strategicznym pozostała totalna sowietyzacja i rusyfikacja ludności polskiej.

Скарочаны змест

Тадэвуш Гавін, *Сапраўдны воблік саветызацыі паўночна-ўсходніх ваяводстваў II Рэчы Паспалітай (Заходняй Беларусі) у 1939–1941 гадах*

У артыкуле зроблена спроба прадставіць комплекс палітычных, эканамічных, культурных, рэлігійных і іншых захадаў, якія выкарыстоўваліся савецкай партыйнай і дзяржаўнай ўладай для саветызацыі Заходняй Беларусі. Асноўнай мэтай рэалізацыі гэтых мер было падаўленне ўсіх магчымых праяваў супраціву грамадства камуністычнай ідэалогіі і савецкай палітычнай сістэме, навязаных зверху мясцоваму насельніцтву. У выніку ў 1939–1941 гадах у Заходняй Беларусі была створана такая ж сістэма кіравання, як і ў СССР. Людзей, якія супраціўляліся новаму рэжыму, знішчалі, незгодных рэпрэсавалі і гвалтоўна высылалі ў далёкія рэгіёны СССР. Усталяваная сістэма ўлады была настолькі бесчалавечнай, што 22 чэрвеня 1941 г. многія жыхары гарадоў і вёсак Заходняй Беларусі віталі нацыстаў, якія развязалі вайну супраць СССР, як вызваліцеляў.

Abstract

Tadeusz Gawin, *Faces of the sovietization of the north-eastern regions of the Second Republic of Poland (Western Belarus) in 1939–1941*

The author attempts to present a complex of political, economic, cultural, religious and other measures used by the Soviet party and government authorities to sovietize Western Belarus. The main purpose of implementing these measures was to suppress all possible manifestations of society's resistance to communist ideology and the Soviet political system imposed by force on all civil society. As a result, in 1939–1941, the same system of government was introduced in Western Belarus as in the USSR. People who resisted the new regime were exterminated, the ones who had different opinion were repressed and forcibly deported to distant regions of the USSR. The established system of power was so inhuman that on June 22, 1941, many inhabitants of towns and villages in Western Belarus welcomed the Nazis who unleashed the war against the USSR as liberators.

Helena Głogowska
(Bydgoszcz/Gdańsk)

Nadzieje i rozczarowania Białorusinów we wrześniu 1939 r.

Wrzesień 1939 r. w świadomości Białorusinów wiąże się z wybuchem II wojny światowej i przyłączeniem Zachodniej Białorusi do BSRR. Część Białorusinów, którzy na dzień 1 września 1939 r. służyli w wojsku polskim, brała udział w wojnie obronnej. Według szacunków białoruskiego historyka Jerzego Grzybowskiego 1 września 1939 r. zasadniczą służbę w Wojsku Polskim pełniło co najmniej 10 tys. Białorusinów — obywateli II Rzeczypospolitej[1]. Podsumowując udział obywateli polskich narodowości białoruskiej w kampanii wrześniowej stwierdził, że „*mimo nielicznych wypadków uchylania się od służby i dezercji ludność białoruska pozytywnie odniosła się do mobilizacji 1939 r. Wpłynęły na to lojalna postawa Białorusinów wobec państwa polskiego i brak sił politycznych, które mogłyby liczyć na masowy odzew w nawoływaniu do bojkotu w czasie ogłoszonej mobilizacji. We wrześniu 1939 r. liczba Białorusinów w szeregach WP osiągnęła najwyższy chyba poziom w II RP i wynosiła ok. 70 tys. osób. (…) Żołnierze pochodzenia białoruskiego mężnie walczyli z niemieckimi i sowieckim wojskami. Przekroczenie granicy polskiej przez Armię Czerwoną 17 września oraz klęski z Wehrmachtem, a także upadek morale wpłynęły na dezercje części żołnierzy narodowości białoruskiej. Masowego charakteru zjawisko dezercji nabrało w jednostkach, które w danym momencie były rozlokowane nieopodal stron rodzinnych rezerwistów — w województwach północno-wschodnich II RP*”[2].

Mobilizacją w 1939 r. objęto także znanych działaczy białoruskich, m.in. lekarza psychiatrę Stanisława Hrynkiewicza i weterana ruchu białoruskiego ppor. Franciszka Umiastowskiego. Obaj trafili do niewoli sowieckiej po 17 września 1939 r. Stanisławowi Hrynkiewiczowi udało się zbiec z transportu sowieckiego i dotrzeć do domu w Jerozolimce pod Wilne[3]. Franciszek Umiastowski zaś przebywając w obozie w Kozielsku, stał się jedną z zbrodni katyńskiej[4].

[1] J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918–1945*, Warszawa 2006, s. 145.

[2] Tamże, s. 168.

[3] H. Kozłowska-Głogowska, *Wybitny lekarz i Białorusin*, „Czasopis" 2002, nr 2, s. 24–29.

[4] H. Kozłowska, *Pionier białoruskiej prasy*, „Czasopis" 2007, nr 3, s. 35–36, nr 4, s. 33–35, nr 5, s. 33–34; H. Głogowska, *Franciszek Umiastowski i jego rola w ruchu białoruskim — od „Naszej Doli" do Katynia,* „Studia Białorutenistyczne" 2014, nr 8, s. 21–46.

Większość znanych przed 1939 r. działaczy białoruskich nie podlegała mobilizacji ze względu na niepewny stosunek do państwa polskiego. Część z nich przed 1 wrześniem 1939 r. osadzono w Berezie Kartuskiej. Znaczną większość żołnierzy Białorusinów powołano do jednostek stacjonujących z dala od stron rodzinnych. Takim żołnierzem był pisarz białoruski Janka Bryl, który jako żołnierz piechoty morskiej brał udział w obronie Gdyni we wrześniu 1939 r[5]. W swej twórczości literackiej i eseistycznej często powracał do realiów wojny obronnej, m.in. w powieści „*Ptuszki i hniozdy*" („Ptaki i gniazda"): *„W piechocie morskiej, jak i w innych formacjach, które znajdowały się przy zachodniej granicy Polski, Białorusinów służyło wielu — tam ich, zgodnie z planem odpowiedniego przydziału, brano najwięcej: najdalej od Sowietów. Naród zawzięty i śmiały, byli nieugięci i na wojnie — dopóki twała walka, stali dobrze, nie gorzej, a nawet i lepiej niż pozostali Polacy. O tym Aleś rozmyślał na podstawie swego, najbliższego. Dowódca ich oddziału, plutonowy Pukalski, zawodowy podoficer i „murowany" bohater, jak wydawało się w pierwszych dniach wojny, a jeszcze bardziej w okresie wcześniejszym, w koszarach i na poligonie, dezerterował trzy dni przed końcem obrony. Pod wieczór tego nieszczęsnego dnia, w którym doszło do ataku gdy wroga artyleria — i lądowa, i, jeszcze straszniej, morska — zatrzymała ich i zepchnęła na pozycje wyjściowe, pan plutonowy szeptem, jeszcze ciągle zagadkowo-strategicznym, „czasowo" wyznaczył na swoje miejsce cichego, dobrodusznego Króla, a sam, „w celu wyjaśnienia sytuacji", udał się z pagórka w dolinę, gdzie już od morza zaległa mgła. (…) Czegóż chcieć wtedy od Sojca, miejscowego Kaszuba, któremu, jak widział Aleś, zupełnie bezwstydnie było przy ich spotkaniu już za obozowym drutem. „Co ja ci powiem, Runiewicz,— mówił z prostackim uśmiechem,— zostawiłem was w Mostach. Obok tam i moje Mechelinki. Poleżałem sobie w słomie, a potem poszedłem do domu. I natknąłem się, cholera, na Szwabów…" Z siedmiu żołnierzy oddziału dwóch zginęło, Polak Czerwieniec i rodak Alesia, Lubka. Do końca zostało dwóch Białorusinów i jeden Polak. I wielu ich, Białorusinów, było w batalionie, i uciekać im nie było dokąd. Ich zawziętość i odwagę widział kapitan Tawrygo, mówiono, że sam rodem, spod Wilna. Od pierwszego dnia wojny chodził on jako żołnierz, z karabinem, dzielny ze swą strzelecką rotą. Pewnego razu, pod koniec, podnosząc do ataku resztki roty, znajomi chłopcy opowiadali Alesiowi, on krzyknął: „Kresowiacy, za mną!" Prawda, to nie było tak rozkosznie, jak w „Bartku-zwycięzcy" Sienkiewicza, gdzie Prusacy pędzili Polaków na Francuzów w takt dźwięków trąb hymnu „Jeszcze Polska…". A tu, po siedemdziesięciu latach, broniąc swej wolnej ojczyzny,*

[5] H. Głogowska, *Gdynia w życiu i twórczości białoruskiego pisarza Janki Bryla*, „Zeszyty Gdyńskie" 2009, nr 4, s. 195–211.

nawet bohaterski oficer, w duszy może i demokrata, nie nazwał Białorusinów ich prawdziwym imieniem. „To wszystko tak, tak było,— myślał teraz Aleś. — Ale wiedziałem w tamte dni i co innego. Że walczyliśmy, choćby „kresowiacy", nie tylko o tę tymczasową, sanacyjną Polskę, która była nam macochą, ale i o Polskę wieczną — o naród, o jego życie, na które spadł wróg nie tylko państw, ale i narodów. (…) I ja nie chowałem się za plecy — chodziłem do ataku, leżałem pod artylerii i samolotami, jakby nie było poddałem się z ostatnimi. Nie byłem bohaterem, jednak i babą nie byłem. Choć duszę moją rozdzierała własna ukryta tragedia — krach światopoglądu pacyfisty"[6].

Jednostki wojskowe, stacjonujące w województwach północno-wschodnich przed 1 września przerzucono do obrony zachodnich granic II RP. Wobec kapitulacji często jedynym wyjściem dla Białorusinów, podobnie jak i Polaków było poddanie się Niemcom i trafienie do obozów jenieckich. Pisze o tym w dzienniku wojennym sierżant Paweł Kozłowski[7]. Jeńców umieszczano w obozach bez uwzględniania ich narodowość. Na podstawie uzgodnień niemiecko-radzieckich jeńcy narodowości białoruskiej i ukraińskiej powinni byli być zwolnieni i odesłani do ZSRR[8]. Często w tej sytuacji mieli oni dylematy, związane z koniunkturalnym podawaniem swej narodowości, jaką lepiej podać w zaistniałej sytuacji — polską czy białoruską? 27 sierpnia 1940 r. Paweł Kozłowski w dzienniku zapisał: *„Tu człowiekowi głowa zabolała od myśli, w jaką drogę iść i co robić. Podać się Białorusinem, którzy siedzą i nie wiadomo, co z nimi będzie — w każdym razie do Rosji nie wysyłają. Czy jechać znów na robotę jako cywil, a 3-cia możliwość — pozostać w łagrach, nie jadąc na robotę"*[9].

Część jeńców wojennych o wyraźnie zadeklarowanej narodowości białoruskiej zaczęła współpracować z Niemcami, m.in. Stanisław Hrynkiewicz (junior). Zdaniem Jerzego Grzybowskiego większość jeńców narodowości białoruskiej nie przystała jednak *„na współpracę z Niemcami i nie wstępowała do jednostek wojskowych, a ich kontakty z białoruską emigracją polityczną kończyły się na prenumeracie gazety „Ranica" głównie dlatego, że był to jedyny możliwy sposób kontaktu z rodakami z innych obozów jenieckich, a od 1941 r. nawet z rodzinami na Białorusi"*[10]. Jerzy Grzybowski szacował liczbę jeńców Białorusinów na 25–30 tys. osób, z czego ok. 10 tys. jeszcze jesienią

6 Я. Брыль, *Птушкі і гнёзды*, Мінск 2006, s. 57–59 (przekład z j. białoruskiego H. Głogowska).

7 P. Kozłowski, *Pamiętnik z niewoli*, „Zeszyty Chojnickie" 1999, nr 3(17), s. 61–70; „Czasopis" 2009, nr 9, s. 40–43; nr 10, s. 33–34; nr 11, s. 31–32; nr 12, s. 20–21; rękopis dziennika w zbiorach autorki.

8 J. Grzybowski, dz. cyt., s. 169–178.

9 P. Kozłowski, *Pamiętnik z niewoli*, „Czasopis" 2010, nr 1, s. 40.

10 J. Grzybowski, dz. cyt., s. 190.

1939 r. Niemcy przekazali ZSRR[11]. Około 20 tys. jeńców Białorusinów było zarejestrowanych w Przedstawicielstwie Białoruskim, a kilka tysięcy brało udział w działalności białoruskich organizacji[12].

Wśród żołnierzy Wojska Polskiego narodowości białoruskiej, którzy znaleźli się w obozach radzieckich (przynajmniej 20 tys.), około 10–15 tys. zwolniono zgodnie z dyrektywą Piotra Soprunienki z 22 października 1939 r[13]. Pozostałych przekazano wielkim zakładom przemysłowym Ludowego Komisariatu Metalurgii Żelaza i do budowy drogi nr 1, oficerów odesłano do specłagrów NKWD[14].

Zgodnie z Paktem Ribbentrop-Mołotow z 23 sierpnia 1939 r. linia podziału Polski miała przebiegać w przybliżeniu wzdłuż linii rzek Narew, Wisła i San[15]. Ostateczny przebieg linii podziału Polski sprecyzowano w komunikacie niemiecko-radzieckim 22 września 1939 r. wzdłuż rzeki Pisy do jej ujścia do Narwi, następnie wzdłuż rzeki Narew do jej ujścia do Bugu, potem wzdłuż Bugu do jego ujścia do Wisły, dalej wzdłuż Wisły do miejsca, gdzie wpada do niej San i następnie wzdłuż rzeki San do jej źródła[16]. Po pewnych korektach 28 września 1939 r. został podpisany traktat niemiecko-radziecki, w którym linia podziału Polski została określona jako granica między ZSRR i Niemcami[17]. Przyłączenie Białorusi Zachodniej (województw północno-wschodnich II RP) do BSRR było traktowane przez większość Białorusinów tych ziem jako zjednoczenie ziem białoruskich. Dowodem tego było serdeczne powitanie wkraczającej Armii Czerwonej. Dla elity białoruskiej oznaczało to zjednoczenie ziem białoruskich i szansę na działalność białoruską w ramach BSRR. Jako pierwsi wyzwolenie odczuli więźniowie Berezy Kartuskiej, którzy wraz z wejściem Armii Czerwonej odzyskali wolność[18]. Do domu wrócili stamtąd działacze białoruscy — Wiacześlaw Bohdanowicz, Józef Najdziuk, Władysław Pawlukowski, Wiktor Jarmołkowicz, Jan Bohdanowicz.

Z innych więzień, m.in. z Łukiszek w Wilnie zostali uwolnieni także więźniowie polityczni, osadzeni tam za poglądy komunistyczne lub za białoruską działalność narodową. Na wolności znalazł się m.in. poeta białoruski Filip Piestrak, który siedział na Łukiszkach.

---

11 Tamże, s. 192.

12 Tamże.

13 Tamże, s. 201.

14 Tamże, s. 220.

15 M. Gnatowski, *Radziecka polityka okupacyjna na Białostocczyźnie w latach 1939–1941. Zarys tematu i problemy badawcze*, [w:] *Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941*, pod red. M. Giżejewskiej i T. Strzembosza, Warszawa 1995, s. 105.

16 Tamże.

17 Tamże.

18 В. Ярмалковіч, *На жыццёвых хвалях*, [w:] *Лёс аднаго пакалення (Успаміны)*, Беласток 1996, s. 176.

Wilno początkowo znalazło się również w granicach BSRR, co wzbudziło nadzieje wśród wileńskiej elity białoruskiej, na to, że stanie się ono stolicą Zachodniej Białorusi. Na urządzonym tam zebraniu inteligencji białoruskiej, mówiono o ciężkim życiu Białorusinów „*pod uciskiem polskich panów, kapitalistów i ziemian*", o „*strasznym znęcaniu się nad kulturą białoruską, sztuką i językiem*", o bezrobociu inteligencji białoruskiej „*za polskim czasem*"[19]. Zebranie było demonstracją „*miłości do władzy radzieckiej i wielkiego Stalina*"[20]. Antoni Łuckiewicz, dyrektor Muzeum Białoruskiego mówił: „*Polscy panowie przez dwadzieścia lat polonizowali kulturę białoruską. Dzieci Białorusinów nie miały możliwości nauki w ojczystym języku. Szkoły białoruskie były zamknięte. Chłop zmuszony był mówić we wszystkich urzędach tylko w języku pańskim*"[21]. W podobnym stylu wypowiadali się też inni białoruscy inteligenci, wskazując na dyskryminację ich w II Rzeczypospolitej ze względu na narodowość. Franciszek Hryszkiewicz — doktor filozofii, który po ukończeniu Uniwersytetu Karola w Pradze był bezrobotnym, mówił: „*Oto już osiem lat, jak skończyłem uniwersytet. Przez cały ten czas chodzę bez pracy, tylko dlatego, że jestem Białorusinem*"[22]. Oceniając 17 września stwierdzał, że 17 września 1939 r. pozostanie w historii wielką datą[23].

Na zebraniu nauczycieli w Wilnie pojawiły się głosy, że wszystkie siły i zdolności oddadzą „*służbie wyzwolonego narodu*"[24]. Na łamach prasy białoruskiej ukazały się wywiady z byłymi więźniami Berezy Kartuskiej oraz ich wspomnienia więzienne[25]. Większość działaczy białoruskiego ruchu narodowego szczerze wierzyła w podmiotowe traktowanie Białorusinów i oferowała umiejętności i pomoc władzy radzieckiej. Były senator białoruski, ziemianin Aleksander Własow, właściciel majątku Migówka pod Radoszkowiczami 17 września 1939 r. witał Armię Czerwoną z koszem jabłek. Jedną z pierwszych decyzji władz radzieckich było pozbawienie go 60 ha ziemi, a następnie aresztowanie[26]. W krótkim czasie inni działacze białoruscy przekonali się także, jak złudne

[19] *На сходзе культурна-асьветных работнікаў беларусаў*, „Віленская праўда", nr 4, z dn. 26.09.1939 r., s. 1 (przekład z j. białoruskiego H. Głogowska).

[20] Tamże.

[21] Tamże.

[22] Tamże.

[23] Ф. Грышкевіч, *Вольная Заходняя Беларусь*, „Віленская праўда", nr 3, z dn. 24.09.1939 r., s. 2 (przekład z j. białoruskiego H. Głogowska).

[24] *Агульнагарадзкі сход настаўнікаў г. Вільно*, „Віленская праўда", nr 13, z dn. 6.10.1939 r., s. 2 (przekład z j. białoruskiego H. Głogowska).

[25] *Як адбывалі катаргу (размова з В. Багдановічам)*, „Віленская праўда", nr 13, z dn. 6.10. 1939 r., s. 4; V. J., *Aryšty, Biareza i vola*, „Krynica", nr 51, z dn. 28.06.1940 r., s. 2; J. N. — biarezaviec, *Vitajem*, „Krynica", nr 52, z dn. 2.07.1940 r., s. 2.

[26] Л. Луцкевіч, Г. Войцік, *Аляксандр Уласаў*, Вільня 2001, s. 16–17.

były ich oczekiwania. Komisariat Ludowy Spraw Wewnętrznych BSRR na czele z Ławrentijem Canawą śledził sytuację polityczną w Zachodniej Białorusi i wydawał polecenia aresztowania wrogów władzy radzieckiej bez względu na narodowość[27]. W ciągu dwóch miesięcy zostali aresztowani i wywiezieni z Wilna czołowi działacze białoruscy: Jan Poźniak, Antoni Łuckiewicz, Antoni Nekanda-Trepka, Wiaczesław Bohdanowicz, Makary Kościewicz, Antonina Ostrowska, Wiktor Ostrowski, Włodzimierz Samojło, Wincenty Hryszkiewicz, Sergiusz Busieł, Alena Lekant, Sergiusz Małofiejew, Konstanty Gliński[28]. 10 października 1939 r. Wilno wraz z częścią Wileńszczyzny zostało przekazane przez władze radzieckie Litwie, zaś 3 sierpnia 1940 r. Litwa formalnie weszła w skład ZSRR[29].

Stanisława Lewandowska oceniając postawy inteligencji białoruskiej wobec okupacji radzieckiej stwierdzała, że były one zróżnicowane: „*W kołach tych znane były w ogólnych zarysach tragiczne wydarzenia w BSRR w latach trzydziestych. (…) Z drugiej strony w kołach tych zdawano sobie sprawę, że zajęcie przez Armię Czerwoną wschodniej części państwa polskiego oznaczało zjednoczenie wszystkich ziem białoruskich w jednej republice sowieckiej, przeciw czemu w zasadzie nie zaprotestował żaden białoruski nacjonalista*”[30].

Po zajęciu Zachodniej Białorusi przez Armię Czerwoną likwidacji uległy organy władzy lokalnej[31]. Na mocy rozkazu dowódcy Frontu Białoruskiego z 19 września 1939 r. wojsko organizowało zarządy tymczasowe i komitety chłopskie. Prowadzona była także sowiecka agitacja i propaganda, mająca wykazać „sprawiedliwość dziejową" władzy radzieckiej, jednoczącej ziemie białoruskie. We władzach niewielki był udział miejscowej ludności. W większości tworzyli ją przyjezdni z terytorium ZSRR. Zarządzono wybory do Zgromadzenia Ludowego, które ujawniły nastroje wśród ludności. Wyznaczono na nich lojalnych do władzy radzieckiej przedstawicieli. Zebrania wyborcze stały się pretekstem do ujawnienia krytycznie myślących osób, a następnie do ich aresztowania[32].

28 października 1939 r. w Białymstoku odbyło się Zgromadzenie Ludowe Białorusi, które podczas trzydniowych obrad uchwaliło jednomyślnie

[27] „*Zachodnia Białoruś" 17 IX 1939–22 VI 1941. Wydarzenia i losy ludzkie. Rok 1939*, Warszawa 1998, s. 301–317.

[28] *Biełarusy vyviezienyja ŭ Saviety*, „Krynica", nr 1, z dn. 17.11.1939 r., s. 1; Я. Малецкі, *Пад знакам Пагоні. Успаміны*, Таронта 1976, s. 27.

[29] J. Żołyński, *Włączenie polskich ziem wschodnich do ZSRR (1939–1940). Problemy ustrojowe i prawne*, Wrocław 1994, s. 124.

[30] S. Lewandowska, *Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej*, Warszawa 1997, s. 175.

[31] Szczegółowo problemy związane z przejęciem władzy omawia: J. Żołyński, *Włączenie polskich ziem wschodnich do ZSRR (1939–1940). Problemy ustrojowe i prawne*, Wrocław 1994.

[32] „*Kraju moj rodny…*" (rozmowa H. Głogowskiej z S. Cieleszem), „Czasopis" 2009, nr 11, s. 20–23.

przyłączenie Białorusi Zachodniej do BSRR[33], utworzenie organów władz radzieckich, nacjonalizację przemysłu, banków i kolei. 2 listopada 1939 r. Rada Najwyższa ZSRR na podstawie specjalnego dekretu włączyła Białoruś Zachodnią do ZSRR, a 14 listopada podobny dekret przyjęła także Rada Najwyższa BSRR. 29 listopada 1939 r. Rada Najwyższa ZSRR uchwaliła dekret, na podstawie którego mieszkańcy Zachodniej Białorusi stali się obywatelami ZSRR[34]. Język białoruski uzyskał status języka państwowego obok języka rosyjskiego.

Wprowadzano z powodzeniem system radziecki, nacjonalizując gospodarkę i rolnictwo, w którym likwidowano gospodarstwa ziemskie oraz większe gospodarstwa chłopskie. Upaństwowiono handel i rzemiosło. Od 1940 r. wprowadzono radziecki system szkolnictwa. Szkoły polskie w zdecydowanej większości zostały zastąpione szkołami białoruskimi bądź rosyjskimi. Nauczyciele zostali zmuszeni do przejścia na odpowiedni język nauczania, przyjęcia nowych programów albo do rezygnacji z pracy. Wtedy też w szkole znalazło pracę wielu białoruskich inteligentów, którzy byli jej pozbawieni w II RP[35]. Niektórzy z nich sami zakładali szkoły białoruskie od razu po wejściu Armii Czerwonej[36]. W Wilnie zamiast polskiego inspektora oświaty ustanowiono Franciszka Hryszkiewicza, który odnowił pracę Wileńskiego Gimnazjum Białoruskiego pod dyrekcją Borysa Kita. Białostockim rejonowym wydziałem oświaty kierował Teodor Iljaszewicz i w 1940 r. powstały po raz pierwszy szkoły białoruskie na Białostocczyźnie[37].

Programy szkolne zostały w szybkim czasie podporządkowane ideologii radzieckiej. Ważnym faktem jest to, że Polacy uczący się w szkołach białoruskich „za sowietów" przyswoili sobie literaturę białoruską, wcześniej nieznaną[38]. Nauczyciele, a zwłaszcza dyrektorzy szkół zobowiązani zostali do pracy propagandowej. Jedna z przedwojennych działaczek białoruskich Aniela Katkowicz, która pracowała jako nauczycielka w Budsławiu, wspominała ówczesne czasy: *„W szkole pracowałam z pasją, Wszystkie swe młode siły poświęcałam uczniom. Na początku mieszkałam przy szkole. Mianowano mnie dyrektorem szkoły i kierownikiem wydziału nauczania. Wybrano deputowaną*

33 *„Zachodnia Białoruś" 17 IX 1939-22 VI 1941*, s. 335–337.

34 M. Gnatowski, *Radziecka polityka*, s. 109.

35 A. Kotkowicz, W. Kotkowicz-Klentak, *Od Budsławia do Gułagu*, Białystok 2003, s. 33–34.

36 M. Dworzecki (M. Bazyluk), *Tam i tu*, Gdańsk 2008, s. 19–20.

37 H. Głogowska, *Teodor Iljaszewicz*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne" 1999, nr 11, s. 165–178; H. Głogowska, *Białostocczyzna w życiu i twórczości Teodora Iljaszewicza*, [w:] *Acta Albaruthenica 10. „Мае Афіны тут — назваў іх Бандарамі". Profesorowi Aleksandrowi Barszczewskiemu na 80-lecie*, pod red. M. Timoszuka i M. Chaustowicza, Warszawa 2010, s. 94–95.

38 Z. Żakiewicz, *Rosja, Rosja*, Gdańsk 2005; Ferdynand Mackiewicz, wiceprzewodniczący Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gdańsku na przełomie lat 60. i 70. w latach 90. z pamięci recytował poemat J. Kołasa „*Novaja ziamla*", wyuczony na pamięć w szkole białoruskiej w Świrze za sowieckim czasem.

do rady wiejskiej. Musiałam chodzić po wsiach i objaśniać konstytucję ZSRR, namawiać ludzi do pracy przy budowie lotniska, brać udział w różnych zebraniach. Nikt nie wie, co wtedy czułam i z jaką niechęcią wszystko to robiłam! Trzeba było. Nie było innego wyjścia"[39].

Zaczął też obowiązywać represyjny system prawny ZSRR, który pozwalał na aresztowanie np. z powodu wypowiadanych publicznie poglądów, krytycznych wobec władzy radzieckiej. Powodem aresztowania były też donosy, niewłaściwe pochodzenie społeczne, zajmowane stanowisko albo stan majątkowy.

Władze radzieckie prowadziły swoistą politykę narodowościową na zajętych terenach, uprzywilejowując biedotę żydowską i białoruską, natomiast restrykcyjnie traktując Polaków, których propagandowo określano jako „panów". Aresztowania dotyczyły początkowo przedstawicieli wojska polskiego oraz aparatu przymusu. W lutym 1940 r. odbyła się pierwsza wywózka w głąb ZSRR, której podlegali głównie osadnicy. W kwietniu 1940 r. deportowano głównie policjantów, oficerów i wyższych urzędników państwowych, a w czerwcu — uciekinierów z centralnej Polski (po 1 września 1939 r.)[40].

Wywózki także dotyczyły Białorusinów z tytułu posiadanego majątku oraz przedwojennej białoruskiej działalności narodowej. Znaczna część starej inteligencji białoruskiej została aresztowana na przełomie września i października 1939 r. Tym niemniej represje wobec Białorusinów w porównaniu z Polakami miały charakter epizodyczny i wynikały z posądzania ich o antyradzieckie nastawienie. W poszerzonej BSRR Polacy z narodu państwowego stali się mniejszością narodową. Stracili pozycję narodu sprawującego władzę na rzecz narodu, który musiał się władzy podporządkować. Dotknęły ich w największym stopniu deportacje, które z założenia objęły polskich osadników wojskowych i cywilnych oraz służbę leśną, urzędników, policjantów i ziemian. Przyczynę wywózek widziano w działaniach władz radzieckich oraz miejscowych Białorusinów, denuncjujących władzy radzieckiej Polaków[41].

Marek Wierzbicki, badacz stosunków polsko-białoruskich na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką w latach 1939–1941, przedstawił relacje między Polakami a Białorusinami na szczeblu lokalnym (wsi, gminy, powiatu) w oparciu o wspomnienia i dokumenty archiwalne. Stwierdził, że o specyfice stosunków polsko-białoruskich w tym okresie decydowało nakładanie się podziałów narodowościowych na podziały

39 A. Kotkowicz, W. Kotkowicz, *dz. cyt.*, s. 34.

40 M. Gnatowski, *dz. cyt.*, s. 117; A. Chackiewicz, *Aresztowania i deportacje społeczeństwa zachodnich obwodów Białorusi (1939–1941)*, [w:] *Społeczeństwo białoruskie*, s. 120–136; J.S. Pawłow, *Represje wobec osadników polskich w zachodnich obwodach Białorusi*, [w:] *Społeczeństwo białoruskie*, s. 369–377.

41 J. Turonek, *Białoruś pod okupacją niemiecką*, Warszawa 1993, s. 63.

społeczne: „*Elity ekonomiczne (ziemiaństwo) i społeczno-polityczne (korpus urzędniczy, nauczyciele, oficerowie Wojska Polskiego, księża) ziem północno-wschodnich II RP miały przede wszystkim charakter polski. Dominację Polaków wzmacniał chłopski przede wszystkim charakter społeczności białoruskiej, pozbawionej warstw średnich, ze stosunkowo nieliczną inteligencją. Tak więc zamożność i bieda — zwłaszcza w relacjach pomiędzy ziemiaństwem a chłopami — często pokrywały się tam z przynależnością narodowościową: polską lub białoruską*"[42].

Nierówność we wzajemnych stosunkach wynikała także ze zróżnicowanego stopnia uświadomienia narodowego: „*społeczność polska (…) bardzo często prezentowała niezwykle silne poczucie tożsamości narodowej, zaś białoruska znajdowała się na etapie jej kształtowania*"[43]. Polacy często ignorowali ruch białoruski, uważając go za sztuczny twór, Białorusini bowiem większą wagę przykładali do poprawienia warunków życia niż do kwestii ideowo-tożsamościowej.

Doświadczenie II Rzeczypospolitej Białorusini postrzegali jako świadomą polonizację Kresów i ich degradację społeczno-ekonomiczną. Z nadzieją spoglądali na ZSRR jako „*państwo sprawiedliwości społecznej z władzą robotniczą-chłopską*". Marek Wierzbicki rozpatrywał stosunki polsko-białoruskie na dwóch płaszczyznach: 1) relacji pomiędzy Polakami a nielicznymi świadomymi narodowo Białorusinami (zwykle inteligencją), 2) stosunków między ludnością polską a ludnością białoruską nie posiadającą ukształtowanej białoruskiej świadomości narodowej, stanowiącą przytłaczającą większość społeczeństwa białoruskiego[44].

Wspomnienia publikowane po II wojnie światowej oraz relacje żyjących świadków pokazują stosunki między Polakami a Białorusinami w tym okresie. Ujawniają one dwojaki stosunek do Polaków: pozytywny i współczujący, ze względu na prześladowanie ich przez władze sowieckie oraz negatywny — kiedy Białorusini wydawali ich władzom sowieckim, często ze względu na zaznawane wcześniej z ich strony upokorzenie.

W pamięci Polaków utrwaliły się przede wszystkim przejawy wrogości Białorusinów[45]. Najbardziej charakterystyczne były akcje zbrojne o charakterze

42 M. Wierzbicki, *Polacy i Białorusini w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-białoruskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką 1939–1941*, Warszawa 2000, s. 5.

43 Tamże, s. 5.

44 Tamże, s. 7.

45 Cz. Mojsiewicz, *Z ziemi nowogródzkiej do Wielkopolski*, Poznań-Toruń 1995, s. 22.

dywersyjnym, na czele których stali byli członkowie KPZB, np. w Skidlu[46]. Wraz z wkraczaniem Armii Czerwonej na Zachodnią Białoruś miały miejsce napady, mordy i grabieże, głównie na warstwę ziemiańską, co miało raczej wymiar klasowy, a nie narodowościowy. Przykładem może być zamordowanie 17 września 1939 r. przez miejscowych aktywistów KPZB prawosławnych Białorusinów, właścicieli majątku Jaryłówka w województwie białostockim[47].

Czesław Mojsiewicz wspominał sytuację we wrześniu 1939 r. na Nowogródczyźnie: „*Pojawiły się we wsiach białoruskie lokalne komitety rewolucyjne. (…) Rozpoczęły się samosądy, gdyż stara władza już nie istniała, a nowa dopiero miała się zorganizować, szczególnie wymiar sprawiedliwości. Na porządku dziennym były grabieże mienia majątków i aresztowania. Niech za przykład posłuży dobrze nam znany właściciel majątku Czombrów, bardzo szlachetny pan Brzozowski. (…) Z przerażeniem i smutkiem dowiedzieliśmy się, że niedługo po wejściu Armii Czerwonej, w drodze do Nowogródka został on zamordowany przez miejscowych Białorusinów. Co jakiś czas dochodziły wieści o tym, że ktoś z Polaków zaginął lub został zabity. Szczególnie narażeni byli właściciele majątków, policjanci, oficerowie rezerwy. Również do naszego domu przybyła grupa cywilów, uzbrojonych chłopów z niedalekich Miratycz, aby aresztować naszego ojca. Zarzut główny, że wziął ziemię z reformy rolnej i był w Komitecie Obywatelskim powołanym w 1939 roku dla ochrony linii telefonicznych, mostów i urzędów. (…) Ponieważ z ludnością białoruską Walówki żyliśmy w zgodzie, jak się dziś mówi w polityce — panowały dobrosąsiedzkie stosunki, udaliśmy się do komitetu lokalnego w Walówce o pomoc. Komitet nie zgodził się na aresztowanie ojca, tłumacząc to grupie miratyckiej, że to nie jej rejon działania i nie mają prawa tu operować i dokonywać aresztowań. To pomogło. Ojca nie aresztowano. Ale byliśmy uratowani na niedługo, tylko do 10 lutego 1940 roku, gdy nastąpiła wywózka w głąb ZSRR. Ale to już była akcja Moskwy, a nie władz lokalnych. Władze lokalne dostarczały spisów do wywózki*"[48].

Wanda Kleniewska wspominając deportację z podbiałostockiego Zacisza w głąb ZSRR z 10 lutego 1940 r. uważała za jej sprawców miejscowych Białorusinów i Żydów: „*Do mieszkania weszło osiem osób trzymających w ręku karabiny z bagnetami. Trzech z nich to funkcjonariusze NKWD, pozostali miejscowi Białorusini i białostoccy Żydzi. (…) Nie ulega wątpliwości, że rodziny polskie*

46 M. Wierzbicki, *Białorusini wobec władz sowieckich i Polaków w latach 1939–1941*, [w:] *Stosunki polsko-białoruskie w województwie białostockim w latach 1939–1956*, pod red. J. J. Milewskiego i A. Pyżewskiej, Warszawa 2005, s. 23–24.

47 G. Lipińska, *Jeśli zapomnę o nich*, Warszawa 1990, s. 40; Л. Геніюш, *Споведзь*, Мінск 1993, s. 38–39; H. Głogowska, *Był sobie dwór*, „Czasopis" 1994, nr 10, s. 11.

48 Cz. Mojsiewicz, *dz. cyt.*, s. 22.

przeznaczone do deportacji wskazywali Rosjanom Białorusini z okolicznych wsi i Żydzi białostoccy, którzy nas dobrze znali. Najbardziej znanym z tego rodzaju donosów był Kuryłowicz ze wsi Kamionka"[49].

Zupełnie inne odczucia odnośnie Białorusinów zanotowała Grażyna Lipińska: „*Robotnicy w miastach, oraz chłopi polscy i białoruscy, oprócz nielicznych zaagitowanych wyjątków, zachowują się wobec prześladowanych ziemian i w ogóle całej inteligencji z wielką życzliwością. Nierzadko wieśniaczki białoruskie karmią i ukrywają ściganych przez bolszewików Polaków. Białorusini zachowują pełną rezerwę wobec wściekłej, demagogicznej propagandy antypolskiej, prowadzonej przez bolszewickich agitatorów. (…) Specjalną życzliwością i uznaniem cieszą się u chłopów polskich i białoruskich wiejscy nauczyciele Polacy. Chłopi i chłopki postawą groźną i nieustępliwą bronią ich życia przed zbirami i soldateską sowiecką. Niestety w przyszłości nie będą już w stanie obronić polskiego nauczycielstwa przed organami NKWD, działającymi w nocy i przy pomocy donosicieli i wykształconych przez siebie prowokatorów. (…) Rosja miała nadzieję, że kryminaliści poderwą chłopów białoruskich. Nadzieja ta zawiodła, bo wściekle agitowany lud białoruski zachował się w swej masie biernie*"[50].

Stanowisko rewanżu na Polakach miało najczęściej swe uzasadnienie w zadawnionych bądź niedawnych krzywdach, albo w upokorzeniu z ich strony. Zachowały się świadectwa występowania chłopów białoruskich w obronie represjonowanych ziemian: pisali listy do władz radzieckich z prośbą o zwolnienie z aresztu, ukrywali ich, wspierali materialnie po uwłaszczeniach[51]. Liczni ziemianie także wobec przyjścia władz radzieckich dzielili swoje majątki między chłopów[52].

Podobne spostrzeżenia odnotowała Grażyna Strumiłło-Miłosz, spisując rozmowy z matką: „*Ocknęłam się dopiero nie opodal wsi, gdzie na drodze stała gromadka nowosadzkich kobiet. Pomimo nawoływania woźnicy nie zeszły z drogi, tym samym zmuszając go do zatrzymania się. Z głośnym płaczem i charakterystycznym dla Białorusinek zawodzeniem rzuciły się do sanek: „Paniuszka, nasza daragaja, nie ujeżdżaj ty w czużuju stranu. Pogibniesz tam z dzietiszkami. Nie ostawlaj ty nas samich". W ogólnym płaczu rozróżniałam tylko poszczególne zdania. Jedna przez drugą wrzucały mi do sanek małe zawiniątka. Jak potem się okazało, było w nich jedzenie i butelki z mlekiem. Łzy płynące po ich policzkach mieszały się z moimi. (…) Nagle nadjechał konno*

[49] W. Kleniewska, *A jednak wróciłam*, Gdańsk 1995, s. 10, 14.

[50] G. Lipińska, *dz. cyt.,* Warszawa 1990, s. 31.

[51] M. Wierzbicki, *dz. cyt.,* s. 31.

[52] N. Bitel-Dobrzyńska, *I tak to życie płynie…*, „Czasopis" 2010, nr 9, s. 33.

enkawudysta i wrzasnął: Czto eto za biezabrazje, razchadities!" Potem uderzył rzemiennym batogiem naszego konia, który skoczył naprzód, pociągnąwszy za sobą sanie. (…) Z jaką wdzięcznością myślałam wtedy o naszych Białorusinkach i wrzuconych mi do sanek butelkach z mlekiem"[53]. Białorusini, których NKWD często angażowało do pomocy przy wywózkach Polaków, także potajemnie okazywali im współczucie i życzliwość: „*Sonia* (pomocnica enkawudzisty, Białorusinka — przyp. H. G.) *była w stosunku do nas wyraźnie życzliwa i pełna współczucia. Widząc, że coś z rzeczy odłożyłam na bok, szepnęła mi do ucha: „Bierzcie jak najwięcej, niczego nie zostawiajcie. Tam, gdzie jedziecie, wszystko się przyda". I nie zważając na ponury wzrok enkawudysty zaczęła szybko pomagać nam w pakowaniu. Walizki wynosiliśmy z nią do przedpokoju i ustawialiśmy pod ścianą. Gdy wszystkie były już zapakowane, enkawudysta nagle zawołał cywila. Przez chwilę coś tam szeptali. Potem enkawudysta podszedł do walizek i zaczął je liczyć. Wreszcie oznajmił: „Możecie zabrać ze sobą tylko dwie. Resztę rzeczy do worków! I wtedy z ust Soni padły słowa wypowiedziane cicho, ale na tyle wyraźnie, że usłyszałam i zdumiałam się: „Wot skatina!" (Ale bydlę!)"*[54]. Rodzina Strumiłłów doświadczyła aresztowania i deportacji znad Jeziora Świteź.

Stosunki polsko-białoruskie po 17 września 1939 r. były następstwem sytuacji, stworzonej u schyłku lat 30. na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej, w której Białorusini zostali pozbawieni możliwości rozwoju narodowego i kulturalnego, a nawet znaleźli się w więzieniach. Zmiana władzy stwarzała dla nich przynajmniej nadzieję na lepsze jutro, co przejawiało się w początkowym okresie w okupacji sowieckiej wraz z wypuszczeniem na wolność działaczy białoruskich i stworzeniem dla białoruskiej inteligencji warunków do pracy w urzędach, szkołach, prasie, radiu i w innych instytucjach. Wcześniej, przed 17 września 1939 r., pozostawała bardzo często bezrobotna. Okupacja sowiecka wśród Polaków budziła popłoch, strach i zagrożenie. Ze względu na przynależność do byłego narodu panującego nie mogli spodziewać się pobłażliwości ze strony władz radzieckich. Było to tym bardziej deprymujące, że Polska nie była w stanie stawić oporu nowej obcej władzy i musiała się jej podporządkować. Chociażby z tego względu stosunki między Polakami i Białorusinami nie mogły układać się pomyślnie. Polacy stali się grupą uciskaną politycznie i propagandowo, pozbawiono ich wcześniejszej pozycji narodu panującego w państwie. Białorusini zaś stali się przynajmniej propagandowo narodem władczym, w imię wyzwolenia którego weszła na Zachodnią Białoruś Armia Czerwona. Taka propaganda dawała jeśli nie realną władzę, to poczucie

53 G. Strumiłło-Miłosz, *Znad Świtezi w głąb tajgi. Rozmowy z moją matką*, Olsztyn 1990, s. 46–47.
54 Tamże, s. 45.

wymarzonego od czasu Traktatu Ryskiego złączenia ziem białoruskich w jedną całość. Na fali zachwytu z połączenia ziem białoruskich powstawała poezja. Mikołaj Dworzecki, białoruski działacz chadecki z Brasławszczyzny, który za udział w kampanii wyborczej do Sejmu (w latach 1928–1930) dwukrotnie był aresztowany i osadzony na Łukiszkach, w 1940 r. opiewał nową rzeczywistość:

„Тут з году ў год лiлiся сьлёзы,
Шалеў разьюшаны тэрор,
Тужылi на шляхах бярозы
I плакаў наш адвечны бор.
А сёньня мы жывём шчасьлiва,
Нет слоў, каб радасьць перадаць,
Больш не пяюць хлопцы тужлiва
I не галосiць сьлёзна маць[55].
(Tu z roku na rok lały się łzy.
Szalał rozjuszony terror,
Tęskniły przy drogach brzozy
I płakał nasz odwieczny bór.
A dziś żyjemy my szczęśliwie.
I braknie słów, by radość przekazać
Więcej chłopcy nie spiewają tęskliwie
I nie lamentuje łzawo matka.)

Rodziny rozproszone w latach I wojny światowej po obu stronach granicy wreszcie mogły się spotkać. Z nadzieją oczekiwano na realizację żądań w sferze oświaty i kultury, bezskutecznie przedstawianych w okresie międzywojennym władzom polskim. Kwestia stosunków z Polakami w okresie 1939–1941 była drugorzędną dla Białorusinów — chodziło im przede wszystkim o możliwość realizowania postulatów białoruskich, których nie mogli realizować „pod Polakami". Znamiennie było to, że podział wyznaniowy w znacznym stopniu odzwierciedlał zwolenników i przeciwników władzy radzieckiej — bramy powitalne dla sowietów budowano najczęściej we wsiach w większości zamieszkałych przez białoruską ludność prawosławną[56].

Rozczarowanie panowaniem radzieckim na Zachodniej Białorusi wiązało się z oczekiwaniem na zmianę władzy. Próby porozumienia Białorusinów, czynione przez Stanisława Hrynkiewicza, z polskim podziemiem na Wileńszczyźnie

55 M. Dworzecki (M. Bazyluk), *Tam i tu*, Gdańsk 2008, s. 19, 149.

56 F. Sielicki, *Losy mieszkańców Wileńszczyzny w latach 1939–1946. Okupacja sowiecka i niemiecka, wywózki, partyzantka, repatriacja*, Wrocław 1994, s. 10.

zakończyły się fiaskiem[57]. Strona polska trwała przy granicy ryskiej z 1921 r., co było nie do przyjęcia dla strony białoruskiej, która zaczęła mieć nadzieję na budowę państwa białoruskiego u boku Niemców.

Mimo zróżnicowanych doświadczeń Polaków i Białorusinów w czasie władzy radzieckiej, po 22 czerwca 1941 r. wkroczenie wojsk niemieckich na ziemie białoruskie witano przychylnie — od *„przynajmniej przyjaznej neutralności do radości z powodu wyzwolenia z jarzma, wyrażającej się w gotowości ludności polskiej i białoruskiej w dziele odbudowy”*[58]. Takie były odczucia Niemców. Wśród części Białorusinów, zwłaszcza tych, którzy pracowali w administracji radzieckiej wzrastało poczucie zagrożenia z powodu ich działalności w latach 1939–1941. Bano się reakcji Polaków. Zdaniem historyka Jerzego Turonka *„zachowanie ludności białoruskiej cechowały niepewność i bierność”*[59]. Polacy zaś, doświadczeni szczególnie w latach 1939–1941, z początkiem okupacji niemieckiej przejawiali postawy antyradzieckie i antybiałoruskie. Ich celem było wzmocnienie własnego stanu posiadania i wyeliminowanie z gry politycznej Białorusinów, którzy niezależnie od ich poglądów byli traktowani jako przeszkoda na drodze do restytucji granicy z 1921 r. Dlatego też od początku okupacji niemieckiej zaangażowali się we współpracę z Niemcami, obejmując posady w administracji i w policji, wydając przy tym Niemcom Białorusinów jako komunistów, bądź dokonując na nich samosądów[60].

Скарочаны змест

Гэлена Глагоўска, *Надзеі і расчараванні беларусаў у верасні 1939 года*

У свядомасці беларусаў верасень 1939 г. звязаны з пачаткам Другой сусветнай вайны і далучэннем Заходняй Беларусі да БССР. Частка беларусаў, якія служылі ў польскай арміі на 1 верасня 1939 г., удзельнічала ў абарончай вайне. Большасць вядомых да 1939 г. беларускіх актывістаў не былі мабілізаваны з-за няпэўнага стаўлення да польскай дзяржавы. Да 1 верасня 1939 г. некаторыя з іх знаходзіліся ў турме ў Бярозе-Картускай, адкуль іх вызвалілі пасля 17 верасня, калі Чырвоная армія заняла тэрыторыі Заходняй Беларусі. Большасць актывістаў беларускага нацыянальнага руху шчыра верылі ў шчырае і добрае стаўленне да беларусаў і прапаноўвалі вопыт і дапамогу савецкай уладзе. Хутка выявілася, што надзеі на паляпшэнне становішча беларусаў былі марнымі.

57 L. Tomaszewski, *Kronika wileńska 1939–1941*, Warszawa 1990, s. 142–143.

58 J. Turonek, *Białoruś pod okupacją niemiecką*, Warszawa 1993, s. 63.

59 Tamże.

60 M. Dworzecki, *dz. cyt.*, s. 20, 36–37.

Большасць вядомых беларускіх актывістаў, у тым ліку Антон Луцкевіч, Антон Неканда-Трэпка, Макар Касцевіч, Вячаслаў Багдановіч і Аляксандр Уласаў, былі арыштаваныя. Савецкія парадкі хутка расчаравалі мясцовае беларускае насельніцтва, што выявілася ў тым, як яны сустракалі немцаў у чэрвені 1941 года.

Abstract

Helena Głogowska, *Hopes and disappointments of the Belarusians in September of 1939*

In the minds of Belarusians, September 1939 is associated with the outbreak of World War II and the joining of Western Belarus to the BSSR. Some of the Belarusians who served in the Polish army on the day of September 1, 1939 took part in the defensive war. Most of the Belarusian activists known before 1939 were not mobilized due to their uncertain attitude towards the Polish state. Some of them, before September 1, 1939, were imprisoned in Bereza Kartuska, from which they were liberated after September 17, when the Red Army occupied the territories of Western Belarus belonging to Poland. Most of the activists of the Belarusian national movement sincerely believed in the subjective treatment of Belarusians and offered the skills and help for the Soviet authorities. Hopes for an improvement in the situation of Belarusians quickly turned out to be in vain, and prominent Belarusian activists were arrested, including: Antoni Łuckiewicz, Antoni Nekanda-Trepka, Makar Kościewicz, Wiaczesław Bohdanowicz, and Aleksander Vlasov. The Soviet orders quickly disappointed the Belarusians, which was reflected in the fact that they welcomed the Germans in June 1941.

Анатоль Трафімчык
(Мінск)

Верасень 1939 г. у Круговіцкай гміне Лунінецкага павета: ваенныя падзеі

Кароткая характарыстыка гміны да Другой сусветнай вайны

У міжваенны час Вялікія Круговічы, гмінны цэнтр, знаходзіліся недалёка ад савецка-польскай мяжы — за 30 з нечым км. Круговіцкая гміна непасрэдна з мяжою не судакраналася. Іх падзяляла паласа, у якой сыходзіліся хвасты гмін — Заастравецкай Нясвіжскага павета Навагрудскага ваяводства (з 1926 г.) і Чучавіцкай Лунінецкага павета Палескага ваяводства.

У планах польскага вайсковага кіраўніцтва было стварэнне ўмацаваных раёнаў. Тэрыторыя Круговіцкай гміны ўвайшла ў склад аддзела пад назвай „Ганцавічы", які меў тры пададдзелы — „Шчара", „Круговічы", „Дзяніскавічы". Аднак планы засталіся нерэалізаванымі.

Непасрэдна на тэрыторыі Круговіцкай гміны, ля хутара Людвікова, ад 1925 г. размяшчаўся гарнізон пагранічных войск — Корпус аховы пагранічча (КАП — KOP, Korpus Ochrony Pogranicza), аднайменны з населеным пунктам батальён. Ён уваходзіў у склад брыгады КАП „Палессе". Адлегласць ад гарнізона да мяжы складала прыкладна паўтара дзясятка кіламетраў. У мірны час у КАП „Людвікова" праходзіла службу каля сямі соцень вайскоўцаў. У іх на ўзбраенні было: 742 вінтоўкі, 50 ручных кулямётаў, 4 цяжкія кулямёты[1]. Гэты КАП ахоўваў мяжу на працягу 76,25 км. Спрыяльным фактарам аховы мяжы ад агрэсара выступала прырода. Палескі ўчастак лічыўся ці не самым лепшым для абароны з прычыны яго забалочанасці[2].

Тым не менш і тут здараліся інцыдэнты. Так, 3 сакавіка 1929 г. уздоўж мяжы ляцелі два савецкія самалёты. Адзін з іх перасёк яе якраз на ўчастку Людвікова, але пасля вярнуўся на тэрыторыю СССР. Другі паляцеў на

[1] Гл. падрабязней: В. Садовский, *Забытый гарнизон Людвиково* [online], http://www.istpravda.ru/artifacts/9249/ [доступ: 11.11.2019]; *Batalion KOP „Ludwikowo"* [online], https://pl.wikipedia.org/wiki/Batalion_KOP_%E2%80%9ELudwikowo%E2%80%9D [доступ: 11.11.2019].

[2] W. Śleszyński, *Wrzesień 1939 roku na Polesiu*, „Studia Podlaskie" 2014, t. XXII, s. 44.

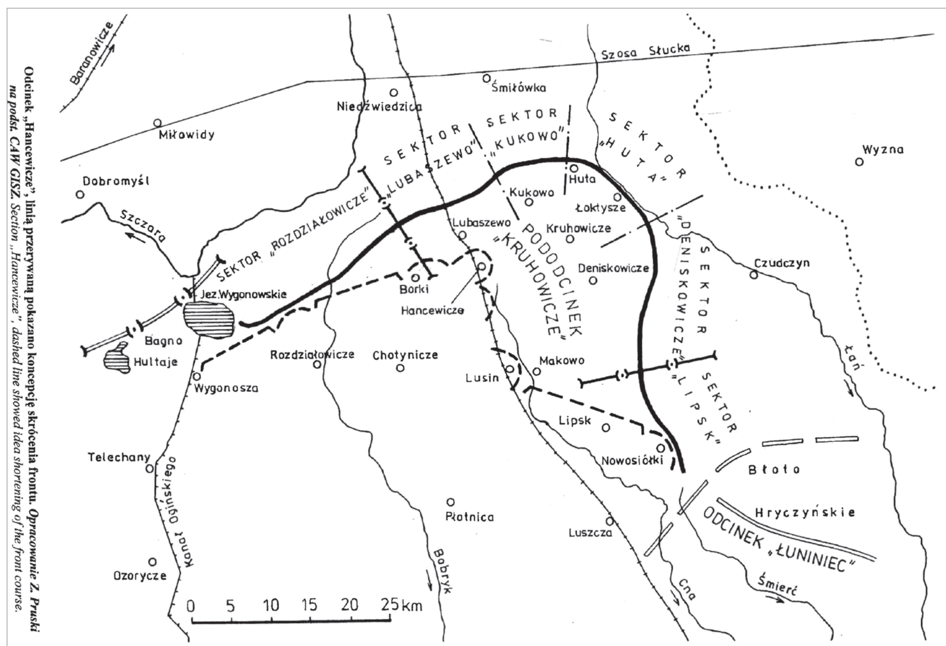

План абарончых умацаванняў польска-савецкай мяжы. Аддзел „Ганцавічы". Крыніца: Z. Pruski, *Bastion Polesie. Polskie fortyfikacje na Polesiu w latah 1920–1939*, Warszawa 2000, s. 182.

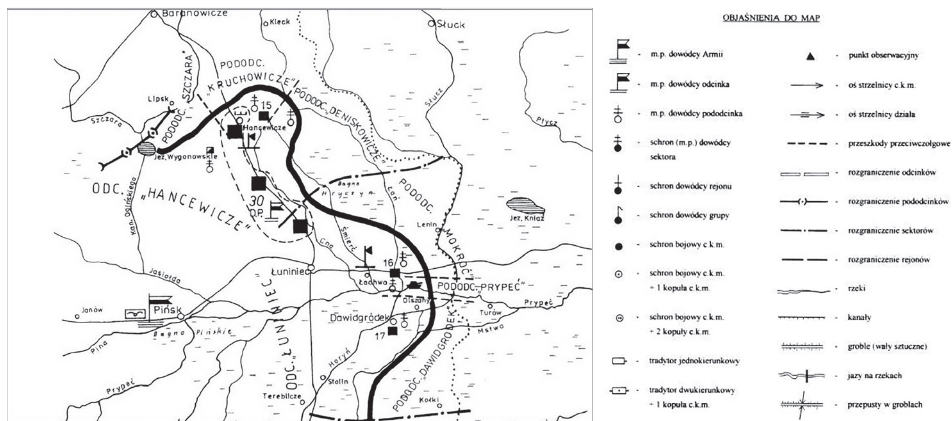

План абарончых умацаванняў польска-савецкай мяжы. Аддзелы „Ганцавічы" і „Лунінец"*

* Аўтар выказвае падзяку старшаму навуковаму супрацоўніку Ганцавіцкага раённага краязнаўчага музея Віталю Герасіменю за прадастаўленне мапы.

поўдзень і нават прызямліўся (на ўчастку „Давыд-Гарадок"). Пагранічнікі затрымалі двух пілотаў — савецкіх афіцэраў. Тыя сказалі, што заблукалі з прычын снежнай завеі[3]. Праз колькі гадоў, 22 ліпеня 1937 г., адбылося яшчэ адно парушэнне паветранай прасторы: аднапілотнік нявызначанай прыналежнасці пакружыў над мястэчкам Ганцавічы, пасля павярнуў на Буды і далей — у напрамку савецкай граніцы[4].

Акрамя таго, непасрэдна ў мястэчку дыслацыраваўся эскадрон кавалерыі КАП „Ганцавічы" (апошні камандзір — ротмістр Фелікс Цейка). Налічваў ён не больш за сотню ўланаў. Але яго сілы былі аслаблены яшчэ за колькі месяцаў да пачатку вайны. З наступленнем 1939 г. інтэнсіўна пачала ўзрастаць пагроза з заходняга боку. У сувязі з гэтым прадпрымаліся пэўныя прэвентыўныя захады. Яны адбіліся на патэнцыяле аховы ўсходніх рубяжоў. Ёсць інфармацыя, што эскадрон кавалерыі КАП „Ганцавічы" яшчэ ў сакавіку 1939 г. у сувязі з нарастаннем пагрозы агрэсіі з боку Германіі быў перамешчаны на заходнюю мяжу Польшчы. Прычым зазначаецца, што гэтую вайсковую частку не аднаўлялі і казармы да выбуху вайны стаялі пустыя[5]. Думаецца, аўтар занадта катэгарызуе факт адпраўкі эскадрона кавалерыі КАП „Ганцавічы" на захад. Сама вайсковая адзінка, як даказвае інфармацыя, змешчаная ў гэтым артыкуле, захавалася, хоць і ў значна скарочаным выглядзе.

Асобна заўважым, што вайскоўцы на заходнебеларускай тэрыторыі выконвалі таксама функцыю аховы парадку. Тут працы таксама хапала. Круговіцкую гміну ўзорнай у палітычным аспекце нельга было назваць. Час ад часу фіксаваліся антыдзяржаўныя настроі і нярэдка актыўныя супрацьпраўныя дзеянні сярод насельніцтва тых вёсак[6].

Трэба адзначыць, што палякі не надта давяралі дагавору аб ненападзенні, падпісанаму з Савецкім Саюзам у 1932 г., і вялі падрыхтоўку да абароны. Так, характарыстычным з'яўляецца прадпісанне, адрасаванае ў тым ліку памежнікам усходніх рубяжоў Польскай Рэспублікі, якое з'явілася ў вайсковым часопісе *„Wiarus"* недзе праз год пасля заключэння

[3] „Żołnierz Polski", 1929, rok 11, 31 marca, nr 12/13, s. 304.

[4] *Archiwum Akt Nowych* (далей — AAN), Zespół „Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Brześciu", sygnatura 2018/15, k. 687; zespół „Prezydium Rady Ministrów", sygn. 4457/23, k. 6. Дарэчы, якраз вясною пры самай мяжы з Польшчай Беларуская ваенная акруга правяла маштабныя вучэнні. Магчыма, гэта быў іх адгалосак.

[5] *Польскія памежныя збудаванні (фарміраванні) 1920–1930-х гадоў* [online], http://fgb.by/viewtopic.php?t=1267 [доступ: 11.11.2019]; *Korpus Ochrony Pogranicza — KOP* [online], http://www.dws-xip.pl/wojna/jednostki/jednostka1.html [dostęp: 11.11.2019].

[6] Гл. падрабязней: А. Трафімчык, *Палітычнае жыццё заходнебеларускага насельніцтва „за Польшчай" у сельскай мясцовасці,* [у:] *Існі на святло лабірынтамі даўніх падзей. Зборнік памяці Віталя Скалабана,* Мінск 2013, с. 337–361.

азначанага дагавора: *„Кожнаму жаўнеру на стражніцы* (заставе. — А. Т.) *трэба ўбіць у галаву, што ў выпадку дыверсіі ці ўзброенага нападу на стражніцу першыя некалькі гадзін яе гарнізон будзе вымушаны змагацца самастойна, кожны жаўнер павінен дзейнічаць індывідуальна і ведаць сваё месца падчас бою. […] Камандзір стражніцы павінен увесь час быць гатовы да розных нечаканасцяў. […] Адразу пасля прыбыцця на стражніцу навабранцаў камандзір павінен вызначыць кожнаму месца, якое той зойме ў выпадку баявых дзеянняў”*[7].

Перад нападам Чырвонай арміі

1 верасня 1939 г. германская армія рушыла на Польскую Рэспубліку. Наступленне адбывалася з трох бакоў: з поўначы (з Прусіі), з захаду (непасрэдна з Германіі), з поўдня (са Славакіі). Такім чынам, Круговіцкая гміна апынулася ў глыбокім тыле. Але подых вайны адразу пачаў адчувацца паўсюдна. Рэжым сацыяльнага жыцця рабіўся больш жорсткім.

У пачатку верасня 1939 г. батальён КАП „Людвікова” быў істотна аслаблены. Камандзірам батальёна з’яўляўся капітан Анджэй Шумлінскі. Пад яго началам налічвалася 700 чалавек — прыкладна перадваенная колькасць. Аднак арсенал моцна збяднеў. Відавочна, яго значную частку накіравалі на польска-нямецкі фронт. Больш чым 100 пагранічнікаў не мелі аніякага ўзбраення, на ўсіх — толькі два станкавых кулямёты. Дый склад вайскоўцаў дужа змяніўся ў бок паніжэння прафесійнага ўзроўню. Справа ў тым, што пасля пачатку вайны, у першай палове верасня 1939 г., батальён пакінуў Людвікова і быў уключаны ў структуры 38-й дывізіі пяхоты Войска Польскага як 3-ці батальён 96-га пяхотнага палка арміі „Карпаты”. На месцы гарнізона быў сфармаваны новы батальён з прызыўнікоў і рэзервістаў — галоўным чынам з ліку тутэйшых і мабілізаваных у Варшаўскім ваяводстве. Прычым, як адзначана ў пасляваенным паведамленні А. Шумлінскага, мясцовыя арганізаваліся даволі апаратыўна. На 70 % батальён складаўся з палякаў (нямала было і немцаў, якіх спецыяльна не пасылалі на Заходні фронт, каб яны не сутыкаліся з супляменнікамі і не перабягалі на іх бок)[8].

---

[7] Паводле: І. Мельнікаў, *Наладзіць стасункі з палешукамі. Заходняя Беларусь і дзейнасць КАП на старонках польскага вайсковага часопіса „Вярус”* [online], https://baj.by/be/analytics/naladzic-stasunki-z-paleshukami-zahodnyaya-belarus-i-dzeynasc-kap-na-staronkah-polskaga [доступ: 11.11.2019].

[8] *Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach / Wybór i opracowanie Czesław Grzelak,* Warszawa 1999, s. 103–105; У. Садоўскі, *Урочышча Людвікова: закінуты гарнізон пяхотнага батальёна КАП (Korpusu Ochrony Pogranicza)* [online], http://kresy-arch.livejournal.com/6573.html?thread=20141 [доступ: 11.11.2019]; В. Садовский. *Забытый гарнизон Людвиково [online], Историческая правда* http://www.istpravda.ru/bel/artifacts/9249/ [доступ: 11.11.2019].

У Ганцавічах з пачаткам германа-польскай вайны на аснове цывільнай, але ваенізаванай арганізацыі „Związek Strzelecki" стварылася народнае апалчэнне. Ці адыграла яно нейкую ролю ў тых падзеях, нам засталося невядома.

Мабілізацыя і маршыраванне „Стралецкага саюза" ў Ганцавічах пасля весткі пра напад Германіі на Польшчу. Дзіця побач з калонай — Ян Станіслаў Туміловіч (фота з яго сямейнага архіва)

Паводле пасляваенных успамінаў падпалкоўніка Яна Дышкевіча, аднаго з кіраўнікоў участка „Ганцавічы", да 16 верасня тут арганізавалі абарону на выпадак нападзення з усходу: гэта значыць Чырвонай арміі. Атрад пяхоты заняў пазіцыі ля моста ў Крышылавічах па дарозе на Востраў. Узвод пяхоты бараніў мост у вёсцы Галынка па дарозе на Агарэвічы. Узвод кулямётчыкаў у суправаджэнні пяхоты (у параўнанні з іншымі гэта найбольш моцная мілітарная адзінка) павінен быў ахоўваць ад нападу чыгунку на Ганцавічы ў месцы яе перакрыжавання са Слуцкім трактам[9].

Таксама асобна трэба зазначыць, што першыя „баявыя" крокі па Круговіцкай гміне вайна зрабіла яшчэ да нападу Савецкага Саюза на Польшчу 17 верасня 1939 г. З наступленнем вермахта нямецкія бомбы зваліліся на беларускія гарады і мястэчкі. Адразу пасля нападу авіяцыя люфтвафэ пачала бамбардзіраваць найбольш важныя стратэгічныя

9 *Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach*, s. 110.

аб'екты, перадусім аэрадромы, чыгуначныя вузлы і нават звычайныя станцыі. У выніку пацярпелі, напрыклад, Гродна, Ліда, Кобрын, Баранавічы, Ганцавічы[10]. З апошняга прыкладу бачна, што нямецкія самалёты далятали практычна да польска-савецкай мяжы.

Па сведчаннях відавочцы-ганцаўца Яна Туміловіча, у выніку бамбардзіровак былі забітыя і параненыя. Калі верыць яго ўспамінам, дык на тэрыторыі Круговіцкай гміны ахвяры былі і з боку немцаў: *„Перад 10.IX.39, увечары, мая маці перавязала польскага жаўнера, дала хлеба, малака, коўдру, ён ледзь хадзіў. Ён сеў пад дрэвам. Нямецкі самалёт ляцеў даволі нізка, забіваючы людзей на дарозе. Мы пабеглі ў сховішча. Жаўнер прыцэліўся, стрэліў са стрэльбы, самалёт узляцеў уверх і ўпаў за лесам, людзі віталі, яны хацелі павіншаваць, але жаўнер быў мёртвы. Сёння я ведаю, што гонар быў мацнейшы, чым смерць. Налёты спыніліся. Мы ведалі, што Польшча была пад нямецкай акупацыяй"*[11].

Тым не менш, думаецца, што прыведзены аповед больш падобны да выдуманага, з шэрагу тых, якія нярэдка паўставалі пасля вайны ў выніку характэрных для грандыёзных падзей міфалагізацыі і гераізацыі. Алагічным для кантэксту выглядае адзінокі паранены і галодны (!) вайсковец у той час, калі пагранічныя часці і ў Ганцавічах, і ў Людвікове былі прыведзены да павышанай ступені падрыхтаванасці. Такі неверагодны факт, як знішчэнне варожага самалёта, таксама не мог быць праігнараваны ў іншых успамінах і крыніцах, але яго верыфікацыя нічога не дала. Адзінай пацверджанай дакументальна інфармацыяй з'яўляюцца звесткі пра наяўнасць ахвяр сярод мірных жыхароў Заходняй Беларусі ў выніку налётаў люфтвафэ. Таму такія маглі быць і ў мястэчку Круговіцкай гміны, бо праз яго праходзіла чыгунка, у ім размяшчалася вайсковая часць.

Прычым бамбардзіроўкам заходнебеларускіх населеных пунктаў і мірных жыхароў спрыяў Савецкі Саюз: паводле просьбы германскага боку з Мінска падаваліся спецыяльныя радыёсігналы ў якасці дапамогі для арыентацыі налётаў нямецкай авіяцыі[12]. Нямецкія бомбы падалі на галовы „заходнікаў" да пераходу польскай мяжы Чырвонай арміяй. Гэта значыць, савецкае кіраўніцтва дапамагала гітлераўцам знішчаць мірнае

10 Гл. падрабязней: *Pierwsze dni września 1939 r. w meldunkach sieci polskiego dozorowania przeciwlotniczego, wybór i przyg. A. Wesołowski, B. Stachula,* „Rocznik archiwalno-historyczny centralnego archiwum wojskowego" 2010, Nr 3/32, s. 221–306.

11 J. S. Tumiłowicz, *Wspomnienia Zesłańca,* „Echa Polesia" 2008, Nr 1, s. 31.

12 В. С. Коваль, *Довкола радянсько-польскої війни 1939 року,* „Історичні зошити" 1991, № 1, с. 32, 37; K. Sobczak, *Polska wojna wrześniowa na dwoch frontach 1.09–17.09–6.10.1939*, Warszawa 2005, s. 141–142; S. Dębski, *Między Berlinem a Moskwą. Stosunki niemiecko-sowieckie 1939–1941,* Warszawa 2007, s. 103–104.

насельніцтва Заходняй Беларусі, якую неўзабаве Чырвоная армія мелася ісці нібыта вызваляць.

Напярэдадні 17 верасня польскі бок неаднаразова назіраў неспакойны рух у стане савецкага войска. Адпаведныя праявы адзначыў капітан Шумлінскі: *„За некалькі дзён перад уваходжаннем савецкіх войскаў на тэрыторыю Польшчы ўздоўж мяжы было заўважана павелічэнне трафіку машын. Ноччу ўвесь пагранічны ўчастак быў асветлены рознакаляровымі ракетамі"*. Паводле капітана, савецкія вайскоўцы ні ў якім разе не хавалі сваіх намераў. На польскім баку ўлічвалася гэтая інфармацыя, бо даходзіла да падобных здарэнняў і ў папярэднія гады. Раніцай 17 верасня, паміж 4 і 5 гадзінамі па польскім часе (маскоўскі адрозніваўся на дзве гадзіны), тэлефоны разрываліся па ўсім польска-савецкім пагранічны. Кожная застава, якой яшчэ не перарвалі сувязь, паведамляла пра савецкую агрэсію[13].

Баявыя дзеянні

У той дзень, калі яшчэ нават не развіднела, Чырвоная армія перайшла мяжу з Польшчай, тым самым парушаючы не менш за пяць падпісаных савецкім кіраўніцтвам міжнародных дакументаў, у тым ліку і ў першую чаргу — Рыжскі мірны дагавор 1921 г., які і ўстанаўліваў тую мяжу, а таксама дамовы з Польшчай аб ненападзенні 1932 г. Але паводле больш свежага дакумента — Савецка-германскай дамовы аб ненападзенні ад 23 жніўня 1939 г. — Заходняя Беларусь і польскія землі ажно да Варшавы траплялі ў сферу ўплыву СССР.

На Слуцкім участку ў кірунку Брэста войскам камандаваў камдзіў Васіль Чуйкоў — камандуючы 4-й арміяй Заходняй ваеннай акругі. Савецкую пяхоту падтрымлівала авіяцыя, а па найбольш значных кірунках — таксама матарызаваныя часці, у тым ліку танкі.

Яшчэ 14 верасня былі зроблены адпаведныя распараджэнні — выйшла *Директива № 16633 военному совету Белорусского особого военного округа о начале наступления против Польши*. У першым пункце дакумента размяркоўваліся ўдары па польскіх войсках. Адносна круговіцкага кірунку гаварылася:

„г) Слуцкая группа — командующий группой — командующий Бобруйской армейской группой комдив тов. Чуйков, в составе 8-й стр. дивизии 29-й и 32-й танк[овых] бригад в районе Грозов, Тимковичи, Греск.

[13] *Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach,* s. 105; A. Matowski, *„Z Sowietami nie walczyć" — żołnierze Wojska Polskiego wobec agresora sowieckiego* [online], http://historia.org.pl/2010/01/26/z-sowietami-nie-walczyc-%E2%80%93-zolnierze-wojska-polskiego-wobec-agresora-sowieckiego/ [dostęp: 11.11.2019].

Задача — действовать в направлении на г. Барановичи и к исходу 17 сентября выйти на фронт Снов, Жиличи".

Як вынікала з другога пункту, *„действия групп должны быть быстры и решительны, поэтому они не должны ввязываться во фронтальные бои на укрепленных позициях противника, а, оставляя заслоны с фронта, обходить фланги и заходить в тыл, продолжая выполнять поставленную задачу"*[14].

Польскія крыніцы ўдакладняюць, што КАП „Людвікова", у прыватнасці, атакавалі салдаты 17-га аддзела пагранічных войск НКУС[15].

Паказальна наступнае. Наступленне Чырвонай арміі для шырокіх мас называлася вызваленчым паходам. Аднак у вайсковым кантэксце фігуравала ваенная лексіка. Напрыклад, участак наступлення з боку БССР называўся „Беларускім фронтам". Гэта ўказвае на ўсведамленне стану вайны, а не ледзьве ні мірнага дзейства.

Спачатку кіраўніцтва брыгады „Палессе" нават сумнявалася, што напад здзейснілі часці рэгулярнай арміі (дапускалі, што гэта маглі быць засланыя з савецкага боку партызаны). Польскія пагранічнікі 9 застаў КАП „Людвікова" на чале з капітанам Шумлінскім, нягледзячы на сваю малую колькасць і слабае ўзбраенне, не былі заспетыя знянацку і змаглі некалькі гадзін весці бой на ўсім участку абароны працягласцю ў 75 км. Быў аддадзены загад утрымаць пазіцыі. Некаторыя заставы прымусілі ворага нават адступіць на зыходныя пазіцыі[16]. Паводле непацверджанай інфармацыі, здараліся выпадкі контратак з пераходам польскіх жаўнераў на савецкі бок мяжы[17]. Аднак сілы былі няроўныя. Польскія пагранічнікі пратрымаліся *„да другой паловы дня, згубіўшы забітымі і параненымі да двух дзясяткаў салдат"*[18]. А. Шумлінскі кажа пра 8 забітых, 9 параненых, 7 узятых у палон савецкімі войскамі. Былі, канечне, страты і з савецкага боку. Так, на ўчастку заставы Новы Рожан загінулі два чырвонаармейцы, яшчэ тры былі паранены[19].

---

14 *Катынь: Пленники необъявленной войны: Документы и материалы* / Федер. арх. служба России и др. Москва 1999, с. 33.

15 J. Prochwicz, *Formacje Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 roku*, Warszawa 2003, s. 197.

16 *Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach*, s. 105; W. Cygan, *Kresy w ogniu. Wojna polsko-sowiecka 1939,* Warszawa 1990, s. 58; Cz. K. Grzelak, *Kresy w czerwniu. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku*, Warszawa 1998, s. 238–239.

17 Cz. K. Grzelak, *Kresy w czerwniu. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku*, s. 239.

18 *Ганцавічы. Традыцыі шчодрай зямлі*, Брэст 2011, с. 34.

19 A. Rosik-Rosiński, A. Ochał, *Wspomnienia podoficera KOP Antoniego Rosika-Rosińskiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy" 2015, t. 16 (67), Nr 1 (251), S. 141.

У першыя гадзіны баёў, паводле ўспамінаў, польскім пагранічнікам прыйшлі на дапамогу мясцовыя жыхары з ліку мірнага насельніцтва[20]. Гэта магло быць з прычын як прыхільнасці да польскай улады (такія выпадкі хутчэй выключэнне), так і непрыняцця ўлады савецкай, якую ведалі і праз польскую прапаганду, і праз асабісты досвед, набыты дзякуючы жыццю пры мяжы. Магла спрацаваць традыцыйная для беларускай ментальнасці законапаслухмянасць. Тым не менш тэндэнцыі, падобнай да масавасці, у той дапамозе ніводнай з крыніц не назіралася: палітычныя прыхільнасці мясцовага сялянства знаходзіліся галоўным чынам у дыяпазоне паміж стрымана прасавецкімі настроямі і сацыяльнай інертнасцю.

Ужо ўдзень рэшткі польскага гарнізона вымушаны былі літаральна ўцякаць. Анджэй Шумлінскі запытаў у камандзіра брыгады „Палессе" палкоўніка Тадэвуша Ружыцкага-Каладзейчыка дазволу адступіць на лінію ракі Лань. Каля 16:30 быў атрыманы станоўчы адказ і пачаўся адыход. Тым часам капітан атрымаў новы загад: быць у Лунінцы да 9:00 раніцы 18 верасня. Але гэтае заданне выканаць аператыўна было немагчыма, бо ад Людвікова да Лунінца налічвалася пад сотню кіламетраў, а эвакуацыя складоў і афіцэрскіх сем'яў яшчэ не была завершана. У 21:30 17 верасня капітан Шумлінскі рушыў з часткай свайго батальёна да вёскі Вялікія Чучавічы (каля 50 км ад Лунінца). Туды павінна была падысці і рэшта батальёна. Праз палескія лясы і балоты, часам даючы бой закінутым ім у тыл савецкім дыверсійным групам, польскія пагранічнікі накіраваліся ў паднёва-заходні бок[21].

18 верасня батальён „Людвікова" ў 7:00 ранку сабраўся ў Чучавічах і пасля кароткага адпачынку накіраваўся на Лунінец. Вечарам, каля 20 гадзін, польскія пагранічнікі знаходзіліся за 10 км ад цэнтра павета. Там атрымалі загад стаць на начлег, прыкрываючы найбольш небяспечны бок. Раніцай загадана было прыбыць у Лунінец, куды і рушылі пешшу.

Частка пагранічнікаў батальёна „Людвікова" апынулася ў Ганцавічах. Там да іх далучылася разбітая група батальёна „Клецк"[22]. Гэты батальён у мястэчку з'явіўся на некалькі гадзін раней. На яго былі кінуты больш магутныя сілы Чырвонай арміі ўключна з танкамі і браніраванымі машынамі (звыш 130 адзінак), на чале іх стаяў камбрыг Сямён

[20] *Archiwum Wschodnie przy Ośrodku „KARTA" w Warszawie* (далей — AW), sygn. 132/162, k. 3–5.

[21] Cz. Grzelak, H. Snańczyk, *Kampania polska 1939 roku. Początek II wojny światowej*, Warszawa 2005, s. 517; W. Cygan, *Kresy w ogniu. Wojna polsko-sowiecka 1939,* s. 58.

[22] *Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach*, s. 105–106; W. Cygan, *Kresy w ogniu. Wojna polsko-sowiecka 1939,* s. 66.

Крывашэін[23]. Гэта прывяло да аператыўных уцёкаў, дзеля чаго быў скарыстаны чыгуначны транспарт. З Ганцавіч батальёны да Лунінца дабіраліся разам, сеўшы на апошні цягнік[24]. Гэту інфармацыю пацвярджае паведамленне згаданага вышэй падпалкоўніка Дышкевіча пра тое, што частка байцоў батальёнаў „Клецк" і „Людвікова" адышла да Ганцавіч, дзе, як ужо было адзначана, знаходзіўся аднайменны эскадрон кавалерыі КАП, і адступіла пад арганізаваным прыкрыццем на поўдзень[25].

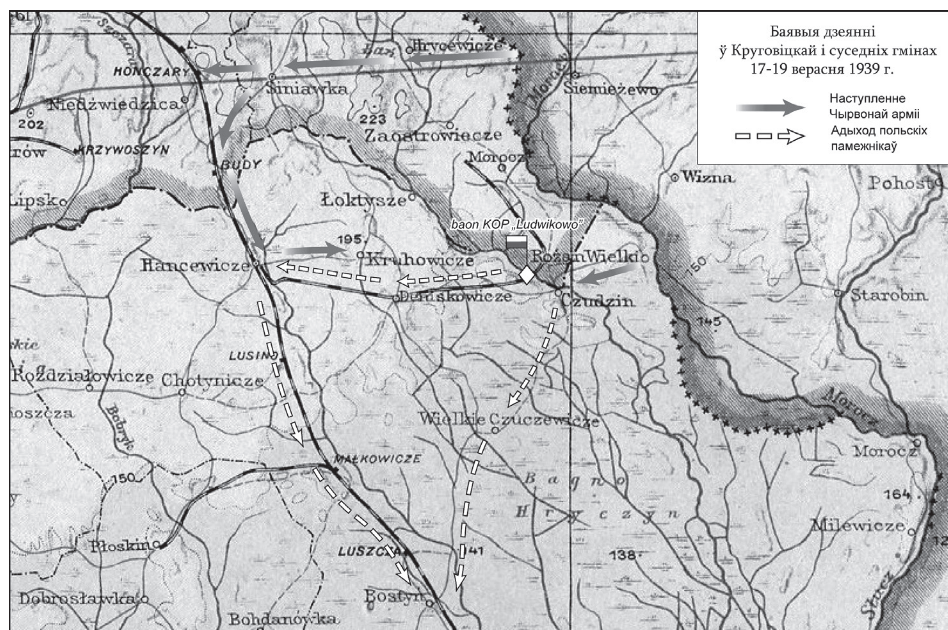

Баявыя дзеянні ў Круговіцкай і суседніх гмінах 17–19 верасня 1939 г. Карта створана на аснове крыніцы: [online] http://www.kami.net.pl/kresy/ [dostęp: 11.11.2019]. Аўтар нанесеных умоўных абазначэнняў — кандыдат гістарычных навук Зміцер Віцько

Звернем увагу на тое, што стратэгі Польскага Войска слушна спрагназавалі асноўныя напрамкі ўдараў на ўчастку мяжы, які мы разглядаем. Галоўная пагроза ў Круговіцкую гміну, як і меркавалася, прыйшла з поўначы — са Слуцкай шашы, якая дазваляла прапусціць вялікія аб'ёмы жывой сілы і тэхнікі. У той жа час аператыўна прарвацца непасрэдна з усходу — праз Людвікова, забалочаную і лясістую мясцовасць, — аказалася праблематычна.

[23] Cz. K. Grzelak, *Kresy w czerwniu. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku*, s. 279.

[24] W. Cygan, *Kresy w ogniu. Wojna polsko-sowiecka 1939,* s. 66.

[25] *Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach*, s. 112.

Спачатку разбітыя польскія пагранічнікі, сабраныя ў Лунінцы, мелі ў планах прабівацца ў напрамку Варшавы, якая тым часам яшчэ трымала абарону[26]. Але потым, па атрыманні звестак, што Варшава занята ворагам, яны маглі, пэўна, спадзявацца толькі прарвацца да Румыніі ў эміграцыю, як гэта зрабілі многія іншыя польскія вайскоўцы.

Камандаванне абодвума батальёнамі прыняў падпалкоўнік Яцак Юра[27]. У ноч з 19 на 20 верасня батальёны КАП „Клецк" і „Людвікова" пасля пераезду цягніком праз раку Прыпяць пад Асавой былі атакаваны савецкімі танкавымі калонамі і пяхотнымі падраздзяленнямі, але здолелі адбіць атаку пасля доўгіх, да самай раніцы, гадзін баёў. Нягледзячы на велічэзныя страты, глыбокую стомленасць маршамі, голадам і баямі, байцы захавалі бадзёры дух. Тым не менш адступленне працягвалася. Пры гэтым польскія пагранічнікі дамагаліся і некаторых поспехаў. Так, па словах паручніка батальёна КАП „Клецк" Антона Собчыка, ноччу з 28 на 29 верасня яго кампанія напала на танкавую часці непрыяцеля і знішчыла 5 машын, прымусіўшы чырвонаармейцаў адступіць[28].

Зразумела, нават наяўнасць такіх подзвігаў не магла паўплываць на агульную сітуацыю. Кожная сутычка прыносіла чарговыя страты. Да таго ж да 1 кастрычніка польскія пагранічнікі двойчы траплялі ў акружэнне, але вырываліся з кальца. Каля Владавы быў прыняты апошні, асабліва жорсткі бой. Пасля яго пагранічнікам быў дадзены загад разысціся па дамах. Яны знішчылі зброю і, такім чынам, спынілі далейшую барацьбу[29].

„Першыя саветы" прыйшлі

Цяжка сказаць, ці нечаканы для чырвонаармейцаў адпор на ўчастку мяжы ў кірунку Людвікова спрычыніўся да гэтага, ці прасоўванне па лясістай і забалочанай мясцовасці не было гладкім, але ў дзень нападу яны яшчэ не падышлі да цэнтра гміны, хоць яго ад мяжы аддзяляла каля 30 кіламетраў. Больш за тое, на ўчастку Лунінецкага павета сувязь (адно са слабых месцаў тагачаснай Чырвонай арміі, радыёсувязі ў савецкім войску, у адрозненне ад лепшых армій свету, яшчэ не было) пэўны час адсутнічала, і на раніцу 19 верасня ў цэнтральнага кіраўніцтва

26 *Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach*, s. 111.

27 J. Prochwicz, *Walki oddziałów KOP na obszarach północno-wschodniej Polski*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne" 2000, nr 13, s. 39.

28 W. Cygan, *Kresy w ogniu. Wojna polsko-sowiecka 1939,* s. 66–67, 81.

29 *Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach*, s. 107.

ваеннай кампаніі не было звестак, што там робіцца, наколькі прасунуліся вайсковыя часці[30].

Зрэшты, наступленне Чырвонай арміі на Круговіцкую гміну адбывалася не толькі з усходу. Яшчэ адзін удар наносіўся з поўначы. Яго ажыццяўлялі байцы 143-й стралковай дывізіі, якія яшчэ ў першы дзень авалодалі Клецкам, з дапамогай тэхнікі 29-й і 32-й лёгкатанкавых брыгад, на машынах Т-26. 18 верасня 143-я дывізія прасунулася да Сіняўкі. Там знаходжанне чырвонаармейцвў зафіксавана напрыканцы сутак — апоўначы[31].

Па ўсёй верагоднасці, два дні — 17 і 18 верасня — у гміне не было аніякай улады. Аднак пра нейкія праявы бандытызму ці марадзёрства, якія здараліся ў іншых мясцовасцях, інфармацыі не было. Польскія вайскоўцы адступалі з Людвікова на Чучавічы, таму ў вёсках гміны не з’яўляліся. Толькі праз Будчу, Круговічы, Шашкі, Агарэвічы маглі прамільгнуць пагранічнікі, кіруючыся на чыгуначную станцыю. Ды і то, хутчэй за ўсё, яны пераадолелі адлегласць вузкакалейнай чыгункай, а значыць, лесам, паўднёвым бокам ад цэнтра гміны.

Паводле некаторых успамінаў, Чырвоная армія ўвайшла ў мястэчка Ганцавічы не ў дзень пачатку неабвешчанай вайны СССР супраць Польскай Рэспублікі[32]. Навуковая літаратура ўдакладняе: часці Чырвонай арміі 19 верасня мястэчка Ганцавічы ўжо мінулі[33]. Паколькі паміж Круговічамі і Ганцавічамі адлегласць невялікая, думаецца, што і ў цэнтры гміны чырвонаармейцы паявіліся ў той жа дзень, што і ў мястэчку, 18 або 19 верасня.

Паводле ўспамінаў колішняга дырэктара Круговіцкай школы Уладзіміра Іванавіча Мухі (1934–2015), Чырвоная армія ўваходзіла ў Вялікія Круговічы не з усходняга боку, адкуль ляжаў карацейшы шлях ад савецка-польскай мяжы, а з заходняга. Менавіта там, паміж Вялікімі Круговічамі і Шашкамі, была пабудавана над дарогай упрыгожаная арка. Адкуль дакладна паявіліся першыя чырвонаармейцы, рэспандэнт не канкрэтызаваў.

Таксама ёсць інфармацыя, што ў Сіняўцы Чырвоная армія была толькі познім вечарам 18 верасня[34]. Мястэчка салдаты прайшлі не

30 *„Zachodnia Białoruś". Wydarzenia i losy ludzkie. Rok 1939*. Warszawa 1998, s. 116.

31 *Dziennik Działań bojowych frontu białoruskiego we wrześniu 1939 roku* / Wstęp i opracowanie Czesław Grzelak, Warszawa 1998, s. 301; *Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Клецкага раёна* / Уклад. М.С. Кусянкоў, Мінск 1999, с. 242, 245.

32 AW, sygn. 133/164, № 5045 — Błaszewicz Tadeusz, Malkowicze, k. 1; № 10369 — Tomaszewski Józef, Jaśkowicze, k. 24; sygn. 132/162, № 3032 — M.W. Konduktor PKP, m. Hancewicze, k. 3.

33 Cz. Grzelak, H. Snańczyk, *Kampania polska 1939 roku. Początek II wojny światowej*, s. 525.

34 *Памяць,* с. 242, 245.

затрымліваючыся. Значыць, раней у Круговічы яны не маглі патрапіць. Але, улічваючы невялікую адлегласць і адносна добрую дарогу, гэта адбылося і не пазней за 19 верасня.

Такім чынам, успаміны і пісьмовыя крыніцы арганічна паміж сабой стасуюцца. Можна з упэўненасцю сцвярджаць, што першымі дабраліся да Круговіч не тыя часці, якія наступалі праз Людвікова, а больш магутныя, добра матарызаваныя вайсковыя адзінкі, што рухаліся па слуцкай шашы: у Сіняўцы яны маглі звярнуць у бок Ганцавіч і прыйсці ў Круговічы менавіта з захаду, праз Агарэвічы. Прыход з поўначы, праз Малыя Круговічы, меней верагодны з-за кепскай дарогі.

У беларускай гістарыяграфіі пастуліраваны тэзіс пра надзвычай прыязную сустрэчу Чырвонай арміі па ўсёй заходнебеларускай мясцовасці. Як і ў большасці заходнебеларускіх вёсак, у Круговічах чакалі з усходу лепшага жыцця. Салдат Чырвонай арміі называлі не інакш як „*нашымі*”[35]. Вясковыя жыхары сустракалі новыя ўлады святочным чынам: у лепшым адзенні і з кветкамі. Праўда, тая акцыя — перадусім усталяванне брамы для вітання новай улады — была тады тыповай для заходнебеларускіх вёсак, што наводзіць на думку пра яе інспіраванне з усходу (не маглі ж вяскоўцы ад Палесся да Віленшчыны згаварыцца, як адзін, і паставіць сотні спектакляў па адным сцэнарыі!).

Не адмаўляючы фактаў прыязнай сустрэчы Чырвонай арміі „заходнікамі”, мусім паведаміць, што знаходзіцца і контраверсійная інфармацыя. У прыватнасці, мясцовы жыхар Мікалай Блінкоўскі сцвярджае, што сярод землякоў не бачыў асаблівага выяўлення прыўзнятых пачуццяў: „*У кастрычніку месяцы 1939 г. ад самага нараджэння я жыў у вёсцы Вялікія Круговічы Лунінецкага павета. Праз некалькі дзён пасля пераходу мяжы Польшчы савецкімі войскамі з'явіліся ў нас прадстаўнікі НКВД. Мясцовае насельніцтва не выказвала наогул ніякай радасці, але знайшлося некалькі такіх, якія мелі з часоў да верасня 1939 г. кепскую характарыстыку, яны віталі тых саветаў нават збудаванай трыумфальнай брамай, у далейшым праявіўшы вялікую актыўнасць у знішчэнні ўсялякага польскага даробку*”[36]. Ацэнка М. Блінкоўскага тым не менш будзе мець залежнасць ад яго антысавецкай пазіцыі (у лютым 1940 г. ён быў рэпрэсаваны — дэпартаваны на поўнач) і, такім чынам, павялічваць ступень супрацьсавецкай антыпатыі.

[35] Успаміны жыхароў в. Вялікія Круговічы: Яніны Трафімчык (1939–2012), Віктара Трафімчыка (1937–2014), Надзеі Блінкоўскай (нар. у 1934 г.) і інш.

[36] AW, sygn. sygn. 132/162, № 3310 Blinkowski Mikołaj, k. 76.

У адзіным гарадку, ці, як тады казалі, мястэчку, Круговіцкай гміны — у Ганцавічах — карціна ўяўлялася больш брутальнай: *„З 17 па 18 жніўня* (відавочная памылка, трэба — верасня і, як адзначалася вышэй, на суткі-другія пазней. — А. Т.) *1939 года ў вялікай колькасці савецкія войскі ўвайшлі, як саранча, у Ганцавічы, гэты факт быў папярэджаны распаўсюджваннем улётак, якія заклікалі да капітуляцыі польскіх сіл. Вельмі стомлены бяссоннай ноччу, я прачнуўся каля поўдня. Ля акна стаялі дарослыя з сем'ямі. Я пабег… быў сведкам… першы раз я ўбачыў чырвонаармейцаў, якія стралялі ва ўсіх мужчын, якія былі хоць бы часткова апрануты ў польскі мундзір. Прыбыўшы з тылу польскіх войскаў, савецкія танкі раздушылі ўсе аўтамабілі з людзьмі і грузам, спіхваючы іх з дарогі ў канавы. У той жа дзень НКУС палавіла польскіх салдат. Затым быў складзены перапіс на прымусовую працу для палякаў ва ўзросце 18–50 гадоў. Захопнікі вызвалілі з турмы злачынцаў, прызначаючы іх на розныя пасады. Былі закрыты школа і касцёл. Бабуля сказала: „Вы бачылі, як некалькі здраднікаў пасля павязання чырвоных паскаў з кветкамі ў руках віталі саветаў?”*[37]

Варта зазначыць, што любыя ўспаміны, да таго ж у сітуацыі экзістэнцыяльнага характару, схільныя да суб'ектывізму. Але і з такіх тэндэнцыйных інтанацый можна выкрышталізаваць фактуру. А яна ўказвае на надзвычай складаную сітуацыю ў верасні 1939 г., асабліва што датычыцца патрыётаў Польшчы.

У большасці сваёй жыхары Круговіцкай гміны сустракалі новую ўладу прыязна і з надзеяй на лепшую будучыню. У многім „заходнікі” кіраваліся непрыняццем папярэдняй улады, што прызнаецца і самімі польскімі гісторыкамі[38]. У дачыненні беларусаў у міжваеннай Польскай Рэспубліцы, сапраўды, не ўдалася ні нацыянальная, ні сацыяльная палітыка. Але нідзе не паведамляецца пра масавыя народныя вітанні савецкіх салдат жыхарамі названай гміны. Хутчэй за ўсё, рэакцыя ў асноўным сялянскага насельніцтва азначанай тэрыторыі збольшага была стрыманай і памяркоўнай. Разам з тым знайшліся і актывісты — сімпатыкі саветаў, якія і шчыравалі ў справе арганізацыі гларыфікацыі бальшавікоў, і спрыялі ў далейшым фарміраванню стэрэатыпа пра ўсенароднае актыўнае вітанне новай улады.

Аднак першыя ж сустрэчы сялян з чырвонаармейцамі прымушалі задумацца над будучыняй. Многія пасажы ў „заходнікаў” выклікалі як мінімум

[37] J. S. Tumiłowicz, *Wspomnienia Zesłańca*, s. 27.
[38] W. Śleszyński, *Województwo Poleskie*, Kraków 2014, s. 307–308.

здзіўленне. Так, паводле ўспамінаў Мікалая Аляксандравіча Чабатарэнкі[39], дзяцінства якога прыйшлося на той час, да іх зайшлі худыя, у зацёртых гімнасцёрках і амаль босыя чырвонаармейцы з камандзірам, каб, па іх словах, перакусіць. Пад выстаўленую бацькам добрую беларускую самагонку, ласуючыся шырэйшым за далонь салам, галавакружнага водару кумпяком (сушанае ў прыправах мяса верхняй часткі свіной нагі), „пальцам пханай" каўбаскай, што для іх было дзівам-дзіўным, камандзір з набітым ротам толькі прыгаворваў: *„Мы вас вызвалім з-пад панскага прыгнёту!"*

У выніку ўсіх апісаных падзей не пазней за 19 верасня тэрыторыю гміны — ад Людвікова да Ганцавіч — захапілі часці Чырвонай арміі. Настала пара ў няпоўныя два гады, названая „заходнікамі" (пасля заканчэння Другой сусветнай вайны) „першымі саветамі". Яны, на думку народных мас, былі лепшымі, чым „другія саветы": першыя неўзабаве сышлі, а другія засталіся надоўга.

Заключэнне

Такім чынам, верасень 1939 г. у Круговіцкай гміне выдаўся гарачы ва ўсіх сэнсах. Надвор'е стаяла летняе[40]. Палітычнае жыццё віравала, зацягваючы свет у Другую сусветную вайну.

Многія жыхары Круговіцкай гміны тым часам служылі ў Польскім Войску і ваявалі сыпраць германа-нацыскіх агрэсараў. З самых першых момантаў вайны яе подых адчуваўся і ў далёкай ад фронту Круговіцкай гміне. Тэхнічныя магчымасці самалётаў ужо тады дазвалялі пераадольваць сотні кіламетраў. Гэта і рабілі нямецкія бамбардзіроўшчыкі, скідваючы бомбы на галовы мірных жыхароў. Некаторыя крыніцы сведчаць, што ў выніку налётаў былі ахвяры ў многіх заходнебеларускіх населеных пунктах, у тым ліку ў Ганцавічах.

17 верасня адбыліся першыя баі і на тэрыторыі Круговіцкай гміны. Нягледзячы на мірную дамову з Польшчай, Савецкі Саюз накіраваў Чырвоную армію на захоп тэрыторыі. Першымі яму супрацьстаялі польскія пагранічнікі. Адна з іх частак дыслакавалася ў Людвікове, ёй

[39] Жыхар вёскі Вялікія Круговічы (нар. у 1920-х гг., памёр каля 2000 г.). Запіс у асабістым архіве аўтара.

[40] Сімптаматычна, што спрацавала народная прыкмета: *„Старыя людзі кажуць, што гарачае лета прадвяшчае незвычайныя, вялікія здарэньня ў палітычным жыцьці. Заўседы пасьля гарачыні і духаты ідзе навальніца, ці бура. І вось і народ у даўгой летняй духаце прадчувае нешта надзвычайнае, страшэннае ў жацьці народаў. …Не хадзіўшы далека, успомнім, што гарачае лета было перад апошняй вайной* (маецца на ўвазе Першая сусветная вайна. — *А. Т.*), *што гарачыня і духата стаяла ў лета рэвалюцыі перад бальшавіцакй навалай* (1917 г. — А. Т.). *Лета гэтага году рана пачалося і па гэты дзень досыць гарачае і сухое, такім яно мусіць быць і да канца",—* прарочa гаворыцца ў артыкуле выдання беларускіх незалежнікаў: Civis. *Не чакайце міру*, „Незалежная думка", 1920, 11 ліпеня, с. 1.

дапамагаў эскадрон кавалерыі, які размяшчаўся побач, у Ганцавічах. Яны, пры ўсёй сваёй ваеннай слабасці, на той момант змаглі даць бой агрэсару.

Польскія вайскоўцы ў выніку вымушаны былі адступіць. Пагранічнікі КАП „Людвікова" аб'ядналіся з іншымі часцямі і нават калі-нікалі вынікова агрызаліся. Праціўнік тым часам наступаў вельмі напорыста, імкліва. Барацьба працягвалася нядоўга — не больш за два тыдні. За гэты час уцекачы пераадолелі сотні кіламетраў, завяршыўшы супрацьстаянне ажно за Брэстам.

З-за супраціву на ўчастку мяжы КАП „Людвікова", а таксама, напэўна, з прычыны не зусім спрыяльных дарог Чырвоная армія прыйшла ў Круговічы не адразу, да таго ж не з усходняга боку, а гасцінцам з Сіняўкі. Яе з'яўленне ўспрымалася па-рознаму. Натуральна, палякі ўспрымалі падзеі як трагедыю. Беларусы ў большасці — са спадзяваннем на змены да лепшага. Разам з тым прысутнічала і пэўная насцярожанасць да новай улады. Як паказалі самыя першыя дні — не дарэмна. Саветы адразу пачалі сябе праяўляць неадназначна.

Зразумела, падзеі прывялі да немалой колькасці ахвяр. Асобы некаторых удалося вызначыць. Паказальна, што гісторыя не захавала імён пацярпелых з боку тых, хто наступаў, — чырвонаармейцаў. Хоць такія былі. Як ужо не раз здаралася ў гісторыі, па абодва бакі знаходзіліся, а значыць, і гінулі, беларусы. Тым не менш гэта была яшчэ не ўся вайна — толькі яе пачатак.

Streszczenie

Anatol Trafimczyk, *Wrzesień 1939 r. w gminie Kruchowicze powiatu łuninieckiego: dzieje wojenne*

Autor na podstawie konkretnej jednostki administracyjnej – gminy Kruhowicze powiatu łuninieckiego województwa poleskiego, prezentuje tragiczne dzieje września 1939 r. W tym czasie Zachodnia Białoruś po zajęciu przez Armię Czerwoną zmieniła swoją przynależność państwową i została włączona w skład ZSRR. Działania wojenne na terenie gminy były krótkotrwałe, ponieważ strona polska była pod względem wojskowym znacznie słabsza i została zmuszona do odwrotu. Nadejście radzieckich wojsk i władzy radzieckiej zostało przyjęte prze mieszkańców gminy różnie. Dla Polaków była to tragedia, zaś Białorusini oczekiwali zmian i poprawy warunków życia. Równocześnie istniała pewna ostrożność w odniesieniu do nowej władzy, ponieważ Sowiety od początku prowadziły niejednoznaczną politykę wobec mieszkańców.

Abstract

Anatol Trafimchyk, *September of 1939, in Kruhovitskaya Commune, Luninets district: military events*

The author covers the tragic events of September 1939 on the example of a specific administrative unit, Kruhovitskaya Commune, Lunenets district, Polesie Region. This is the time when Western Belarus changed its state affiliation — was captured by the Red Army and annexed to the USSR. The fighting on those territories were not so long-lasting, as the Polish side was much weaker militarily, and as a result they were forced to retreat. The arrival of the Soviet army and Soviet power was perceived differently by the population of this region. It was a tragedy for Poles, and Belarusians hoped for a change for the better. At the same time, there was a certain apprehension about the new government, due to the fact that the Soviets immediately began to show ambiguity towards the civilian population.

Міхаіл Пастухоў (Мінск)

Аб утварэнні пасады ўпаўнаважанага па правах чалавека ў Рэспубліцы Беларусь

Узнікненне і развіццё інстытута ўпаўнаважанага па правах чалавека

Упершыню інстытут упаўнаважанага па правах чалавека быў утвораны ў Швецыі ў 1713 годзе. Тады кароль Карл XII на доўгі час апынуўся па-за межамі сваёй краіны (пасля паражэння пад Палтавай ён знаходзіўся ў Турцыі). З мэтай папярэджання ў дзяржаве хваляванняў і беспарадкаў кароль прызначыў свайго ўпаўнаважанага (амбудсмена). Ягонай задачай сталася вырашэнне спрэчак, якія ўзнікалі паміж падданымі і органамі дзяржаўнай улады. Пазней гэты ўпаўнаважаны стаў называцца канцлерам юстыцыі. На аснове Акта аб кіраванні 1809 г. была ўведзена пасада парламенцкага прадстаўніка для нагляду за захаваннем законнасці судамі і іншымі органамі ўлады[1].

У 1919 годзе інстытут амбудсмена быў замацаваны ў Канстытуцыі новай незалежнай дзяржавы — Фінляндыі. У 50-ыя гады XX ст. гэткая пасада з'явілася ў Даніі і Нарвегіі. Пазней інстытут амбудсмена як прадстаўніка правоў грамадзян у адносінах з органамі дзяржаўнай улады запазычылі і іншыя краіны. Так, у 1967 г. пасада ўпаўнаважанага па правах чалавека была ўтворана ў Вялікабрытаніі. Яго паўнамоцтвы абмяжоўваліся разглядам скаргаў грамадзян на дзеянні ўрадавых чыноўнікаў. Пры гэтым дапускаўся шэраг выняткаў з ягонай сферы кантролю (напрыклад, кіраванне абаронай краіны, нацыянальнай прамысловасцю, аховай здароўя).

Яшчэ пазней дадзены інстытут быў заснаваны ў Канадзе, Аўстраліі і ЗША. Прычым у ЗША амбудсмены з'яўляліся ў асобных штатах і нават у некаторых гарадах. Аднак у гэтай краіне азначаны інстытут не атрымаў усё ж значанага развіцця. Гэта можна патлумачыць, з аднаго боку, невысокай эфектыўнасцю дзейнасці амбудсменаў, а з другога — магчымасцю разгляду любых спрэчак у судовым парадку.

Канстытуцыя Партугаліі 1976 г. замацавала права кожнага грамадзяніна звяртацца за абаронай сваіх правоў да парламенцкага ўпаўнава-

1 Н. Ю. Хаманева, *Уполномоченный по правам человека — защитник прав граждан*, Москва 1998, с. 8.

жанага. У Гішпаніі пасля падзення рэжыму Франка быў утвораны інстытут народнага абаронцы.

У 1982 г. паўстае пасада амбудсмена ў Нідэрландах, дзе ён дзейнічае паралельна з сістэмай адміністрацыйнай юстыцыі.

У Францыі ролю амбудсмена выконвае медыятар. Ён прызначаецца ўрадам і закліка_ны садзейнічаць аднаўленню парушаных правоў грамадзян краіны, не абвастраючы пры гэтым адносін з органамі кіравання.

Пасля распаду Савецкага Саюза, а затым і ўсяго сацыялістычнага лагера ў былых сацыялістычных краінах пачалі ўтварацца пасады амбудсменаў у форме ўпаўнаважаных па правах чалавека.

Першай краінай Усходняй Еўропы, дзе была ўведзена пасада ўпаўнаважанага па правах чалавека, стала Польшча. Першапачаткова яго статус рэгуляваўся Законам, прынятым 15 ліпеня 1987 г. Праз два гады ў Канстытуцыю Польшчы быў уключаны артыкул 36а, у якім прадугледжвалася ўтварэнне пасады ўпаўнаважанага па правах чалавека. Новая Канстытуцыя Рэспублікі Польшча, прынятая 2 красавіка 1997 г., прысвяціла амбудсмену шэсць артыкулаў (арт. 208–212), якія ўключаны ў раздзел IX *„Органы дзяржаўнага кантролю і нагляду”*. Акрамя таго, у раздзел II *„Свабоды, правы і абавязкі чалавека і грамадзяніна”* ўключаны артыкул 80, які гарантуе кожнаму права на зварот да Упаўнаважанага *„…з просьбай аб дапамозе ў ахове сваіх правоў і свабод, парушаных органамі публічнай улады”*[2]. Пазней пасада ўпаўнаважанага была заснавана ў іншых постсацыялістычных краінах прыкладна з аднолькавым статусам.

У Расійскай Федэрацыі пасада ўпаўнаважанага па правах чалавека была ўтворана законам ад 26 лютага 1997 г. *„…в целях обеспечения государственной защиты прав и свобод граждан, их соблюдения и уважения государственными органами, органами местного самоуправления и должностными лицами”*[3].

Спецыфічны ўзор інстытута амбудсмена ўяўляе сабой упаўнаважаны па правах чалавека ў Казахстане. Ён прызначаецца на пасаду Прэзідэнтам пасля кансультацый з камітэтамі палат парламента.

На сённяшні дзень інстытут упаўнаважанага па правах чалавека прысутнічае больш чым у 100 краінах. У адных краінах той, хто займае гэту пасаду, называецца амбудсменам (Швецыя, Нарвегія, Бельгія,

[2] А. Е. Вашкевич, *Основы конституционного права Республики Польша: пособие для студентов вузов,* Минск 2007, с. 209.

[3] Федеральный конституционный закон *„Об Уполномоченном по правам человека в Российской Федерации” от 26 февраля 1997 г.*, „Собрание законодательства РФ”, 1997, № 9, ст. 1011.

Фінляндыя), у другіх — медыятарам (Францыя), у трэціх — парламенцкім упаўнаважаным (Вялікабрытанія), у чацвёртых — упаўнаважаным па правах чалавека (у многіх еўрапейскіх краінах і ў краінах СНД).

Асноўным накірункам дзейнасці ўпаўнаважанага па правах чалавека з'яўляецца абарона правоў грамадзян ад розных супрацьпраўных дзеянняў органаў кіравання, адказных асоб і служачых дзяржаўнага апарату.

Дзеля дасягнення гэтай мэты ўпаўнаважаны па правах чалавека (далей — упаўнаважаны) павінен быць незалежнай асобай. Таму ў большасці краін ён абіраецца парламентам. У той жа час у шэрагу краін утвораны службы выканаўчых амбудсменаў. Так, у Францыі медыятар прызначаецца на пасаду ўрадам на шасцігадовы тэрмін. У Вялікабрытаніі ўпаўнаважаны прызначаецца каралевай паводле рэкамендацыі прэм'ер-міністра на чатыры гады.

Сфера кампетэнцый упаўнаважаных па правах чалавека (амбудсменаў) пашыраецца, як правіла, на дзеянні (пастановы) органаў дзяржаўнага кіравання. У некаторых краінах (Швецыі, Фінляндыі, Польшчы) гэтыя адказныя асобы ажыццяўляюць свае паўнамоцтвы адносна не толькі органаў выканаўчай улады, але і судоў, пенітэнцыярных устаноў, органаў мясцовага самакіравання.

Як паказвае практыка, інстытут упаўнаважанага па правах чалавека даступны для грамадзян. Да гэтай асобы можна звяртацца ў любой форме, у тым ліку і ў вуснай. Для абароны правоў грамадзян упаўнаважаны (амбудсмен) можа выкарыстоўваць шырокі набор сродкаў, у тым ліку звароты ў суды, у пракуратуру, у парламент. У выпадку грубага парушэння правоў чалавека ён можа паставіць пытанне аб прыцягненні вінаватых адказных асоб да дысцыплінарнай і нават крымінальнай адказнасці.

Тым самым інстытут упаўнаважанага па правах чалавека з'яўляецца важным інструментам у сістэме аховы права. Ён служыць дадатковым сродкам абароны правоў грамадзян разам з іншымі механізмамі абароны.

Формы абароны правоў чалавека ў дзейнасці ўпаўнаважанага

Асноўная прэрагатыва ўпаўнаважаных (амбудсменаў) заключаецца ў разглядзе скаргаў грамадзян на дзеянні і пастановы органаў кіравання і адказных асоб.

Найбольш шырокія паўнамоцтвы маюць шведскія амбудсмены. У прыватнасці, яны могуць разглядаць скаргі грамадзян на дзейнасць

усіх органаў кіравання, судоў, муніцыпальных органаў і іх адказных асоб (акрамя дэпутатаў парламента, членаў урада, членаў кантрольнай рады шведскага банка, а таксама членаў муніцыпальных рад). На падставе заяў грамадзян яны могуць правяраць якасць правядзення папярэдняга расследавання, а таксама законнасць судовага разбіральніцтва. На падставе скаргаў грамадзян яны могуць інспектаваць турмы і іншыя пенітэнцыярныя ўстановы, клінікі для псіхічна хворых. Прычым падчас праверкі амбудсмен мае права паводле ўласнага меркавання вывучаць матэрыялы крымінальных і грамадзянскіх спраў, ацэньваць законнасць і абгрунтаванасць вынесеных па гэтых справах пастаноў.

Сфера дзейнасці фінскіх амбудсменаў таксама звязана з праверкай скаргаў грамадзян на дзеянні і пастановы органаў кіравання і службовых асоб. Акрамя амбудсмена па агульных пытаннях у Фінляндыі ёсць таксама пасада амбудсмена па пытаннях роўнасці правоў мужчын і жанчын.

У Нарвегіі і Даніі амбудсмены маюць права ажыццяўляць кантроль не толькі ў сферы кіравання, але і ў дзейнасці судоў, парламента і ўрада.

У Францыі амбудсмен (медыятар) разглядае скаргі грамадзян на дзеянні дзяржаўных служачых. Аднак ён не можа разглядаць скаргі, якія маюць службовы характар, з'яўляюцца прадметам судовага разбіральніцтва, а таксама звязаны з нацыянальнай абаронай, бяспекай і знешняй палітыкай.

Упаўнаважаны ў Вялікабрытаніі надзелены правам разгляду скаргаў на „дрэннае кіраванне" (з англ. „*maladministration*" — неналежнае выкананне адміністрацыйных функцый). З улікам прэцэдэнтнага права „дрэннае кіраванне" ўключае ў сябе незаконныя дзеянні і пастановы органаў выканаўчай улады, а таксама дзеянні, якія могуць выклікаць непажаданыя наступствы для грамадзяніна і яго блізкіх. Крыніцамі „дрэннага кіравання" могуць быць: закон, на падставе якога прынята пастанова альбо выканана дзеянне; працэдура прыняцця пастаноў; якасць выканання пастаноў[4].

Упаўнаважаны па правах грамадзян Рэспублікі Польшча ажыццяўляе кантроль за пастановамі і дзеяннямі органаў кіравання і адказных асоб. Пры гэтым ацэнка пастаноў і дзеянняў даецца не толькі з пункту гледжання законнасці, але таксама з пазіцый этыкі і маральнасці. Сфера кантролю пашыраецца на дзейнасць вайсковай адміністрацыі, органаў

[4] Н. Ю. Хаманева, *Уполномоченный по правам человека*, с. 32.

унутраных спраў, а таксама дзейнасць судоў у рамках, якія не парушаюць прынцып незалежнасці судоў.

У кампетэнцыю ўпаўнаважанага па правах чалавека Расійскай Федэрацыі ўваходзіць разгляд скаргаў на пастановы ці дзеянні дзяржаўных органаў, органаў мясцовага самакіравання, адказных асоб пры ўмове, што заяўнік абскардзіў гэтыя пастановы ці дзеянні ў судовым альбо адміністрацыйным парадку, але не згодны з пастановай, прынятай па яго скарзе (арт.16 Закона).

Пры наяўнасці інфармацыі пра маштабныя ці грубыя парушэнні правоў і свабод грамадзян, а таксама ў выпадках, якія маюць асаблівае грамадскае значэнне ці звязаны з неабходнасцю абароны інтарэсаў асоб, не здольных самастойна выкарыстаць прававыя сродкі абароны, упаўнаважаны можа прыняць адпаведныя захады паводле ўласнай ініцыятывы (арт. 21 Закона).

Практычна ва ўсіх краінах наладжваецца непасрэдны кантакт амбудсмена з заяўнікам. Выключэнне складаюць Францыя і Вялікабрытанія, дзе скаргі падаюцца праз членаў парламента. Так, у Францыі дэпутат ці сенатар можа перадаць скаргу медыятару, калі яна, паводле яго меркавання, заслугоўвае ўвагі. У Вялікабрытаніі ўпаўнаважаны разглядае толькі скаргі, якія падаюцца праз членаў Палаты прадстаўнікоў.

Скаргі папярэдне вывучаюцца ў сакратарыяце (бюро) упаўнаважанага. Па кожнай з іх прымаецца рашэнне, пра што паведамляецца заяўніку. На практыцы значная частка скаргаў адхіляецца (па прычыне іх непадведамаснасці медыятару, а таксама неабгрунтаванасці і нязначнасці). Па астатніх праводзіцца праверка.

Упаўнаважаныя (амбудсмены) надзяляюцца шырокімі паўнамоцтвамі ў частцы праверкі фактаў. Так, паводле арт. 23 Федэральнага канстытуцыйнага закона Расійскай Федэрацыі „*Аб Упаўнаважаным па правах чалавека ў Расійскай Федэрацыі*”, упаўнаважаны пры правядзенні праверкі мае права:

1) без перашкод наведваць усе органы дзяржаўнай улады, органы мясцовага самакіравання, вайсковыя часткі, грамадскія аб’яднанні, прысутнічаць на пасяджэннях іх калегіяльных органаў і арганізацый незалежна ад арганізацыйна-прававых формаў і формаў уласнасці;

2) запытваць і атрымліваць ад дзяржаўных органаў, органаў мясцовага самакіравання, у адказных асоб і дзяржаўных служачых звесткі, дакументы і матэрыялы, неабходныя для разгляду скаргі;

3) атрымліваць тлумачэнні адказных асоб і дзяржаўных служачых,

за выключэннем суддзяў, па пытаннях, якія падлягаюць высвятленню ў ходзе разгляду скаргі;

4) праводзіць самастойна ці сумесна з кампетэнтнымі дзяржаўнымі органамі, адказнымі асобамі і дзяржаўнымі служачымі праверку дзейнасці дзяржаўных органаў, органаў мясцовага самакіравання і адказных асоб;

5) даручаць кампетэнтным дзяржаўным установам правядзенне экспертных даследаванняў і падтрыхтоўку заключэнняў па пытаннях, якія падлягаюць высвятленню ў ходзе разгляду скаргі;

6) знаёміцца з крымінальнымі, грамадзянскімі справамі і справамі аб адміністрацыйных правапарушэннях, пастановы (прыгаворы) па якіх уступілі ў законную сілу, а таксама са спыненымі ў вытворчасці справамі і матэрыяламі, по якіх адмоўлена ва ўзбуджэнні крымінальных спраў.

У адпаведнасці з арт. 13 Закона Рэспублікі Польшча *„Аб прадстаўніку па правах грамадзян"* прадстаўнік (упаўнаважаны) мае права: 1) даследаваць кожную справу на месцы; 2) патрабаваць тлумачэнняў, прадастаўлення матэрыялаў па кожнай справе, якой займаюцца вярхоўныя і цэнтральныя органы дзяржаўнай улады, органы грамадскіх, прафесійных і грамадска-прафесійных арганізацый, а таксама арганізацыі, якія з'яўляюцца юрыдычнымі асобамі, таксама як і органы мясцовага самакіравання; 3) патрабаваць прадастаўлення інфармацыі пра стан справы, што разглядаецца судамі, пракуратурай і іншымі праваахоўнымі органамі, а таксама патрабаваць доступу да судовых і пракурорскіх матэрыялаў справы, і іншых органаў расследавання; 4) даручаць складанне экспертыз і ацэнак.

Упаўнаважаныя маюць права накіроўваць свае прадстаўленні з рэкамендацыямі адносна магчымых мер па аднаўленні парушаных правоў і свабод грамадзяніна ў розныя органы і адказным асобам. Адрасаты зваротаў абавязаны праінфармаваць упаўнаважанага аб зробленых дзеяннях альбо сваёй пазіцыі. У тым выпадку, калі ва ўстаноўлены тэрмін дзяржаўным органам ці адказнай асобай не будзе прынята рашэнне, упаўнаважаны можа звярнуцца ў вышэйстаячы орган (да адказнай асобы) з патрабаваннем прыняць адпаведныя меры.

Расійскае заканадаўства замацоўвае наступныя формы рэагавання ўпаўнаважанага на скаргі грамадзян:

1) зварот у суд з заявай у абарону правоў і свабод, парушаных пастановамі ці дзеяннямі (бяздзейнасцю) дзяржаўнага органа, органа мясцовага самакіравання ці адказнай асобы, а таксама асабіста альбо праз свайго прадстаўніка ўдзельнічаць у працэсе ва ўстаноўленых законам формах;

2) зварот у кампетэнтныя дзяржаўныя органы з хадайніцтвам аб узбуджэнні дысцыплінарнай ці адміністрацыйнай вытворчасці альбо крымінальнай справы адносна адказнай асобы, у пастановах ці дзеяннях (бяздзейнасці) якой назіраюцца парушэнні правоў і свабод чалавека і грамадзяніна;

3) зварот у суд ці пракуратуру з хадайніцтвам аб праверцы ўступіўшага ў законную сілу рашэння, прыгавору суда, вызначэння ці пастановы суда альбо пастановы суддзі;

4) прадстаўленне сваіх аргументаў адказнай асобе, якая правамоцная ўносіць пратэсты, а таксама прысутнасць пры судовым разбіральніцтве справы ў парадку нагляду;

5) зварот у Канстытуцыйны суд са скаргай на парушэнне канстытуцыйных правоў і свабод грамадзян законам, які ўжыты ці падлягае прымяненню ў канкрэтнай справе (арт. 29 Закона).

Важнай формай рэагавання на скаргі грамадзян і арганізацый з'яўляецца штогадовы даклад упаўнаважанага (амбудсмена) парламенту. У гэтым дакуменце ён аналізуе найбольш тыповыя парушэнні правоў чалавека за справаздачны перыяд, адзначае недахопы ў дзейнасці органаў кіравання, выказвае свае рэкамендацыі па ўдасканаленні заканадаўства і практыкі яго прымянення. Даклад упаўнаважанага (амбудсмена), як правіла, публікуецца.

У заканадаўстве кожнай краіны прадугледжваюцца дадатковыя паўнамоцтвы, якімі надзяляецца ўпаўнаважаны (амбудсмен). Так, у Швецыі ў выпадку выяўлення прыкмет злачынства амбудсмен можа выступіць у якасці абвінаваўцы. У Нарвегіі і Даніі амбудсмен можа звярнуцца ў кампетэнтныя органы з прапановай аб крымінальным праследзе. У Польшчы ўпаўнаважаны можа патрабаваць узбуджэння крымінальнай ці адміністрацыйнай вытворчасці, заяўляць позвы ў абарону грамадзян, прымаць удзел у любым судовым разбіральніцтве.

Магчымасці з'яўлення інстытута ўпаўнаважанага па правах чалавека ў Рэспубліцы Беларусь

У Беларусі прадпрымалася некалькі спроб прыняць адпаведны закон. Так, на пачатку 90-х гадоў групай дэпутатаў і вучоных-юрыстаў быў падрыхтаваны законапраект аб утварэнні пасады парламенцкага ўпаўнаважанага. Аднак у Канстытуцыі 1994 года гэтая ідэя не была замацавана, а сам законапраект быў адкладзены не нявызначаны тэрмін.

У канцы 90-х гадоў быў распрацаваны варыянт закона аб упаўнаважаным па правах чалавека. Адпаведна яго палажэнням, прызначэнне на пасаду і вызваленне з пасады ўпаўнаважанага ажыццяўлялася кіраўніком дзяржавы. Законапраект быў накіраваны на экспертызу ў Венецыянскую камісію пры Савеце Еўропы, дзе яму далі негатыўную ацэнку. Пасля гэтага ён быў зняты з абмеркавання.

У 2014 г. па ініцыятыве вядомага дзяржаўнага дзеяча і навукоўца, загадчыка кафедры канстытуцыйнага права юрыдычнага факультэта БДУ прафесара Рыгора Аляксеевіча Васілевіча была падрыхтавана *Канцэпцыя Нацыянальнай установы па правах чалавека ў Беларусі*[5].

Дадзены дакумент (далей — *Канцэпцыя*) быў падзелены на чатыры часткі пад назвамі: „*Паўнамоцтвы і функцыі*”, „*Склад і гарантыі незалежнасці і плюралізму*”, „*Метады работы*”, „*Дадатковыя прынцыпы і іншыя пытанні*”.

У дадзенай паслядоўнасці разгледзім асноўныя палажэнні *Канцэпцыі*. Пры гэтым у якасці крытэрыяў ацэнкі будуць выступаць прынцыпы, якія датычаць статуса нацыянальных устаноў, што займаюцца абаронай правоў чалавека (*Принципы, касающиеся статуса национальных учреждений, занимающихся поощрением и защитой прав человека (Парижские принципы) // Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 20 декабря 1993 г.*).

У раздзеле „*Паўнамоцтвы і функцыі*” вызначаюцца мэты і функцыі нацыянальнай установы па правах чалавека ў Беларусі, сферы рэалізацыі функцый, выбар аптымальнай формы, асноўныя паўнамоцтвы, патрабаванні да скаргаў грамадзян у адрас упаўнаважанага, акты рэагавання ўпаўнаважанага на факты парушэння правоў грамадзян, формы ўзаемадзеяння ўпаўнаважанага з іншымі інстытутамі ўлады.

На пачатку раздзела Р. А. Васілевіч вызначае мэты нацыянальнай установы па правах чалавека ў Беларусі. Да іх ён, у прыватнасці, адносіць: 1) абарону правоў і свабод чалавека і грамадзяніна; 2) забеспячэнне выконвання і павагі да правоў і свабод чалавека і грамадзяніна; 3) папярэджанне парушэння правоў і свабод чалавека і грамадзяніна і садзейнічанне іх аднаўленню; 4) садзейнічанне прывядзенню заканадаўства Рэспублікі Беларусь адносна правоў і свабод чалавека ў адпаведнасць з Канстытуцыяй, міжнароднымі стандартамі ў гэтай галіне; 5) удасканаленне і дальнейшае развіццё міжнароднага супрацоўніцтва ў галіне абароны правоў і свабод чалавека і грамадзяніна; 6) папярэджанне

[5] Г. А. Василевич, *Концепция Национального учреждения по правам человека в Беларуси* // http://elib.bsu.by/handle/123456789/38595.

любых формаў дыскрымінацыі ў рэалізацыі чалавекам сваіх правоў і свабод; 7) садзейнічанне прававой інфармаванасці насельніцтва і абарона канфідэнцыянальнай інфармацыі аб асобе.

Паводле меркавання Р. А. Васілевіча, нацыянальная ўстанова па правах чалавека ў Беларусі павінна ажыццяўляць дзве асноўныя функцыі, а менавіта: стварэнне культурнага асяроддзя ў галіне правоў і свабод чалавека і забеспячэнне абароны правоў чалавека.

Найбольш адпаведнай формай установы па правах чалавека ў Беларусі Р. А. Васілевіч лічыць пасаду ўпаўнаважанага па правах чалавека. Для дапамогі яму ён прапаноўвае прызначаць двух намеснікаў і стварыць штат *„да сарака чалавек"*.

Далей Р. А. Васілевіч разважае аб паўнамоцтвах будучага беларускага амбудсмена. Сярод важнейшых паўнамоцтваў ён называе права на разгляд скаргаў грамадзян і іншых заяўнікаў (у якасці такіх могуць выступаць дэпутаты розных узроўняў, грамадскія арганізацыі).

У *Канцэпцыі* падаецца падрабязны пералік іншых правоў упаўнаважанага. Сярод іх: права быць неадкладна прынятым прэзідэнтам, старшынямі вышэйшых судоў, кіраўнікамі іншых дзяржаўных органаў, прадпрыемстваў, устаноў, арганізацый; права звяртацца ў Канстытуцыйны суд з прапановамі праверкі Канстытуцыі, нарматыўных прававых актаў, якія датычаць правоў і свабод чалавека.

Мы пагаджаемся з тым, што ўпаўнаважаны павінен мець права накіроўваць у дзяржаўныя органы, органы мясцовага самакіравання, адказным асобам, у рашэннях ці дзеяннях якіх ён знаходзіць парушэнне правоў і свабод грамадзян, заключэнне аб неабходнасці аднаўлення гэтых правоў і свабод. Такія паўнамоцтвы дазволяць упаўнаважанаму эфектыўна ўплываць на дзейнасць канкрэтных органаў і адказных асоб з мэтай абароны правоў грамадзян.

Варта таксама падтрымаць прапанову аб падрыхтоўцы офісам упаўнаважанага штогадовага даклада пра стан правоў і свабод чалавека ў краіне. Пры неабходнасці могуць рыхтавацца і іншыя даклады аб захаванні правоў чалавека, у тым ліку ў парадку выканання міжнародных абавязацельстваў Рэспублікі Беларусь.

У другім раздзеле *Канцэпцыі* пад назвай *„Склад і гарантыі незалежнасці і плюралізму"* вызначаецца парадак утварэння пасады Упаўнаважанага па правах чалавека. На думку Р. А. Васілевіча, ён можа прызначацца Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь з папярэдняй згоды Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь тэрмінам на сем гадоў.

Што тычыцца намеснікаў упаўнаважанага, Р. А. Васілевіч прапаноўвае наступны парадак іх прызначэння: адзін намеснік павінен прызначацца паводле ўзгаднення з прэзідэнтам, а другі — паводле ўзгаднення з Палатай прадстаўнікоў.

Р. А. Васілевіч вызначае для кандыдатаў на пасаду ўпаўнаважанага і яго намеснікаў высокія патрабаванні. Так, яны павінны быць не маладзейшыя за 50 гадоў, з'яўляцца вядомымі ў краіне спецыялістамі ў галіне абароны правоў чалавека, ажыццяўляць навуковую ці практычную дзейнасць, мець, як правіла, юрыдычную адукацыю і, акрамя таго, валодаць дзьвюма дзяржаўнымі мовамі Рэспублікі Беларусь.

У гэтых патрабаваннях выклікае пярэчанні перш за ўсё высокая ўзроставая планка. З улікам досведу еўрапейскіх краін, яна павінна быць зніжана да 35–40 год. Акрамя таго, думаецца, што ўпаўнаважаны не абавязкова мусіць быць юрыстам. Значна важнейшым ёсць тое, каб ён заслужыў сваёй праваабарончай дзейнасцю грамадскае прызнанне. Што ж датычыць ведання дзяржаўных моў, дык ацэнку гэтых ведаў могуць даць самі дэпутаты.

У канцэпцыі нядрэнна распісаны пытанні, звязаныя з забеспячэннем дзейнасці ўпаўнаважанага, у тым ліку пытанні арганізацыі дзейнасці сакратарыяту, замяшчэння пасад, фінансавання.

У трэцім раздзеле „*Метады работы*" Р. А. Васілевіч пералічвае правы ўпаўнаважанага пры правядзенні праверак на падставе скаргаў, у тым ліку права наведваць любую ўстанову па выкананні пакаранняў і іншых мер крымінальнай адказнасці, месцы ўтрымання пад вартай і лячэбна-працоўныя прафілакторыі.

Р. А. Васілевіч прапаноўвае не радзей аднаго разу ў паўгады праводзіць сустрэчу з прадстаўнікамі грамадскіх арганізацый з мэтай вывучэння сітуацыі з правамі чалавека, а адзін раз у год праводзіць парламенцкія слуханні па тэматыцы абароны правоў чалавека.

У чацвёртым раздзеле „*Дадатковыя прынцыпы і іншыя пытанні*" Р. А. Васілевіч звяртае ўвагу на неабходнасць папярэдняга „*мірнага*" ўрэгулявання спрэчак, якія ўзнікаюць на падставе скаргаў. Так, пры атрыманні скаргі ўпаўнаважаны павінен паведаміць пра гэта ў адпаведны орган (адказнай асобе) і прапанаваць урэгуляваць спрэчку да прыняцця рашэння па дадзенай скарзе.

Аўтарская мадэль законапраекта аб ўпанаважаным па правах чалавека ў Рэспубліцы Беларусь

У 2000 годзе група незалежных юрыстаў, у складзе якіх быў і аўтар дадзенага артыкула, падрыхтавала законапраект аб упаўнаважаным па правах чалавека. Ён быў апублікаваны і прайшоў абмеркаванне на семінары з удзелам замежных экспертаў[6].

У якасці мэты заснавання інстытута ўпаўнаважанага называлася *„забеспячэнне гарантый абароны правоў і свабодаў чалавека і грамадзяніна, парушаных дзяржаўнымі органамі, органамі мясцовага самакіравання і адказнымі асобамі, а таксама садзейнічанне дзейнасці дзяржаўных органаў у галіне правоў і свабодаў чалавека і грамадзяніна"*.

Задачамі беларускага амбудсмена абвяшчаліся: *„ажыццяўленне кантролю за захаваннем правоў і свабодаў чалавека і грамадзяніна дзяржаўнымі органамі, органамі мясцовага самакіравання і адказнымі асобамі; садзеянне рэалізацыі правоў і свабодаў чалавека і грамадзяніна; аднаўленне парушаных правоў і свабодаў чалавека і грамадзяніна; падрыхтоўка прапаноў па ўдасканаленні нарматыўных актаў, якія закранаюць правы і свабоды чалавека і грамадзяніна, і прывядзенне іх у адпаведнасць з Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь, а таксама міжнароднымі абавязацельствамі Рэспублікі Беларусь; развіццё міжнароднага супрацоўніцтва ў сферы правоў і свабодаў чалавека і грамадзяніна"*.

Галоўны акцэнт у прававой рэгламентацыі дзейнасці ўпаўнаважанага зроблены на забеспячэнні яго незалежнага статусу. У сувязі з гэтым яму забараняецца ўваходзіць у структуры якіх-кольвек дзяржаўных органаў; яго статус вызначаецца выключна законамі Рэспублікі Беларусь, а таксама міжнародымі прававымі актамі, ратыфікаванымі Рэспублікай Беларусь; ніякі дзяржаўны орган ці адказная асоба не мае права ўмешвацца ў дзейнасць упаўнаважанага.

Дзеля эфектыўнага ажыццяўлення мэтаў і задач інстытута ўпаўнаважанага прапаноўвалася ўвесці адразу чатыры раўназначныя пасады ўпаўнаважаных з падзелам сфер іх дзейнасці. Адзін з упаўнаважаных выбіраўся на пасаду старшага ўпаўнаважанага тэрмінам на тры гады.

Упаўнаважаныя надзяляліся шырокай кампетэнцыяй, у тым ліку правам на разгляд скаргаў грамадзян. Упаўнаважаныя маглі дзейнічаць

[6] *Правовое государство. Уполномоченный по правам человека: материалы международных семинаров,* Минск 2000, с. 61–68.

з уласнай ініцыятывы, калі лічылі гэта неабходным у інтарэсах абароны правоў і свабод грамадзян.

Для арганізацыі працы ўпаўнаважаных стваралася бюро са штатам работнікаў. Паводле рашэння ўпаўнаважаных, у рэгіёнах маглі засноўвацца офісы ўпаўнаважанага на грамадскіх пачатках.

На той час і ў тых умовах дакумент аказаўся незапатрабаваным. Пасля таго як мінуў час, аўтар прапаноўвае ўдасканаліць мадэль беларускага амбудсмена ў наступных аспектах.

Па-першае, гэты інстытут павінен атрымаць замацаванне на канстытуцыйным узроўні ў выглядзе асобнага раздзела. У гэтым раздзеле варта ўказаць прызначэнне інстытута, акрэсліць парадак абрання ўпаўнаважанага, яго асноўныя правы і формы дзейнасці.

Па-другое, аптымальнай формай арганізацыі інстытута ўпаўнаважанага будзе адна пасада. Аднак упаўнаважаны можа мець некалькі намеснікаў па найбольш прыярытэтных кірунках дзейнасці (напрыклад, абарона правоў дзяцей, жанчын, вязняў, ваеннаслужачых і асоб, якія праходзяць вайсковыя зборы).

Па-трэцяе, упаўнаважанага належыць абіраць на тэрмін паўнамоцтваў парламента. Тады гэтая пасада стане складовай часткай парламенцкай дзейнасці.

Па-чацвёртае, упаўнаважаны павінен мець дастаткова правоў для выканання сваіх задач. Гэта будзе садзейнічаць павышэнню эфектыўнасці дадзенага інстытута.

З улікам адзначаных меркаванняў прапануецца ўнесці ў Канстытуцыю новы раздзел, прысвечаны парадку абрання ўпаўнаважанага па правах чалавека, яго паўнамоцтвам, формам і метадам дзейнасці, а таксама падрыхтаваць закон аб упаўнаважаным Рэспублікі Беларусь па правах чалавека.

Высновы

Як сведчыць практыка, інстытут упаўнаважанага па правах чалавека з’яўляецца дзейсным сродкам абароны правоў і свабод грамадзян, таму яго трэба замацаваць у заканадаўстве Рэспублікі Беларусь.

Упаўнаважанаму па правах чалавека неабходна прадаставіць наступныя правы: запытваць і атрымліваць ад дзяржаўных органаў, органаў мясцовага самакіраванння, кіраўнікоў прадпрыемстваў, устаноў і арганізацый дакументы і матэрыялы, неабходныя для разгляду

пападзенай скаргі; атрымліваць пісьмовыя тлумачэнні ад адказных і іншых асоб у працэсе праверкі скаргі; наведваць дзяржаўныя органы, вайсковыя часткі, месцы папярэдняга зняволення, установы сістэмы выканання крымінальных пакаранняў, іншыя ўстановы і арганізацыі адкрытага і закрытага тыпаў; выносіць заключэнні па сутнасці скаргі і прапаноўваць дзяржаўным органам, органам мясцовага самакіравання, кіраўнікам прадпрыемстваў, устаноў і арганізацый аднавіць грамадзяніна ў парушаных правах; звяртацца ў суд і іншыя дзяржаўныя органы з заявамі ў абарону парушаных правоў і свабод грамадзян; удзельнічаць у судовым працэсе асабіста альбо праз свайго прадстаўніка; звяртацца ў Канстытуцыйны суд з прапановай аб праверцы канстытуцыйнасці нарматыўных актаў, якія парушаюць, паводле яго меркавання, правы і свабоды грамадзян; у выпадку масавых ці грубых парушэнняў правоў грамадзян звяртацца ў парламент з прапановай правядзення парламенцкіх слуханняў ці стварэння парламенцкай камісіі па расследаванні фактаў парушэння правоў і свабод грамадзян.

Упаўнаважаны можа абірацца парламентам краіны на альтэрнатыўнай аснове тэрмінам на пяць гадоў. Для эфектыўнага выканання ўскладзеных на яго функцый упаўнаважаны можа мець некалькі намеснікаў па асноўных накірунках дзейнасці.

Паводле прыкладу іншых краін, у тым ліку Рэспублікі Польшча, статус упаўнаважанага належыць замацаваць як у Канстытуцыі, так і ў спецыяльным законе.

Streszczenie

Michail Pastuchou, *O utworzeniu stanowiska rzecznika praw obywatelskich w Republice Białorusi*

W artykule przeanalizowano historię powstania i rozwoju instytucji ombudsmana – rzecznika praw obywatelskich w Europie i na świecie. Głównym zadaniem rzecznika praw obywatelskich jest rozpatrywanie skarg obywateli na decyzje i działania organów władzy oraz decydentów. Na podstawie doświadczeń państw europejskich autor postuluje utworzenie urzędu rzecznika praw obywatelskich w Republice Białorusi. Autor podejmuje polemikę z koncepcją Ryhora Wasilewicza, który ogranicza sferę aktywności ombudsmana i proponuje utworzenie tego urzędu na mocy ukazu głowy państwa. Według autora rzecznik powinien być wybierany przez parlament w pluralistycznej procedurze. Jego kompetencje powinny być wystarczająco szerokie, aby mógł przywrócić

prawdziwą treść naruszanym dotychczas prawom człowieka. Przykładem prawnych rozwiązań dotyczących statusu rzecznika praw obywatelskich może być obowiązująca w Rzeczypospolitej Polskiej *Ustawa o Rzeczniku Praw Obywatelskich*.

Abstract

Michail Pastukhou, *On the establishment of the position of the Commissioner for Human Rights in the Republic of Belarus*

The article traces the history of the formation and development of the institution of ombudsman for human rights in Europe and the world. The main task of the Commissioner for Human Rights is to consider citizens' complaints against decisions and actions of government bodies and responsible people. Taking into account the experience of European countries, the author proposes to introduce the position of Commissioner in the Republic of Belarus. The author argues with the concept of Grigory Vasilevich, who limits the scope of activities of the Commissioner and proposes to make the appointment by decree of the President.According to the author, the Commissioner should be elected by parliament on an alternative basis. His powers must be sufficient to restore the violated rights of citizens. An example of the legal regulation of the status of the Commissioner for Human Rights is the Law of the Republic of Poland "On the Representative on Civil Rights".

Andriej Moskwin
(Warszawa)

Białoruski Teatr Narodowy imienia Janki Kupały: 1991–2008. Twórcy, repertuar i misija

W latach 1990–1991 w rezultacie rozpadu ZSRR Białoruś otrzymała niezależność. Nowe państwo białoruskie zaczęło kształtować swoją własną politykę w różnych obszarach życia społecznego, w tym w kulturze. Zniknęła cenzura, a teatry otrzymały znaczącą wolność w wyborze repertuaru, określaniu liczby premier w ciągu roku oraz terminów realizacji spektakli. Ministerstwo Kultury zaczęło finansowo wspierać projekty, celem których była inscenizacja białoruskiej dramaturgii. Powstała możliwość tworzenia niezależnych grup teatralnych.

Artystyczny poziom sztuki scenicznej w tym okresie wyznaczały przede wszystkim takie osobowości, jak Waleryj Rajeŭski[1] (Białoruski Teatr im. Janki Kupały w Mińsku), Barys Łucenka[2] (Rosyjski Teatr Dramatyczny im. M. Gorkiego w Mińsku) i Waleryj Mazynski[3] (Teatr Dramatyczny im. Jakuba Kołasa w Witebsku). Twórcy ci odnosili wielki sukces u białoruskich widzów. Rozszerzając granice teatru metaforycznego, dążyli do filozoficznego zrozumienia rzeczywistości. Nowy język teatralny opracowywali wspólnie ze scenografami — Barysem Hierławanem[4], Juryjem Turem[5], Alaksandrem Sałaŭjowem[6].

W procesie kształtowania nowej polityki kulturalnej Narodowy Akademicki Teatr imienia Janki Kupały otrzymał możliwość grania jednej z czołowych ról. Po objęciu w 1991 roku stanowiska kierownika artystycznego

---

1 Waleryj Rajeŭski (1939–2011) — reżyser teatralny, pedagog. Odbył trzyletni staż w Teatrze na Tagance (Moskwa). Od 1968 roku związany z Narodowym Akademickim Teatrem im. J. Kupały. Był głównym reżyserem i kierownikiem artystycznym tego zespołu. Przez wiele lat wykład sztukę reżyserii na Akademii Teatralnej.

2 Barys Łucenka (1937–2020) — reżyser teatralny, pedagog. Pracował w Teatrze Akademickim im. J. Kupały, Teatrze-Studiu Aktora Filmowego oraz Rosyjskim Teatrze Dramatycznym im. M. Gorkiego w Mińsku. W tym ostatnim w latach 1991–2007 był kierownikiem artystycznym.

3 Waleryj Mazynski (ur. 1947) — reżyser teatralny. W latach 1976–1989 główny reżyser w Teatrze Dramatycznym im. J. Kołasa w Witebsku. W 1991 roku założył Studio Teatralne „Wolna Scena" („Вольная сцэна"), które działało do 1993 roku. Później zmieniło nazwę na Teatr Białoruskiej Dramaturgii. W. Mazynski kierował zespołem do 2000 roku.

4 Barys Hierławan (ur. 1937) — malarz, scenograf. Od 1976 roku główny scenograf Narodowego Akademickiego Teatru im. J. Kupały. W tym teatrze zrealizował ponad siedemdziesiąt inscenizacji.

5 Jury Tur (1937–2003) — malarz, scenograf. Zrealizował około 85 spektakli jako scenograf.

6 Alaksandr Sałaŭjoŭ (ur. 1926) — malarz, scenograf. Zrealizował ponad 100 spektakli na Białorusi oraz za granicą jako scenograf.

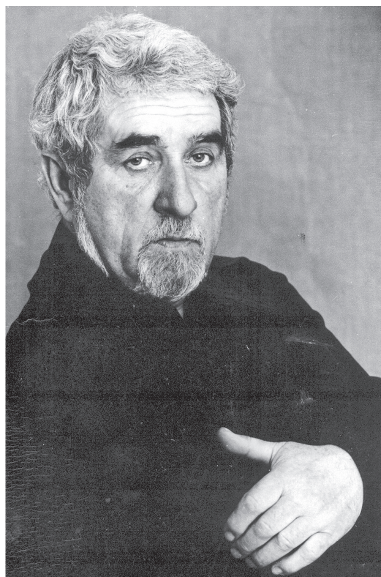

Waleryi Raeūski (z archiwum Narodowego Akademickiego Teatru im. Janki Kupały)

zespołu W. Rajeūski staje się liderem i zaczyna wyznaczać politykę repertuarową zespołu. Posadę tę zajmował osiemnaście lat — aż do stycznia 2009 roku. W 1998 roku otrzymał tytuł Ludowego Artysty Republiki Białoruś, a w 2004 roku — Order Franciszka Skaryny. W tym okresie zrealizował czternaście inscenizacji teatralnych. Jego stałym współpracownikiem był scenograf B. Hierławan. Do współpracy zapraszał innych reżyserów, m.in. Uładzimira Sawickiego (12 inscenizacji), Alaksandra Harcujewa (8 inscenizacji), Mikałaja Pinihina (7 inscenizacji) i Uładzimira Szczerbania (5 inscenizacji). Swoje pomysły mogli zrealizować inni twórcy: reżyserzy Waleryj Anisienka[7], Olegas Žiugžda[8], aktorzy: Henadź Dawydźka[9], Paweł Adamczykaū[10]. Każdy z nich wyróżniał się własnym, niepowtarzalnym stylem.

M. Pinihin inscenizował przeważnie klasykę białoruską: *Tutejszych* (*Тутэйшыя*, pr. 17.10.1990) Janki Kupały, *Idyllę* (*Ідылія*, pr. 29.12.1993) i *Pinską szlachtę* (*Пінская шляхта*, pr. 25.05.2008) W. Dunina-Marcinkiewicza, *Symon muzykę* (*Сымон-музыка*, pr. 19.11.2005) Jakuba Kołasa. U. Sawicki preferował prozę oraz dramaturgię o mocnym zabarwieniu psychologicznym: np. *Wieczny Tomasz* (*Вечны Фама* wg *Sioło Stiepanczykowo i jego mieszkańcy*, pr. 8.10.1998) F. Dostojewskiego, *Białoruś w opowiadaniach fantastycznych* (*Беларусь у фантастычных апавяданнях*, pr. 12.03.2003) Jana Barszczewskiego, *Dzikie polowanie króla Stacha* (*Дзікае паляванне караля Стаха*, pr. 30.09.2005) U. Karatkiewicza, *Ballada o miłości (Балада пра каханне,* wg *Alpejskiej ballady*, pr. 7.05.2004) Wasila Bykawa, *Mąż dla poetki* (*Муж для паэтэсы*, pr. 18.07.2002) Aleny Popowej, *Bankrut* (*Свае людзі — паладзім*, pr. 31.05.2001) A. Ostrowskiego.

7 Waleryj Anisienka (ur. 1944) — reżyser teatralny. W latach 2000–2012 kierownik artystyczny Teatru Białoruskiej Dramaturgii (Mińsk), 2012–2017 — najpierw kierownik artystyczny, a potem reżyser w Narodowym Akademickim Dramatycznym Teatrze im. J. Kołasa (Witebsk).

8 Olegas Žiugžda (ur. 1961) — reżyser teatralny. Od 2000 roku — reżyser, a od 2003 — główny reżyser Teatru Lalek w Grodnie.

9 Henadź Dawydźka (ur. 1955) — aktor teatralny, dziennikarz, polityk. Od 2010 roku przewodniczący Narodowej Państwowej Kompanii Radiowo-Telewizyjnej Republiki Białoruś.

10 Paweł Adamczykau (ur. 1970) — aktor teatralny i filmowy, reżyser. W tatach 2001–2012 pracownik Teatru Akademickiego im. J. Kupały.

A. Harcujeū poszukiwał swojej drogi poprzez różnorodne teksty — począwszy od autorskiego (*Крывавая Мэры*, pr. 31.10.1996) dramaturga Dzmitryja Bojki, następnie poprzez zainteresowanie dramaturgią Siarhieja Kawalowa — *Tristan i Izolda* (*Трыстан ды Ізольда*, pr. 1.12.1999) i *Salome* (*Саламея*, pr. 16.04.2001), a później wyreżyserował utwory sceniczne dramaturgii światowej: *Dziwną panią Savage* (*Дзіўная Місіс Сэвідж*, pr. 23.01.2002) Johna Patricka, *Iwonę księżniczkę Burgunda* (*Івона, прынцэса Бургундская*, pr. 1.10.2004) Witolda Gombrowicza, *Maestro* (*Маэстра*, pr. 27.07.2006) Marii Łado oraz *Dzieci Waniuszyna* (*Дзеці Ванюшына*, pr. 15.03.2008) Siergieja Najdionowa. Z okazji 80-lecia teatru reżyser w wywiadzie powiedział: „*Zastanawiając się nad wyborem utworu oraz nad koncepcją biorę pod uwagę fakt, aby poruszany temat był bliski widzowi. Białoruskość ma w tym pierwszeństwo. Dramat, który wybieram, nie powinien być doskonały. Ale zawsze staram się znaleźć w nim to, co zaczyna mnie „grzać”. Moim zdaniem, jeśli utwór zawiera poważne przesłanie, nawet jeśli to komedia, można śmiało go brać na warsztat i pracować z nim*”[11].

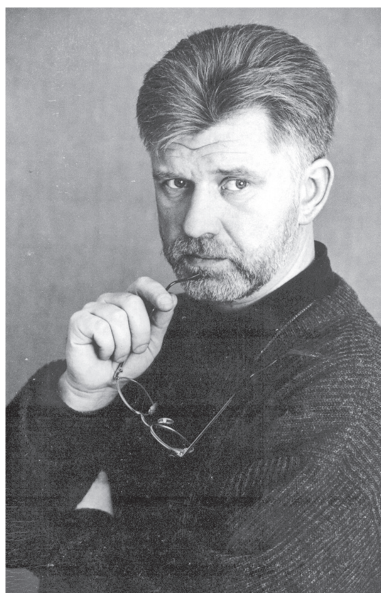

Aliaksandr Harcueū (z archiwum Narodowego Akademickiego Teatru im. Janki Kupały)

Uładzimir Szczerbań trafił do teatru mając dwadzieścia dwa lata. Najpierw wystawił trzy sztuki światowej klasyki, *Tu żyją ludzie* (*Тут жывуць людзі*, 15.03.1999) Athola Fugarda, *Intrygę i miłość* (*Каварства і любоў*, pr. 4.11.2000) F. Schillera, *Awanturę w Chioggi* (*К'ёджаўскія перабрэхі*, pr. 22.05.2002) C. Goldoniego, a następnie utwory, reprezentujące „nowy dramat”: *Nalu* (*Налу*, pr. 11.12.2003) Jany Rusakiewicz, *Polaroidy* (*Скандальныя паляроідныя здымкі, pr. 05.2005*) Marka Ravenhilla oraz *Wchodzi wolny człowiek* (*Уваходзіць свабодны чалавек*, pr. 23.03.2005) Toma Stopparda. Oto jak sam twórca wspomina sześcioletnią współpracę z teatrem: „*Ogromną radość sprawiła mi możliwość codziennych spotkań i rozmów z W. Rajeuskim. Był to człowiek o niezwykłej inteligencji, wspaniały administrator, który potrafił kierować bardzo różnorodnym*

[11] *Мой тэатр. Да 80-годдзя Нацыянальнага тэатра імя Янкі Купалы*, „Мастацтва” 2000, № 9, с. 10. [Wszystkie podane w tekście cytaty tłumaczone są przez autora artykułu.]

zespołem, jakim jest Teatr im. J. Kupały. Nie bał się zapraszać do współpracy twórców o różnych poglądach i dać każdemu szansę”[12].

Jednak stopniowo, jak twierdzi Szczerbań, w latach 2003–2005 wśród przedstawicieli różnych generacji dało się zauważyć rozbieżność poglądów na rozwój teatru, wybór sztuki do inscenizacji oraz stosowaną estetykę. Młoda generacja aktorów, nie będąc w stanie doczekać się kardynalnych zmian, sama brała się za reżyserię. W rezultacie powstawały niezależne produkcję. „*Nie mogłem zrozumieć, dlaczego niewinna inscenizacja* Nalu *wzbudziła antypatię u części aktorów. Chociaż Rada Artystyczna nie przyjęła spektakl, jednak otrzymaliśmy możliwość grania go na scenie kameralnej teatru. Spektakl przez rok cieszył się powodzeniem u widzów. Z kolei* Polaroidy, *które też nie otrzymały akceptacji Rady, były grane wyłącznie w niedzielę dla znajomych i przyjaciół. Stało się dzięki zgodzie dyrektora teatru Hienadzia Dawydźki*”[13] — mówi reżyser.

Uladzimir Szczerabań (z prywatnego archiwum reżysera)

Układając repertuar, W. Rajeūski wychodził z założenia, że Teatr Narodowy im. J. Kupały jest czołową sceną białoruską, która powinna mieć ogromną misję do spełnienia. Patrząc z perspektywy lat można stwierdzić, Rajeūski jako kierownik artystyczny wychodził z założenia, że główna scena białoruska powinna realizować dwa najważniejsze kierunki. Pierwszy, to promocja rodzimej dramaturgii, która weszła do kanonu literatury białoruskiej (w zasadzie teatr i tworzył ten kanon): *Dzwon–nie modlitwa* (*Звон–не малітва*, 1988) Iwana Czyhrynawa, *Salome* (*Чатыры гісторыі Саламеі*, 1996) Siarhieja Kawalowa, utwory sceniczne Wincentego Dunina-Marcinkiewicza, Janki Kupały, Jakuba Kołasa, Uładzimira Karatkiewicza i Alesia Dudarawa. Ważne jest, że w utworach tych poruszona zostaje istotna kwestia białoruskiej historii i tożsamości.

Drugi kierunek to prezentacja arcydzieł klasyków europejskiego dramatu, m.in. *Hamlet* (pr. 31.05.1997, reż. W. Anisienka) i *Makbet* (pr. 16.12.2006,

[12] Wywiad A. Moskwina z Uładzimirem Szczerbaniem (5.02.2020), Archiwum Pracowni Badań nad Teatrem i Dramatem Europy Środkowo-Wschodniej KSI, op. 1, jed. chr.2, s. 1.

[13] Ibidem.

reż. Algirdas Latėnas [Litwa]) Szekspira, *Intrygi i miłości* (pr. 4.11.2000, reż. U. Szczerbań) F. Schillera, *Smierci Tariełkina* (pr. 26.12.1996, reż. U. Sawicki) A. Suchowo-Kobylina, *Trzecj sióstr* (pr. 11.04.1992, reż. W. Rajeūski), *Mewy* (pr. 18.04.1996, reż. Nina Piskarowa) i *Wiśniowy sad* (pr. 30.01.2004, reż. Paweł Adamczykaū) Czechowa, *Romulus Wielki* F. Dürrenmatta (pr. 17.07.1996, reż. Waleryj Rajeūski), *Awantury w Chioggi* (pr. 22.05.2002, reż. U. Szczerbań) i *Sługi dwóch panów* (pr. 15.12.2007, reż. Aleksandr Nordsztrem [Rosja]) C. Goldoniego, *Eryk XIV* (pr. 9.06.2004, reż. W. Rajeūski) A. Strindberga, *Matki* (pr. 16.04.2007, reż. Jahor Lohkin) K. Czapka, *Vivat Cesarz!* (pr. 1.11.1993, reż. U. Sawicki) i *Łysej śpiewaczki* (pr. 18.01.1996, reż. M. Pinihin) E. Ionesco, *Iwony księżniczki Burgunda* (pr. 1.10.2004, reż. A. Harcujeū) W. Gombrowicza, *Czarownej nocy* (pr. 1.03.1997, reż. Dzmitry Marynin, Zmicier Saładucha) Sławomira Mrożka, *Jesiennej sonaty* (pr. 7.04.2000, reż. Uładzimir Sawicki) I. Bergmana, *Don Juan wraca z wojny* (pr. 29.09.1994, reż. Stéphanie Loïc [Francja]) Ödöna von Horvátha.

Prawdziwym wydarzeniem nie tylko w życiu kulturalnym, lecz także społecznym Białorusi stała się inscenizacja ***Tutejszych*** J. Kupały w reżyserii M. Pinihina. Chociaż została zrealizowana nieco wcześniej, w 1990 roku, jednak mówiła o sprawach bardzo ważnych. Napisany w 1922 roku tekst opowiadał o wydarzeniach, które miały miejsce na Białorusi w latach 1918–1920. Białoruski widz po raz pierwszy otrzymał możliwość zapoznania się z utworem w całości. Ogromna zasługa Pinihina jako reżysera polegała na tym, że nie tylko zaproponował pewną interpretację opisanych w sztuce wydarzeń, lecz

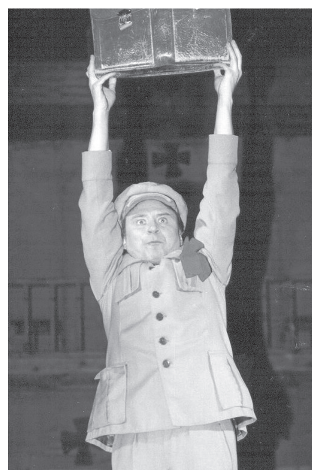

Sceny ze spiektaklu *Tutejszyja* (z archiwum Narodowego Akademickiego Teatru im. Janki Kupały)

spojrzał na nie z punktu widzenia człowieka końca XX wieku, wzbogaconego doświadczeniem minionych epok. Wystawiony w okresie „pieriestrojki" tekst poruszał ważną dla Białorusi kwestię: kim są „tutejsi", którzy zasiedlili ziemię pomiędzy wschodem a zachodem, a która stała się obszarem sporów polityków i naukowców? Dobitnie to zostało pokazane w scenografii (B. Herławan): z lewej strony kościół, z prawej — cerkiew, a pośrodku batlejka.

M. Pinihin gruntownie przepracował strukturę dramatu i dostosował ją do popularnego na Białorusi gatunku — batlejki. Każdy bohater nabył cechy maski, a epizodyczne postacie stały się lalkami. W rezultacie spektakl składał się z szeregu świetnie inscenizowanych intermediów. W centrum inscenizacji — zderzenie dwóch odmiennych wizji świata i życia. Jedną reprezentuje Mikita Znosak (Wiktar Manajeū), a drugą — Janka Zdolnik (Alaksandr Łabusz). Głównym celem Znosaka jest przetrwanie, pozostanie za wszelką ceną na „powierzchni życia". Z kolei Zdolnik jako świadomy Białorusin jest pewny: należy poświęcić swoje życie szlachetnemu celowi — służeniu narodowi. Spektakl utrzymywał się w repertuarze teatru jedenaście lat i cieszył się niezwykłą popularnością.

Następnie M. Pinihin zwrócił się ku twórczości klasyka białoruskiej dramaturgii W. Dunina-Marcinkiewicza i wystawił dwie jego sztuki: najpierw *Idyllę*, a potem *Pińską szlachtę*. W ***Idylli*** reżyser dokonał ironicznego spojrzenia nad XIX-wieczną dramaturgią, nad poruszonymi przez autora tematami oraz bohaterami. Tym bardziej, że gatunek sielanki (radosne podejście do życia, dominacja uczuć; chwała na cześć miłości, harmonia człowieka a natury, stylizacja i lekkość w grze aktorskiej) bardzo się do tego nadawał. Łącząc różne gatunki — balet, operetkę, operę, dramat, komedię, wodewil, kabaret — Pinihin nawiązywał do popularnego na Białorusi w latach 20. XX wieku syntetycznego spektaklu oraz inscenizacji Jewstignieja Mirowicza. Obrazki z białoruskiego życia wiejskiego przypominały malarskie obrazy Bruegela i Boscha. Należy podkreślić, że kompozytor Uładzimir Kurjan dokonał rekonstrukcji muzyki S. Moniuszki, która została utracona. W rezultacie dzięki współpracy reżysera, kompozytora oraz scenografa Zinowija Margolina na scenie zostało stworzone lekkie, jaskrawe teatralne widowisko, w którym każdy aktor mógł ujawnić i zademonstrować swoją aktorską indywidualność. Najbardziej wyróżnia się Zoja Biełachwościk jako Julia. Mając trudne zadanie: wykonywać rolę dziewczyny z bogatej rodziny oraz wiejskiej dziewczyny, a zarazem ironizować z tej ostatniej, po mistrzowsku wywiązała się z niego.

Na zawsze pozostanie w pamięci finał spektaklu. Wreszcie cel zostaje osiągnięty i Julia może wziąć ślub z Karolem (A. Harbuz). Młoda para

wsiada do balonu i czeka na szczęśliwy moment, aby odlecieć. Brzmi polonez M. Ogińskiego „*Pożegnanie Ojczyzny*". Jednak nie udaje się tego zrobić, ponieważ przeszkodził huragan, który w dodatku zniszczył balon. Trzeba zostać tu, w białoruskiej Arkadii, aby odmienić życie, wychować naród w duchu patriotyzmu.

Sceny ze spiektaklu *Idyllia* (z archiwum Narodowego Akademickiego Teatru im. Janki Kupały)

Zrealizowany w 2008 roku spektakl ***Pińska szlachta*** kontynuował poruszony w dwóch poprzednich inscenizacjach temat białoruskiej historii. Tym razem uwaga została skupiona na życie codzienne zubożałej szlachty oraz na biurokratyzm władzy, między innymi sądownictwo. Urzędnicy trzymają w strachu naród, łamią prawo i wydają niesprawiedliwe wyroki. M. Pinihin w groteskowej formie pokazał, jak strach oraz pragnienie za wszelką ceną zajęcia wyższej pozycję w społeczeństwie powoduje, iż dochodzi do poważnych konfliktów pomiędzy mieszkańcami poleskiego miasteczka. Kiedy wydawało się, że kolejny konflikt zostaje zażegnany, wszczyna się nowa bijatyka. A po jej ukończeniu każdy z jej uczestników przymocowuje do drzewca chorągiew z herbem rodziny. Jest oczywiste: wszyscy będą w nieskończoność udowadniać swoje szlacheckie położenie, żyć wyłącznie przeszłością i kłócić się. Jak w poprzednich inscenizacjach, M. Pinihinowi udało się stworzyć groteskowe, pełne dynamizmu widowisko. Ważną rolę ogrywa muzyka Andreja Zubrycza. Nie ulega wątpliwości, że liderem jest W. Manajeū jako Kruczkoū. Jak tylko zjawia się na scenie, widz stara się złapać każde jego słowo, każdy ruch i spojrzenie. O pracy w spektaklu oraz o reżyserze mówi sam aktor: „*Utwór nie jest zbyt duży, więc trzeba wiele rzeczy wymyślać. Pinihin dał nam, aktorom, wolność. Podczas prób dużo śpiewałem, żartowałem. Wszystkie to organicznie weszło do spektaklu. Od wielu lat cieszy się on ogromną popularnością. Jesteśmy tym faktem nieco zaskoczeni. Współpraca z M. Pinihinem jest dla mnie czymś wyjątkowym. Po raz pierwszy doznałem*

to w 1986 roku, kiedy przygotowywaliśmy wspólnie spektakl Harold i Maude *Colina Higginsa (pr. 17.05.1986). Przedtem nikt mnie nie znał. Pinihin jest moim życiorysem i moim teatralnym życiem. Razem zrobiliśmy ponad dwadzieścia spektakli. Mamy podobne poglądy na teatr, rozmawiamy w tym samym języku. Czuję się dobrze w spektaklach Mikołaja*"[14].

Sam reżyser po premierze w Warszawie powiedział: „*Nigdy nie traktowałem tej sztuki jako typowego wodewilu. Dla mnie jest to utwór, w którym doskonale została przedstawiona panorama społeczeństwa. Autor porusza w nim takie uniwersalne pojęcia, jak honor i godność. Są one ważne i teraz. W. Dunin-Marcinkiewicz pochodził ze szlachty, więc miał do przedstawionej sytuacji ambiwalentny stosunek: śmiał się i płakał. Niektórzy będą zdziwieni, ale dostrzegłem w tej sztuce elementy teatru absurdu, bliskie S. Mrożkowi*"[15].

Na życzenie warszawskiego *Teatru Rampa* M. Pinihin wystawił tę sztukę w Polsce (pr. 30.09.2010). W 2013 roku białoruski spektakl otrzymał Państwową Nagrodę Białorusi w dziedzinie kultury.

W 2005 roku M. Pinihin inscenizuje jeden z najpiękniejszych utworów literatury białoruskiej — poemat ***Symon muzyka*** Jakuba Kołasa. Głównym tematem jest konflikt pomiędzy osobą twórczą, artystą a społeczeństwem. Reżyser znalazł dla niej odpowiednią formę — misterium. Ważną rolę w inscenizacji ma chór, który czyta autorski tekst albo komentuje pewne wydarzenia. Czołowy bohater — Szymon (Aleś Małczanaū) to wyjątkowa osoba, która postrzega świat inaczej, niż otaczające go ludzie. Stąd niezrozumienie, a wreszcie i konflikt z krewnymi i mieszkańcami wsi. Ci ostatni zmuszają go aby wyruszył w świat i sam ułożył sobie życie.

Życie czołowego bohatera zostało pokazane przez M. Pinihina jako pewien rytuał. Najpierw odbywa się ablucja, podczas której Szymon staje się pasterzem. Następnie wyrusza w podróż, celem której jest poznanie samego siebie, odkrycie swojego „ja". Na drodze spotyka trzech starców — Dziadka Kuryłę (Hienadź Harbuk), Dziadka Żebraka (W. Manajeū) oraz Dziadka Daniłę (Arnold Pamazan). Pierwszy dostrzega nietuzinkowość Szymona i przekazuje mu skrzypce, w ten sposób staje się jego duchowym nauczycielem. Drugi przyczynia się ku temu, aby Szymon zszedł na same dno życia i poznał jego ciemne oblicze. Z kolei trzeci prowadzi młodzieńca ze świata materialnego do świata wyższego, duchowego. Obrzęd kończy się tym, że bohater wreszcie osiąga najwyższy, a zarazem najbardziej dojrzały punkt swojego życia — wchodzi

[14] Wywiad A. Moskwina z Wiktarem Manajewem (28.01.2020), Archiwum Pracowni Badań nad Teatrem i Dramatem Europy Środkowo-Wschodniej KSI, op. 1, jed. chr. 3, s. 1.

[15] А. Стрельников, „*Шляхта" на экспорт*, „Белгазета" 11.10.2010, № 40, с. 8.

w obszar sacrum, zanurza się w przestrzeni kosmicznej. Ważną rolę w tym odgrywa spotkanie z Hanną (Hanna Hitryk), w której Szymon widzi czystość i niezdolność do obrony przed agresją świata. Dlatego wraz z nią wsiada do łodzi aby wznieść się i na zawsze odpłynąć pozostawiając ten świat pod sobą.

W każdej z tych czterech inscenizacji M. Pinihin zastanawia się nad takimi istotnymi pojęciami, jak miłość, nadzieja, życie, ojczyzna, los. Oprócz przedstawionej historii widz odczytuje dodatkowe sensy, dotyczące losu białoruskiego narodu i białoruskiej historii.

Dzięki współpracy W. Rajeūskiego z białoruskim dramaturgiem Alesiem Dudarawem na deskach teatru pojawiła się historyczna trylogia: *Książę Witold* (pr. 3.08.1997), *Czarna panna z Nieświeża* (pr. 29.12.2000) oraz *Jadwiga* (pr. 30.07.2008). Największy sukces odniosły pierwsza i druga część. W. Rajeūski opowiadał w jednym z wywiadów: *„Świadomie wziąłem na siebie tę ciężką misję dokonania historycznej oświaty moich rodaków. Jednak wszyscy rozumiemy, że żadne dzieło sztuki nie jest w stanie zastąpić podręcznik historii, w którym z ogromną dokładnością można zaprezentować okoliczności wydarzeń. Ale jestem pewny, że ono może pobudzić do refleksji, wywołać zainteresowanie przeszłością swojego kraju i narodu, jak niegdyś to się stało za sprawą powieści Waltera Scotta, oper Richarda Wagnera i obrazów Jana Matejki. Oprócz tego ja jako reżyser mam inne zadania: za pomocą sztuki spróbować znaleźć źródło problemów i tragedii zarówno całego człowieczeństwa, jak i moje narodu”*[16].

W inscenizacji ***Księcia Witold*** autorzy inscenizacji przenieśli widza do Wielkiego Księstwa Litewskiego końca XIV wieku i skupili się na relacjach pomiędzy Witoldem (Henadź Dawydźka) a Jagiełłą (Mikałaj Kiryczenka). Pierwszy jest uosobieniem dobroczynności i człowieczeństwa, obrońcą ojczyzny i swojego ludu, drugi zaś to osoba egoistyczna, dość okrutna i bezlitosna w stosunku do swoich bliskich, pragnąca władzy.

Od chwili pierwszego czytania sztuki do jej realizacji minęło pięć lat. Pierwsza wersja sztuki wynosiła sto dwadzieścia stron, a ostateczna — pięćdziesiąt dwie. Autor był obecny na ostatnim etapie prób i wspólnie z głównym wykonawcą roli Witolda — H. Dawydźką, dopisywali tekst bohatera. Spektakl odniósł ogromny sukces, a to, jak podkreślał recenzent Barys Burjan, dzięki trzem elementom: stworzeniu przez autora legendy, mitu o wydarzeniach ze „złotego” wieku białoruskiej historii, kreacji przez reżysera pięknego, „operowo-tanecznego widowiska”[17] oraz malarskiej architektonicznej konstrukcji scenografa

[16] В. Раеўскі, *Рэквіем „залатому веку”*, „Центральная газета” 8–14.08.1997, № 32, с. 3.

[17] Б. Бур’ян, *Крывавы след у рамантычных шатах*, „Арлекін” 1998, № 1, с. 3–4.

B. Herławana. Głównym jej elementem, a zarazem symbolem dawnych czasów stała się ciężka metalowa miejska brama, przypominająca ikonostas.

Z kolei inscenizacja ***Czarnej Panny z Nieświeża*** *(Sen o kochaniu w trzech częściach: Śmierć, Miłość i Wieczność)* przenosi widza do pierwszej połowy XVI wieka. Jest to historia o namiętnej miłości pomiędzy córką hetmana WKL Barbarą Radziwiłł (Swiatłana Zielankoūskaja) a synem polskiego króla Zygmuntem Augustem (A. Maūczanaū). W tajemnicy przed rodzicami zawarli oni ślub, ale wkrótce Zygmunt musiał wyjechać do Warszawy. Po pół roku Barbara umiera w tajemniczych okolicznościach.

Widzowi na długo pozostawały w pamięci pewne sceny spektaklu: ślub pary młodej z udziałem aniołów; śnieżna zawieja, która nagle opanowuje przestrzeń sceny; fragment złoconego ogrodzenia, który przekształca się w ławeczkę parku albo w tron w królewskim pałacu; sześć pań dworu, ubranych w czerwone i złocone suknie. Trudno jest oderwać spojrzenie od S. Zielankoūskaj w roli Barbary. Każdy jej gest, powrót głowy były wykonywane z ogromną precyzją. Ubrana w białą suknię była niczym widmo. Historia namiętnej miłości na tle niezwykłej scenografii stwarzała wrażenie czegoś nierealnego, bajecznego. Spektakl cieszy się ogromną popularnością i do dziś znajduje się w repertuarze.

Sceny ze spiektaklu *Czarna Panna z Nieświeża* (z archiwum Narodowego Akademickiego Teatru im. Janki Kupały)

O początkach chrześcijaństwa na ziemi Połockiej w X wieku opowiada spektakl ***Dzwon – nie modlitwa*** I. Czyhrynawa (*Звон–немалітва*, pr. 23.09.1992). W tym dramacie historycznym W. Rajeūski skupił się na kilku podstawowych wątkach tematycznych: światopogląd i los Rognedy; rewalizacji pomiędzy Połockiem a Kijowem, kwestii niezależności Połocka; relacjach pomiędzy pogaństwem a chrześcijaństwem oraz tragicznych losach rodziny Rognedy — męża Włodzimierza i syna Izasława. Krytyk Wiaczasłaū Rakicki pisał na łamach pisma „*Мастацтва*" w 1992 roku: „*Właśnie teraz, jak nigdy wcześniej, odczuwam potrzebę w dokonaniu refleksji nad losem mojego narodu, jego historią i mentalnością. Chce się dotrzeć do źródeł. Ogarnia mnie szczęście, że teatr też to czyni*"[18].

A. Harcujeū dzięki dramaturgii S. Kawalowa wprowadził na białoruską scenę postać Salomei Pichelstein-Rusieckiej, autorki pamiętnika *Авантуры майго жыцця*. Spektakl ***Salomea*** (pr. 16.04.2001) opowiada o trzech etapach życia wyjątkowej postaci. Każdy etap — to historia miłosna. Czołowa bohaterka (Zoja Biełachwościk) szuka osobistego szczęścia, ale powinna przejść przez drogę bólu i cierpień. W rezultacie uświadamia sobie: prawdziwe szczęście tkwi w pomocy i wsparciu temu, kto tego potrzebuje. Po kolei zdejmuje ona z siebie sukienkę: najpierw czarną, potem czerwoną, i pozostaje w białej — będąc symbolem czystości i piękna.

Nie mogło zabraknąć spektaklu o klasyku literatury białoruskiej — Jance Kupale. ***Sny o Białorusi*** zrealizował U. Sawicki (pr. 27.06.2007). Wykorzystał sztukę *Kołyska czterech czarownic* (*Калыска чатырох чараўніц*, 1982) U. Karatkiewicza, uzupełniając ją poezją poety. Uwaga reżysera została skupiona na kilku ważnych etapach życia literata. W centrum — relacje: poeta i jego czas, poeta i władza, poeta i społeczeństwo. Niektóre sceny przypominają wizje senne, gdzie rzeczywistość przeplata się z fantazją. „*Mam ogromne pragnienie, aby słowo klasyka białoruskiej literatury Janki Kupały brzmiało na scenie teatru coraz częściej. Żeby za jego pośrednictwem toczył się diałog z widzem. Przecież poeta nadał mu ogromną siłę. Oprócz tego interesuje mnie, jak kształtuje się młody poeta, co dzieje się w jego życiu, jak on dojrzewa i jak powstaje poezja*"[19] — powiedział reżyser w wywiadzie dla czasopisma „*Мастацтва*".

Ogromnym powodzeniem cieszył się monospektakl ***Białoruś w fantastycznych opowiadaniach*** na podstawie powieści *Szlachcic Zawalnia* (pr. 12.03.2003, reż. U. Sawicki) Jana Barszczewskiego. Hennadź Aūsiannikaū umiejętnie przeistacza się w różne postacie (nawet w kobiece!), odnajdując dla każdego

[18] В. Ракіцкі, *З веры паўстае народ*, „Мастацтва" 1992, № 12, с. 68–71.

[19] Л. Грамыка, *У снах і наяве*, „Мастацтва" 2007, № 7, с. 40.

odpowiednie intonacje i gesty. Każda opowiedziana historia zawiera w sobie konflikt dobra ze złem. Spektakl ten jest przykładem tego, jaką siłę ma aktorska szkoła teatru im. J. Kupały.

Uwagę W. Rajeūskiego przykuła nie tylko narodowa historia, poszukiwanie własnych źródeł i korzeni, kwestie tożsamości. Drugim ważnym obszarem jego zainteresowań była nowa rzeczywistość końca XX-początku XXI wieku: zachodzące w niej zmiany; jak wraz z nią zmienia się człowiek, jak sobie radzi w nowym warunkach.

Romulus Wielki Friedricha Dürrenmatta (pr. 17.07.1996) oraz ***Eryk XIV*** Augusta Strindberga (pr. 9.06.2004) zostały wybrane przez W. Rajeūskiego ze względu poruszoną w tych tekstach kwestię władzy oraz relacji pomiędzy człowiekiem a władzą. W rezultacie zabrzmiały niezwykle współcześnie. Pierwsza mówiła o rozpadzie imperium (w naszym przypadku — Związku Radzieckiego), o demagogii niektórych polityków, o zniszczeniu narodowej własności, o odrzuceniu tradycyjnych wartości duchowych, o kryzysie społeczeństwa jako wspólnoty. Drugi zaś skupiał się na pokazaniu tego, co się może wydarzyć z człowiekiem, który na wskutek pewnych okoliczności jest zmuszony do objęcia tronu, chociaż sam zupełnie do tego się nie nadaje. *„W tym utworze urzekło mnie kilka spraw: przede wszystkim polifonizm, niejednoznaczność w patrzeniu na świat oraz ocenie poszczególnych wydarzeń, głębia poruszonych problemów — ogólnoludzkich, wiecznych…”*[20] — wyznał reżyser.

Te dwie inscenizacje zostały zrealizowane w całkiem odmiennych konwencjach. Akcja *Romulusa Wielkiego* toczy się na pustej scenie powoli, bez pośpiechu, aby widz mógł zanurzyć się w dość złożony tekst szwajcarskiego dramatopisarza, zagłębić się w refleksje na temat człowieka i władzy, sposobów kierowania krajem i narodem, motywów rozpadu imperium, poszukiwania środków najlepszego rozwiązywania konfliktów. August Miławanau w roli Romulusa pokazał całą złożoność sytuacji: zamiast dążenia do utrzymania władzy za wszelką cenę, czyni wszystko, by ją stracić. *„Stałem cesarzem, aby zburzyć to państwo od zewnątrz”* — przyznaje się w jednej z rozmów. Jest przekonany: nie należy przeciwstawiać się rozpadowi przestępczej władzy, a wszystko puścić na żywioł, aby przyśpieszyć rozpad, aby otworzyć oczy ludziom i przyśpieszyć przyjście prawdziwych zmian. Aktorzy — Aūgust Miławanau, Fama Waraniecki i Paweł Dubaszynski– grali tak, iż miało się wrażenie, jakby *„całe życie spędzili w willach cesarzy i korzystali ze srebrnych naczyń”*[21].

---

[20] В. Раевский, *„О жизни, о любви, о вечном…”*, „Минский курьер” 22.05.2004, № 95, с. 5.

[21] Т. Орлова, *Духовная пустошь, заросшая лаврами*, „Арлекин” 1996, № 4, с. 3.

Z kolei akcja dramatu psychologicznego ***Eryk XIV*** rozgrywała się w wodzie. Scenograf B. Herławan stworzył w tym celu basen, a aktorzy powinni byli poruszać się w specjalnych butach. Każdego razu wykorzystywano 25 tysięcy litrów wody. Przygotowania do spektaklu zajęły aż cztery lata. Aleh Harbuz (jako Eryk XIV) grał człowieka utalentowanego, żywego, obdarzonego bogatym światem wewnętrznym. Presja władzy, ciągłe intrygi i niezbędność podejmowania ważnych decyzji spowodowały, że on stopniowo traci zdolność do rządzenia, zamyka się w sobie, i w rezultacie staje się opętany jakimiś nieznanymi siłami. W. Rajeūski w rozmowie z krytykiem teatralnym Taccianą Arłową wyznał: *„Od wielu lat tworzę otwarty teatr, publicystyczny. Taki, który odwołuje się do świadomości i sumienia. Ale w ostatnim czasie mam skłonność ku temu, aby zrobić na scenie prawdziwe widowisko, pokazać piękno. Widz mnie rozumie i wspiera.* Książę Witold *i* Czarna panna z Nieświeża *są właśnie takimi inscenizacjami. Uważam, że w* Eryku XIV *wymyślona wspólnie ze scenografem konstrukcja ma ogromną siłę rażenia, daje widzowi dużo pozytywnej energii”*[22].

W inscenizacji ***Czyczykow*** (pr. 18.05.2005) na podstawie *Martwych dusz* Mikołaja Gogola (autor scenariusza Andrej Kurejczyk) Rajeūski poruszył bardzo aktualny dla Białorusi końca XX-początku XXI ww. problem wzbogacenia się, zbijania majątku za wszelką cenę. Czyczykow w wykonaniu A. Harbuza to dość miła, skromna, inteligentna osoba. Prosząc o „martwe dusze", krępuje się i wstydzi. Nic nie wskazuje na to, że ma intencje bycia biznesmenem i będzie próbował kogoś okłamać. Kiedy jednak mu odmówiono i oskarżono o przestępstwo, zachowuje się jako dziecko, skrzywdzone bez powodu. Niemal płacząc pyta się: dlaczego tak się wydarzyło? Dlaczego inni mogą zarabiać, a on nie? Dlaczego nieszczęście dotknęło właśnie niego? Przecież on chce zarobić pieniądze, a przy tym nikogo nie skrzywdzić. Widz nie wie, komu współczuć: bohatorowi czy właścicielom martwych dusz. I jedni, i drudzy wzbudzają u niego współczucie.

Bardzo ważną częścią scenografii było ogromne, zwisające nad sceną lustro. W pewnych momentach poruszało się: było opuszczane nieco niżej albo przybierało pochyloną pozycję. To powodowało, że odbijające się sylwetki bohaterów zniekształcały się. Stwarzało to dość komiczne sytuacje. To widz sam ma podjąć decyzję, komu współczuć. Gdy w społeczeństwie pojęcia „dobra" i „zła" zostają zniekształcone, dokonanie wyboru nie jest łatwe.

Próby ukazania współczesnego świata dokonano w spektaklu ***Utracony raj*** (*Згублены рай*, pr. 9.11.2002) Andreja Kurejczyka. Młody dramaturg zwrócił się

22 Т. Орлова, *Театральная эпоха*, https://people.onliner.by/2019/06/29/raevskiy [dostęp: 16.04.2020]

ku Staremu Testamentowi i na pierwszy plan wysunął cztery postacie: Adama, Ewy, Kaina i Abla. Reżyser W. Rajeūski śladem autora zadaje podstawowe pytania: czy człowiek jest zdolny przezwyciężyć marzenie o tym, co zostało utracone na zawsze? Czy jest zdolny żyć w nowych, innych warunkach? Czy potrafi na nowo ułożyć sobie życie? Czym dla niego jest wolność? Czy jest w stanie prowadzić o nią zaciętą walkę? Spektakl podzielił publiczność na dwie części. Jedna zachwycała się odwagą dramaturga poruszenia istotnych pytań i mówienie o utracie harmonii świata, miłości do Boga i bliźniego, druga zaś oskarżała go o nieuzasadnione przepisywania na nowo pewnych wątków Testamentu. Andrej Kurejczyk wspomina ten okres: *„Moje spotkanie z Teatrem im. J. Kupały odbyło się w 2001 roku. Było ono nieoczekiwane i dość spontaniczne. Nagle w moim życiu pojawiło się coś ogromnego, wysokiego i okazałego. Miałem wrażenie, że całe życie spędziłem na równinie, a tu nagle stoję u stóp wzgórza. Jak się stało, że największy białoruski reżyser zainteresował się sztuką dwudziestoletniego, nikomu nieznanego autora? Do dziś nie mam odpowiedzi na to pytanie. Wydaje mi się, że moja twórczość współbrzmiała z tym, czym zajmował się teatr: humanizm; ważne, nośne idee; wyjątkowe postacie, decydujące o losie kraju albo narodu wydarzenia oraz wielkie namiętności"*[23].

Refleksję nad człowiekiem w zmieniającym się świecie podejmowali także inni twórcy. Uładzimir Sawicki w inscenizacji ***Vivat Cesarz!*** (według sztuki *Krzesła* Ionesco, pr. 1.11.1993) opowiedział o dwojgu samotnych osób. On (Uładzimir Rahaūcoū) i Ona (Tamara Nikałajewa) żyją wyłącznie przeszłością. Przypominają sobie swoją młodość, rozmawiają o swoim planach, które nigdy nie byli w stanie zrealizować, o synu, który ich opuścił i od pewnego czasu nie odzywa się… Od czasu do czasu powracają do rzeczywistości, ale tylko na krótko. Ponieważ nic nie rozumieją z tego, co się odbywa teraz. Panuje chaos, nieład. Prościej jest w nieskończoność przypominać przeszłość.

Dramat polskiego dramaturga Witolda Gombrowicza ***Iwona, księżniczka Burgunda*** został wybrany przez A. Harcujewa ze względu na to, aby pokazać, jak ludzie zachowują się w nowej, niezwykłej dla nich sytuacji. Jest to historia o skromnej i prostej dziewczynie — Iwonie (H. Hitryk), która ma zostać wybranką Księcia. Ale problem tkwi w milczeniu dziewczyny. Milcząca Iwona staje się lustrem, w którym wszyscy członkowie dworu widzą swoje niedoskonałości. W rezultacie podejmują gesty samoobrony lub agresji. Powstaje pomysł zabójstwa. Iwona dławi się rybią ością i umiera. Reżyser dobitnie pokazał, jak ludzie sukcesu, władzy i dobrobytu za wszelką cenę

---

23 Wywiad A. Moskwina z Andrejem Kurejczykiem (3.02.2020), Archiwum Pracowni Badań nad Teatrem i Dramatem Europy Środkowo-Wschodniej KSI, op. 1, jed. chr.4, s. 1.

pragną zachować swoją pozycję i moc, boją się wszystkiego, co jest nowe, obce, nie do końca wytłumaczalne.

Jak wspomina A. Harcujeū, reakcja aktorów po pierwszej próbie była dość nieśmiała. W pewnym stopniu byli zaskoczeni. Odnieśli wrażenie, że dramat został urwany i nie przeczytany do końca, a jeden nawet powiedział: „Chyba zgubiła się kartka". Podczas dyskusji padały zdania, że finał jest „paradoksalny i niezwykły", „brakuje apoteozy, finału"[24]. Rozumieli, że za opisaną przez Gombrowicza sytuacją coś się kryje. Ale o czym jest sztuka i jak ją grać, pozostawało dla nich zagadką. Kostiumolog Alena Igrusza wyznała: *„Miałam ogromne szczęście, że trafiłam na tekst* Iwony. *Takie dramaty spotyka się raz na pięć lat. Uczucia, których doznałam, da się porównać z uczuciem, którego doznaje aktor, otrzymawszy propozycję zagrania Hamleta. Natomiast o dramacie Gombrowicza nie byłam w stanie powiedzieć nic. Przeczytałam raz jeszcze, odłożyłam i spróbowałem zapomnieć. Później wróciłam do niego ponownie. Olśniło mnie pewnego dnia podczas spotkania z koleżanką. Siedząc w kawiarni poprosiłam ją o przeczytanie dramatu na głos. Wtedy właśnie odkryłam jeden, dość ważny fragment, kiedy Książe pyta: „Wciąż to samo? W kółko? Jeszcze raz?", na co Cyprian odpowiada: „Zawsze! Zawsze!". Uświadomiłam sobie: nie jest ważna, jaka jest Iwona. To, co się dzieje — dzieje się zawsze"*[25].

Starość, życie samotnych osób — oto główne wątki spektaklu ***Wieczór*** A. Dudarawa (reż. W. Rajeūski, pr. 19.05.2006). W zapomnianej przez Boga wsi żyje obok siebie trójka samotnych osób: Wasil (H. Aūsiannikaū), Hanna (T. Mironawa / M. Zacharewicz) i Hastryt (H. Harbuk / A. Padabied). Codziennie chodzą po wodę, spotykają się, prowadzą długie rozmowy o życiu, wspominają przeszłość. Powoli mamy możliwość przekonać się, że każde z nich ma swój bogaty wewnętrzny świat, własną filozofię życia. Nawet jeśli sytuacje i okoliczności zmusiły Hastryta założyć maskę i żyć z nią przez wiele lat, przychodzi moment, gdy trzeba ją zdjąć. Po obejrzeniu spektaklu widz zadaje sobie pytanie: dlaczego rodzi się człowiek? Dlaczego żyje? Czy jest w stanie sprzeciwić się okolicznościom? Czy należy poddawać się emocjom i żyć przypomnieniem sobie tego, co było kiedyś?

Podsumowując należy podkreślić, że poszukiwanie odpowiedniego repertuaru nie było łatwym zadaniem dla W. Rajeūskiego. Jednak dążył on ku temu, aby najciekawsze utwory białoruskiej dramaturgii trafiały na scenę. Obszar tematyczny był bardzo szeroki: znaczące wydarzenia i wielkie postacie białoruskiej historii, chrystianizacja ziem białoruskich, życie prowincji, losy

---

[24] Cyt. za: A. Moskwin, *Teatr białoruski: zmierzenie się z Gombrowiczem*, „Acta Albaruthenica" nr 6, Warszawa 2007, s. 232–245.

[25] Ibidem.

twórców literatury białoruskiej. Zawsze na pierwszym miejscu był los człowieka, który aby przetrwać powinien dokonywać wyboru.

Aby nawiązać kontakt z rodzimymi literatami, W. Rajeūski udostępnił małą scenę teatru na dwa lata dla pracy wspomnianego wcześniej reżysera W. Mazynskiego. W grudniu 1991 roku założył on studio teatralne „Wolna Scena" (1991–1993), które specjalizowało się wyłącznie w inscenizacji białoruskiej dramaturgii.

Nieco później, w 2002 roku, z inicjatywy kierowniczki literackiej teatru Maryny Bartnickiej rozpoczęto projekt „*Teatr dramatu*". Głównym jego zadaniem była prezentacja utworów najnowszej białoruskiej dramaturgii oraz nawiązanie kontaktów pomiędzy dramaturgiem a reżyserem. Czytania utworów scenicznych dały możliwość zaprezentować twórczość nowych dramaturgów i sprawdzić, na ile sztuka nadaje się do inscenizacji. Spotkania, mimo iż były płatne, zawsze zbierały pełną widownię. Z inicjatywy M. Bartnickiej kilkakrotnie odbywał się konkurs na najlepszą białoruską sztukę pt. „*Kierunek — Kupała*" *(„Купалаўскія далягляды")*.

Ponadto W. Rajeūski zdawał sprawę z tego, że białoruski widz powinien poznawać arcydzieła dramaturgii światowej. W jednym z wywiadów reżyser się przyznał: „*Teatr powinien pomagać ludziom żyć w złożonym świecie, nie uspokajać go, lecz pokazywać prawdę taką, jaką ona jest — drastyczną, a zarazem piękną. Trzeba, aby dzięki teatrowi człowiek mógł się oczyścić, stać lepszym. Teatr może pomóc ludziom dokonać analizy własnego życia oraz otaczającego go świata. Przekazać taką wiedzę, bez której nie da się żyć na początku XXI wieku*"[26].

Скарочаны змест

Андрэй Масквін, *Беларускі нацыянальны тэатр імя Янкі Купалы: 1991–2008. Рэжысёры, рэпертуар, місія*

Тэкст пад назвай „Беларускі нацыянальны тэатр імя Янкі Купалы: 1991–2008. Рэжысёры, рэпертуар, місія" паказвае дзейнасць Беларускага нацыянальнага тэатра ў 1991–2008 гг. Гэта быў перыяд, калі Валерый Раеўскі стаў мастацкім кіраўніком тэатра. У працы абмяркоўваецца праблема выбару рэпертуару, рэжысёраў, тэатральнай эстэтыкі і місіі тэатру. Як паказваюць факты, тэатр рабіў акцэнт на творы беларускай драматургіі і сусветнай класікі. Місія тэатру, паводле Раеўскага, заключалася ў выхаванні новага пакалення гледачоў, якое цікавіцца беларускім пытаннем, а з іншага боку — у дэманстрацыі лепшых узораў сусветнай драматургіі.

[26] Wywiad A. Moskwina z Waleryjem Rajeūskim (14.06.2004), Archiwum Pracowni Badań nad Teatrem i Dramatem Europy Środkowo-Wschodniej KSI, op. 1, jed. chr. 1, s. 1.

Abstract

Andrey Moskwin, *Belarusian National Theatre: 1991–2008. Stage directors, repertoire, mission*

The text titled „Belarusian National Theater: 1991–2008. Stage directors, repertoire, mission" shows the activities of the Belarusian National Theater in 1991–2008. It was a period when Valery Raeūsky became the artistic director of the theatre. The problem of choosing a repertoire was discussed in the paper. As the facts show, the theater had two preferences: works of Belarusian dramaturgy and works of world classics. The mission of the theater, according to Raeūsky, was to educate a new audience generation, involved in Belarusian question, and on the other hand — demonstration of the best examples of world drama.

Filip Urbański
(Warszawa)

Polityka Republiki Białorusi wobec konfliktu w Syrii 2011–2020

Wstęp

Masowe wystąpienia społeczne w świecie arabskim w 2011 r. znane powszechnie pod zbiorową nazwą Arabskiej Wiosny nie ominęły również rządzonej przez Baszara al-Asada Syrii. Próba krwawej pacyfikacji manifestacji doprowadziła do wzmocnienia społecznego oporu i przejścia od fazy ulicznych zamieszek do wojny domowej. Stosunek do konfliktu syryjskiego bardzo szybko doprowadził do antagonizacji społeczności międzynarodowej: z jednej strony państwa Zachodu z USA na czele poprały syryjską opozycję, z drugiej zaś Rosja, Iran i, w mniejszym stopniu, Chińska Republika Ludowa, utrzymały swe poparcie dla dotychczasowych władz[1].

W tym układzie geopolitycznym swój stosunek do konfliktu w Syrii musiała określić również Republika Białorusi. Związany sojuszem wojskowym z interweniującą w wojnie Rosją, posiadając dobre relacje z rządzącą rodziną al-Asadów również w obliczu zagrożenia dla ich panowania Mińsk okazał się wiernym sojusznikiem Damaszku. Bez wątpienia znaczący wpływ na zajęcie takiego stanowiska wywarły skojarzenia wydarzeń wiosny 2011 r. na Bliskim Wschodzie z „kolorowymi rewolucjami" na obszarze postradzieckim, które od lat spędzają sen z powiek prezydentowi Alaksandrowi Łukaszence.

Przedmiotem mniejszego artykuły jest analiza polityki Republiki Białoruś wobec konfliktu w Syryjskiej Republice Arabskiej w latach 2011–2020. Autor zamierza przedstawić stanowisko władz białoruskich w odniesieniu do kolejnych kluczowych wydarzeń w konflikcie syryjskim, a także utrzymywane w tym okresie kontakty dwustronne, zarówno w sferze politycznej, jak i gospodarczej, ze szczególnym uwzględnieniem dostaw broni. Działania te zostaną sklasyfikowane jako środki polityki zagranicznej.

Główną tezą opracowania jest twierdzenie, że stanowisko Białorusi motywowane było dwoma czynnikami — ideologicznym — wsparciem dla niedemokratycznego reżimu zagrożonego przez niespodziewane i oddolne ruchy

[1] T. Dmochowski, *Zewnętrzni aktorzy i ich interesy jako czynniki wojny domowej w Syrii (wiosna 2011 — wiosna 2014),* „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych AMW", 2015, nr 2, s. 101–144.

społeczne oraz politycznym — chęcią utrzymania dobrych relacji z państwem o podobnym podejściu do wielu problemów międzynarodowych.

Podstawę źródłową artykułu stanowią w większości informacje dostępne na białoruskich stronach internetowych — zarówno informacyjnych, jak i rządowych. Ponadto wykorzystane zostały książki i artykuły naukowe. O stosunkach białorusko-syryjskich pisał w 2018 r. w ramach szerszego artykuły obejmującego również Iran i Irak prof. dr hab. Eugeniusz Mironowicz[2]. Bezpośrednio na stosunkach białorusko-syryjskich w latach 2011–2018 skupił się miński naukowiec Andrej Cichamiraū[3]. Niniejsze opracowanie pogłębia wątki zasygnalizowane przez białostockiego badaczy, a także uwzględnia nowe nie opracowane jeszcze aspekty polityki Białorusi wobec konfliktu w Syrii.

1. Stosunki białorusko-syryjskie w XXI w.

Międzynarodowa alienacja Białorusi rządzonej przez Alaksandra Łukaszenkę spowodowana autorytarnym stylem sprawowania władzy doprowadziła na początku XXI w. do zacieśnienia relacji z innymi państwami klasyfikowanymi jako reżimy autorytarne. Na Bliskim Wschodzie do tych partnerów zaliczano Syrię rządzoną przez rodzinę al-Asadów i Irak pod władzą Saddama Husajna. Państwa te łączył, obok swoistego podejścia do przestrzegania norm praw człowieka i obywatela, także sprzeciw wobec pozimnowojennego jednobiegunowego porządku światowego z dominującą w nim rolą Stanów Zjednoczonych Ameryki.

Rozszerzanie zakresu polityki zagranicznej o państwa Bliskiego Wschodu stanowiło również realizację zaproponowanej przez prezydenta Łukaszenkę polityki wielowektorowości[4]. W kwietniu 2001 r. w wywiadzie udzielonym chińskiej prasie podczas wizyty w tym kraju prezydent za najważniejsze kierunki polityki zagranicznej swego kraju uznał Rosję, Chiny, Indie i „szereg państw arabskich”[5]. Takie podejście początkowo nie było konkretną propozycją pozytywną rozumianą jako przemyślana strategia w polityce zagranicznej, natomiast stanowiło jednoznaczne odejście od kursu europejskiego obliczonego na wstąpienie do Rady Europy, Unii Europejskiej czy NATO.

Takie stanowisko Mińska prowadziło do krytyki i ograniczania kontaktów z państwami Zachodu, które mogły stanowić dla Białorusi atrakcyjnych partnerów

---

2 E. Mironowicz, *Rola Iranu, Iraku i Syrii w polityce białoruskiej*, „Politeja”, 2018, nr 53, s. 120–123

3 А. В. Тихомиров, *Политика Республики Беларусь в отношении Сирийской Арабской Республики в 2011–2018 гг.*, „Актуальные проблемы международных отношений и глобального развития”, 2018, вып. 6, с. 183–201.

4 A. Wierzbowska-Miazga, *Koncepcje polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Białorusi* [w:] *Białoruś w stosunkach międzynarodowych*, I. Topolski (red.), Lublin 2009, s. 120.

5 *А. Лукашенко заявляет, что важнейшие направления внешней политики Беларуси связаны с Россией, Китаем, Индией и рядом арабских государств*, https://news.tut.by/society/5262.html (dostęp: 12.08.2020 r.).

gospodarczych pomagających w unowocześnianiu przemysłu. Zamiast tego preferowano współpracę z wyczerpanymi wieloletnimi sankcjami państwami, nie mogącymi dzielić się nowoczesną myślą techniczną czy naukową. Nie ulega wątpliwości, że głównym przedmiotem zainteresowania stron była współpraca w dziedzinie uzbrojenia — jego produkcji, a także modernizacji. Syria i Irak stanowiły głównych użytkowników poradzieckiego sprzętu wojskowego w regionie. Białoruś dysponowała zaś odziedziczonymi po ZSRR zakładami, które produkowały całe systemy uzbrojenia oraz wybrane ich podzespoły.

Dostawy uzbrojenia i wyposażenia wojskowego do Syrii, Iraku czy Libii budziły również uzasadnione obawy o końcowego ich odbiorcę. Państwa te oskarżane były o współpracę z organizacjami terrorystycznymi. O ile do ataków z 11 września 2001 r. społeczność międzynarodowa mogła przez palce patrzeć na takie działania Białorusi, o tyle po tej dacie takie postępowanie mogło być da niej po prostu niebezpieczne[6]. Kierując się krótko trwałym interesem ekonomicznym mogłaby zostać zaliczona do „państw zbójeckich" i postawić się poza potępiającą terroryzm społecznością międzynarodową.

Podstawę dobrych relacji dwustronnych stanowiły zawsze ożywione kontakty polityczne na wysokim szczeblu. W dniach 6–9 maja 2002 r. w Mińsku gościł wiceminister spraw zagranicznych Syrii Siba Naser. Wizyta stanowiła kolejną odsłonę corocznych konsultacji międzyrządowych[7]. Oficjalną wizytę w Damaszku prezydent Łukaszenka złożył w grudniu 2003 r. Była to pierwsza okazja do zapoznania z nowym prezydentem — Baszara al-Asada. Baszar był synem zmarłego w 2000 r. Hafiza, który był gospodarzem białoruskiego przywódcy w marcu 1998 r[8]. Okres 2003–2010 można w dziedzinie politycznej określić jako zabiegi Mińska o wyrównanie bilansu wizyt na szczeblu głów państw.

Wizyta przebiegała w nowych uwarunkowaniach międzynarodowych. Rozpoczęta w 2003 r. wojna w Iraku przerwała współprace Białorusi z tym państwem. Interwencja koalicji gospodarczo dwojako — z jednej strony doszło do wzrostu cen ropy importowanej głównie z Rosji, z drugiej niemal do zera spadły obroty handlowe[9]. Tym samym Syria stała się obok Iranu głównym partnerem na Bliskim Wschodzie. Dlatego też w latach 2003–2007 doszło do wyraźnej intensyfikacji kontaktów.

6 O dostawach broni i wyposażenia wojskowego dla organizacji ekstremistycznych na Bałkanach i na Bliskim Wschodzie miał informować izraelski wywiad latem 2001 r.; *Беларусь поставляет оружие экстремистам:* https://news.tut.by/society/32829.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

7 *В Минск приезжает заместитель министра иностранных дел Сирии*, https://news.tut.by/society/15068.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

8 А. В. Тихомиров, *op. cit.,* с. 187.

9 *Война в Ираке ударит по экономическим интересам Беларуси*, https://news.tut.by/society/21640.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

Oba państwa były zainteresowane głównie współpracą handlową. Podczas wizyty w Mińsku w dniach 17–19 marca 2004 r. temat dostaw 1600 szt. ciężarówek MAZ ze swymi białoruskimi odpowiednikami omawiał minister przemysłu Syrii[10]. Na początku sierpnia 2004 r. Białoruś odwiedziła delegacja Zgromadzenia Narodowego Syryjskiej Republiki Arabskiej. Gospodarzem wizyty był przewodniczący Izby Deputowanych Zgromadzenia Narodowego Białorusi Wadzim Papoŭ. Również i tym razem podczas spotkań omawiano całokształt stosunków bilateralnych. Bliskowschodnim partnerom zaoferowano traktory produkowane w MTZ[11]. Podczas spotkania z szefem delegacji Mahmudem al-Abszarem prezydent Łukaszenka wyraził nadzieję na jak najszybsze spotkanie z Baszarem al-Asadem[12]. Niejednokrotnie dochodziło również do spotkań prezydenta Łukaszenki z syryjskimi dyplomatami, które stawały się okazjami do wymiany uprzejmości oraz zapewnień o przyjaźni[13].

Podczas wizyty w Bejrucie w lutym 2005 r. białoruski przywódca mówił dziennikarzom o silnej pozycji swego państwa na Bliskim Wschodzie. Powołał się przy tym na dane statystyczne zauważając, że Białoruś, jako jedna z nielicznych byłych republik ZSRR osiągnęła poziom wymiany handlowej z państwami bliskowschodnimi sprzed jego rozpadu[14]. W kwietniu 2006 r. podczas podróży do Damaszku ministra gospodarki Mikałaja Zajczanki podpisano program współpracy między ministerstwami edukacji na lata 2006–2008 oraz porozumienie pomiędzy izbami handlowymi obu państw[15].

Przejawem jedności ideowej były ustalenia poczynione podczas konsultacji w maju 2006 r. przedstawiciele obu państw sprzeciwili się hegemonii USA i naciskom, jakim były poddawane z ich strony[16]. Dowodem przyjaźni obu państw było spotkanie prezydenta z sekretarzem generalnym partii BAAS Abdullahem

---

10 *Минск посетит министр промышленности Сирии*, https://news.tut.by/economics/36795.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

11 *Торгово-экономические отношения между Беларусью и Сирией «развиваются по восходящей»*, https://news.tut.by/politics/42387.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

12 *А. Лукашенко: Визит главы парламента Сирии «нашел положительный отклик в белорусском обществе, руководстве нашей страны»*, https://news.tut.by/politics/42425.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

13 *Лукашенко выразил готовность Беларуси сотрудничать с Сирией по самым различным направлениям*, https://news.tut.by/politics/93579.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

14 *А. Лукашенко: у нас сильные позиции в арабском мире*, https://news.tut.by/politics/49344.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

15 *Беларусь и Сирия создадут совместный совет делового сотрудничества*, https://news.tut.by/economics/66975.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

16 *Замглавы МИД Сирии: Давление США на Беларусь идентично давлению США на Сирию*, https://news.tut.by/politics/68147.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

Al-Ahmarem[17]. Delegacja syryjskiej partii odwiedziła Białoruś na zaproszenie Komunistycznej Partii Białorusi[18].

W październiku 2006 r. Białoruś o nielegalny eksport borni do państw objętych konfliktami zbrojnymi oskarżył amerykański „*International Herald Tribune*". Zdaniem gazety Mińsk nie zaprzestał tej praktyki nawet po 11 września, korzystając z parasola ochronnego Rosji[19]. Wszelkie zarzuty dotyczące tego typu działań, jak twierdzili przedstawiciele władz białoruskich „*nigdy nie znajdowały potwierdzenia*"[20].

Dla Białorusi i Syrii istotna była również współpraca w dziedzinie bezpieczeństwa wewnętrznego. Na początku 2007 r. oba państwa zawarły umowę o pomocy prawnej w sprawach cywilnych i karnych[21]. 14 października 2007 r. ministrowie spraw wewnętrznych podpisali porozumienie międzyrządowe o współpracy w zwalczaniu przestępczości[22]. Podczas wizyty bliskowschodni goście odwiedzili m. in. jednostkę kontrterrorystyczną „Ałmaz", Akademię MSW oraz jednostki wojsk wewnętrznych[23].

Ważnym wydarzeniem ułatwiającym utrzymywanie kontaktów między państwami było ustanowienie syryjskiej ambasady w Mińsku. 23 lipca 2007 r. po złożeniu listów uwierzytelniających przez ambasadora Faruka Tacha prezydent Łukaszenka zauważył, że wyrazem znaczenia wzajemnych relacji obu krajów była decyzja władz Syrii o ustanowieniu w Mińsku ambasady[24]. Podczas kolejnego spotkania z dyplomatą 31 sierpnia nazwał bliskowschodniego sojusznika „kluczowym partnerem"[25]. Oficjalnie syryjska placówka została otwarta 28 grudnia 2007 r[26].

Taka współpraca nie mogła ujść uwadze pochłoniętego walką z terroryzmem Zachodu. Prezydent George W. Bush w swoim wystąpieniu podczas 62. Sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ wymienił Białoruś obok Iranu, Syrii, Kuby,

---

17 *Лукашенко встретился с заместителем генсека арабской партии БААС*, https://news.tut.by/politics/68451.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

18 *Президент: Мы будем содействовать активному развитию Сирии*, https://news.tut.by/politics/68464.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

19 *Беларусь вновь обвинили в незаконной торговле оружием*, https://news.tut.by/politics/75552.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

20 *Совбез: Распространение информации о поставках российских вооружений через Беларусь в Сирию и Иран — попытка скомпрометировать страну*, https://news.tut.by/politics/83923.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

21 *Беларусь и Сирия подпишут Договор о правовой помощи по гражданским и уголовным делам*, https://news.tut.by/politics/80902.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

22 *В Минске подписано белорусско-сирийское межправительственное соглашение о сотрудничестве в борьбе с преступностью*, https://news.tut.by/politics/96161.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

23 *Беларусь и Сирия подписали соглашение о сотрудничестве в борьбе с преступностью*, https://naviny.by/rubrics/society/2007/10/14/ic_news_116_278601,(dostęp: 12.08.2020 r.).

24 *Лукашенко отмечает позитивную динамику во взаимодействии Беларуси с Сирией и Оманом,* https://naviny.by/rubrics/politic/2007/07/23/ic_news_112_274289,(dostęp: 12.08.2020 r.).

25 *Лукашенко: Сирия является для Беларуси ключевым партнером на Ближнем Востоке,* https://naviny.by/rubrics/politic/2007/08/31/ic_news_112_276257, (dostęp: 12.08.2020 r.).

26 *В Минске открылось посольство Сирии,* https://news.tut.by/politics/100613.html,(dostęp: 12.08.2020 r.).

Mjanmy i Korei Północnej jako państwa nieprzestrzegające podstawowych praw człowieka[27]. Oba państwa znalazły się w tej samej niechlubnej kategorii.

W 2007 r. wzajemne obroty handlowe osiągnęły 46,8 mln USD, zaś obie strony deklarowały gotowość do ich zwiększenia[28]. W związku z tym pojawiły się projekty ustanowienia strefy wolnego handlu, które jednak nie wyszły poza stadium koncepcyjne[29]. Regularnie odbywały się posiedzenia komisji, które były okazją do podpisywania kolejnych porozumień[30].

Obok relacji politycznych i gospodarczych starano się również podtrzymać stosunki kulturalne. W kwietniu 2007 r. na tournée po Syrii i Egipcie wyjechał zespół Narodowy Akademicki Wielki Teatr Baletowy Republiki Białoruś. Artyści przedstawili widzom adaptację „*Jeziora Łabędziego*"[31]. Okazją do deklaracji wzajemnej przyjaźni i jedności poglądów była również 15 rocznica ustanowienia stosunków dyplomatycznych obu państw[32].

W dniach 1–3 października 2008 r. wizytę w Mińsku złożył szef syryjskiej dyplomacji Walid al-Muallem. Po raz kolejny prezydent Łukaszenka przekazał zaproszenie dla prezydenta al-Asada[33]. W listopadzie tego samego roku doszło do wizyty syryjskiego premiera Muhammada Mustafy al-Utriego. Zapowiedział on ostatecznie na wiosnę 2009 r. wizytę prezydenta. Podczas rozmów omówiono kwestię dalszych dostaw białoruskich traktorów i ciężarówek, a także możliwość współpracy w zakresie eksploatacji posiadanych już przez Syrię najcięższych samochodów produkowanych przez BiełAZ. Porozumiano się co do dostaw produktów naftowych w zamian za produkowane w Syrii fosfaty[34]. Możliwości dostaw białoruskiego oleju napędowego oceniano na 1 mln ton rocznie[35].

W marcu 2009 r. odbyły się konsultacje ministrów obrony obu państw. Minister obrony Leanid Malcaŭ podkreślił znaczenie Syrii jako kluczowego partnera na Bliskim Wschodzie. Goście odwiedzili Białoruską Akademię

---

27 *Буш призвал «не закрывать глаза на судьбу Беларуси, Ирана, Сирии, Мьянмы, Кубы и Северной Кореи»*, https://news.tut.by/politics/95077.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

28 *Товарооборот между Беларусью и Сирией в 2007 году составил 46,8 млн. долларов*, https://news.tut.by/economics/104309.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

29 *Беларусь и Сирия создадут СЭЗ*, https://news.tut.by/economics/111679.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

30 *Беларусь и Сирия подписали четыре документа о сотрудничестве,* https://news.tut.by/politics/104346.html, (dostęp: 12.08.2020 r.).

31 *Большой театр балета Беларуси выступит с гастролями в Сирии и Египте*, https://news.tut.by/culture/107081.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

32 *Лукашенко отмечает конструктивный характер политических отношений с Сирией*, https://news.tut.by/politics/115836.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

33 *Лукашенко ждет президента Сирии Башара Асада в начале 2009 года*, https://news.tut.by/politics/118325.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

34 *В Беларуси ждут сирийского президента*, https://news.tut.by/politics/122708.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

35 *Беларусь может ежегодно поставлять в Сирию около 1 млн. тонн дизтоплива*, https://news.tut.by/economics/123011.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

Wojenną, a także zakłady przemysłu obronnego. Poinformowano również o akredytowaniu syryjskiego attaché obrony[36]. W 2008 r. do Syrii sprzedano 33 poradzieckich samolotów MiG-23[37].

Na 2009 r. planowano otwarcie stałego połączenia lotniczego na trasie Mińsk-Damaszek[38]. Do pomysłu powrócono po mińskiej wizycie al-Asada. Najpierw zaproponowano przedłużenie rejsów z Bejrutu do Damaszku, a w przypadku zainteresowania pasażerów uruchomienie lotów bezpośrednich[39].

Kolejne ożywienie relacji związane było z planowaną rewizyta prezydenta Syrii. W listopadzie 2009 r. odbyło się posiedzenie Wspólnej Białorusko-Syryjskiej Komisji ds. współpracy handlowej, gospodarczej i technicznej. Omówiono perspektywy kooperacji w sferze produkcji maszyn i produktów naftowych[40]. Podpisano program współpracy turystycznej na lata 2010–2012, a także porozumienie o współpracy technicznej między komitetami olimpijskimi obu państw[41].

Szczególnie bogaty w wydarzenia we wzajemnych stosunkach okazał się 2010 r. W dniach 26–29 stycznia w Syrii przebywała delegacja białoruskiego parlamentu[42]. W czerwcu wizytę w Syrii złożył minister spraw zagranicznych Siargiej Martynaū. Po raz kolejny gospodarze potwierdzili wolę wizyty prezydenta al-Asada na Białorusi[43]. W tym samym miesiącu rewizytę złożyła delegacja parlamentu Syrii[44]. Zapowiedziano powołanie międzyparlamentarnej komisji ds. współpracy[45].

W lipcu 2010 r. doszło do wyczekiwanej wizyty prezydenta Baszara al-Asada w Mińsku. Przywódcy omawiali możliwości współpracy naukowo-technicznej i gospodarczej. Łukaszenka wspominał swą wizytę w Syrii i spotkanie z ojcem

---

36 *Мальцев: Беларусь рассматривает Сирию в качестве ключевого партнера на Ближнем Востоке*, https://news.tut.by/politics/130697.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

37 *В 2008 году Беларусь продавала обычные вооружения в Азербайджан, Россию, Сирию и Судан,* https://news.tut.by/society/143296.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

38 *Минск и Дамаск свяжет прямой авиарейс,* https://news.tut.by/society/150216.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

39 *Станет ли Сирия новым туристическим направлением?,* https://news.tut.by/summer/193009.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

40 *Беларусь и Сирия обсудили перспективы сотрудничества в сферах машиностроения и нефтехимии*, https://news.tut.by/economics/153242.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

41 *Беларусь и Сирия подписали программу о сотрудничестве в сфере туризма*, https://news.tut.by/economics/153877.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

42 *Парламентская делегация Беларуси посетит с официальным визитом Сирию*, https://news.tut.by/politics/158914.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

43 *Президент Сирии Башар Асад подтвердил готовность совершить визит в Беларусь*, https://news.tut.by/politics/172722.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

44 *Парламентская делегация Сирии посетит Беларусь*, https://news.tut.by/politics/172850.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

45 *Беларусь и Сирия создают межпарламентскую комиссию по сотрудничеству*, https://news.tut.by/politics/174162.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

Baszara — Hafizem oraz dobre relacje, jakie z jego państwem utrzymywał Związek Radziecki. Zauważył również, że wszystkie realizowane wspólnie projekty powinny służyć wzmocnieniu bezpieczeństwa obu państw[46]. Wraz z delegacją syryjską przybyło ponad stu biznesmenów, którzy spotkali się z potencjalnymi kontrahentami. Prezydenci zadeklarowali gotowość do rozmów na temat utworzenia strefy wolnego handlu. We wspólnej deklaracji Białoruś, jako państwo, które dobrowolnie zrezygnowało z posiadania broni jądrowej, poprała ideę utworzenia na Bliskim Wschodzie strefy bezatomowej, a także stanowisko Syrii ws. granic i statusu Wzgórz Golan. Równocześnie podkreślono prawo wszystkich państw do rozwijania pokojowego programu atomowego. Al-Asad zaprosił swego białoruskiego odpowiednika do złożenia oficjalnej wizyty w Damaszku[47]. Podpisano m. in. porozumienie o współpracy w sferze komunikacji elektronicznej i technologii informacyjnych[48], które weszło w życie dopiero w 2011 r[49].

Wizyta prezydenta Baszara al-Asada w Mińsku w lipcu 2010 r. Źródło: http://president.gov.by/ru/photo_ru/getRubric/500281/

46 *Лукашенко: «Сирия для Беларуси не только перспективный партнер на Ближнем Востоке, но и самый близкий друг»*, https://news.tut.by/politics/188005.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

47 *Беларусь и Сирия выведут отношения на уровень стратегического партнерства*, https://news.tut.by/politics/188293.html, (dostęp: 16.08.2020 r.).

48 *Беларусь и Сирия будут сотрудничать в области связи*, https://42.tut.by/192325, (dostęp: 16.08.2020 r.).

49 *Совмин одобрил соглашение об ИКТ-сотрудничестве между Беларусью и Сирией*, https://42.tut.by/211781, (dostęp: 16.08.2020 r.).

Do wybuchu niepokojów wewnętrznych w Syrii stosunki dwustronne z Białorusią posiadały solidne podstawy instytucjonalne i prawnotraktatowe. Jednakże ich analiza pozwala stwierdzić, że to strona białoruska bardziej zabiegała o zainteresowanie bliskowschodniego partnera. W jej interesie było pozyskanie kontraktów na sprzedaż oraz modernizację poradzieckiego uzbrojenia przy znacznej konkurencji ze strony innych państw dawnego ZSRR. Dopiero w 2007 r. Syryjczycy otworzyli w Mińsku swoją ambasadę. Przez siedem lat zabiegano o rewizytę prezydenta al-Asada, zaś ciągłe jej odkładanie stanowiło cios w propagandowy wizerunek przyjaznych stosunków.

2. Białoruś wobec Arabskiej Wiosny

Mianem Arabskiej Wiosny określany jest ciąg masowych protestów społecznych rozpoczętych na początku 2011 r. w państwach Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej, które doprowadziły do upadku reżimów autorytarnych w Libii, Tunezji i Egipcie oraz wybuchu wujny domowej w Syrii[50]. Wystąpienia te miały charakter oddolny i stanowiły wyraz zmęczenia ludności długoletnimi rządami dyktatorów takich jak Muammar al-Kaddafi, Zin Al-Abidin Ben Ali czy Husni Mubarak. Opozycja dosyć szybko zyskała poparcie Stanów Zjednoczonych i Unii Europejskiej[51].

Wydarzenia początku 2011 r. wyraźnie zaskoczyły Federację Rosyjską, której polityczne i gospodarcze interesy w regionie zostały zagrożone. Niosły one za sobą wyraźne skojarzenia z „kolorowymi rewolucjami" wspieranymi przez Zachód na obszarze postradzieckim[52]. Podobny punkt widzenia przyjęto również w Mińsku. Władze od lat wypowiadały się przeciwko jakimkolwiek oddolnym ruchom zmierzającym do zmian, zwłaszcza dokonywanych pod presją tłumu zagrażającego wręcz fizycznemu bezpieczeństwu dotychczas rządzących.

W lutym 2011 r. białoruskie MSZ w wydanym komunikacie wyraziło nadzieję na szybkie przywrócenie stabilności w państwach Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej ogarniętych masowymi protestami[53]. Prezydent Łukaszenka nie krył swego negatywnego stosunku do protestów. W publicznych wypowiedziach podkreślał dwulicowość Zachodu, który przez lata wspierał dyktatorów, a gdy tylko znaleźli się w niebezpieczeństwie odwrócił się od nich

[50] Więcej na ten temat: W. Lizak, *Bliski Wschód — stare problemy, brak nowych rozwiązań,* „Rocznik Strategiczny", 2012/13, s. 163–164.

[51] J. Zając, *Unia Europejska wobec Arabskiej Wiosny,* „Krakowskie Studia Międzynarodowe", 2012, nr 1, s. 319.

[52] Damian Al-Temini, *Federacja Rosyjska wobec Arabskiej Wiosny',* „Krakowskie Studia Międzynarodowe", 2012, nr 1, s. 300.

[53] *МИД Беларуси надеется на скорейшее восстановление стабильности в странах Северной Африки и Ближнего Востока*, https://news.tut.by/politics/215720.html, (dostęp: 20.08.2020 r.).

popierając ruchy kontestatorskie. Polityk zauważył, że w wyniku zajść władza przechodziła w ręce nie znanych do końca sił, co mogło odbić się nie tylko na stabilności regionu, ale i Europy[54].

Analizując z perspektywy czasu obawy artykułowane przez białoruskiego przywódcę nie można odmówić im słuszności. Bez Arabskiej Wiosny nie byłoby upadku państwa w Libii, wojny domowej w Syrii czy też powstania Państwa Islamskiego, które to wydarzenia niosły za sobą setki tysięcy ofiar. Ponadto w sposób znaczący ograniczyły możliwości Białorusi w zakresie utrzymywania istotnych kontaktów politycznych i gospodarczych w regionie.

3. Białoruś wobec konfliktu w Syrii

Polityka zagraniczna Republiki Białorusi wobec konfliktu w Syrii obejmowała w głównej mierze stosunki dwustronne z Syryjską Republiką Arabską. Kształtowane było one przy pomocy środków politycznych, ekonomicznych, a także wojskowych. Jednakże nie można również pominąć innych aspektów działania dyplomacji białoruskiej — aktywności na forum organizacji międzynarodowych, a także stanowiska zajmowanego wobec działań innych państw w konflikcie. Do interesów, jakie chciała zabezpieczyć Białoruś zaliczyć należy: wsparcie przyjaznych sobie władz w Damaszku i utrzymanie dotychczasowej dynamiki relacji politycznych i gospodarczych, a także zapewnienie bezpieczeństwa własnym instytucjom oraz obywatelom działającym i mieszkającym na terenie Syrii.

Od początku protestów w Syrii władze Białorusi jednoznacznie popierały rządzącego prezydenta Baszara al-Asada. Podczas rozmowy pożegnalnej w styczniu 2012 r. z syryjskim ambasadorem prezydent Łukaszenka wyraził nadzieję na szybką stabilizację sytuacji w jego kraju[55]. Co ciekawe syryjski dyplomata nie był tak stały w swym stosunku do władz, które przez lata reprezentował. W lipcu 2012 r. były ambasador Faruk Tach poinformował o odmowie powrotu do kraju z Turcji oraz przyłączeniu się do opozycji[56].

Wraz z zaostrzeniem sytuacji w Syrii, która przerodziła się w wojnę domową pojawiły się komentarze o możliwości ucieczki syryjskiego prezydenta do Rosji lub na Białoruś. Taką propozycję rosyjskiej dyplomacji mieli przedstawić

[54] *Лукашенко: «От этой тунисизации и каиризации мир еще вздрогнет, и не один раз»,* https://news.tut.by/politics/215770.html, (dostęp: 20.08.2020 r.).

[55] *Лукашенко уверен в стабилизации ситуации в Сирии,* https://news.tut.by/politics/268847.html, (dostęp: 25.08.2020 r.).

[56] *Экс-посол Сирии в Беларуси примкнул к оппозиции*, https://news.tut.by/politics/302115.html, (dostęp: 25.08.2020 r.).

politycy Zachodu latem 2012 r[57]. Jednakże koncepcje takie nie wyszły poza sferę dziennikarskich spekulacji.

W lipcu 2013 r. premier Syrii zapowiedział zwrócenie się do Rosji i Białorusi o udzielenie nowych kredytów i pomocy gospodarczej. Poinformowano również, że prowadzone były rozmowy na temat ewentualnego przystąpienia tego państwa do Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej[58].

We wrześniu 2013 r. prezydent Łukaszenka na sesji OUBZ zadeklarował pełną solidarność z działaniami Rosji i stanowiskiem innych państw organizacji w sprawie Syrii[59]. Za poparcie stanowiska władz w konflikcie podziękował Białorusinom premier Wail al-Halki przy okazji wywiadu udzielonego telewizji ONT[60].

Ambasadorowie obu państw utrzymywali regularne kontakty z władzami państwa przyjmującego. 9 kwietnia 2014 r. szef białoruskiej dyplomacji UładzimirMakiej spotkał się z nowym ambasadorem Syrii Bassamem Ali Abd al-Madżidem[61]. 8 stycznia 2015 r. białoruski ambasador w Damaszku Alaksandr Panamaroū został przyjęty przez wicepremiera Umara Ghalawandżiego. Politycy omówili kwestię ewentualnych dostaw samochodów ciężarowych oraz sprzętu do budowy dróg[62].

W dniach 8–9 lutego 2015 r. Uładzimir Makiej złożył niezapowiedzianą wizytę w Damaszku. Spotkał się z syryjskim prezydentem, premierem, ministrem spraw zagranicznych i naczelnym muftim. W imieniu swego rządu przekazał wyrazy solidarności w walce *„przeciw zagranicznej ingerencji i terroryzmowi"*[63]. Podpisano porozumienie o współpracy i pomocy wzajemnej w sprawach celnych, porozumienie międzyresortowe ws. ostrzegania i likwidacji o sytuacjach nadzwyczajnych oraz protokół o wymianie dokumentów ratyfikacyjnych umowy o pomocy prawnej w sprawach cywilnych i karnych[64]. Na konferencji prasowej podsumowującej podróż minister zapewnił, że miedzy obu krajami nie ma

---

57 *КоммерсантЪ: Асад может получить убежище в России и даже в Беларуси*, https://news.tut.by/politics/297617.html, (dostęp: 25.08.2020 r.).

58 *Сирия обратилась за кредитом к России и Беларуси,* https://news.tut.by/economics/457039.html, (dostęp: 25.08.2020 r.).

59 *Лукашенко: По Сирии мы действуем в едином ключе с Россией*, https://news.tut.by/politics/367329.html,, (dostęp: 25.08.2020 r.).

60 *Премьер-министр Сирии поблагодарил белорусский народ и руководство страны за поддержку*, https://news.tut.by/politics/370275.html, (dostęp: 25.08.2020 r.).

61 *Макей обсудил с послом Сирии вопросы взаимной политической поддержки двух стран на международной арене*, https://news.tut.by/politics/394506.html, (dostęp: 25.08.2020 r.).

62 *Беларусь и Сирия обсудили вопросы поставки техники*, https://news.tut.by/politics/430637.html, (dostęp: 25.08.2020 r.).

63 *О визите Министра иностранных дел Беларуси В. Макея в Сирию,* http://mfa.gov.by/press/news_mfa/c303060e0a61352a.html, (dostęp: 1.09.2020 r.)

64 *Глава МИД Беларуси встретился с президентом Сирии Башаром Асадом,* https://news.tut.by/politics/434938.html, (dostęp: 25.08.2020 r.).

sprzeczności politycznych. Pod względem gospodarczym celem był powrót do poziomu obrotów handlowych notowanego przed wybuchem konfliktu[65].

Spotkanie ministra UładzimiraMakieja z prezydentem Baszarem al-Asadem w lutym 2015. r. Źródło: http://mfa.gov.by/press/news_mfa/c303060e0a61352a.html.

W rok później w Syrii przebywała delegacja białoruska z wiceprzewodniczącym Komunistycznej Partii Białorusi Igaram Karpienką[66]. Symbolem wizyty był przekazany w prezencie obraz pod wymownym tytułem „*Dzień Zwycięstwa*", który jednoznacznie miał wyrażać życzenia gości dla gospodarzy wizyty. W wywiadzie udzielonym telewizji ONT Baszar al-Asad powiedział, że nie wyklucza udziału Białorusi w pokojowym rozwiązaniu konfliktu w Syrii. Podziękował również za dotychczasowe wsparcie[67].

Białoruś wielokrotnie potępiała działania na terenie Syrii Państwa Islamskiego, zwłaszcza organizowane ataki terrorystyczne, których ofiarami padali cywile[68]. Podkreślano, że to właśnie na walce z ekstremistami, a nie prezydentem al-Asadem powinna skupić się opozycja i zachodnia koalicja.

65 *Макей: Между Беларусью и Сирией нет разногласий*, https://news.tut.by/politics/435209.html, (dostęp: 25.08.2020 r.).

66 *Белорусская делегация передала Асаду картину и послание от Лукашенко со словами поддержки*, https://news.tut.by/politics/485674.html, (dostęp: 25.08.2020 r.).

67 *Асад прокомментировал возможность урегулирования кризиса в Сирии с помощью Беларуси*, https://news.tut.by/economics/542905.html, (dostęp: 25.08.2020 r.).

68 *Заявление МИД Республики Беларусь в связи с террористическим актом в Сирии*, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/dbf9555c61f9ef99.html, (dostęp: 25.08.2020 r.).

W sierpniu 2018 r. przypadła 25. rocznica nawiązania białorusko-syryjskich stosunków dyplomatycznych. Z tej okazji prezydent Łukaszenka zadeklarował gotowość pomocy Syrii w odbudowie ze zniszczeń wojennych[69].

W lipcu 2019 r. z oficjalną wizytą w Mińsku przebywał wicepremier Syrii Walid al-Muallem. Na spotkaniu z Uładzimierem Makiejem padły zapewnienia o wzajemnej przyjaźni[70]. Jednoznacznie potępił również państwa Zachodu za bezprawną ingerencję w wewnętrzne sprawy państwa[71]. Prezydent Łukaszenka podkreślał, że od pierwszych dni konfliktu popierał prezydenta al-Asada[72].

Wicepremier Syrii Walid al-Muallem podczas wizyty w Mińsku w lipcu 2019 r. Źródło: https://news.tut.by/economics/646496.html

Podsumowując kontakty polityczne bilans wymian wizyt na najwyższym szczeblu może wydawać się mało imponujący. Jednakże w opinii autora do relacji obu państw nie można stosować tej samej miary, co do relacji głów państw demokratycznych. Przywódcy autorytarni wiążą znaczne obawy z każdym wyjazdem zagranicznym, ponieważ może on zostać wykorzystany przez ich przeciwników wewnętrznych do przejęcia władzy. Znacznie lepiej

[69] *Лукашенко: Беларусь готова оказывать всестороннюю помощь Сирии в восстановлении страны*, https://news.tut.by/economics/605792.html, (dostęp: 25.08.2020 r.).

[70] *Макей — вице-премьеру Сирии: Друзья должны всегда оставаться друзьями*, https://news.tut.by/economics/646494.html, (dostęp: 25.08.2020 r.).

[71] *Макей: Беларусь против безосновательных нападок на Сирию со стороны ряда западных стран,* https://news.tut.by/economics/646496.html, (dostęp: 25.08.2020 r.).

[72] *Лукашенко: Беларусь с первых дней конфликта в Сирии была на стороне президента страны,* https://news.tut.by/economics/646546.html, (dostęp: 25.08.2020 r.).

wypada podsumowanie wizyta na szczeblu ministrów, wiceministrów, a także delegacji parlamentarnych. Dochodziło do nich corocznie, co pozwalało obu stronom na regularne omawianie bieżących problemów.

Białoruś prezentowała swoje stanowisko w sprawie konfliktu syryjskiego również na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych. W maju 2013 r. delegacja Białorusi sprzeciwiła się rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ w sprawie Syrii. W dokumencie oskarżano władze o ciężkie naruszenia praw człowieka i prawa humanitarnego[73]. W Mińsku z zadowoleniem przyjęto propozycje rosyjskie dotyczące rozwiązania problemu syryjskiej broni chemicznej.

24 września 2016 r. ministrowie spraw zagranicznych obu państw spotkali się w Nowym Jorku przy okazji kolejnej sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ[74]. 9 grudnia Białoruś zagłosowała przeciwko rezolucji wzywającej do przerwania działań zbrojnych[75] zaś 22 grudnia przeciwko utworzeniu mechanizmu zbierania informacji na temat zbrodni popełnionych w trakcie konfliktu w Syrii[76]. Zatem również w ONZ Mińsk wspierał stanowisko Damaszku oraz Moskwy.

Kolejnym aspektem wymagającym omówienia jest stanowisko Mińska wobec działań głównych aktorów zewnętrznych konfliktu — Rosji, Stanów Zjednoczonych, państw Europy Zachodniej oraz Iranu. Oficjalnie Białoruś jednoznacznie stała na stanowisku pokojowego rozwiązania konfliktu przez uczestniczące w nim strony bez ingerencji z zewnątrz[77].

Nie ulega wątpliwości, że Białoruś wobec konfliktu zajmowała stanowisko zbieżne z poglądami Rosji. 1 października 2015 r., dzień po rozpoczęciu przez Rosję operacji wojskowej w Syrii, białoruski MSZ zapewnił o pełnym poparciu dla działań Moskwy na Bliskim Wschodzie[78]. Prezydent Rosji przedstawił założenia operacji podczas posiedzenia przywódców WNP[79]. Szczegóły wspólnego stanowiska w tej sprawie omawiano również na posiedzeniu ko-

[73] *Генассамблея ООН приняла резолюцию по Сирии. Беларусь выступила против,* https://news.tut.by/world/348490.html, (dostęp: 27.08.2020 r.).

[74] *Глава МИД Сирии рассказал Макею о положении дел в стране и договоренностях США и России,* https://news.tut.by/politics/513421.html, (dostęp: 27.08.2020 r.).

[75] *Беларусь проголосовала против резолюции ООН по прекращению боевых действий в Сирии,* https://news.tut.by/economics/523195.html, (dostęp: 27.08.2020 r.).

[76] *Беларусь в ООН проголосовала против расследования военных преступлений в Сирии*, https://news.tut.by/world/524733.html, (dostęp: 27.08.2020 r.).

[77] *Беларусь приветствует договор о перемирии между Израилем и ХАМАС. Позиция по Сирии неизменна*, https://news.tut.by/politics/321708.html, (dostęp: 27.08.2020 r.).

[78] *МИД Беларуси об операции РФ в Сирии: Мы поддерживаем усилия мирового сообщества в борьбе с терроризмом*, https://news.tut.by/politics/466774.html, (dostęp: 27.08.2020 r.).

[79] *Путин об операции в Сирии: действия России легитимны, уже уничтожены сотни боевиков*, https://news.tut.by/world/468830.html, (dostęp: 27.08.2020 r.).

legiów ministerstw spraw zagranicznych obu państw w październiku 2015 r., a także w latach kolejnych[80].

Białoruskie MSZ skrytykowało, jako niezgodną z prawem międzynarodowym, akcję zbrojną USA przeciwko celom położnym w Syrii, kiedy to w kwietniu 2017 r. Amerykanie ostrzelali rakietami Tomahawk bazę lotniczą[81]. Również ataki dokonane przez wojska koalicji w kwietniu 2018 zostały uznane za pogwałcenie norm prawa międzynarodowego. W oficjalnym komunikacie uderzenia określono jako wstęp do zmiany konfliktu w międzynarodowy[82].

Wsparcie ze strony Zachodu dla powstańców traktowane było jako bezprawna ingerencja w wewnętrzne sprawy suwerennego państwa i stanowiło obiekt negacji ze strony białoruskich władz. Prezydent Łukaszenka na marginesie „dialogu" z Unią Europejską wielokrotnie przywoływał przykłady sytuacji w Afganistanie, Iraku, Libii i Syrii jako *„efekty zachodniego działania na rzecz obrony praw człowieka"*[83].

W odniesieniu do działań Iranu wspierającego prezydenta al-Asada oceny białoruskich władz niemal nie padały. Związane było to z chęcią utrzymania bardzo dobrych relacji z Teheranem prezentującym podobne stanowisko wobec głównych problemów stosunków międzynarodowych.

W odniesieniu do zewnętrznych aktorów konfliktu syryjskiego stanowisko Białorusi zależało od charakteru relacji łączącej Mińsk z konkretnym państwem. Pełna zgodność poglądów demonstrowana była w odniesieniu do działań Rosji. Aktywność Iranu przyjmowana była ze zrozumieniem. Krytykowano działania państw Zachodu godzące w interesy prezydenta al-Asada. W okresie ocieplenia relacji z Zachodem stanowisko białoruskiej dyplomacji było bardziej wyważone z naciskiem na konieczność zwalczania wspólnego wroga — Państwa Islamskiego.

Dla społeczeństwa białoruskiego konflikt syryjski był odległy geograficznie i nigdy nie stanowił istotnej kwestii. Inaczej było z zamieszkującymi Białoruś Syryjczykami oraz członkami rodzin mieszanych, którzy zostawili w ogarniętym konfliktem kraju swych krewnych i powinowatych. W grudniu 2011 r. przed ambasadą Syrii w Mińsku doszło do protestów zarówno przeciwników, jak i zwolenników Baszara al-Asada[84].

---

80 *Макей: Беларусь поддерживает действия России в Сирии*, https://news.tut.by/politics/470270.html, (dostęp: 27.08.2020 r.).

81 *Против односторонних действий, но без прямой критики США. МИД Беларуси высказался по Сирии*, https://news.tut.by/economics/538647.html, (dostęp: 27.08.2020 r.).

82 *Заявление МИД Республики Беларусь Источник,* http://mfa.gov.by/press/news_mfa/bb6cc980cdd68313.html, (dostęp: 27.08.2020 r.).

83 *Лукашенко — ЕС: Какое вам дело до Афганистана, Ирака, Ливии, Сирии. Разве вы там лучше сделали?*, https://news.tut.by/politics/324674.html, (dostęp: 27.08.2020 r.).

84 *Возле посольства Сирии в Минске прошли акции противников и сторонников Башара Асада*, https://news.tut.by/politics/264489.html, (dostęp: 27.08.2020 r.).

Dla Białorusi, tak jak dla każdego innego państwa. bardzo ważną kwestią było zapewnienie bezpieczeństwa swoim obywatelom przebywającym w strefie konfliktu. Białoruskie MSZ już latem 2012 r. rekomendowało powstrzymanie się od wyjazdów do Syrii, zaś już tam będącym unikanie obszarów, na których toczyły się działania wojenne[85]. Pomimo ciężkiej sytuacji w Syrii białoruska ambasada wciąż działała utrzymując kontakt z obywatelami swego kraju[86].

W 2012 r. ewakuowano z Syrii ponad 160 obywateli Białorusi[87]. Znaczącą pomoc w tym zakresie okazała Białorusi Rosja ewakuująca również swoich obywateli. W lutym 2013 r. 10 osób opuściło Syrię na pokładach samolotów rosyjskiego ministerstwa ds. sytuacji nadzwyczajnych[88]. W marcu tym samym sposobem powróciło do kraju 6 Białorusinów[89]. W miejscu konfliktu przebywały najczęściej członkowie rodzin mieszanych, których większość zdecydowała się wyjechać na Białoruś[90]. W czerwcu 2013 r. powróciło kolejnych 9 osób[91]. We wrześniu szacowano, że na miejscu przebywało jeszcze ok. 90 osób[92]. Trzynaście z nich powróciło również w tym miesiącu[93]. 17 października 2015 r. do Moskwy przyleciały dwie ewakuowane z Syrii obywatelki Białorusi wraz z sześciorgiem dzieci[94].

W sierpniu 2013 r. przez jedno z ekstremistycznych ugrupowań działających w Syrii uprowadzone zostaly dwie kobiety, jedną z nich okazała się obywatelka Białorusi — Swiatłana Markijanowicz. Jak informowało MSZ w Mińsku kobieta wielokrotnie wyjeżdżała do pracy w nocnym klubie w Libanie[95]. Na

---

85 *МИД рекомендует белорусам воздержаться от поездок в Сирию*, https://news.tut.by/society/300019.html, (dostęp: 27.08.2020 r.).

86 *Посольство Беларуси в Сирии поддерживает связь с остающимися в этой стране согражданами,* https://news.tut.by/society/308076.html, (dostęp: 29.08.2020 r.); *МИД: Посольство Беларуси в Сирии работает в прежнем режиме, хотя это достаточно сложно*, https://news.tut.by/politics/315263.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

87 *В течение прошлого года из Сирии были эвакуированы более 160 белорусских граждан*, https://news.tut.by/society/328838.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

88 *Около 10 граждан Беларуси намерены покинуть Сирию на самолетах МЧС России*, https://news.tut.by/society/335490.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

89 *Шесть граждан Беларуси возвращаются из Сирии самолетом МЧС России,* https://news.tut.by/society/338682.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

90 *«Смерть приходила по пятницам»: белоруски рассказали о жизни в Сирии*, https://news.tut.by/society/352932.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

91 *Еще 9 белорусов доставил из Сирии российский самолет МЧС*, https://news.tut.by/society/354829.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

92 *В Сирии остается примерно 90 белорусских граждан. МИД настоятельно рекомендует им покинуть страну*, https://news.tut.by/society/364559.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

93 *Покинуть Сирию пожелали пока только 13 граждан Беларуси*, https://news.tut.by/society/365233.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

94 *Эвакуированные из Сирии в Москву белорусы отправились домой,* https://news.tut.by/society/468944.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

95 *Захваченная в плен в Сирии белоруска ранее неоднократно выезжала в Ливан на заработки*, https://news.tut.by/society/362321.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

zamieszczonym przez porywaczy nagraniu przyznała się do szpiegostwa na rzecz Hezbollahu. Kobieta uciekła z niewoli[96] i w końcu września powróciła na Białoruś[97]. Anhar Koczniewa — dziennikarka mieszkająca w Syrii oświadczyła mediom, że informację o sprawcach porwania przekazała pracownikom białoruskiej ambasady w Damaszku, ci jednak mieli ją zignorować[98].

Działania zbrojne prowadzone przez Rosję powodowały ofiary również po stronie interwentów. W czerwcu 2016 r. zginął w Syrii urodzony w Grodnie Uładzimir Bekisz. Jego pogrzeb miał charakter państwowy[99]. Zgodnie z informacjami rodziny był on dowódcą kompanii rozpoznania rosyjskiej 5. Samodzielnej Brygady Pancernej[100]. W prasie pojawiały się również informacje o Białorusinach walczących w konflikcie w ramach tzw. Grupy Wagnera[101]. Jednakże w tym przypadku brakowało konkretnych informacji[102].

We wrześniu 2018 r. w katastrofie rosyjskiego samolotu transportowego Ił-20 zginął Białorusin Aliaksandr Wieczernin[103]. Stanowczo zdementowane zostały doniesienia izraelskiego portalu analitycznego „*Debka*" informujące, że podczas izraelskiego ataku lotniczego na syryjski ośrodek badawczy uzbrojenia w Masyaf mieli zginąć białoruscy specjaliści pracujący nad udoskonaleniem pocisków ziemia-ziemia wykorzystywanych przez miejscową armię i Hezbollah[104].

Kolejną kwestią pojawiającą się białoruskim dyskursie publicznym był problem uchodźców z Syrii. W styczniu 2013 r. służby graniczne zatrzymały dwóch obywateli Syrii, którzy próbowali nielegalnie przekroczyć granicę z Polską podróżując pociągiem relacji Brześć-Terespol[105]. W 2012 r. Syryjczycy

---

96 *С похитителями белоруски и молдаванки в Сирии могут быть связаны русскоговорящий доктор и журналист «Аль-Джазиры»*, https://news.tut.by/society/366629.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

97 *Захваченная в плен в Сирии белоруска вернулась домой,* https://news.tut.by/society/368291.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

98 *Журналистка в Сирии: «Я знала, кто похитил наших девочек, но посольство Беларуси меня футболило»*, https://news.tut.by/society/368483.html(dostęp: 29.08.2020 r.).

99 В *Гродно с почестями похоронили российского военного, который, предположительно, погиб в Сирии,* https://news.tut.by/society/501917.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

100 *«Это был приказ». Как в Сирии погиб российский военный, уроженец Гродно*, https://news.tut.by/society/502469.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

101 *Два жителя Брестской области воевали в Сирии в составе «ЧВК Вагнера»,* https://naviny.by/new/20181030/1540908875-dva-zhitelya-brestskoy-oblasti-voevali-v-sirii-v-sostave-chvk-vagnera, (dostęp: 29.08.2020 r.).

102 *Частная военная компания Вагнера: Мы не располагаем данными о погибших белорусах в Сирии,* https://news.tut.by/society/582735.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

103 *Уроженец Беларуси погиб в Сирии при крушении Ил-20,* https://news.tut.by/society/608556.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

104 *Israeli Air Strikes Gutted Iranian-Syrian Missile Upgrade Hub*, https://www.debka.com/israeli-air-strikes-gutted-iranian-syrian-missile-upgrade-hub/, (dostęp: 29.08.2020 r.); *Израильские СМИ сообщили о гибели белорусских специалистов в Сирии, Беларусь опровергает*, https://news.tut.by/economics/633966.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

105 *Два сирийца на электричке из Беларуси пытались попасть в Евросоюз*, https://news.tut.by/society/329540.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

stanowili 13,2% osób ubiegających się o status uchodźcy[106]. W 2013 r. było to 63 osoby, zaś w 2014 r. 95 osób[107].

23 lutego 2015 r. z Libanu przyleciało do Mińska 14 uchodźców z Syrii. Trzy rodziny zostały skierowane do Homla. Projekt realizowany był w ramach współpracy z UNHCR[108]. Białoruskie media już latem relacjonowany sukcesy w aklimatyzacji przybyszy[109].

W 2015 r. ochronę uzupełniającą na Białorusi uzyskało ponad 40 obywateli Syrii[110]. Wzrastającą liczba uchodźców przyjmowana przez władze zaniepokoiła opozycję. Białoruski Front Ludowy zaapelował w marcu 2016 r. o zmianę polityki migracyjnej i wstrzymanie przyjmowania syryjskich uchodźców z terytoriów państw, w których nie są bezpośrednio zagrożeni[111]. W maju 2016 r. białoruskie MSW zdementowało pogłoski o planowanym masowym przyjmowaniu uchodźców. Jednakże prowadzono prace nad uaktualnieniem obowiązującego w tym zakresie ustawodawstwa[112]. W styczniu 2017 r. w zachodnioeuropejskich mediach poinformowano, że Unia Europejska przekaże Białorusi 7 mln euro na budowę centrów dla uchodźców[113].

Przedostatnim środkiem polityki zagranicznej Białorusi w odniesieniu do konfliktu syryjskiego były środki ekonomiczne. Konflikt wpłynął negatywnie na skalę obrotów między obu krajami. W odniesieniu do 2011 r. spadły one w 2012 r. o ok. 60%[114]. Jednakże władze w Mińsku starały się za wszelkimi sposobami zatrzymać tę negatywną tendencję. W grudniu 2013 r. białorusko-rosyjska spółka „Sojuznieftiegaz" otrzymała koncesję na poszukiwanie złóż ropy na syryjskim szelfie kontynentalnym. Decyzja dotyczyła obszaru 2190 km^2 wód terytorialnych[115].

W grudniu 2014 r. w ambasadzie Białorusii w Syrii zorganizowano okrągły stół z udziałem przedstawicieli ministerstw przemysłu, gospodarki i handlu

106 *В 2012 году в Беларуси просили убежища граждане Афганистана, Сирии и Грузии,* https://news.tut.by/society/331025.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

107 *Беларусь приняла беженцев из Сирии*, https://news.tut.by/society/437005.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

108 *Три семьи беженцев из Сирии переехали в Гомель*, https://news.tut.by/society/437325.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

109 *Как устраиваются в Беларуси беженцы из Сирии,* https://news.tut.by/society/456124.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

110 *Более 40 граждан Сирии получили в Беларуси дополнительную защиту с начала года,* https://news.tut.by/society/475295.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

111 *Партия БНФ призвала правительство предотвратить приток мигрантов из Сирии,* https://news.tut.by/politics/489132.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

112 *МВД: Беларусь массово принимать беженцев из Сирии не готова, но менять миграционные законы надо,* https://news.tut.by/society/498006.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

113 *СМИ: ЕС даст Минску 7 млн. евро на центры размещения мигрантов из Украины, Сирии и России*, https://news.tut.by/economics/527452.html, (dostęp: 29.08.2020 r.).

114 *Почему угас белорусский экспорт в Сирию?,* https://news.tut.by/economics/305511.html, (dostęp: 31.08.2020 r.).

115 *Белорусско-российская компания поищет нефть на шельфе Сирии*, https://news.tut.by/economics/380330.html, (dostęp: 31.08.2020 r.).

Kupiony na Białorusi syryjski MiG-23MLD. Źródło: https://42.tut.by/471849

zagranicznego, zdrowia i turystyki. Celem spotkania było omówienie możliwości współpracy bilateralnej[116].

Pomimo trwającego konfliktu wewnętrznego obydwa państwa starały się utrzymywać wszechstronne relacje. 24 kwietnia 2016 r. na uniwersytecie w Homs otwarto Białorusko-Syryjskie Centrum Naukowo-Techniczne. Instytucja miała służyć wymianie kadr naukowych i studentów. Stanowiła odpowiednik analogicznego Centrum otwartego w Mińsku w 2010 r[117].

Białoruscy przedsiębiorcy byli zainteresowani udziałem w powojennej odbudowie Syrii, zwłaszcza jej infrastruktury. Problemem zagranicznych inwestorów były jednak sankcje nałożone na ten kraj, a obejmujące m. in. transfery finansowe bez których niezwykle trudne byłoby prowadzenie inwestycji na miejscu[118].

Niewątpliwie poziom wymiany handlowej w zakresie towarów cywilnych uległ znaczącemu obniżeniu. Jednakże logika konfliktu zbrojnego podpowiadała wzrost wymiany w zakresie uzbrojenia i wyposażenia wojskowego. Według danych przedstawionych przez SIPRI Białoruś była jednym z najważniejszych eksporterów uzbrojenia do Syrii na przełomie pierwszej i drugiej dekady XXI w. W latach 2007–2011 na Białoruś przypadło 17% syryjskiego importu

116 *Об организации Посольством Беларуси в Сирии круглого стола по развитию белорусско-сирийского сотрудничества,* http://mfa.gov.by/press/news_mfa/acaf10df6b6109cc.html, (dostęp: 1.09.2020 r.)

117 *В Сирии открылся первый Белорусско-сирийский научно-технический центр,* https://news.tut.by/society/493801.html, (dostęp: 31.08.2020 r.).

118 *Белорусский бизнес зовут восстанавливать разрушенную войной Сирию*, https://naviny.by/article/20180709/1531134557-belorusskiy-biznes-zovut-vosstanavlivat-razrushennuyu-voynoy-siriyu, (dostęp: 1.09.2020 r.).

uzbrojenia[119]. Syryjskie ministerstwo obrony przedstawiło w listopadzie 2015 r. nagranie, na którym były przedstawione samoloty MiG-23 MLD najprawdopodobniej sprzedane przez Białoruś w 2008 r[120].

Ostatnim elementem polityki Białorusi wobec konfliktu syryjskiego jest świadczona przez to państwo pomoc humanitarna dla ofiar. Na wstępie należy zaznaczyć, ze całość pomocy kierowana była za pośrednictwem władz lub organizacji mających poparcie władz Syrii. Już w listopadzie 2011 r. przygotowano do wysłania do Syrii 50 cystern na wodę wyprodukowanych w Grodnie[121].

17 września 2016 r. samolotem Ił-76 dostarczono do Latakii 45 ton pomocy humanitarnej — leków, środków dezynfekcyjnych, odzież i obuwie dziecięce[122]. W sierpniu 2017 r. białoruski rząd zdecydował o skierowaniu do Syrii pomocy humanitarnej wartości ponad 530 tys. rubli[123]. Ponadto ok. 300 dzieci z ogarniętego wojną kraju przyleciało na Białoruś na kolonie letnie i turnusy rehabilitacyjne[124].

W grudniu 2018 r. rząd podjął decyzję o udzieleniu pomocy owartości ponad 988 tys. rubli[125]. W tym samym miesiącu skierowano do Syrii ok. 50 ton sprzętu do poszukiwania ludzi w gruzowiskach oraz wyposażenia szkół. Transport koleją skierowano do Kłajpedy skąd drogą morską miał trafić do portu w Lataki[126].

Zakończenie

Dokonując podsumowania całokształtu polityki Republiki Białoruś wobec konfliktu w Syrii w latach 2011–2020 należy podkreślić, że od początku była ona obliczona na wsparcie prezydenta Baszara al-Asada. Temu celowi

---

119 *SIPRI: Беларусь является одним из основных поставщиков оружия в Сирию*, https://news.tut.by/politics/279706.html, (dostęp: 1.09.2020 r.).

120 *Картинка дня: бывшие белорусские истребители на войне в Сирии,* https://42.tut.by/471849, (dostęp: 1.09.2020 r.).

121 *50 цистерн для перевозки питьевой воды, изготовленных в Гродно, отправят в Сирию*, https://news.tut.by/economics/260530.html, (dostęp: 1.09.2020 r.).

122 *В Сирию доставлен очередной гуманитарный груз из Беларуси*, https://news.tut.by/world/512538.html, (dostęp: 1.09.2020 r.); *О доставке гуманитарной помощи в Сирию,* http://mfa.gov.by/press/news_mfa/e5ef6cf4202e4a55.html; (dostęp: 1.09.2020 r.)

123 *Три самосвала и детская одежда. Беларусь отправит гуманитарную помощь Сирии*, https://news.tut.by/society/555151.html, (dostęp: 1.09.2020 r.).

124 *Лукашенко предложил разработать программу отдыха и учебы детей из Сирии в Беларуси,* https://news.tut.by/society/557738.html, (dostęp: 1.09.2020 r.).

125 *Беларусь направит почти полмиллиона долларов на гуманитарную помощь Сирии,* https://naviny.by/new/20181214/1544789678-belarus-napravit-pochti-polmilliona-dollarov-na-gumanitarnuyu-pomoshch-sirii, (dostęp: 1.09.2020 r.).

126 *Беларусь отправляет 50-тонный гуманитарный груз в Сирию,* https://naviny.by/new/20181228/1546010917-belarus-otpravlyaet-50-tonnyy-gumanitarnyy-gruz-v-siriyu, (dostęp: 1.09.2020 r.).

podporządkowane były wszystkie wykorzystywane przez Białoruś polityczne, ekonomiczne i wojskowe środki polityki zagranicznej. Ze względu na ograniczone zasoby, a także niesprzyjające położenie geograficzne obu państw utrzymanie ich intensywności z okresu sprzed konfliktu okazało się niemożliwe do zrealizowania.

Polityka Białorusi miała charakter reaktywny wobec działań stron konfliktu oraz głównych jego zewnętrznych aktorów. Mińsk zawsze prezentował stanowisko zbieżne z poglądami swego głównego sojusznika — Federacji Rosyjskiej popierając jej zaangażowanie, także militarne, w Syrii. W odniesieniu do interwencji państw Zachodu była ona uważana za nieuprawnioną ingerencję w sprawy wewnętrzne suwerennego państwa, jednakże zaangażowanie w krytykę tych działań zależne było od aktualnych stosunków Białorusi ze Stanami Zjednoczonymi i państwami Europy Zachodniej.

Godne uwagi jest zaangażowanie Białorusi w zapewnienie bezpieczeństwa swym obywatelom przebywającym w strefie konfliktu. Pomimo zagrożenia białoruska ambasada cały czas działała w Damaszku. Ewakuację obywateli i ich rodzin w znacznej części przeprowadzono przy wsparciu Rosji. Równocześnie władze w żaden sposób nie odnosiły się do udziału Białorusinów formacjach zaangażowanych w rosyjską interwencję w Syrii.

Wojna domowa przyczyniła się do gwałtownego spadku wymiany handlowej pomiędzy obu państwami. Stanowiła ona ostatni element procesu zapoczątkowanego przez wojnę w Iraku skutkującego niemal całkowitą utratą przez Białoruś wpływów gospodarczych na Bliskim Wschodzie. Eksport białoruskiego uzbrojenia oraz udzielona pomoc humanitarna w skali potrzeb wywołanych konfliktem wydaje się być symboliczna. Jednakże spełniła swą rolę — demonstracji poparcia dla rządowej strony konfliktu.

Autor pragnie prosić czytelników o wyrozumiałość w zakresie doboru źródeł internetowych wykorzystanych w pracy nad niniejszym artykułem, ponieważ okres jego powstawania przypadł na masowe protesty jakie miały miejsce na Białorusi po wyborach prezydenckich. W związku z nimi dostęp do wielu stron internetowych był w znacznym stopniu ograniczony.

Скарочаны змест

Філіп Урбанскі, *Палітыка Рэспублікі Беларусь у дачыненні да канфлікту ў Сірыі 2011–2020 гг.*

У артыкуле аналізуецца знешняя палітыка Рэспублікі Беларусь у дачыненні да ўзброенага канфлікту ў Сірыйскай Арабскай Рэспубліцы ў 2011–2020 гг. Сірыя — адзін з найважнейшых партнёраў Беларусі

на Блізкім Усходзе. З самага пачатку прэзідэнт Аляксандр Лукашэнка падтрымлівае у канфлікце прэзідэнта Башара Асада, які кіруе з 2003 года і супраць якога былі скіраваны масавыя пратэсты, а пазней вайсковы супраціў паўстанцаў. Пры фарміраванні сваёй палітыкі Беларусь выкарыстала цэлы спектр сродкаў — ад палітычных і эканамічных да ваенных (пастаўкі зброі). Узброены канфлікт у Сірыі негатыўна адбіваецца на інтэнсіўнасці двухбаковых адносін дзвюх краін, асабліва ў эканамічнай сферы.

Abstract

Filip Urbański, *Policy of the Republic of Belarus towards the conflict in Syria 2011–2020*

The article analyzes the foreign policy of the Republic of Belarus in relation to the armed conflict in the Syrian Arab Republic in 2011–2020. Syria is one of the most important partners of Belarus in the Middle East. From the beginning, President Alyaksandr Lukashenka supported in the conflict President Bashar al-Assad, who ruled since 2003, against whom mass protests and later attacks by insurgents were directed. In shaping its policy, Belarus used a whole spectrum of means — from political, through economic, to military (arms supplies). The armed conflict will negatively affect the intensity of bilateral relations between the two countries, especially in the economic sphere.

Крыніцы

Анджэй Іваноўскі (Падкова Лесна),
Генадзь Семянчук (Варшава/Гродна)

Матэрыялы да радаводу Вацлава Іваноўскага

25 мая 1880 года нарадзіўся Вацлаў Іваноўскі, які без сумневаў лічыцца адным з „бацькоў" сучаснай беларускай нацыянальнай ідэі. У адзінай на сёняшні дзень біяграфіі, аўтарства Юрыя Туронка, вельмі падрабязна і грунтоўна праследжваюцца жыццёвы шлях, светапогляд, палітычная і грамадская дзейнасць В. Іваноўскага[1]. Аднак, пачатковы радавод Вацлава Іваноўскага выклікае шмат пытанняў, часткова прыдуманы і шмат у чым не адпавядае інфармацыі гістарычных крыніц.

Іваноўскія гербу „Рагач" (пол. Rogala) адносіліся да сярэднезаможнай шляхты ВКЛ. Прозвішча было надзвычай распаўсюджанным на Ковеншчыне, Міншчыне, Аршаншчыне, Берасцейшчыне і Падляшшы. Натуральна, гэта стварае пэўныя складанасці ў высвятленні сапраўдных продкаў, прымушае вышукваць і пераправяраць значную колькасць дакументаў. На сёняшні дзень галоўнай крыніцай для радаводу Вацлава Іваноўскага з'яўляюцца дакументы сабраныя яго прадзедам Томашам Іваноўскім для абавязковага пацвярджэння шляхецкага паходжання роду (т.зв. шляхецкі вывад). Гэтае дыскрымінацыйнае рашэнне акупацыйных расійскіх улад моцна паўплывала на лёсы шматлікай сярэднезаможнай і дробнай шляхты былой Рэчы Паспалітай. Справа ў тым, што шляхцічы, якія не змаглі па розных прычынах даказаць сваю прыналежнасць да вольнага стану, гублялі адпаведныя прывілеі і пераводзіліся ў склад ніжэйшых па статусе і правах груп насельніцтва[2].

---

1 J. Turonek, *Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi,* Warszawa 1992; беларускі пераклад: Юры Туронак, *Вацлаў Іваноўскі і адраджэньне Беларусі,* [у:] Юры Туронек, *Мадэрная гісторыя Беларусі,* Вільня 2008, с. 140–256.

2 В. С. Макарэвіч, *Разбор шляхты ў беларускіх губернях Расійскай імперыі (канец XVIII–XIX ст.),* Мінск 2018.

Герб „Рагач" (Rogala)

Томаш Іваноўскі вымушаны быў двойчы збіраць і падаваць дакументы ў Віленскі Дваранскі Дэпутацкі Сход на пацвярджэнне дваранскага звання[3]. Першы раз у 1819–1820 гг., а другі ў 1845 г., калі адпаведная камісія запатрабавала дадатковыя дакументы. У абодвух выпадках Томашу Іваноўскаму пашчасціла пацвердзіць прыналежнасць да шляхецкага стану сваёй сям'і. Менавіта на падставе зацверджаных у Віленскім Дваранскім Дэпутацкім Сходзе дакументаў — першы раз 28 жніўня 1820 года, другі раз 6 ліпеня 1845 года, і, нарэшце, 7 верасня 1845 года ў Дэпартаменце Герольдыі Сената Расійскай імперыі, паўстаў радавод, які выкарыстоўваўся і распаўсюджваўсяў сям'і Вацлава Іваноўскага. Таксама гэтая версія знайшла сваё адлюстраванне на старонках успамінаў Тадэвуша Іваноўскага (Тадаса Іванаўскаса)[4] і манаграфіі Юрыя Туронка[5].

Паводле афіцыйнай версіі і сямейнай традыцыі самыя раннія дакументальныя звесткі з радаводнай гісторыі Вацлава Іваноўскага сягаюць сярэдзіны XVII ст. і звязаны з асобай Крыштафа Іваноўскага, спадчыннага ўладара маёнткаў Пурпішкі і Гайжуны ў Вількамірскім павеце ў Літве. Аднак пры выяўленні і аналізе арыгінальных дакументаў, якія ў вывадовай справе Іваноўскіх прадстаўлены копіямі ў перакладзе на русскую мову, высвятляецца, што Томаш Іваноўскі і ў 1819 г., і ў 1845 г. выкарыстаў частку дакладна сфальшаваных і падробленых дакументаў.

Копия съ протокола Виленскаго Дворянскаго Депутатскаго Собрания.

Определение о дворянстве рода благородныхъ Ивановскихъ (герба Рогаль) 1820 года августа 28 дня. — Намъ Литовско-Виленскому губернскому предводителю дворянства статскому советнику и кавалеру ордена Св. Анны 2-й ступени Михаилу Ромеру председательствующему; а также депутатамъ съ всехъ уездов Литовско-Виленской губернии, для

[3] *Российский государственный исторический архив* (далей — РГИА), ф. 1343, оп. 22, д. 2655, *О дворянстве Ивановских: слушано 7 сентября 1845; 13 августа 1847; 1 декабря 1848; 8 марта 1854; 23 мая 1860 годов.*

[4] T. Ivanauskas, *Aš apsisprendžiu,* Vilnjus 2010, p. 98–99

[5] J. Turonek, *Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi,* s. 12–14; Ю. Туронак, *Вацлаў Іваноўскі і адраджэньне Беларусі,* с. 146–148.

принятия и разсмотрения дворянскихъ доказательств избранныхъ; представлено дело о дворянскомъ происхождении рода благородныхъ Ивановскихъ (герба Рогаль) из коего видно, что родъ сей владея земныя имения въ Царстве Польскомъ изъ древнейшихъ временъ, защищался дворянскимъ достоинствомъ и пользовался соответственными этому званию правами и преимуществами. В настоящем деле оставивъ древнеишия колена, принят родоначальником вотчинникъ имений Пурпишек и Гайжунъ и прочихъ в Вилькомирскомъ уезде состоящихъ после предшественников ему доставшихся, Иван из Рогаля Ивановский, который прижил сына Кристофора и оставилъ ему вотчинство техже имений. — А сей по достежению совершеннолетия, бракосочетавшись с благородною Гродзёвною, прижилъ четырехъ сыновей, а именно Фому, Ивана, Михаила и Иосифа Криштофоровых Ивановскихъ, а тем удостоверяютъ: 1-е, 1667 октября 18 зачисленная, а тогоже ода ноября 8 в Вилькомирском земском суде совершенная закладная сделка на имение Пурпишек и Гейжуны и прочия от благородного Кристофора Иванова Ивановского гг. Хоминскимъ данная; 2-е, 1679 декабря 20 зачисленная крестная метрика; 3-е, 1800 марта 7 писанное и тогоже года в Вилькомирском земском суде явленное, свидетельство чиновниковъ Вилькомирского уезда. — Изъ числа сыновей Криштофа Ивановского Иван был Мозырскимъ ловчимъ, а Михаил Ковенскимъ подчашим, как удостоверяет переказной документ Ивана и супруги его Ивановскихъ на сумму ковенскимъ подчашимъ братомъ Михаиломъ одолженную у ГГ. Вилькомирскихъ мечныхъ Гинтовтовъ, 1699 сентября 29 зачисленный, а 1700 апреля 9 в Вилькомирскомъ гродскомъ суде явленной. Те же ныне упомянутые братья выбывъ вотчинное имение, из Вилькомирского уезда переселились. — Изъ нихъ Ковенский подчаший Михаилъ Криштофовъ былъ отцом сына Доминика, а сей двухъ сыновей, а именно трехъименного Иосифа-Викентия-Ферария и Людвика Ивановскихъ после себя оставил, которые вотчинничили имение Яворъ, о томъ удостоверятъ: 1-е, 1761 сентября 28 квитанция Бреского ротмистра г. Сыльвестра Клочковского в исполнении воинскихъ обязанностей г. Доменику Михайлову Ивановскому ковенскому подчашицу данная; 2-е, 1771 мая 25 дня метрика крещения трехъименного Иосифа-Викентия-Ферария от родителей Доминика и Богумилы Ивановскихъ рожденнаго из книгъ Бржесткого приходского костела выданная; 3-е, 1819 января 13 в земскомъ суде Пинского уезда явленный заемно-облигационный документ генералъ-лейтенанта и шефа гвардии Великого Кнежества Литовского князя Николая Радзивилла съ обеспечениемъ на

имении Яворъ на сумму сто червонцев г. Иосифу Ивановскому данный; 4-е, таковый же документ того же числа данный помянутым княземъ Радзивилломъ на 200 червонцев г. Людвику Ивановскому. — Помянутый же трехименный Иосиф-Викентий-Ферарий Домеников Ивановский былъ отцомъ сына Фомы Ивановского с сыновьями двухименными Станиславомъ-Фомою и Викентиемъ-Иосифомъ, нынешнего доказателя дворянства. Удостоверением чего служатъ приведенные документы, а именно: 1819 февраля 8 верящее письмо от г. Иосифа Доминикова Ивановского отца сыну его Фоме Ивановскому для взыскания по заемнымъ письмамъ следуемыхъ суммъ выданное, а также крестные метрики сыновей Фомы, а именно, 1818 июня 9 и 1820 генваря 25 в книгахъ, первая Шемётовского, а вторая Ошмянского приходскихъ костеловъ записанные. — Что же нынешний доказатель дворянства Фома Иосифов Ивановский наравне с предками своими пользуется преимуществами дворянскому званию соответственными, равномерно занимается арендным владениемъ земскихъ имений в Ошмянскомъ уезде, о том удостоверяютъ свидетельство предводителя дворянства, чиновников и помещиков Ошмянского уезда 1820 мая 12 выданное. — На основании затемъ приведенныхъ документовъ дворянское происхождение рода благородных Ивановскихъ обнаруживающихъ, мы губернский предводитель дворянства и уездные депутаты сходно правиламъ в грамоте 1785 года Всемилостивейше дворяномъ пожалованной изъясненныхъ и в указахъ Правительствующего Сената Литовско-Виленскому губернскому правлению данныхъ …, рода благородных, а именно доказателей дворянства: Фому сына трехъименного Иосифа-Викентия-Ферария с двуименными сыновьями Станиславом-Фомой и Викентием-Иосифомъ Ивановскихъ древними потомственными польсикми дворянами признали, объявили и на основании указа 1801 года мая 5 дня последовавшего в первую часть дворянской родословной книги Литовско-Виленской губернии записать опрделели. — Состоялось на заседании в Главномъ Дворянскомъ депутатскомъ собрании Литов-Виленской губернии в Вильне[6].

У дадзеным пратаколе найбольшыя сумненні выклікае інфармацыя пра пачаткі радаводу Томаша Іваноўскага, да Даменіка ўключна. Тэкст амаль літаральна паўтарае раннія звесткі з шляхецкага выведу ад 1804 г., які ажыццяўлялі Іваноўскія з Вількамірскага павету[7]. Хутчэй за ўсё Томаш Іваноўскі гэтую інфармацыю адтуль пазычыў. Больш за тое, маецца

[6] РГИА, ф. 1343, оп. 22, д. 2655, л. 5–6об.

[7] *Lietuvos valstybės istorios archyvas* (далей — LVIA), f. 708, ap. 2, b. 1.

згадка, што продкі Вацлава Іваноўскага пачыналі рабіць уласны шляхецкі вывад у 1819 г., дзе пакаленны роспіс пачынаўся менавіта ад Дамініка[8]. Сумненні ў злучанасці ранніх звестак з вываду 1820 г. і непасрэдных продкаў Вацлава Іваноўскага грунтуюцца таксама на гіпатэтычна вялікай часовай адлегласці паміж падчашым ковенскім Міхалам (быў дарослым ужо ў 1699 г., якім датуецца яго пагадненне з братам Янам) і яго ўнукам Юзафам-Вінцэнтам-Ферарым, які нарадзіўся ў 1771 г., то бок паміж нараджэннем дзеда і ўнука магло мінуць больш за 100 год.

1845 года июля 6 дня. В журнале Виленского дворянского депутатского собрания записано

Слушали: Прошение дворянина Фомы Иосифова Ивановского 31 декабря 1843 года поданное, въ которомъ изъяснивъ, что определениемъ сего собрания 20 августа 1820 года состоявшимся признан он с сыновьями Станиславомъ и Викентиемъ въ потомственном дворянском достоинстве, но какъ встречаетъ он ныне совершенную невозможность въ отыскании всехъ документовъ приведенныхъ в таковомъ определении, из уважения затемъ, что оное распоряжение Правительства подлежит ныне ревизии, предоставляетъ другие обнаруживающие дворянское от Предковъ его происхождение документы, а именно: 1-е, духовное завещание Христофора Иванова Ивановского 7 ноября 1720 года составленное, а 1721 декабря 11 в гродскомъ суде Новогрудского воеводства явленное, по коемъ владеемое имъ после древнейшихъ предковъ его вотчинное имение Заблоць называемое в упомянутомъ воеводстве состоящее, населенное крестьянами, отказалъ в наследство сыновьям своимъ Фадею, Ивану, Михаилу и Иосифу Христофоровымъ Ивановскимъ; 2-е, дарственную отрицательную сделку Михаила Христофорова Ивановского 23 апреля 1750 года составленную, а 5 декабря того же года в Новогрудскомъ суде явленную на родовое после отца Христофофра и беспотомно умершихъ родныхъ братьяхъ Фоме, Иване и Иосифе Христофоровыхъ Ивановскихъ наследуемое и в неоспоримомъ единственномъ его Михаила владении состоящее имение Заблоць с крестьянами сыну Доминику Ивановскому служащую; 3-е, Таковую ж дарственную сделку Доминика Михайлова Ивановского на вышеупомянутое имение Заблоць с крестьянами сыновьямъ своимъ Иосифу-Викентию-Ферарию и Людвику Доминиковымъ Ивановскимъ 23 апреля 1776 года выданную, а 16 февраля

[8] LVIA, f. 391, ap. 4, b. 1088, p. 123–124.

1780 года в Новогрудскомъ Гродскомъ суде явленную; 4-е, Продажную отрицательную сделку трехъименного Иосифа-Викентия-Ферария Доминикова Ивановского 21 апреля 1790 года составленную, а 4 ноября того же года в Новогрудскомъ гродскомъ суде явленную — по коей от части наследственное свое после отца Доминика Михайлова, а от части по безпотомно умершемъ брате Людвике владеемое имение Заблоць с крестьянами, продалъ вотчиниствомъ князю Карлу Радзивилла за сумму 22 000 злотыхъ. — Четыре эти документы заверенные о несомнительности своихъ Новогрудскимъ уезднымъ стряпчимъ согласно Высочайшему Указу 4 генваря 1840 года; 5-е, метрику о крещении Фомы Иосифова Ивановского 1795 года декабря 5 въ кафедральномъ Яновскомъ костеле записанную и Подляскою римско-католическою духовною Консисториею утвержденную; 6-е, копию резолюции Гродненской палаты Гражданского суда 12 ферваля 1843 года состоявшейся, из коей видно, что отец Станислава и Осипа Ивановскихъ, Фома Иосифов Ивановский владеетъ и по ныне выделеннымъ по Экздивизорскому решению 26 марта 1830 года состоявшемуся участкомъ имения Яворова Руда называемымъ с четырмя къ тому крестьянами. Копия этой резолюции удостоверяет сверх того и о происхождении Станислава и Осипа от отца Фомы Иосифова ивановского, ибо метрики о крещении ихъ, какъ проситель объясняетъ, внесены Гродненскимъ губернскимъ правлениемъ в Правительствующий Сенатъ при представлении к награждению превоклассными чинами; 7-е, свидтельство Гродненской Казенной палаты 8 сентября 1841 года за № 1467 выданное в томъ, что Иосиф-Викентий-Ферарий Ивановский по ревизии 1795 года Лидского уезда Желудской парафии при околице Верцёнка въ числе дворян записанъ; 8-е, свидетельства же Лидского уездного Предводителя Дворянства 31 марта 1843 года за № 358 о томъ, что Фома сын Иосифа-Викентия ивановский по ревизиямъ 1811, 1816 и 1827 годовъ состоитъ в числе дорянъ; и 9-е, свидетельство Слонимского уездного Предводителя дворянства 26 декабря 1843 года за № 871 выданное, удостоверяющее, что Фома Иосифов с сыновьями Станиславомъ и Иосифом Ивановские, пользуясь правомъ дворянства не подлежали подушному окладу, а напротив писаны были завсегда дворянами, что они владеютъ в Слонимскомъ уезде выделенным по Яворскому экздивизорскому решению участкомъ вотчинного имения съ 5-ю крестьянскими мужска пола душами, и что затемъ на основании определения сего Собрания 28 августа 1820 года состоятъ записанными в ч исло дворян Слонимского уезда 1-го разряда, проситъ

таковые документы представить на ревизию и выдать о том свидетельство. — Справка: определениемъ 1820 августа 28 признаны дворянами: Фома Иосифовъ съ сыновьями Станиславомъ-Фомою и Викентиемъ-Иосифомъ Ивановские, дело рода сего показано по ведомости, в числе подлежащихъ ревизии Центральной Коммисии. — Определено: изъ вышеизъясненныхъ документовъ видно, что предки рода Ивановскихъ, съ 1720 года владели родовымъ отъ древнейшихъ временъ къ вотчинству ихъ принадлежащимъ имениемъ Заблоць съ крестьянами, которое по записанным актамъ переходя от одного лица къ другому по родословной в четырехъ снисходящихъ коленахъ означеныхъ, наконец в 1790 году продано отцомъ настоящего доказателя дворянства, а происхождение настоящихъ потомковъ и неподлежание ихъ подушному окладу, подтверждается метрическимъ и другими законными свидетельствами, а также копиею резолюции Гродненской Палаты Гражданского суда, для того признавая документы сие о дворянскомъ происхождении Фомы Иосифова с сыновьями Станиславомъ и Иосифом Ивановскихъ, соотвествующими 15 пункту 51 статьи IX тома Свода законов, издания 1842 года полагаетъ: как настоящие доказатели владеютъ съ 1830 года Слонимского уезда имениемъ населеннымъ крестьянами и состоятъ в 1-м разряде дворян того уезда, дело это представить на благорассмотрение Правительствующего Сената Временного Присутствия Герольдии, и о томъ уведомить Центральную Коммисию, просителю же выдать копию сей статьи журнала, а с взыскании съ него въ казну денегъ 30 копеек серебромъ за одинъ лист гербовой бумаги вместо которой на производство употреблена простая, отнестись в Гродненское губернское Правление и о томъ Тамошнюю и здешнию казенные палаты уведомить[9].

Паводле другога пратакола другому пратаколу Віленскага Дваранскага Дэпутацкага Схода ад 6 ліпеня 1845 г. продак Томаша Іваноўскага Крыштаф сын Яна па-за маёнткамі Пурпішкі і Гайжуны ў Вількамірскім павеце меў нібы яшчэ маёнтак Заблоць каля Любчы ў Навагрудскім павеце. Апошні маёнтак перадаваўся ў спадчыну ў сям'і Іваноўскіх на працягу амаль усяго XVIII ст. Крыштаф Іваноўскі сваім тэстамантам ад 7 лістапада 1720 г. перадае Заблоць у роўных частках сынам — Томашу, Яну, Міхалу і Юзафу[10]. 23 красавіка 1750 года

[9] РГИА, ф. 1343, оп. 22, д. 2655, л. 7–10 об.

[10] *Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі* (далей — НГАБ), ф. 1730, воп. 1, ад. зах. 6, арк.1015–1015 ад.

названы маёнтак Заблоць сын Крыштафа Міхал Іваноўскі, які на той час застаўся адзіным уладальнікам, перадае ва ўласнасць свайму сыну Дамініку[11]. Яшчэ пазней 24 красавіка 1776 г. ўжо Дамінік Іваноўскі перадае ў спадчыннае валоданне маёнтак Заблоць сваім сынам Юзафу-Вінценту-Ферарыю і Людвігу[12]. Нарэшце, 20 красавіка 1790 г. Юзаф-Вінцэнту-Ферары Іваноўскі прадае маёнтак Заблоць віленскаму ваяводзе князю Каралю Радзівілу за 22 тысячы злотых[13].

Усе вышэй пералічаныя чатыры дакументы, якія адносяцца да маёнтка Заблоць, захоўваюцца ў актавых кнігах земскага суда Навагрудскага ваяводства ў фондах НГАБ у Мінску. Аднак, менавіта яны і выклікаюць найбольш сумневаў у праўдзівасці і верагоднасці інфармацыі. На думку навуковага супрацоўніка НГАБ Яўгена Глінскага[14], у „вывадовай справе" на шляхецтва Томаша Іваноўскага з сынамі ёсць дакладна фальшывыя дакументы і звесткі. Гэта ўвесь комплекс дакументаў на маёнтак Заблоць каля Любчы ў Навагрудскім ваяводстве. Па-першае, дадзены маёнтак адсутнічае ў вывадзе Іваноўскіх з 1820 г., а ўзгадваецца маёнтак Явар (а пазней Руда/Буда Яварская) Мікалая Радзівіла ў Слонімскім уездзе, з якім сапраўды быў звязаны службова, а пазней жыў там Томаш Іваноўскі[15]; па-другое, занатаваныя ў гэтых дакументах рэаліі супярэчаць звесткам з вываду ад 1820 г.: Юзаф-Вінцэнты-Ферары Іваноўскі быў ахрышчаны ў 1771 г. у Брэсцкім касцёле, а паводле дакументаў на Заблоць, Іваноўскія ў гэты час павінны былі жыць на Навагрудчыне; па-трэцяе, у гэтых актах маюцца не дакладнасці фармуляру — выкарыстанне ў дакуменце, датаванным 1750 г., імя па бацьку — *Міхал Крыштаповіч* з'яўляецца выразным анахранізмам; па-чацьвёртае, адпаведныя запісы ў актавых кнігах Навагрудскага земскага суда маюць відавочныя прыкметы больш позняй устаўкі: нехарактэрныя для сярэдзіны, а тым больш пачатку XVIII ст. — почырк, збоі ў пагінацыі, сляды падклейкі дакументаў у актавую кнігу.

Мы не ведаем сёння, навошта Томашу Іваноўскаму ў 1819 і 1845 гадах спатрэбіліся сфальшаваныя дакументы для пацвярджэння шляхецкага паходжання яго роду? Хто быў стваральнікам сфальшаваных дакументаў

11 НГАБ, ф. 1730, воп. 1, ад. зах. 25, арк.1079–1079 ад.

12 НГАБ, ф. 1730, воп. 1, ад. зах. 46, арк.108–108 ад.

13 НГАБ, ф. 1730, воп. 1, ад. зах. 56, арк.1108–1108 ад.

14 Выказваем шчырую падзяку навуковаму супрацоўніку НГАБ магістру Яўгену Глінскаму за кваліфікаваную экспертызу часткі дакументаў, якія адносяцца да радаводу Вацлава Іваноўскага.

15 *Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Гродне*, ф. 96, воп. 1, ад. зах. 546. *Об утверждении инвентарного описания им. Руды или Буды, Слонимского уезда, помещика Лункевича Фомы; начато 7.11.1845 — окончено 30.03. 1848 — на 26 листах*; ф. 1, воп. 11, ад. зах. 750. *По прошению помещика Фомы ивановского о увольнении его от должности надзирателя состоящих в ведении Слонимской дворянской опеки участков Яворских лесов; начато 11.11.1839 — окончено 21.11. 1839 — на 3 листах*

і колькі гэта каштавала? У рэшце рэшт, эфект быў дасягнуты, бо інстытуцыі, якія правяралі дакументы, вызначалі іх сапраўднасць і на іх падставе пацвярджалі альбо адмаўлялі шляхецкі статус, паверылі і сваім рашэннем канчаткова зацвердзілі Томаша Іваноўскага з сям'ёю ў шляхецкім статусе з усімі адпаведнымі саслоўнымі прывілеямі.

Такім чынам, дакладна задакументаваны радавод Вацлава Іваноўскага выглядае наступным чынам: Дамінік (пратапласта) — яго сын Юзаф-Вінцэнты-Ферары — яго сын — Томаш — яго дзеці: Станіслаў, Вікенці-Юзаф, Пелагея, Кацярына — дзеці Станіслава: Леанард, Марыя, Юзэфа — дзеці Леанарда: Ежы, Станіслаў, Вацлаў, Тадэвуш, Гэлена — дзеці Вацлава: Стэфан, Вацлаў, Ганна і Пётр.

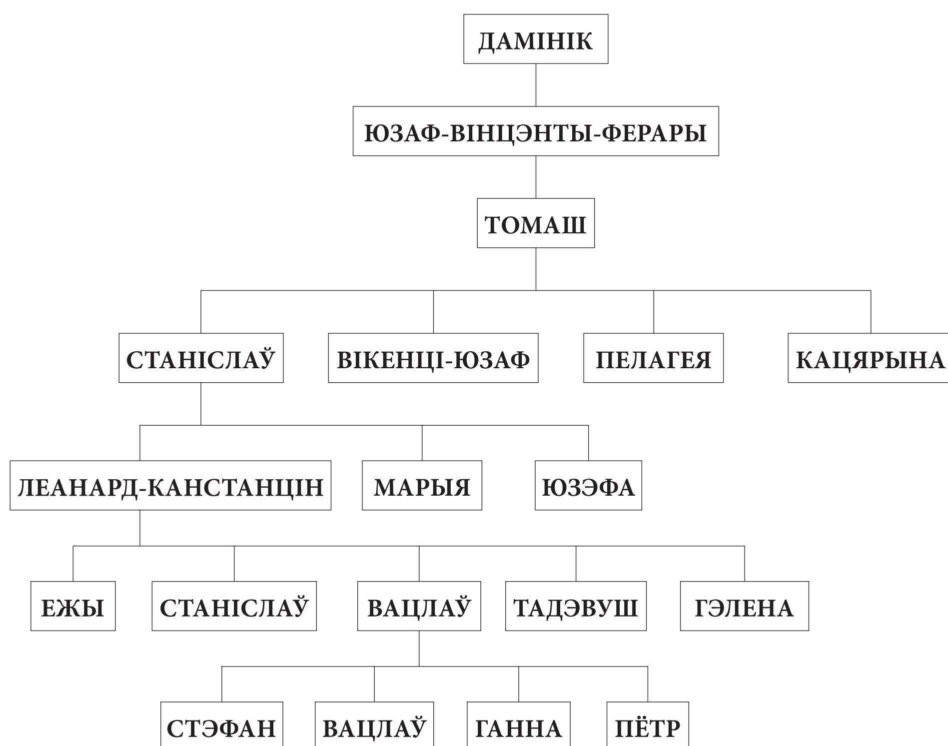

Радавод Вацлава Іваноўскага

У дадзеным тэксце аўтары аддалі перавагу метрычным запісам як падставе генеалагічных даследаванняў. Усяго друкуецца 27 запісаў з метрычных кніг, 2 некралога і адна інфармацыя з рэвізскіх сказак. Не выяўлены пакуль метрыкі хросту і нараджэння Кацярыны дачкі

Томаша Іваноўскай, Станіслава сына Леанарда Іваноўскага, Гэлены дачкі Леанарда Іваноўскай і Пётра сына Вацлава Іваноўскага ад другога шлюбу з Лігіей Федаровіч.

Фармат артыкула і яго аб'ём не дазваляюць прывесці метрычныя запісы, якія датычацца іншых блізкіх сваякоў Вацлава Іваноўскага, але іх друк плануецца ў будучых публікацыях. На жаль мы нічога пакуль не ведаем пра лёс брата яго дзеда Вікенція-Юзафа, як таксама і сястры дзеда Пелагеі. Свядома не друкуецца ў дадзенай публікацыі інфармацыя пра сям'ю яшчэ адной сястры дзеда Кацярыны. Яна ў свой час выйшла замуж за Юзафа Лункевіча і разам з ім да сваёй смерці пражывала ў бацькоўскім маёнтку Руда Яворская ў Слонімскім уездзе. Яны мелі 6 сыноў — Палікарпа, Людвіка, Сцяпана, Антона, Івана і Уладзіслава. Таксама адмовіліся мы ад метрычных запісаў, якія адносяцца да сем'яў братоў і сястры Вацлава Іваноўскага — Ежы, Станіслава, Томаша і Гэлены. З-за малой інфарматыўнасці і вялікай страты часу аўтары на момант публікацыі дакументаў адмовіліся ад разгорнутых асабовых каментароў адносна хросных, якія сустракаюцца ва ўсіх метрычных запісах, а таксама сведкаў пад час шлюбаў, прадстаўнікоў роду Іваноўскіх.

Дзеці Леанарда-Канстанціна і Ядзвігі з Райхеляў: Станіслаў, Тадэвуш, Гэлена, Вацлаў і Ежы

Вацлаў і Сабіна з Ячыноўскіх Іваноўскія

****

Метрычныя запісы, прыведзеныя ў артыкуле, паходзяць з некалькіх крыніц: фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Гродне, Дзяржаўнага гістарычнага архіва Літвы (Lietuvos valstybės istorios archyvas), Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва (Российского государственного исторического архива).

Прадстаўленыя ў публікацыі метрычныя запісы падзелены на тры групы: а) нараджэнне і хрост, б) шлюбы, в) смерць прадстаўнікоў роду Вацлава Іваноўскага з канца XVIII ст. да пачатку XX ст. Адзіны лацінскамоўны запіс перакладзены на беларускую мову аўтарамі, польскамоўныя і рускамоўныя варыянты метрычных запісаў прыведзены ў арыгінале. Даты нараджэнняў, хростаў, шлюбаў, смерцяў і пахаванняў у прадстаўленых матэрыялах дакладна адпавядаюць метрычным запісам і пададзены паводле грыгарыянскага календара, які быў абавязковы ў Рымска-каталіцкім касцёле Беларусі ў XIX — пачатку XX ст.

На заканчэнне варта адзначыць, што адзін з аўтараў Анджэй Іваноўскі з'яўляецца праўнукам Вацлава Іваноўскага па галіне старэйшага сына апошняга Стэфана.

****

I. Узгадка пра выпіску з метрычных кніг Брэсцкага касцёла аб хросце Юзафа-Вінцэнта-Ферарыя Іваноўскага

1771 мая 25 дня метрика крещения трехъименного Иосифа-Викентия-Ферария от родителей Доминика и Богумилы Ивановскихъ рожденнаго из книгъ Бржесткого приходского костела выданная.

РГИА, ф. 1343, оп. 22, д. 2655, л. 6.

II. Інфармацыя з Рэвізскай сказкі 1795 г. насельніцтва парафіі Жалудок пра склад сям'і Юзафа-Вікенція-Ферарыя Іваноўскага

Roku 1795 miesąca Nowembra… dnia powiattu Lidzkiego parafij Żołudskiej wyborca do okolic Wierciołki y Racow Romanowskich wedle universała terazniejszego Roku oktobra 7 dnia wydanego czynię niniejsze podanie i liczbie dymow szlacheckich w tych okolicach znajduiących się oraz dusz płci męzkiey y żenskiey wedle istotney sprawedliwości bez naymnieyszego zataienia, a iesli bym zataił y w tym był przekonany podaie siebie ukaraniu iakie jest w zwysz pominionym universale opisane.

Nazwiska ludzi, a mianowicie powiatu Lidzkiego parafij Żoludzkiey okolica Wierciołki[16]. Szlachta

Nr 1. Jozef Wincenty Ferrary Jwanowski — 24 lat

U niego żona Anna — 18 lat

Jego szwagier Józef Hrynaszkiewicz — 45 lat

Józefa Hrynaszkiewicza córki: Teresa — 8 lat, Magdalena — 4 lat, Aniela — 2 lat.

[16] Вярцёлкі — не існуючая шляхецкая асада ў Жалудокскай парафіі (Беларусь).

LVIA, f. 515, ap. 15, b. 161, p. 4.

****

Метрыкі нараджэння і хросту прадстаўнікоў роду Вацлава Іваноўскага

III. 1795 год, дня 19 снежня. Метрыка хросту Томаша Іваноўскага, сына Юзафа-Вінцэнта-Ферарыя і Анны з Грынашкевічаў[17]

Janów[18]. Anno Domini 1795 Xbra [decembra] 19, x. Stanislaus Jeruzalski canonicus Brestensis baptisavit infantem nomine Thomasz, nobilium Josephi et Anna Jwanowskich L. C. filium. Lewantt: Paulo Małysinski cum SophiaGruszczyna.

Янаў. Тысяча семсот дзевяноста пятага года снежня дзевятнаццатага дня, я ксёндз Станіслаў Ерузальскі канонік Брэсцкі ахрысціў немаўля іменем Томаш, сына шляхетных Іосіфа і Анны Іваноўскіх законных сужонцаў. Хроснымі былі Павал Малашыньскі з Зофіяй Грушыноваю.

[17] Пераклад з лаціны на рускую мову гл.: РГИА, ф. 1343, оп. 22, д. 2655, л. 19.

[18] Янаў Падляскі (Janów Podlaski) — паселішча ў Бяльскім павеце Люблінскага ваяводства (Польшча), цэнтр гміны.

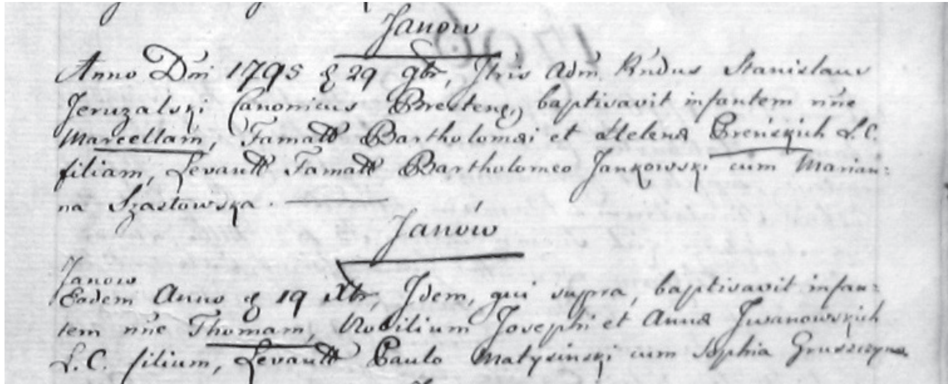

Janow

Anno Dni 1795 d 29 9br. Idem Adm. Rndus Stanislaus Jeruzalski Canonicus Brestens. baptisavit infantem nne Marcellam, Famati Bartholomaei et Helenae Breniczkich L.C. filiam, Levant. Famatus Bartholomeo Jankowski cum Marianna Szastowska. —

Janow

Janow Eadem Anno d 19 Xbr. Idem, qui supra, baptisavit infantem nne Thomam, Nobilium Josephi et Annae Jwanowskich L.C. filium, Levant. Paulo Matysinski cum Sophia Grudzi...

З архіва парафіі св. Тройцы ў Янаве Падляскім

IV. 1818, дня 5 чэрвеня і 16 чэрвеня. Метрыка нараджэння і хросту Станіслава Іваноўскага, сына Томаша і Разаліі з Байкоўскіх[19]

Dwór Czurlony[20]. 5 juni 1818 roku urodzony — 16 juni 1818 roku ochszczony Stanisław. Syn Tomasza i Rozalij Jwanowskich; szlachetnych. Ochrzcił x. Wincenty Skibinski. Trzymali do chrztu: JD Michał Puciata i Antonina Sulistrowska.

Dwor Czurlony	5.	16.	Tomasza i Rozalij Jwanowskich Szlach:	Stanisław	X. Wincenty Skibinski	JD: Michał Puciata Antonina Sulistrowska

LVIA, f. 604, ap. 10, b. 125, p. 76.

V. 1820 год, дня 20 студзеня і 25 студзеня. Метрыка нараджэння і хросту Вінцэнта-Юзафа Іваноўскага, сына Томаша і Разаліі з Байкоўскіх[21]

Stodolniki[22]. 20 januari 1820 roku urodzony — 25 januari 1820 roku ochszczony Wincenty-Józef; rodzice Tomasz Jwanowski i Rozalia Baykowska; szlachetni. Ochscił x. Ludwik Czesnowicz. Trzymali do chrztu JP. Marceli Rodkiewicz, JP. Wincenta Czaykowska

Stodolniki	20.	25.	Wincenty Józef.	Tomasz Iwanowski, Rozalia Baykowska Szlachetni.	Tenże	JP. Marceli Rodkiewicz, JP. Wincenta Czaykowska

LVIA, f. 604, ap. 50, b. 71, p. 48v.

[19] Пераклад з польскай на рускую мову гл.: РГИА, ф. 1343, оп. 22, д. 2655, л. 51.

[20] Двор Чурлёны (dwór Czurlieny) — мясцовасць не лакалізавана, размяшчаўся ў XIX ст. ў Шеметоўскай парафіі Свірскага дэканату; сёння Шэметаўская парафія Будслаўскага дэканату.

[21] Пераклад з польскай на рускую мову гл.: РГИА, ф. 1343, оп. 22, д. 2655, л. 25.

[22] Стадольнікі (Stodolniki) — сёння вёска, Кальчунскі сельсавет Ашмянскага раёна (Беларусь).

VI. 1821 год, дня 13 мая і 18 мая. Метрыка нараджэння і хросту Пелагеі Іваноўскай, дачкі Томаша і Разаліі з Байкоўскіх

Moczuły[23]. 13 maia 1821 roku urodzona — 18 maia 1821 roku ochszczona Pelageia. Rodzice: Tomasz Jwanowski i Rozalia Baykowska; szlachetni. Ochscił x. Kaietan Tusko. Trzymali do chrztu Jgnacy Kut…an i Katarzyna Rotkiewiczowna.

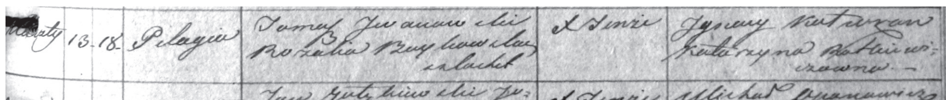

LVIA, f. 604, ap. 50, b. 74, p. 43.

VII. 1845 года, дня 2 лістапада і 8 лістапада. Метрыка нараджэння і хроста Леанарда-Канстанціна Іваноўскага, сына Станіслава і Антаніны з Быкоўскіх[24]

Nr 208. Roku Pańskiego tysiącznego osmsetnego czterdziestego piątego miesięca listopada osmego dnia w Wasiliskim[25] rzymsko-katolickim parafialnym kosciele ochszczono z SS. Olejów niemowlę imionami Leonard-Konstanty od WJX Jaroba Kraszewskiego wikaryusza tegoż kościoła. Urodzonych Stanisława i Antoniny z Bykowskich Jwanowskich slubnych małżonkow syn, roku terazniejszego 1845 miesięca listopada drugiego dnia w parafii Wasiliskiey w folwarku Lebiodce[26] narodzony. Trzymali do chrztu urodzeni Michał Krydel z Pauliną Hubarewiczową sędziną. Assystenty: urodzeni JW Stanisław Hubarewicz bywszy sędzia Jzby Cywilnej Grodzienskiej z Karoliną Tarnawską; urodzeni Maxymiian Tarnawski z Jadwigą Hubarewiczowną Panna.

23 Мачулы (Moczyły) — сёння хутар у Рытанскім сельсавеце Астравецкага раёна (Беларусь).

24 Існуе другі варыянт метрыкі (НГАБ у Гродне, ф. 263, воп. 1, ад.зах. 1, арк. 131ад.-132).

25 Касцёл Св. Яна Хрысціцеля ў аграгарадку Васілішкі Шчучынскага раёна (Беларусь).

26 Маёнтак/фальварок Лебёдка — сядзібна-паркавы комплекс роду Іваноўскіх, сёння ў вёсцы Галавічполе, Васілішкаўскага сельсавету, Шчучынскага раёна (Беларусь).

LVIA, f. 604, ap. 51, b. 35, p. 266.

VIII. 1847 года, дня 10 ліпеня і 20 ліпеня. Метрыка нараджэння і хросту Марыі-Ванды Іваноўскай, дачкі Станіслава і Антаніны з Быкоўскіх[27]

nr 148. Roku Pańskiego tysiącznego osmsetnego czterdziestego siodmego miesiąca lipca dwódziestego dnia w Wasiliskim rzymsko-katolickim parafialnym koscieleochszczono z SS. Olejów niemowle imionami Marya-Wanda od WJX Jakóba Kraszewskiego wikarego. Urodzonych Stanisława i Antoniny z Bykowskich Jwanowskich slubnych małżonków córka roku teraznieyszego 1847 miesięca lipca dziesiątego dnia w parafii Wasiliskiey w maiątku Lebiodie narodzona. Trzymali do chrztu urodzony Stanisław Hubarewicz assesor Jzby Cywilnej guberni Grodzieńskiej z Rozalią Jwanowską małżonką Tomasza. Assystenty: urodzeni Tomasz Jwanowski z JW Pauliną Hubarewiczową; urodzeni Aleksander Maruszewski z Katarzyną Jwanowską Panną.

LVIA, f. 604, ap. 51, b. 37, p. 316.

---

27 Існуе другі варыянт метрыкі (НГАБ у Гродне, ф. 263, воп. 1, ад.зах. 1, арк. 171ад.-172).

IX. 1850 года, дня 7 сакавіка і 22 сакавіка. Метрыка нараджэння і хросту Юзэфы-Францішкі Іваноўскай, дачкі Станіслава і Антаніны з Быкоўскіх

№ 87/42. Тысяча восемъсотъ пятьдесятого года месяца марта двадцать второго дня въ Василишской приходской римско-католической церкви окрещена девица по имяни Иосифа[28] преподобнымъ отцомъ Онуфриемъ Сырвидомъ настоятелемъ оной Василишской церкви съ совершениемъ всехъ обрядовъ таинствъ. Благородныхъ Станислава и Антонины урожденной Быковской Ивановскихъ законныхъ супруговъ дочь родившаяся тысяча восемъсот пятьдесятого года месяца марца седмого дня тогоже прихода въ имении Лебёдке. Восприемниками были благородные Викентий Бржозовский съ Павлиною Губаровичовою. Присутствовали благородные Станиславъ Губаровичъ съ Александрою Бржозовскою, Иван Францкевичъ съ Антониною Климонтовичъ.

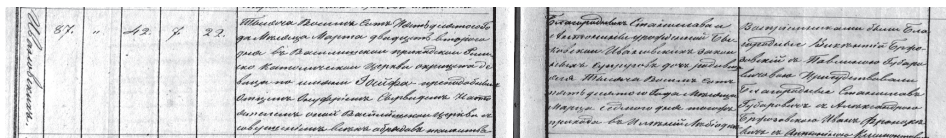

LVIA, f. 604, ap. 51, b. 38, p. 140v-141.

X. 1872 год, дня 21 ліпеня і 22 ліпеня. Метрыка нараджэння і хросту Уладзіслава па-зашлюбнага сына Юзэфы-Францішкі Іваноўскай, дачкі Станіслава

Тысяча восьмсотъ семдесят второго года июля двадцать втораго дня крещен в Василишковском костеле кс. Викентием Раецким дитя по имени Владыслав Ивановский. Сын дворянки Юзефины Ивановской незаконнорожденный того же года 21 июля в фольварку Лебедка. Восприемники (крестные): Владыслав Барщевский с Анелею Барщевскою Владыслава супругою.

НГАБ у Гродне, ф. 263, воп. 2, ад. зах. 1, арк. 167ад.-168.

XI. 1876 год, дня 29 студзеня і 22 чэрвеня. Метрыка нараджэння і хросту Ежы Іваноўскага, сына Леанарда-Канстанціна і Ядзвігі з Райхеляў[29]

№ 166/100. Тысяча восемсотъ семдесятъ шестого года июня 22 дня в Василишскомъ приходскомъ римо-католическом костеле окрещенъ младенецъ по имяни Юрий кс. Сыльвестром Шмигеро Радунским

[28] Існуе другі варыянт метрыкі, у якім пададзена два імя „*Іосіфа-Францішка*" (НГАБ у Гродне, ф. 263, воп. 1, ад.зах. 2, с. 130ад.-131.

[29] Існуе другі варыянт метрыкі (НГАБ у Гродне, ф. 263, воп. 2, ад. зах. 2, арк. 151ад.-152).

деканом и настоятелем Василишского костела съ совершениемъ всехъ обрядовъ таинства. Дворянъ инжинера технолога Леонарда-Константина и Ядвиги урожденной Рейхель Ивановскихъ законныхъ супруговъ сын родившийся 1876 г. генваря 29 дня въ Воронежской губернии в слободе Красное[30]. Восприемниками были помещикъ Станислав Ивановский съ Флорентиной Рейхель вдовой, присутствовали помещикъ Михаилъ Крыдель съ Мариею Крыдель девицею

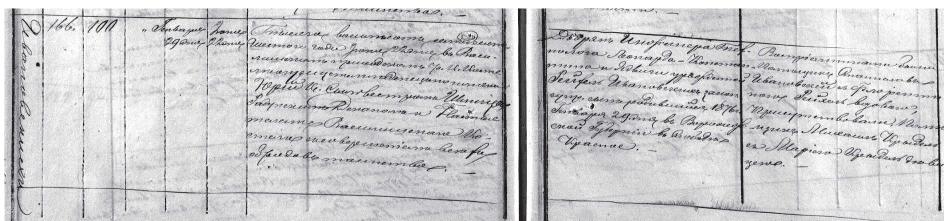

LVIA, f. 604, ap. 51, b. 62, p. 206v-207.

XII. 1880 года, дня 25 мая і 1881 года, дня 28 ліпеня. Метрыка нараджэння і хросту Вацлава Іваноўскага, сына Леанарда-Канстанціна і Ядзвігі з Райхеляў[31]

№ 198/107. Тысяча вовмсот восемдесят перваго года июля двадцать восьмого дня крещен в Василишковском приходском римско-католическом костеле младенец по имени Вацлав кс. О. Баньковским настоятелем оного костела с совершением всехъ обряжовъ таинства. Помещиков Леонарда-Константина и Ядвиги урожденной Рейхель Ивановских законных супругов сын родившийся 1880 г. мая 25 дня того же прихода в имении Лебедке Лидского уезда. Восприемниками были: Надворный советник доктор медицины Иван Петрашкевич с Геленою Кордутовою вдовою. Присутствовали дворяне Владислав Фрыдель с Мариею Локенецкою девицею

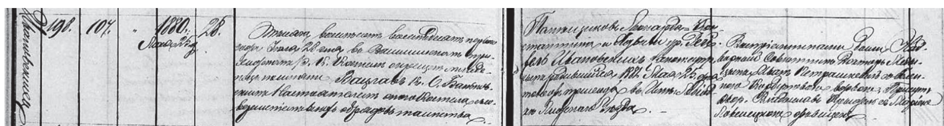

НГАБ у Гродне, ф. 918, воп. 2, ад. зах. 9, арк. 321 адв.-322.

[30] Краснае (Красное) — паселішча ў Навахапёрскім уездзе Варонежскай губерніі; сёння сяло Краснае ў Навахапёрскім раёне Варонежскай вобласці (Расія).

[31] Існуе другі варыянт метрыкі (НГАБ у Гродне, ф. 263, воп. 2, ад. зах. 2, арк. 13об-14).

XIII. 1882 год, дня 16 снежня і 1884 год, дня 22 ліпеня. Метрыка нараджэння і хросту Тадевуша Іваноўскага, сына Леанарда-Канстанціна і Ядзвігі з Райхеляў[32]

№ 192/94. Тысяча восемсот восемдесят четвертаго года июля 22 дня крещен в Василишковском римо-католиченском приходском костеле младенец по имени Тадеуш кс. О. Баньковским настоятелем оного костела съ совершением всехъ обрядовъ таинства. Помещиков Дворян Леонарда-Константина и Ядвиги урожденной Рейхель Ивановских законных супругов сын родившийся 16 декабря 1882 года, того ж прихода в имении Лебедке Лидского уезда. Восприемниками были: Доктор медицины Надворный советник Владыслав Вышинский с Станиславою Станислава Ивановского супругою. Присутствовали дворяне Георгий Ивановский с Вандою Соболевскою девицею.

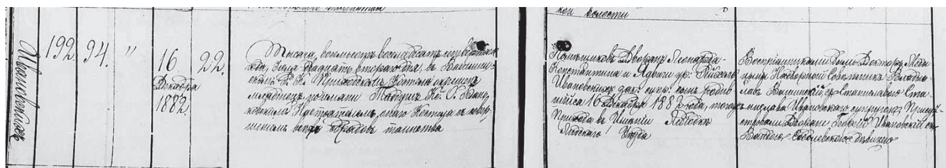

НГАБ у Гродне, ф. 918, воп. 2, ад. зах. 12, арк. 424ад-425.

XIV. 1887 года, дня 4 снежня і 1888 года, дня 26 снежня. Метрыка нараджэння і хросту Станіслава Іваноўскага, сына Леанарда-Канстанціна і Ядзвігі з Райхеляў

№ 339/184. Тысяча восемсотъ восемдесятъ восмаго года декабря двадцать шостаго дня крещен в Василишковском римо-католиченском приходском костеле младенец по имени Станислав кс. О. Баньковским настоятелем оного костела по случаю опасной болезни одною только водою. Помещиков Дворян Лидского уезда Леонарда-Константина и Ядвиги урожденной Рейхель Ивановских законных супругов сын родившийся 4 декабря 1887 года, того ж прихода в имении Лебедке. Восприемниками были: дворянин Георгий Ивановский с Геленою Корбут вдовою.

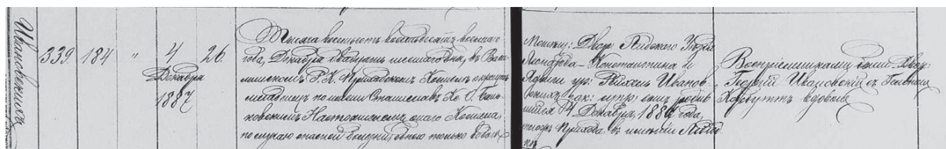

НГАБ у Гродне, ф. 918, воп. 2, ад. зах. 16, арк. 184ад-185

[32] Існуе другі варыянт метрыкі (НГАБ у Гродне, ф. 263, воп. 2, ад. зах.2, арк. 174ад-175.

XV. 1907 год, дня 10 сакавіка і 25 верасня. Метрыка нараджэння і хросту Стэфана Іваноўскага, сына Вацлава і Сабіны з Ячыноўскіх

Тысяча девятьсот седьмого года сентября двадцать пятого дня в Василишковском Римско-Католическом приходском Костеле Окрещен Младенец по Имени Стефан преподобным ксендзом Иоанном Селевичем викарным онаго костела с совершением всех обрядов Таинства. Дворян Лидского Уезда Вацлава и Сабины урожденной Ячиновской Ивановских законных супругов сын родившийся тысяча девятьсот седьмого года марта десятого дня в имении Лебедке. Воспреемниками были крестьянин Казимир Каспун с дворянкою Еленою Ивановскою девицею присутствовали крестьянин Людовик Кимашевский с Дворянкою Еленою Карафою Корбут вдовою.

На маргінэсе: Zawarł związek małżenski z Wacławą Jadwigą Czyżewską. Dnia 17. 10. 1936 roku w kosciele sw. Aleksandra w Warszawie

НГАБ у Гродне, ф. 263, воп. 3, ад. зах. 21, арк. 56 адв-57.

XVI. 1910 года, дня 10 сакавіка і 12 жніўня. Метрыка нараджэння і хросту Вацлава Іваноўскага, сына Вацлава і Сабіны з Ячыноўскіх

Тысяча девятьсот десятого года Августа двенадцатого дня в Василишковском Римско-Католическом приходском Костеле окрещен младенец по имени Вацлав преподобным Ксендзом Цезарием Ячиновским настоятелем Ремигольского Р. К. костела с совершением всех обрядов таинства. Дворян Лидского уезда Инженер Технолога Вацлава и Сабины урожденной Ячиновской Ивановских законных супругов сын родившийся тысяча девятьсот десятого года марта десятого дня в имении Лебедке сего прихода. Воспреемниками были Дворяне действительный статский советник Леонард Станиславович Ивановский с Екатериною Ячиновскою девицею. Присутствовали Настоятель Василишскаго прихода кс. Франциск Соколовский с Геленою Ивановскою девицею, Альфред Бржезовский с Еленою Добошинскою супругою члена Самарского окружного суда, Станислав Ивановский с Ядвигою Добошинскою девицею.

НГАБ у Гродне, ф. 263, воп. 3, ад. зах. 22, арк. 114 адв-115.

XVII. 1914 года, дня 10 жніўня і 11 верасня. Метрыка нараджэння і хросту Анны Іваноўскай, дачкі Вацлава і Сабіны з Ячыноўскіх

Тысяча девятьсот четырнадцатого года сентября 11-го дня в Василишковском Р-К приходском Костеле Окрещен Младенец по Имени Анна кс Э. Янкянцем викарным онаго костела с совершением всех обрядов Таинства. Дворян Лидского Уезда Вацлава и Сабины урожденной

Ячиновской Ивановских законных супругов дочь родившаяся сего года августа десятого дня в городе Вильне. Воспреемниками были дворяне Юрий Ивановский с Казимирою Юрия Ивановского супругой, присутствовали Мечислав Рейхель с Мариею Мечислава Рейхеля супругой, Стефан Ивановский с Геленною Курдельскою девицею.

НГАБ у Гродне, ф. 263, воп. 3, ад. зах. 23, арк. 206 адв-207.

****

Метрыкі шлюбаў прадстаўнікоў роду Вацлава Іваноўскага

XVIII. 1844 год, дня 2 ліпеня. Метрыка 1-га шлюбу Станіслава сына Томаша Іваноўскага з Антанінай Быкоўскай[33]

2.07.1844 roku w Wasiliskim rzymo-katolickim parafialnym kościelie ks. Onufry Syrwidadministartor tegoż tegożkosciola po trzech zapowiedziach pierwszej dnia 18, drugiej 25 i trzeciej 29 czerwca w przytomności ludu blagosłowił szlub Urodzonych Stanisława Iwanowskiego młodziana lat 26 z miasta Grodno parafii Grodzieńskiej z Antoniną Bykowską Panną lat 20 z majętku Lebiodki kościoła Wasiliskiego parafianka. Syna urodzonych Tomasza i Rozalii z Boykowskich Iwanowskich szlubnych małżąnków. Córka urodzonych Jerzego i Katarzyny z Niecieckich Bykowskich szlubnych małżąków. Przy wiary godnych swiadkach urodzonych Alexandrze Marciszewskim, Stanislawu Wilkancu, Jozefie Jwanowskim.

[33] Існуе другі варыянт метрыкі (НГАБ у Гродне, ф. 263, воп. 1, ад. зах. 7, арк. 101).

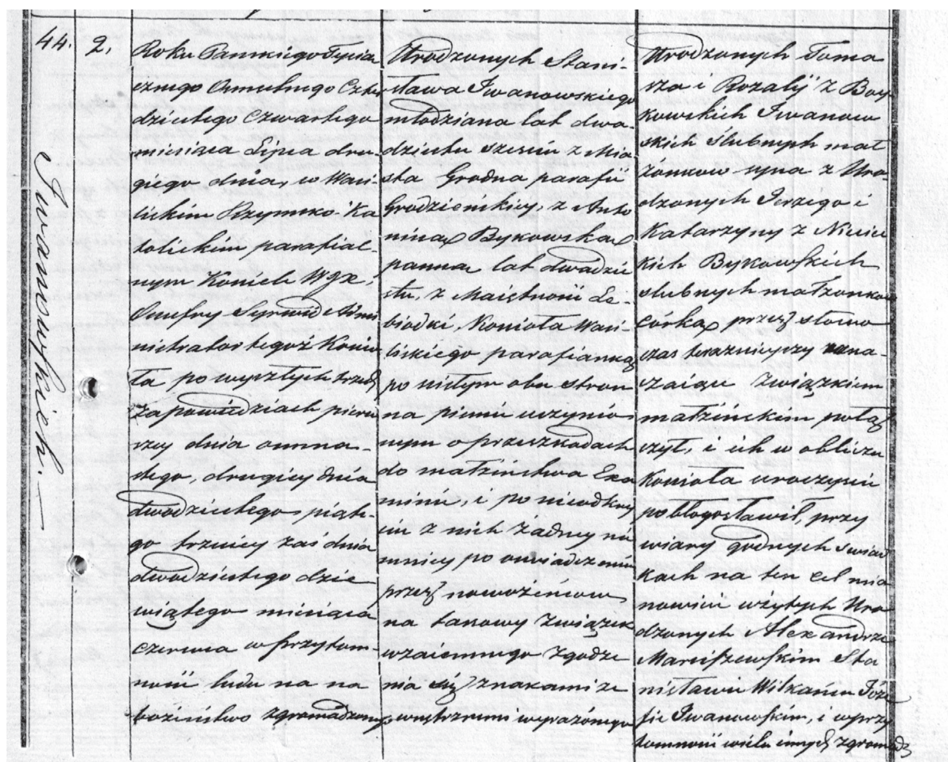

LVIA, f. 604, ap. 51, b. 34, p. 325.

XIX. 1854 год, дня 25 мая. Метрыка 2-га шлюбу Станіслава сына Томаша Іваноўскага з Каралінай Клімантовіч[34]

№ 44. Тысяча восемсотъ пятьдесятъ четветаго года мая 25дня въ Василишской приходской римо-католической церкви преподобный Онуфрий Сырвидъ настоятель Василишского прихода по троекратномъ оглашении из коихъ первое дня девятого, второе дня шестнадцатого и третье дня двадцать пятого месяца мая предъ народом собравшимся на литургию сделанными, венчалъ бракомъ — дворянъ Станислава Ивановского вдовца 36 летъ изъ имения Лебёдки, съ Каролинаю Климонтовичевною 23 лет девицею изъ имения Лебёдки, обоихъ Василишской церкви прихожанъ; по сделании предварительно строго съ обоихъ сторонъ на письме изъясненною изъследования о препятствияхъ к бракосочетанию никакихъ, равно поизъявленному отъ обоихъ лицъ взаимному согласию внешними знаками обнаруженному. Дворянъ Фомы

34 Існуе другі варыянт метрыкі, у якім месца пражывання нявесты пададзена *„из имения Лебедка Козлов"* (НГАБ у Гродне, ф. 263, воп. 1, ад. зах. 8, арк. 81ад.).

и Розалии урожденной Байковской Ивановскихъ законных супругов сына; дворян Константего и Антонины урожденной Россудовской Климонтовичов законных супругов дочерью браком сочеталъ и въ лице церкви торжественно поблагославилъ въ присутствии веры достойныхъ свидетелей дворян Дыонизымъ Дубровляньскимъ, Болеславе Климонтовичи, Чеславе Россудовским многих другихъ лицъ при томъ находившихся.

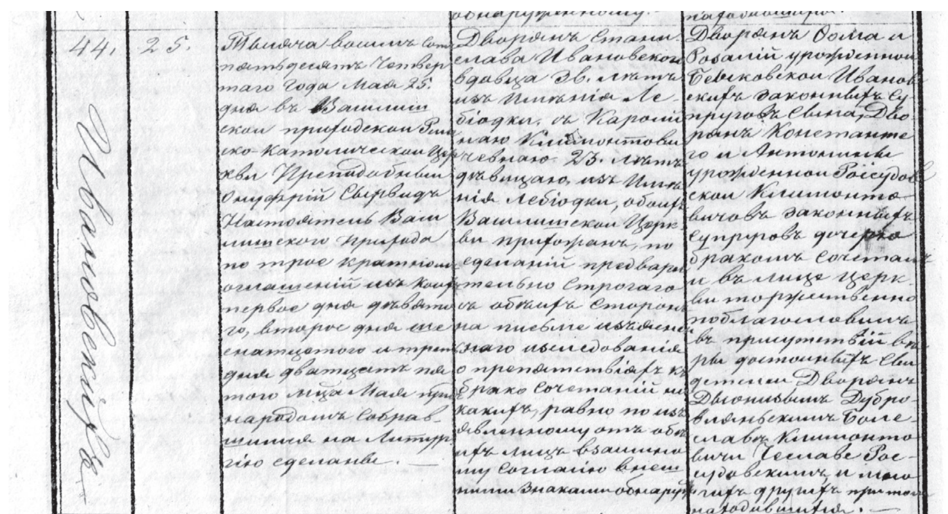

44.	25.	Ивановскій	Тысяча восемъ сотъ пятьдесятъ четвертаго года Мая 25. дня въ Василишской приходской Римско-Католической Церкви Преподобный Онуфрий Свирвидъ Настоятель Василишского прихода по троекратномъ оглашений изъ коихъ первое дня девятаго, второе дня шестнадцатого и третье дня двадцать пятого мѣсяца Мая предъ народамъ собравшимся на Литургию сделанное —	обнаруженному. Дворянинъ Станислава Ивановского вдовца 36. лѣтъ изъ Имѣнія Лебѣдки, съ Каролиною Климонтовичевною 23. лѣтъ дѣвицею, изъ Имѣнія Лебѣдки, обоихъ Василишской Церкви прихожанъ, по сделаний предварительно строгаго съ обоихъ сторонъ на письме изъясненнаго изследования о препятствияхъ къ бракосочетаний никакихъ, равно по изъявленному отъ обоихъ лицъ взаимному согласию внешними знаками обнаруженному.	находившихся. Дворянъ Фомы и Розалий урожденной Байковской Ивановскихъ законныхъ супруговъ Сына, Дворянъ Константе го и Антонины урожденной Россудовской Климонтовичовъ законныхъ супруговъ дочерью бракомъ сочеталъ и въ лицѣ церкви торжественно поблагословилъ въ присутствии веры достойныхъ Свидетелей Дворянъ Дыонизымъ Дубровляньскимъ Болеславѣ Климонтовичи Чеславе Россудовскимъ и многихъ другихъ при томъ находившихся.

LVIA, f. 604, ap. 51, b. 42, p. 139v.

XX. 1877 года, дня 21 лістапада. Метрыка 3-га шлюбу Станіслава сына Томаша Іваноўскага са Station Станіславаю-Філаменай Губарэвіч[35]

№ 51. Тысяча восемсотъ семдесетъ седмаго года ноября 21 дня въ Василишскомъ приходскомъ римо-католическомъ костеле кс. Силвестеръ Шмигера настоятель оного костёла и Радунский деканъ по троекратномъ оглашении из коихъ первое 6 дня, второе 13 дня и третье 20 дня ноября предъ народом собравшимся на литургию сделанными, венчалъ бракомъ — помещика, губернского секретаря Станислава Ивановского вдовца лет 58 съ имения Лебёдки, с помещицей Станиславою Филоменою Губаревичевною девицею лет 36 съ имения Головичполя, обои Василишского костела прихожане; по сделании предварительно строго съ обоихъ сторонъ на письме изъясненною изъследования о препятствияхъ к бракосочетанию их по неоткрытию никакихъ, равно поизъявленному отъ обоихъ лицъ взаимному согласию внешними знаками обнаруженному. Помещиковъ Фомы и Розалии урожденной Байковскихъ Ивановскихъ

[35] Існуе другі варыянт метрыкі (НГАБ у Гродне, ф. 263, воп. 2, ад. зах. 3, арк. 188).

законных супруговъ сына; помещиков Станислава и Паулины урожденной Важынской Губаревичевъ законных супруговъ дочерью бракомъ сочеталъ и въ лице костёла торжественно поблагославилъ въ присутствии веры достойныхъ свидетелей помещиков коллежского ассесора Михаила Онуфриева Крыделя и Владыслава Крыделя и многих другихъ лицъ при томъ находившихся.

№	Число вѣнчанія.	Когда? гдѣ? кто? и по колико кратномъ оглашеніи вѣнчалъ бракъ.	Какихъ именно новобрачныхъ, какого состоянія, званія, возраста и прихода.	Кто по имени и прозванію родители новобрачныхъ и кто поручители или свидѣтели?

LVIA, f. 604, ap. 51, b. 63, p. 272v.

XXI. 1850 года, лістапада 20 дня. Метрыка шлюбу Кацярыны, дачкі Томаша Іваноўскай з Юзафам Лункевічам

№ 40. Тысяча восемсотъ пятьдесятого года ноября 20 дня въ Дзенцёльской римо-католической приходской церкви[36] преподобный Антоний Ярмолович настоятель оной церкви по троекратномъ оглашении из коихъ первое 5, второе 12 и третье 20 дня ноября предъ народом собравшимся на литургию сделанными; Благородныхъ Осипа Лункевича прихожанина римо-католической церкви Ляцкой[37] Лидзкого уезда Виленской губернии юношу 33 лет съ Екатериною Ивановскою девицею 25 лет, родомъ изъ Имения Руды Дзенцёльской римо-католической церкви прихожанки; по сделании предварительно строго на письме изъясненного изъследования о препятствияхъ к бракосочетанию их по неоткрытию никакихъ, равно поизъявленному отъ обоихъ лицъ взаимному согласию внешними знаками обнаруженному. Благородныхъ Ивана и Варвары, урожденной Понятовской Лункевичов законных супруговъ сын; благородныхъ Фомы и Розалии урожденной Байковскихъ Ивановскихъ законных супругов дочерью, браком сочеталъ и въ лице церкви торжественно поблагославилъ въ присутствии веры достойныхъ свидетелей дворян Станислава Ивановского, Александра Марцишовского и Александра Станишевского и многих другихъ при томъ находившихся.

LVIA, f. 604, ap. 53, b. 50, b. 116.

[36] Касцёл Унебаўзяцця Найсвяцейшай Дзвы Марыі ў г. Дзятлава Гродзенскай вобласці (Беларусь).

[37] Касцёл Св. Станіслава і Пакутніка ў вёсцы Ляцк Шчучынскага раёна (Беларусь).

XXII. 1874 года, дня 29 декабря. Метрыка шлюбу Леанарда-Канстанціна Іваноўскага з Ядзвігай Райхель

Котлины[38]. № 23. Состоялось в селении Куровице[39] въ двадцать девятый декабря тысяча восемьсотъ семьдесятъ четвертаго года (десятый января тысяча восемьсот семьдесятъ пятаго года), въ два часа по полудни. Объявляемъ, что в присутствии свидетелей Вацлава Корбутъ технолога первого разряда, жительствующаго въ деревни Рокицины, тридцати пяти летъ от роду, и Паулина Соболевскага директора частной прогимназии въ городе Ленчицы, пятидесяти одинъ летъ отъ роду, сего числа заключено брачный религиозный союз между: Леонардомъ Константымъ Ивановскимъ, холостымъ, инженеромтехнологомъ, сыномъ Станислава Ивановскаго и жены его Антонины урожденной Быковской, супругов Ивановскихъ, владельцев имения Лебёдка Лидзскаго уезда, родившимся въ деревни Лебёдка Василишскаго прихода, жительствующимъ в городе Одессе, двадцати девяти летъ отъ роду; — а Ядвигою Рейхель, девицею, дочерью покойнаго Амона Рейхель и жены его Флорентины, урожденной Хржановской, супругов Рейхловъ, владельцев имения Гурки и замосць, родившеюся и жительствующею при матери своей в деревни Котлины Лодзинскаго уезда, двадцати трехъ лет от роду. Браку сему предшествовало одно оглашение двадцать втораго декабря тысяча восьмсотъ семьдесятъ четвертаго года (третьяго января тысяча восьмсотъ семьдесятъ пятаго года) въ приходскомъ Куровицкомъ костеле, отъ двухъ же оглашений получено от администратора Куявско-Калишской епархии, отъ двадцать перваго декабря (вторага января) за № 16 освобождение, религиозный обряд бракосочетания совершенъ.

38 Катліны (Kotliny) — вёска ў гміне Бройцы, павет Лодзь Усходняя, ваяводства Лодзьскае (Польшча).

39 Куравіцы (Kurowice) — вёска ў гміне Бройцы, павет Лодзь Усходняя, ваяводства Лодзьскае (Польшча).

[illegible] 23. Состоялось въ селеніи Куровице въ десятый Января, тысяча восемьсотъ семьдесятъ пятаго года въ два часа по полудни. Объявляемъ, что въ присутствіи свидѣтелей Вацлава Корбутъ техника, перваго разряда, жительствующаго въ деревнѣ Ровицинъ, тридцати пяти лѣтъ отъ роду, и Теодила Собилевскаго Директора частной прогимназіи въ Городѣ Ленчицѣ, пятидесяти одинъ лѣтъ отъ роду, сего числа заключенъ брачный религіозный союзъ между: Леонардомъ Константиномъ Ивановскимъ, холостымъ, Инженеромъ, Технологомъ, сыномъ Станислава Ивановскаго, и жены его Антонины урожденной Быковской, супруговъ Ивановскихъ, Владѣльцевъ имѣнія Лебёдка, Лидскаго Уѣзда, родившимся въ деревнѣ Лебёдка Василишскаго Прихода, жительствующимъ въ Городѣ Одессѣ, двадцати девяти лѣтъ отъ роду, — и Ядвигою Рейхель, дѣвицею, дочерью покойнаго Антона Рейхель, и жены его Флорентины, урожденной Дзержановской, супруговъ Рейхель, Владѣльцевъ имѣнія Гурки и Замосцѣ, родившеюся и жительствующею при матери своей въ деревнѣ Клтинъ, Лодзинскаго Уѣзда, двадцати трехъ лѣтъ отъ роду. Браку сему предшествовало одно оглашеніе третьяго Января тысяча восемьсотъ семьдесятъ пятаго года въ Приходскомъ Куровицкомъ Костелѣ, отъ двухъ же оглашеній, получено отъ Администратора Куявско-Калишской Епархіи, отъ второго Января г. за № 16. освобожденіе. Религіозный обрядъ бракосочетанія совершенъ

Archiwum Państwowe w Łodzi, Parafia Kurowice rok 1874, nr aktu 23.

XXIII. 1905 год, дня 10 студзеня. Метрыка шлюбу Вацлава Іваноўскага з Сабінай Ячыноўскай

№ 5. Тысяча девятьсотъ пятаго года января десятаго дня въ Шавельскомъ приходскомъ римо-католическомъ костеле[40] кс. Цезарий Ячиновский повенчалъ на основании свидетельствъ господина Василишского настоятеля за № 286 1904 г. и господина Ретовскаго настоятеля № 4 1905 г. Дворянъ Вацлава Ивановскага холостого лет 27 Василишскаго костела прихожанина съ Сабиной Ячиновской девицею 25 лет Ретовскаго костела[41] прихожанкою, по учинению предварительно надлежащего разыскания и по неоткрытии никакихъ препятствий къ бракосочетанию равно по добровольно изъявленному къ тому отъ обеихъ сихъ лицъ взаимному согласию. Дворян Леопольда-Константина (2-х имен) и Ядвиги урожденной Рейхель Ивановскихъ законных супругов сына съ дочерью дворян Ивана и Стефании урожденной Ячиновскихъ законных супруговъ сочеталъ и торжественно благославилъ въ присутствии вееродостойныхъ свидетелей Константина Бирутовича, Адама Ячиновскаго и прочихъ при семъ находящихся.

LVIA, f. 669, ap. 12, b. 125, p. 106.

[40] Шаўляй (Šiauliai) — горад у паўночнай Літве; сабор Св. Пятра і Паўла.

[41] Рэтава (Rietavas) — горад у заходняй Літве; касцёл Св. Арханёла Міхаіла.

****

Метрыкі смерці прадстаўнікоў роду Вацлава Іваноўскага

XXIV. 1870 год, дня 31 сакавіка. Метрыка смерці Разаліі з Байкоўскіх сужонкі Томаша Іваноўскага

№ 70. 1870 года месяца марта 31 дня на Руде въ фольварку Юзефово[42] скончалась Дворянка съ Байковскіхъ Ивановская отъ старости, была причащена святыхъ Тайнъ. Оставшегося вдовцомъ Фомы Ивановского жена, жившая отъ роду 79 летъ, прихожанки Здзенцёлского костела. Оставила сына Станислава и дочь Екатерину. Тело ея преподобный ксендзъ Иоанъ Земенский настоятельоного костела и.д. Слонимского декана сего года и месяца апреля 2 дня на публичномъ приходскомъ кладбище похоронил.

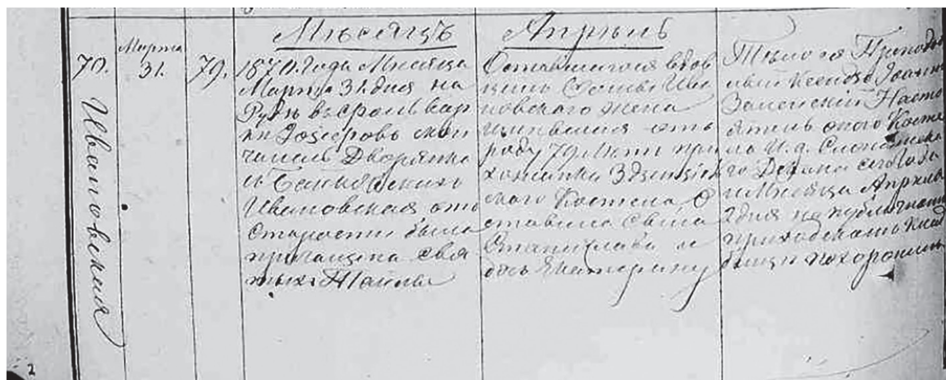

НГАБ у Гродне, ф. 1803, воп. 2, ад. зах. 5, арк. 132 ад.

XXV. 1874 год, дня 16 ліпеня. Метрыка смерці Томаша сына Юзафа-Вінцэнта-Ферарыя Іваноўскага

№ 72. 1874 года месяца июля 16 дня въ фольварке Юзефове скончался Фома Осиповъ Ивановский от старости, былъ причащенъ Св. Таинъ. Вдовъ, имевший от роду 78 летъ, прихожанин Здзенцёлского костела. Оставилъ сына Станислава и дочь Катерину. Тело его преподобный ксендзъ Иосифат Пржестыцкий настоятель третьяго дня на приходскомъ кладбище похоронилъ.

[42] Фальварак Юзафова — не існуючае паселішча, былая частка маёнтка Руда Яворская ў Дзятлаўскім раёне (Беларусь). Названае ў традыцыі рода Іваноўскіх у гонар Юзафа-Вінцента-Ферарыя Іваноўскага.

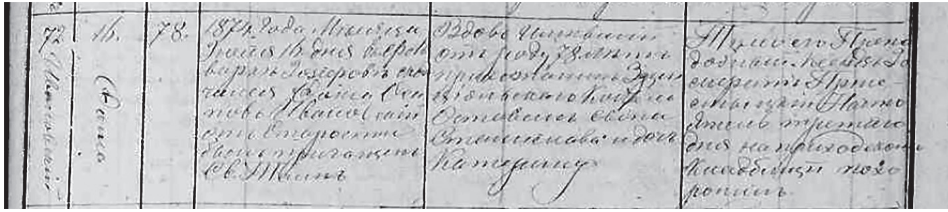

НГАБ у Гродне, ф. 1803, воп. 2, ад. зах. 9, арк. 203.

XXVI. 1899 год, дня 18 лістапад. Метрыка смерці Кацярыны з Іваноўских Лункевіч, дачкі Томаша

№ 155. 18 ноября 1899 г. в фольварке Юзефово скончалась Екатерина Фомовна из Ивановских Лункевичовая от воспаления кишек быв приобщена св.таин. Дворянка вдова, имевшая от роду 75 лет, прихожанка Дятловского костела, оставила сыновей Поликарпа, Людвика, Степана, Антона, Ивана и Владислава. Тело ее настоятель Юстин Патранис 20 дня на Дятловском р.-к. приходском кладбище похоронил

НГАБ у Гродне, ф. 1807, воп. 3, ад. зах. 4, арк. 51 адв.

XXVII. Метрыка смерці Станіслава сына Томаша Іваноўскага

Тысяча девятисотаго года февраля 24 дня в имении Лебёдке умер дворянин Станиславъ Томашевъ Ивановский от старости, былъ причащенъ Св. Тайнами. Оставшейся вдовою Станиславы урожденной Губаревичевой муж имевший от роду 84 года, прихожанин Василишскаго костела. Оставилъ сына Леонарда. Тело его 29 февраля сего года на Василишском приходскомъ кладбище кс. Ф. Соколовский настоятель оного костела похоронилъ.

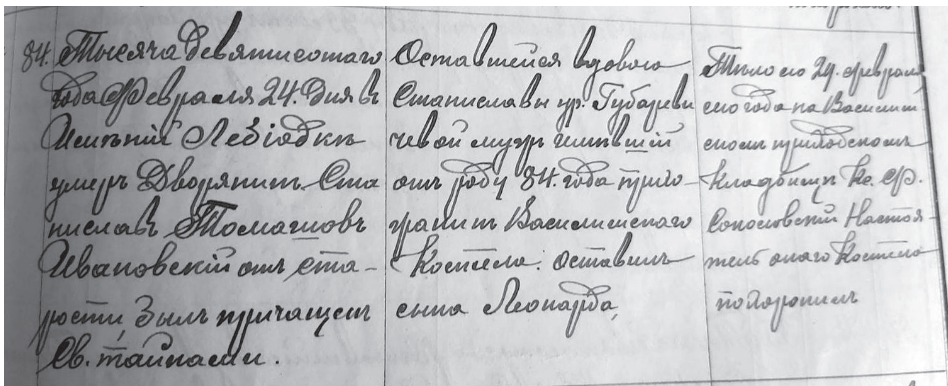

НГАБ у Гродне, ф. 263, воп. 3, ад. зах. 9.

XXVIII. Метрыка смерці Леанарда сына Станіслава Іваноўскага

Roku P. Tysiąc dziewięćset dziewiętnastego miesiąca października dnia piętnastego zmarł w majątku Lebiodce par. Wasiliskiej Leonard Jwanowski z zapalenia nerek, mając 74 lat życia, opatrzony SS. Sakramentami. Stanisława Jwanowskiego syn. Zostawił żonę: Jadwigę z Rajhelow i dzieci: Jerzego, Wacława, Tadeusza, Stanisława i Helenę. Zwłoki jego dnia 18 października 1919 r. pogrzebione stały w Lebiodce przez ks. Hipolita

НГАБ у Гродне, ф. 263, воп. 3, ад. зах. 30.

XXIX. Некралог Леанарда сына Станіслава Іваноўскага

LEONARD IWANOWSKI, wychowanieć Wileńskiego Instytutu Szlacheckiego, oficer francuzskiej legji honorowej, inżenier technolog, radca tajny, były prezes Warszawskiego Towarzystwa Ogrodniczego, Kurator szkoły rolniczej w Sobieszynie, obywatel honorowy miasta Lidy[43], zmarł dnia 15 października 1919 r. w majątku rodzinnym Lebiodce. Pochowany tamże na cmentarzu rodzinnym.

†

Leonard Iwanowski

wychowaniec Wileńskiego Instytutu Szlacheckiego,
oficer francuskiej legji honorowej,
inżenier technolog, radca tajny, b. prezes Warszawskiego Towarzystwa
Ogrodniczego, Kurator szkoły rolniczej w Sobieszynie,
obywatel honorowy miasta Lidy,
zmarł dnia 15 października 1919 r. w majątku rodzinnym Lebiodce.
Pochowany tamże na cmentarzu rodzinnym.

43 Ліда — раённы цэнтр Гродзенскай вобласці (Беларусь).

XXX. Некралог Вацлава сына Леанарда Іваноўскага

З глыбокім сумам паведамляем увесь беларускі народ, што 7-го сьнежня, каля 5-е гадзіны папаўдні, загінуў ад рукі подлых ворагаў беларускага народу адзін з найстарэйшых нашых змагароў за Бацькаўшчыну

Старшыня Беларускае Рады Даверу,

Старшыня Беларускага Навуковага Таварыства,

Старшыня гораду Менску

Прафесар д-р інжынэр ВАЦЛАЎ ІВАНОЎСКІ

Беларускі народ з пашанаю схіляе галаву над ягонай дамавінаю

*****

У барацьбе супроць бальшавізму загінуў ад злачыннага замаху Старшыня гораду Менску Прафэсар д-р інжынэр ВАЦЛАЎ ІВАНОЎСКІ

Беларусь траціць у ім фанатычнага Змагара супроць бальшавізму. Гэтае змаганьне і пачатае ім культурнае адраджэньне Беларускага Народу будзе трываць і па Яго сьмерці надалей.

Гарадзкі Камісар БЭКЭР. Менск, 8 сьнежня 1943 г.

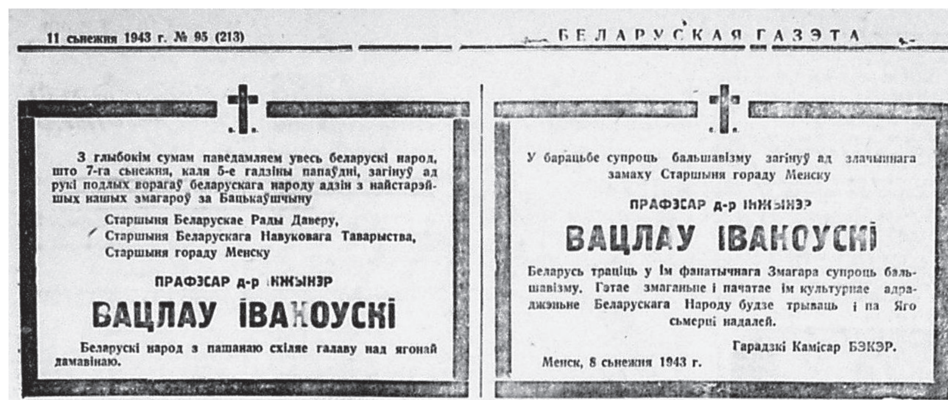

11 сьнежня 1943 г. № 95 (213)

БЕЛАРУСКАЯ ГАЗЭТА

З глыбокім сумам паведамляем увесь беларускі народ, што 7-га сьнежня, каля 5-е гадзіны папаўдні, загінуў ад рукі подлых ворагаў беларускага народу адзін з найстарэйшых нашых змагароў за Бацькаўшчыну

Старшыня Беларускае Рады Даверу,
Старшыня Беларускага Навуковага Таварыства,
Старшыня гораду Менску

ПРАФЭСАР д-р ІНЖЫНЭР

ВАЦЛАЎ ІВАНОЎСКІ

Беларускі народ з пашанаю схіляе галаву над ягонай дамавінаю.

У барацьбе супроць бальшавізму загінуў ад злачыннага замаху Старшыня гораду Менску

ПРАФЭСАР д-р ІНЖЫНЭР

ВАЦЛАЎ ІВАНОЎСКІ

Беларусь траціць у ім фанатычнага Змагара супроць бальшавізму. Гэтае змаганьне і пачатае ім культурнае адраджэньне Беларускага Народу будзе трываць і па Яго сьмерці надалей.

Гарадзкі Камісар БЭКЭР.

Менск, 8 сьнежня 1943 г.

Беларуская газэта, 11 сьнежня 1943 г., № 95 (213), с. 4.

Алесь Смалянчук
(Варшава/Гродна)

"...Хацкевича подвергнуть аресту" (да праблемы беларускага нацыянал-камунізму)

Аляксандр Ісакавіч Хацкевіч (1895–1937) увайшоў у беларускую гісторыю як адзін з тых беларускіх камуністаў, якія сімпатызавалі беларускай нацыянальнай ідэі ў яе культурным вымярэнні і актыўна прычыніліся да працэсу беларусізацыі ў 1920-х гг. Ягоная постаць выклікае роздум пра феномен беларускага нацыянал-камунізму. На гэтую ідэалагічную і палітычную з'яву адным з першых звярнуў увагу выбітны дзеяч беларускай пасляваеннай эміграцыі і гісторык Антон Адамовіч (Н. Недасек) у артыкуле *„Камунізм і беларускі нацыяналізм"* (1962). Праўда, даследчык абмежаваўся перыядам 1917–1919 гг., спыніўшыся на выгнанні беларускіх камуністаў з савецкіх установаў у сакавіку 1919 г.[1] Пазней пра гэты феномен у дачыненні ўжо да 1920-х гг. гісторыі БССР пісалі і разважалі гісторыкі Захар Шыбека[2], Анатоль Сідарэвіч[3] і Анатоль Вялікі. Апошні акрэсліў „белнацкамунізм" як праект пабудовы савецкай і адначасна нацыянальна арыентаванай дзяржавы[4]. Аднак грунтоўныя даследаванні гэтага феномена ідэалогіі і палітыкі ў беларускай гістарыяграфіі пакуль адсутнічаюць, што, дарэчы, перашкаджае даць узважаную навуковую ацэнку ролі і значэнню эпохі БССР у айчыннай гісторыі.

Даследаванне беларускага нацыянал-камунізму павінна ўключаць у сябе гісторыю ўзнікнення і дзейнасці Беларускай камуністычнай арганізацыі (БКА) (1920), а таксама шэраг біяграфічных нарысаў, прысвечаных найбольш вядомым ягоным прадстаўнікам. Першыя крокі на гэтым шляху былі зроблены напрыканцы 1980-х — на пачатку 1990-х гг., і сёння ўжо відавочна іх метадалагічная і канцэптуальная абмежаванасць. Істотнай таксама застаецца праблема даступнасці гістарычных крыніц.

1 Гл.: „Запісы", Кн. 1. Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва. Мюнхен, 1962. Артыкул быў передрукаваны на старонках часопіса „Спадчына" ў 2000 г. (№ 1, с. 3–31; № 2, с. 3–36).

2 Гл., напрыклад: З. Шыбека, *Нарыс гісторыі Беларусі. 1795–2002*, Мінск 2003, с. 249–257.

3 Гл., напр.: А. Сідарэвіч, *Луцкевіч, Ластоўскі, Мікуліч, Некрашэвіч, Паўлюкевіч, але не тыя.* [online], https://nn.by/?c=ar&i=153347, [dostęp: 06.06.2020].

4 Гл.: Н. Шчарбачэвіч, *На шляху беларускай дзяржаўнасці,* „Звязда". 3.06.2019. [online], http://zviazda.by/be/news/20181129/1543500373-na-shlyahu-belaruskay-dzyarzhaunasci, [dostęp: 03.06.2020].

Большасць дзеячаў „белнацкамунізму" загінулі падчас масавых палітычных рэпрэсій у СССР у 1930–1950-х гг. Адпаведна, вялізны масіў дакументаў, датычных іх жыцця і трагічнай смерці, захоўваецца ў архівах МУС і КДБ Рэспублікі Беларусь, якія застаюцца недаступнымі для даследчыкаў. Чынавенства, як і ў савецкія часы, пільна ахоўвае таямніцы камуністычных злачынстваў. Гэтая практыка, характэрная таксама для Расійскай Федэрацыі, з'яўляецца сапраўдным выклікам каштоўнасцям сучаснай цывілізацыі. Яна абуральная для грамадскага, культурнага і палітычнага жыцця пачатку XXI стагодзя і зняважлівая ў дачыненні дпамяці мільёнаў рэпрэсаваных.

Аляксандр Хацкевіч — постаць, вартая асаблівай увагі беларускай грамадскасці. Менавіта ён быў адным з кіраўнікоў палітыкі беларусізацыі. У ліпені 1924 г. Цэнтральны Выканаўчы Камітэт (ЦВК) БССР прыняў пастанову *„Аб практычных мерапрыемствах па правядзенню нацыянальнай палітыкі"*. Для яе рэалізацыі пры ЦВК была створана Камісія па ажыццяўленні нацыянальнай палітыкі, якая стала галоўным каардынатарам курсу беларусізацыі. Узначаліў Камісію А. І. Хацкевіч.

Аляксандр Ісакавіч Хацкевіч

Тое, што мы сёння ведаем пра асобу Аляксандра Хацкевіча і падзеі ягонага жыцця, моцна нагадвае матэрыялы службовай анкеты. Лёс гэтага расстралянага „чекистами" беларускага камуніста, якога можна лічыць адным з „айцоў" БССР, нават пасля рэабілітацыі Вярхоўным судом СССР (1956) не мог стаць прадметам даследавання савецкіх гісторыкаў.

Аляксандр Ісакавіч Хацкевіч нарадзіўся 28 студзеня 1895 г. у в. Навасёлкі Лошніцкай вол. Барысаўскага пав. Менскай губ[5]. у сялянскай сям'і. Напрыканцы XIX ст. вёска налічвала каля 90 двароў, у якіх пражывала прыблізна 560 чал. Тут знаходзіліся праваслаўная драўляная капліца св. Мікалая і піцейны дом, а вось школа Міністэрства народнай асветы была адкрыта толькі ў 1908 г. Пасля яе заканчэння А. Хацкевіч працаваў рабочым на тартаку

[5] Сучасная адміністрацыйная прыналежнасць вёскі Навасёлкі не змянілася. Змяніліся толькі тэрміны. Сёння яна знаходзіцца ў Лошніцкім сельсавеце Барысаўскага раёна Менскай вобл.

ў Барысаве, а пазней у Речыцы. У 1915 г. ён быў мабілізаваны на фронт, дзе далучыўся да партыі бальшавікоў (1917). У тым жа годзе пасля ранення вярнуўся дадому і прыняў актыўны ўдзел у рэвалюцыйных падзеях. У 1918 г. Хацкевіч узначаліў Лошніцкі валасны рэвалюцыйны камітэт. Падчас савецка-польскай вайны кіраваў падпольнай групай, а ў мірны час узначальваў Барысаўскую рабоча-сялянскую інспекцыю, Ваенны камітэт і Камісію па барацьбе з бандытызмам. Адначасна ён працягваў навучанне і атрымаў сярэднюю адукацыю.

На асобу Аляксандра Хацкевіча звярнулі ўвагу ў Менску. У снежні 1922 г. як сябра дэлегацыі БССР ён падпісаў Дэкларацыю аб утварэнні СССР. У траўні 1924 г. стаў кіраўніком Магілёўскага акруговага выканкаму, а праз год — народным камісарам унутраных спраў БССР. Апошнюю пасаду давялося спалучаць з кіраваннем Нацыянальнай камісіяй пры ЦВК БССР, якая, як ужо адзначалася, была сапраўдным „рухавіком” палітыкі беларусізацыі. Таксама менавіта Хацкевіч узначаліў урадавую камісію, якая займалася рэарганізацыяй Інстытута беларускай культуры ў Беларускую Акадэмію навук. Вялікая роля гэтай асобы ў дасягненнях беларусізацыі не выклікае сумненняў. Аднак напрыканцы 1920-х гг. кіраўніцтва партыі бальшавікоў, у якім выключную ролю пачаў адыгрываць Іосіф Джугашвілі (Сталін), адмовілася ад падтрымкі нацыянальна-культурнага развіцця саюзных рэспублік і распачало рэпрэсіі, якія ў БССР набылі форму барацьбы з г. зв. нацдэмаўшчынай, то бок з дзеячамі беларускага нацыянальна-культурнага і палітычнага Адраджэння. Першымі ахвярамі сталі людзі, чыя дзейнасць была звязана з БНР.

Аляксандра Хацкевіча гэтыя рэпрэсіі не закранулі. Больш таго, у лютым 1931 г. ён быў прызначаны наркамам фінансаў БССР. На гэтай пасадзе ён замяніў Васіля Мікуліча (1892 г. нар.), лёс якога невядомы, але наўрад ці ён пазбег рэпрэсій 1930-х гг.

У 1935 г. кар’ера Аляксандра Хацкевіча выйшла ўжо на саюзны ўзровень. Ён быў прызначаны на пасаду сакратара Савета нацыянальнасцей ЦВК СССР і пераехаў у Маскву. Адначасна Хацкевіча ўключылі ў склад Рэдакцыйнай камісіі па падрыхтоўцы Канстытуцыі СССР 1936 г. Таксама ён узначаліў Камісію па амністыі і савецкім грамадзянстве, увайшоў у рэдкалегію часопіса „*Революция и национальности*” ды інш.

Аднак 25 ліпеня 1937 г. Аляксандр Ісакавіч Хацкевіч быў арыштаваны і этапіраваны ў Менск. Яго абвінавацілі ў шпіянажы на карысць Польшчы. Матэрыялы следства сведчаць, што ён нібыта прызнаў сваю віну. Зрэшты, вытрымаць фізічныя і маральныя катаванні ў НКУС было амаль

немагчыма. 24 лістапада 1937 г. беларускі камуніст быў прысуджаны да найвышэйшай меры пакарання з канфіскацыяй маёмасці. Магчыма, у той самы дзень ці ў бліжэйшую ноч ён быў расстраляны ў менскай турме НКУС або ў Курапатах.

У анлайн-базе даных міжнароднага гісторыка-асветніцкага таварыства „Мемарыял" „*Жертвы политического террора в СССР*" утрымліваецца інфармацыя, што Аляксандр Хацкевіч памёр у турме ад інфаркту 27 лютага 1942 г.[6] Аднак большасць даследчыкаў лічыць датай ягонай смерці дзень вынясення прысуду. Вядома, што звычайнай практыкай КДБ, якому даводзілася адказваць на пытанні наконт лёсу таго або іншага „шпіёна" ці „ворага народа", была хлусня ягоным блізкім пра прычыны смерці і яе час. Улады імкнуліся схаваць праўду пра вялікі размах рэпрэсій у 1937–1938 гг., за якім у гістарыяграфіі замацаваўся тэрмін „Вялікі тэрор"[7].

У красавіку 1956 г. Ваенная Калегія Вярхоўнага Суда СССР адмяніла прысуд і рэабілітавала А. Хацкевіча. Аднак гэтае рашэнне істотна не змяніла савецкую палітыку памяці ў стасунку да яго і тых, хто загінуў разам з ім. Ім было наканавана забыццё. Сёння гэтай палітыцы дзяржаўнага бяспамяцтва супрацьстаяць намаганні асобных даследчыкаў і неабыякавых да чужой трагедыі людзей.

У Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь сярод матэрыялаў фонда ЦК КПБ выяўлены два дакументы, датычныя Аляксандра Хацкевіча. У дакументах згадваюцца „паказанні" многіх вядомых беларускіх камуністаў, якія не вытрымалі катаванняў у засценках НКУС БССР і прызналіся ў прыналежнасці да „*Аб'яднанага контррэвалюцыйнага падполля*", а таксама засведчылі ўдзел у ім Аляксандра Хацкевіча. Гэтыя прызнанні — яскравы дакумент як асабістай драмы „айцоў" БССР, так і краху тагачаснага „белнацкамунізму".

Дакументы публікуюцца ўпершыню. Пры публікацыі захаваны іх моўныя і графічныя асаблівасці (падкрэсліванні, напісанне прозвішчаў прапіснымі літарамі ды інш.).

Пры падрыхтоўцы каментароў выкарыстоўваліся анлайн-базы даных „*Списки жертв политического террора в СССР*" (рэжым доступу: https://base.memo.ru/, „*Кадровый состав органов государственной*

6 Гл. базу даных: „*Жертвы политического террора в СССР*", [online], https://base.memo.ru/person/show/2851923, [dostęp: 04.06.2020].

7 Аўтарам тэрміна лічыцца брытанскі гісторык Робэрт Конквіст (1917–2015). Гл, напрыклад, *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties* (1968).

безопасности СССР. 1935–1939” (рэжым доступу: https://nkvd.memo.ru/index.php/НКВД: Главная_страница), *„Картатэка Сталіна”* (рэжым доступу: https://www.svaboda.org/a/24812245.html), а таксама даведнік *„Возвращенные имена: Сотрудники АН Беларуси, пострадавшие в период сталинских репрессий”* (Сост. и авт. предисл. Н. В. Токарев; Под ред. А. С. Махнача. Минск, 1992), працы беларускіх даследчыкаў Сымона Кандыбовіча, Леаніда Маракова ды інш.

****

1. 10 (?) ліпеня 1937 г., г. Менск. Даведка наркама ўнутраных спраў БССР Барыса Бермана з „доказамі” прыналежнасці сакратара Савета нацыянальнасцей ЦВК СССР Аляксандра Ісакавіча Хацкевіча да кіраўніцтва „Аб’яднанага контррэвалюцыйнага падполля” ў БССР[8].

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

СПРАВКА

на ХАЦКЕВИЧА Александра Исаковича

ХАЦКЕВИЧ А. И., член ВКП(б)Б, секретарь Совета национальностей СССР, бывш. Наркомвнудел, Наркомфин и секретарь ЦИКа БССР, проживает в г. Москве.

Следствием по делу ликвидируемого объединенного к-р[9] подполья в Белоруссии установлено, что секретарь Совета национальностей СССР ХАЦКЕВИЧ, ранее работавший Народным Комиссаром Финансов и секретарем ЦИК БССР, является членом руководящего центра объединенного к-р подполья в Белоруссии и одним из ближайших пособников ЧЕРВЯКОВА[10] и ГОЛОДЕДА[11] в их контрреволюционной подрывной работе.

---

[8] Гэтая даведка магла быць адрасавана тагачаснаму першаму сакратару ЦК КП(б)Б Васілю Шаранговічу, які таксама аказаўся „ворагам народа” і адным з кіраўнікоў прыдуманага савецкімі чэкістамі *„Аб’яднанага контррэвалюцыйнага падполля”* ў БССР. В. Шаранговіча арыштуюць 27 ліпеня 1937 г. 13 сакавіка 1938 г. Ваенная калегія Вярхоўнага суда СССР прысудзіць яго да найвышэйшай меры пакарання (НМП) за ўдзел у „тэрарыстычнай арганізацыі”. Шаранговіча расстраляюць 15 сакавіка 1938 г. у Маскве на тэрыторыі спецаб’екта НКУС „Камунарка”. Ён будзе рэабілітаваны ў снежні 1957 г. рашэннем Ваеннай калегіі Вярхоўнага суда СССР. Даведка датаваная ў выніку прагляду матэрыялаў усёй справы.

[9] К-р — контррэвалюцыйны. Гэтае скарачэнне было прынятае ў дакументах НКУС.

[10] Чарвякоў Аляксандр Рыгоравіч (1892–1937) — старшыня ЦВК БССР (1920–1937). Пад уплывам абвінавачванняў у „контррэвалюцыйнай дзейнасці” скончыў жыццё самагубствам 16 чэрвеня 1937 г. падчас працы XVI з’езда КП(б)Б.

[11] Галадзед Мікалай Матвеевіч (1894–1937) — старшыня СНК БССР (1927–1937), член бюро ЦК КП(б)Б. Арыштаваны органамі НКУС 14 чэрвеня 1937 г. у Маскве і этапіраваны ў Менск. 21 чэрвеня 1937 г. скончыў жыццё самагубствам у менскай турме НКУС. Рэабілітаваны Генеральным пракурорам БССР 22 сакавіка 1956 г.

Из показаний арестованных по делу лиц установлено, что ХАЦКЕВІЧ еще в 1927 году, в бытность его председателем Могилевского ОкрИсполкома Белоруссии, являлся одним из руководителей Могилевской контрреволюционной национал-фашистской организации, связанной с Минским национал-фашистским центром, и проводил подрывную работу в области сельского хозяйства и культурного строительства бывшего Могилевского округа. Затем в период его работы в Наркомфине Белоруссии проводил активную вредительскую работу в системе Наркомфина. В последние годы, работая в Москве, ХАЦКЕВИЧ поддерживал регулярную связь с руководством национал-фашистской организации в Белоруссии и принимал активное участие в ее практической антисоветской деятельности.

Обвиняемый ПЕТРОВИЧ[12] в своих показаниях о к-р деятельности ХАЦКЕВИЧА показывает:

„Как одному из руководителей заговора, мне известно, что ЧЕРВЯКОВ совместно с[13]ИГНАТОВСКИМ[14], БАЛИЦКИМ[15], ПРИЩЕПОВЫМ[16], ГОЛОДЕДОМ, ЖИЛУНОВИЧЕМ[17],

[12] Пятровіч Іван Андрэевіч (Янка Нёманскі) (1890–1937) — беларускі літаратар, эканаміст і грамадскі дзеяч. У 1929–1931 гг. — сакратар БелАН, загадчык аддзела эканомікі Інстытута прамысловасці Акадэміі навук. Арыштаваны органамі НКУС 27 красавіка 1937 г. Прысуджаны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР 29 кастрычніка 1937 г. да НМП за ўдзел у „нацыянал-фашысцкай арганізацыі". Расстраляны 30 кастрычніка 1937 г. у Менску. Рэабілітаваны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР у 1957 г.

[13] Радкі з прозвішчамі вылучаны вертыкальнай лініяй злева.

[14] Ігнатоўскі Усевалад Макаравіч (1881–1931) — акадэмік БелАН, прэзідэнт Акадэміі навук, дырэктар Інстытута гісторыі (1928–1930), прафесар БДУ, член ЦВК БССР і бюро ЦК КП(б)Б (1921–1930). Падчас палітычнай кампаніі супраць беларускіх „нацдэмаў" звольнены з пасады прэзідэнта БелАН і выключаны з партыі. Паконччыў жыццё самагубствам пасля допыту ў НКУС.

[15] Баліцкі Антон Васільевіч (1891–1937) — народны камісар асветы БССР (1926–1929). Арыштаваны 3 верасня 1930 г. Асуджаны Калегіяй АДПУ БССР 18 сакавіка 1931 г. на 10 год лагера як „вораг народа". 30 кастрычніка 1937 г. паўторна асуджаны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР, прысуджаны да НМП. Расстраляны 31 кастрычніка 1937 г. у Менску. Рэабілітаваны па першым прысудзе 14 чэрвеня 1988 г. Вярхоўным судом БССР, па другім — 25 сакавіка 1958 г. Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР.

[16] Прышчэпаў Дзмітрый Філімонавіч (1896–1940) — наркам земляробства БССР, старшыня сельскагаспадарчай секцыі Інбелкульта (1924–1929). Арыштаваны 19 ліпеня 1930 г. па справе „Саюза вызвалення Беларусі". 18 сакавіка 1931 г. асуджаны на 10 год лагера. Пакаранне адбываў на будаўніцтве Беламорска-Балтыйскага канала, потым у Паўночна-Усходнім лагеры. Быў вызвалены 27 чэрвеня 1937 г. Паўторна арыштаваны 13 жніўня 1939 г. Прысуджаны 20 лістапада 1939 г. да НМП як „польскі шпіён". Памёр у турме 31 студзеня 1940 г. Па першым прысудзе рэабілітаваны Вярхоўным судом БССР у 1988 г., а па другім — Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР у 1956.

[17] Жылуновіч Дзмітрый Фёдаравіч (Цішка Гартны) (1887–1937) — беларускі літаратар, грамадскі і палітычны дзеяч, акадэмік БелАН. У 1934–1936 гг. — супрацоўнік Інстытута гісторыі БелАН. Арыштаваны 15 лістапада 1936 г. па абвінавачванні ў „антысавецкай дзейнасці". У 1937 г. пераведзены ў Магілёўскі псіхіятрычны шпіталь, дзе, паводле афіцыйнай версіі, памёр 11 красавіка 1937 г. Рэабілітаваны пракурорам БССР у 1987 г.

АДАМОВИЧЕМ[18] и ВАСИЛЕВИЧЕМ[19] возглавлял руководство заговором с 1923 по 1929 гг., а после ареста ряда руководителей заговора он — ЧЕРВЯКОВ с ГОЛОДЕДОМ, ГРИСЕВИЧЕМ[20], ЧЕРНУШЕВИЧЕМ[21], МАСЮКОВЫМ[22], ДЬЯКОВЫМ[23], АМБРАЖУНАСОМ[24], ХАЦКЕВИЧЕМ и мною возглавлял руководство заговором в период с 1929 по 1937 г."

„Вредительская работа организации в области финансов возглавлялась членами организации ХАЦКЕВИЧЕМ, КЛИНЕВСКИМ[25] и КУДЕЛЬКО[26].

По линии финансирования народного хозяйства ими составлялись намеренно завышеные в доходной части финансовые планы хозяйственных организаций, в особенности по промышленности. В этих планах умышленно совершенно игнорировалась перестройка работы в промышленности в направлении повышения качества продукции, также не предусматривались средства на организацию новых дополнительных процессов производства. В целях срыва капитального строительства, финансовые планы строились произвольно, без учета планов строительных работ".

[18] Адамовіч Аляксандр Фаміч (1990–1937) — намеснік наркама земляробства БССР (1928–1929). Арыштаваны 19 ліпеня 1930 г. па справе „Саюза вызвалення Беларусі", асуджаны 18 сакавіка 1931 г. на 10 год лагера. Паўторна арыштаваны 24 сакавіка 1935 г. Асуджаны на 7 год лагера. У трэці раз прысуджаны 9 верасня 1937 г. да НМП як „вораг народа". Расстраляны 15 верасня на ст. Сегежа ў Карэліі. Рэабілітаваны ў 1957 г. па другім і трэцім прысудам, у 1988 г — па першым.

[19] Васілевіч Іван Антонавіч (1894–1937) — наркам унутранага гандлю БССР (1925), наркам фінансаў БССР (1926), другі сакратар ЦК КП(б)Б (1927–1930). Пазней — старшыня Амурскага аблвыканкама, загадчык сельскагаспадарчага аддзела Далёкаўсходняга краявога камітэта УсеКП(б). Арыштаваны і расстраляны ў 1937 г. Рэабілітаваны ў 1956 г.

[20] Грысевіч Рыгор Пятровіч (1896–1938) — наркам лёгкай прамысловасці БССР (1932–1933), член бюро ЦК КП(б)Б (1929–1934). Арыштаваны ў 1938 г. Прысуджаны да НМП. Расстраляны. Рэабілітаваны ў 1956 г.

[21] Чарнушэвіч (Чернушевич) Аляксандар Анікеевіч (1899–1938) — наркам асветы БССР (1933–1936). Арыштаваны 19 чэрвеня 1937 г. Прысуджаны 28 кастрычніка 1937 г. да НМП за ўдзел у „нацыянал-фашысцкай арганізацыі". Расстраляны 29 кастрычніка 1937 г. у Менску. Рэабілітаваны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда БССР у 1956 г.

[22] Ідэнтыфікаваць асобу не атрымалася.

[23] Дзякаў (Дьяков) Ананій Іванавіч (1896–1937) — рэктар БДУ (1934), наркам асветы БССР (1936–1937). Арыштаваны 11 траўня 1937 г. Прысуджаны 28 кастрычніка 1937 г. да НМП за ўдзел у „нацыянал-фашысцкай арганізацыі". Расстраляны 29 кастрычніка 1937 г. у Менску. Рэабілітаваны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР у 1957 г.

[24] Амбражунас Пётр (Пятрас) Іосіфавіч (1892–1937) — наркам камунальнай гаспадаркі БССР (1934). Член ЦК КП(Б)Б (1930–1937). Арыштаваны 3 ліпеня 1937 г. Прысуджаны 20 снежня 1937 г. да НМП за ўдзел у „антысавецкай тэрарыстычнай арганізацыі". Расстраляны 7 траўня 1938 г. у Менску. Рэабілітаваны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР у 1957 г.

[25] Ідэнтыфікаваць асобу не атрымалася.

[26] Кудзелька Іосіф Фадзеевіч (1894–1937) — начальнік Упраўлення па ахове аўтарскага права пры Саюзе пісьменнікаў БССР. Арыштаваны 30 красавіка 1937 г. Прысуджаны 28 кастрычніка 1937 г. да НМП за ўдзел у „антысавецкай тэрарыстычнай арганізацыі". Расстраляны 29 кастрычніка 1937 г. у Менску. Рэабілітаваны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР у 1957 г.

„По линии налоговой политики организация через ХАЦКЕВИЧА и КУДЕЛЬКО в целях вызова массового недовольства колхозников и единоличников, на протяжении ряда лет проводила массовые репрессии в деревне. Эта антисоветская работа внедрена была в практику повседневной работы финансовых органов на местах”.

Принадлежность ХАЦКЕВИЧА к национал-фашистскому центру Белоруссии также подтверждается показаниями арестованного ЧЕРНУШЕВИЧА:

„В состав центра, помимо ГОЛОДЕДА и ЧЕРВЯКОВА входили: ГРИСЕВИЧ, ПЛАТУН[27], ХАЦКЕВИЧ, ПЕТРОВИЧ, КУДЕЛЬКО, ДЬЯКОВ, БЕНЕК[28], БУРАЧЕВСКИЙ[29], БРОВКОВИЧ[30] и я — ЧЕРНУШЕВИЧ”.

Арестованный нами член национал-фашистской организации ЧАРОТ[31] в своих показаниях от 13 июня 1937 г. показывает об активной роли ХАЦКЕВИЧА в национал-фашистском движении Белоруссии:

„До последнего времени ЧЕРВЯКОВ являлся одним из руководителей нашей организации и поддерживал связь с руководящими членами организации — ЖИЛУНОВИЧЕМ, ХАЦКЕВИЧЕМ, ПЕТРОВИЧЕМ, КОРЕНЕВСКИМ[32] и др.”

О контреволюционной работе ХАЦКЕВИЧА в быв. Могилевском округе показывает арестованный нами бывший Наркомпрос БССР ДЬЯКОВ:

[27] Платун Антон Мартынавіч (1896–1938) — наркам асветы БССР (1929–1933), акадэмік БелАН (1931), з 1933 г. на партыйнай працы ў Заходняй Сібіры. Арыштаваны 2 верасня 1937 г. Прысуджаны 15 чэрвеня 1938 г. да НМП за ўдзел у „антысавецкай праватрацкісцкай арганізацыі”. Расстраляны 15 чэрвеня 1937 г. Рэабілітаваны ў 1957 г.

[28] Бенек Казімір Францавіч (1895–1937) — наркам земляробства БССР (1933–1937). Арыштаваны 25 траўня 1937 г. Прысуджаны 21 кастрычніка 1937 г. да НМП як „член Польскай арганізацыі вайсковай” (ПОВ). Расстраляны 13 лютага 1938 г. у Менску. Рэабілітаваны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР у 1957 г.

[29] Бурачэўскі Павал Паўлавіч (1898–1937) — наркам здраваахoвы БССР. Арыштаваны 26 ліпеня 1937 г. Прысуджаны 24 лістапада 1937 г. да НМП за ўдзел у „антысавецкай праватрацкісцкай арганізацыі”. Расстраляны 24 лістапада 1937 г. у Менску. Рэабілітаваны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР у 1957 г.

[30] Броўкавіч (Бровкович) Фадзей Аляксеевіч (1894–1940) — дарадца прадстаўніцва СССР у Варшаве (1928–1932), дырэктар Белдзяржвыдаўніцтва (1933), потым на гаспадарчай працы. Арыштаваны 16 жніўня 1936 г. Асуджаны 17 снежня 1936 г. на 10 год лагера за „контррэвалюцыйную дзейнасць”. Памёр у лагеры 29 сакавіка 1940 г. Рэабілітаваны ў 1962 г.

[31] Міхась Чарот (Міхаіл Сымонавіч Кудзелька) (1896–1937) — беларускі літаратар, загадчык Літаратурнага сектара Дзяржвыдавецтва БССР. Арыштаваны 24 студзеня 1937 г. Прысуджаны 28 кастрычніка да НМП як „польскі шпіён”. Расстраляны 29 кастрычніка 1937 г. у Менску. Рэабілітаваны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР 8 снежня 1956 г.

[32] Каранеўскі Іосіф Пятровіч (1887–1937) — рэктар БДУ (1929–1931), дзейсны сябра Інстытута беларускай культуры. Арыштаваны 15 ліпеня 1937 г. у Маскве. Прысуджаны 28 кастрычніка 1937 г. да НМП за ўдзел у „шпіёнскай дыверсійнай арганізацыі”. Расстраляны 29 кастрычніка ў Менску. Рэабілітаваны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР у 1957 г.

„Деятельностью национал-фашистской организации в Могилеве в 1926–1928 гг. руководили ХАЦКЕВИЧ, ДУБИНА[33], ШЕСТАКОВ[34] и я — ДЬЯКОВ. Связь с руководящим центром национал-фашистской организации в Минске осуществляли — ШЕСТАКОВ и ХАЦКЕВИЧ, которые передавали нам все руководящие директивы центра.

ХАЦКЕВИЧ, ДУБИНА, СТАНКЕВИЧ[35] и я проводили практическую подрывную работу в деревне. По линии сельского хозяйства нами для реставрации капиталистических отношений, укрепления позиции кулачества, как опоры в нашей работе, была широко развернута работа по хуторизации деревни. Нами была проведена хуторизации значительного большинства деревень бывшего Могилевского Округа.

Использовывая свое служебное положение, мы организовывали саботаж всех мероприятий, проводимых партией и Советским правительством. Мы срывали выполнение налоговых и заготовительных планов по бывш.Могилевскому Округу.

Национальной политике коммунистической партии мы противопоставляли расовые теории о том, что Белоруссия только для белоруссов, закрывали учебные заведения национальных меньшинств (русские, еврейские) и насильственно пролагали путь к белорусской буржуазной национальной культуре".

При обыске у члена национал-фашистского центра Белоруссии ДЬЯКОВА обнаружено письмо контрреволюционного содержания, написанное ХАЦКЕВИЧЕМ в 1927 г. ДЬЯКОВУ из Москвы. В этом письме ХАЦКЕВИЧ пишет:

„Очень рад достижениям Могилевщины, я это глубоко ценю, потому что в этом твоя доля и что это относится к бедной Белоруссии.

Я кое-что знаю из того, что делается в Могилеве и окрестностях. Мне пишут так себе люди небольшие, хорошие ребятки, я ими не гнушаюсь, а наоборот — поддерживаю связь.

Встречаюсь с моими знакомыми ГРИСЕВИЧЕМ и другими; говорим о многом, так что в курсе…"

---

33 Ідэнтыфікаваць асобу не атрымалася.

34 Шастакоў Сяргей Пятровіч (1896–1937) — намеснік наркама асветы БССР. Арыштаваны 30 студзеня 1937 г. Прысуджаны 28 кастрычніка 1937 г. да НМП за ўдзел у „дыверсійнай, тэрарыстычнай арганізацыі". Расстраляны 29 кастрычніка 1937 г. у Менску. Рэабілітаваны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР у 1956 г.

35 Станкевіч Эдуард Дзям'янавіч (1893–1937) — дырэктар канторы „Водаканалбуд" у Менску. Арыштаваны 11 лістапада 1937 г. Прысуджаны 17 снежня 1937 г. да НМП як „польскі шпіён". Расстраляны 26 снежня 1937 г. у Менску. Рэабілітаваны Ваенным трыбуналам Беларускай Вайсковай акругі ў 1958 г.

Допрошенный по существу данного письма ДЬЯКОВ показал:

„Изъятое у меня при обыске письмо ХАЦКЕВИЧА, полученное мною в 1927 г. В нем ХАЦКЕВИЧ в зашифрованном виде сообщает мне, что он в курсе проводимой нами в Могилеве антисоветской работы, встречается в Москве с рядом членов организации, которая информирует его о положении дел в Белоруссии…"

О к-р деятельности ХАЦКЕВИЧА также показывает арестованный член национал-фашистской организации бывш. Зам. Наркомзема БССР СТРЕЛЛЕ[36].

На основании изложенного, ХАЦКЕВИЧА подвергнуть аресту.

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ БССР
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 3 РАНГА БЕРМАН[37]

Машынапіс. Копія.
НАРБ. Ф. 4п, воп. 1, адз. зах. 12058, арк. 103–106.

2. 2 красавіка 1956 г., Менск. З заключэння пракурора Галоўнай ваеннай пракуратуры СССР па неабгрунтаванаму абвінавачванню Аляксандра Ісакавіча Хацкевіча ў шпіянажы.

КОПИЯ
СЕКРЕТНО

УТВЕРЖДАЮ
ЗАМ. ГЛАВНОГО ВОЕННОГО ПРОКУРОРА
Полковник юстиции (И. МАКСИМОВ)

В ВОЕННУЮ КОЛЛЕГИЮ ВЕРХОВНОГО СУДА СОЮЗА ССР

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

(в порядке ст. 378 УПК БССР) по делу ХАЦКЕВИЧА А. И.

24 ноября 1937 г. Военной коллегией Верховного Суда СССР пост. ст. 63–1 «а», 69, 70 и 76 УК БССР осужден к ВМН — расстрелу

[36] Ідэнтыфікаваць асобу не атрымалася.

[37] Берман Барыс Давыдавіч (1901–1939) — наркам унутраных спраў БССР (сакавік 1937 — май 1938). За гэты час карнымі органамі ў БССР было знішчана болей за 100 тыс. чал. У снежні 1937 г. узнагароджаны ордэнам Леніна. Арыштаваны 24 верасня 1938 г. Прысуджаны 22 лютага 1939 г. да НМП як „вораг народа". Расстраляны 22 ці 23 лютага 1939 г. Не рэабілітаваны.

ХАЦКЕВИЧ Александр Исакович, 1895 г. рождения,
Уроженец деревни Новоселки Борисовского района,
БССР, в ВКП(б) состоял с 1917 г. и исключен в связи
с настоящим делом, работал заместителем председателя ЦИК
БССР, Наркомом финансов БССР, а с 1934 г. по день ареста
секретарем Совета национальностей ВЦИК СССР.

По приговору суда ХАЦКЕВИЧ признан виновным в том, что он являлся участником национал-фашистской организации, организации правых, агентом польской разведки и как участник организации проводил вредительскую работу (л.д. 170).

Приговор в отношении ХАЦКЕВИЧ является необоснованным и подлежит отмене, а дело– прекращению последующим основаниям.

Из материалов дела усматривается, что на предварительном следствии и в судебном заседании ХАЦКЕВИЧ виновным себя признал и заявил, что он якобы был завербован в национал-фашистскую организацию в 1927 г. ЧЕРВЯКОВЫМ для шпионской работы в пользу польской разведки, в 1928 г. УЛЬЯНОВЫМ[38] в организацию правых, в 1935 г. АНТИПОВЫМ[39], а он лично в преступную организацию вовлек МАТУСЕВИЧА[40].

С ГОЛОДЕДОМ, ШАРАНГОВИЧЕМ, ГИКАЛО[41], ЖИЛУНОВИЧЕМ, РАЧИЦКИМ[42], ЛЕВКОВЫМ[43], БЕНЕКОМ, ПРИЩЕПОВЫМ, ГРИСЕВИЧЕМ, ВАСИЛЕВИЧЕМ, ЧЕРНУШЕВИЧЕМ, ИГНАТОВСКИМ, БАЛИЦ-

[38] Ульянаў Аляксандр Фёдаравіч (1901–1937) — на дыпламатычнай працы ў Польшчы (1925–1927), упаўнаважаны наркамата замежных спраў пры СНК БССР у Менску (1928–1931), прадстаўнік наркамата знешняга гандлю СССР у Чэхаславакіі. Арыштаваны 24 мая 1937 г. Прысуджаны да НМП. Расстраляны 26 лістапада 1937 г. у Маскве. Рэабілітаваны ў 1956 г.

[39] Ідэнтыфікаваць асобу не атрымалася.

[40] Матусевіч Мітрафан Рыгоравіч (1900–1975) –- намеснік начальніка аддзела падрыхтоўкі кадраў АН БССР, навуковы сакратар Інстытута эканомікі (1934–1938). Арыштаваны 30 ліпеня 1938 г. Асуджаны 23 ліпеня 1940 г. на 8 год лагера за ўдзел у „антысавецкай арганізацыі". З 1949 г. у ссылцы ў пас. Важаель Комі АССР. Рэабілітаваны ў 1955 г.

[41] Гікала Мікалай Фёдаравіч (1897–1938) — член Асобай тройкі НКУС СССР, першы сакратар ЦК КП(б)Б (1932–1937), член Прэзідыума ЦВК БССР. Адказны за вынішчэнне дзеячаў беларускай культуры. Арыштаваны 11 кастрычніка 1937 г. Прысуджаны 25 красавіка 1938 г. да НМП як „англійскі шпіён". Расстраляны. Рэабілітаваны ў 1955 г.

[42] Рачыцкі Філіп Мікалаевіч — наркам земляробства (1929–1933). Арыштаваны 29 чэрвеня 1937 г. Прысуджаны 19 снежня 1937 г. да НМП за ўдзел у „арганізацыі правых і шкодніцкую дзейнасць". Расстраляны 20 снежня 1937 г. у Менску. Рэабілітаваны ў 1957 г.

[43] Ляўкоў Максім Архіпавіч (1894–1937) — наркам юстыцыі і пракурор БССР (1931), загадчык аддзела культуры і прапаганды ЦК КП(б)Б (1932–1934), сакратар ЦВК БССР (1933–1937). Арыштаваны 13 ліпеня 1937 г. Прысуджаны 28 кастрычніка 1937 г. да НМП як „польскі шпіён". Рэабілітаваны ў 1957 г.

КИМ, ХОДАСЕВИЧЕМ[44], АМБРАЖУНАС, ЖУКОВИЧЕМ[45] имел организационные связи по антисоветской деятельности и проводил с ними вредительскую работу (л.д. 14–56, 135–158).

Кроме того, обвинение ХАЦКЕВИЧА также было основано на показаниях обвиняемых по другим делам ПЕТРОВИЧА, ДЬЯКОВА, ЧЕРНУШЕВИЧА и СТРЕЛЛЕ, выписки из протоколов допроса которых приобщены к настоящему делу (л.д. 57–133).

Проверкой установлено, что ЧЕРВЯКОВ и ИГНАТОВСКИЙ за антисоветскую деятельность к уголовной ответственности не привлекались, ГОЛОДЕД реабилитирован в 1956 г., а дела в отношении ГИКАЛО, ЖИЛУНОВИЧА, ГРИСЕВИЧА и ВАСИЛЕВИЧА прекращены в 1955–1956 гг. (л.д. 197, 200, 227, 228, 229, 236, 255).

Осмотром архивно-следственных дел по обвинению АНТИПОВА, БЕНЕКА, ПРИЩЕПОВА, БАЛИЦКОГО, ХОДАСЕВИЧА, АМБРАЖУНАСА и ЖУКОВИЧА установлено, что эти лица никаких показаний в отношении ХАЦКЕВИЧА не давали и по делу последнего они не допрашивались (л.д. 195, 220, 223, 33, 234, 240, 242).

Осужденный УЛЬЯНОВ никаких показаний о том, был ли ХАЦКЕВИЧ им завербован для работы в пользу польской разведки, не давал. По делу УЛЬЯНОВА проведена дополнительная проверка, которой установлено, что он в 1937 г. был осужден необоснованно, в связи с чем ставится вопрос о прекращении в отношении его дела. (л.д. 189, 191).

МАТУЛЕВИЧ[46] в судебном заседании от своих показаний отказался и заявил, что на предварительном следствии он дал ложные показания на себя и других лиц. (л.д. 185).

Показания ШАРАНГОВИЧА, ПЕТРОВИЧА, СТРЕЛЛЕ, РАЧИЦКОГО, ЛЕВКОВА, ДЬЯКОВА и ЧЕРНУШЕВИЧА неконкретны, а поэтому неубедительны. В частности, из показаний этих лиц невидно, откуда им стало известно о принадлежности ХАЦКЕВИЧА к антисоветской организации и проводил ли он практически контрреволюционную деятельность.

[прапушчаныя сумненні следчага ў „антысавецкай дзейнасці" Пятровіча, Жылуновіча, Чарнушэвіча, Галадзеда — АС]

---

[44] Хадасевіч Пётр Іванавіч (1898–1937) — другі сакратар Менскага гаркама КП(б)Б. Арыштаваны 3 чэрвеня 1937 г. Прысуджаны 20 снежня 1937 г. да НМП за ўдзел у „антысавецкай трацкісцкай тэрарыстычнай арганізацыі". Расстраляны 21 снежня 1937 г. у Менску. Рэабілітаваны ў 1958 г.

[45] Жуковіч Емяльян Піліпавіч (1897–1947?) — наркам камунальнай гаспадаркі (1932–1934), наркам фінансаў БССР (1937), старшыня Менскага гарадскога выканаўчага камітэта (1934–1937). Арыштаваны ў 1937 г. Асуджаны да НМП. Расстраляны ў снежні 1937 г.

[46] Так у тэксце. Правільна: Матусевіч.

Таким образом, проверкой установлены новые обстоятельства, которые суду при рассмотрении настоящего дела известны не были.

На основании изложенного и руководствуясь ст.ст. 373378 УПК БССР,—

ПОЛАГАЛ БЫ:

Настоящее дело по обвинению ХАЦКЕВИЧА Александра Исааковича представить в Военную Коллегию Верховного суда СССР для отмены в отношении его приговора от 24 ноября 1937 г. и прекращения дела за отсутствием в действиях ХАЦКЕВИЧА состава преступления.

ПРИЛОЖЕНИЕ[47]: Дело в 1 томе № 267542 от нас вх[одящий] № 0010991, в т[ом] числе от вх[одящий] № … на 3 листах от вх[одящий] № 0012215 на 2 листах — адресату.

п/п ВОЕННЫЙ ПРОКУРОР ОТДЕЛА ГВП[48]
подполковник юстиции (КОЛОНУТОВ)
2. 4. 1956 г.
«СОГЛАСЕН»
п/п ПОМ. ГЛАВНОГО ВОЕННОГО ПРОКУРОРА
подполковник юстиции (Н. ЗАРУБИН)
2 апреля 1956 года.
Подлинник находится в деле № 23759-с, лист 294–296.
КОПИЯ ВЕРНА:
ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА УЧЕТНО-АРХИВНОГО ОТДЕЛА
КГБ ПРИ СМ БССР (БУЯКОВ)

Копия
НАРБ. Ф. 1440, воп. 3, адз. зах. 1159, арк. 3639.

Перад даследчыкам гісторыі БССР непазбежна паўстае пытанне пра сумяшчальнасць нацыянальнай ідэі з камуністычнай ідэалогіяй, якая ў ленінска-сталінскім варыянце была арыентавана на распальванне сусветнай рэвалюцыі. Дык ці не з'яўляецца паняцце „белнацкамунізму" цалкам адарваным ад рэальнай гісторыі Беларусі? Калі хтосьці з меркаваных „нацыянальных камуністаў" цешыўся ілюзіямі наконт

[47] Дадатак у справе адсутнічае.
[48] ГВП — Галоўная ваенная пракуратура.

сумяшчэння ідэалогіі і практыкі савецкага камунізму з беларушчынай, ці павінны тое ж сёння рабіць даследчыкі? Тым больш, што многія з беларускіх камуністаў, якія загінулі ў 1937–1938 гг., на пачатку 1930-х актыўна ўдзельнічалі ў аднаўленні палітыкі русіфікацыі і мелі непасрэднае дачыненне да расправы з дзеячамі беларускай культуры і носьбітамі нацыянальнай ідэі. Апошнія ў выніку драматычных змен палітыкі Крамля, які вырашыў рабіць стаўку на рускую этнічную групу, ператварыліся ў „контррэвалюцыйны лагер нацдэмаўшчыны".

Дакументы сведчаць, што БССР, якую ў сярэдзіне 1920-х гг. можна было лічыць „беларускім П'емонтам", у наступнае дзесяцігоддзе ператварылася ў сапраўдную „беларускую Пампею". Вывяржэнне вулкана сталінскіх палітычных рэпрэсій ператварала ў попел надзеі, якія беларускія камуністы звязвалі з рэвалюцыйнай уладай у Маскве. Ці не было гэта заканамерным? Ці не спрыялі гэтаму (няхай нават насуперак уласнаму жаданню) „нацыянальныя камуністы"?

Упэўнены, што сучасная нацыянальна-культурная сітуацыя ў Рэспубліцы Беларусь у вялікай ступені абумоўлена яе повяззю з камуністычнымі СССР і БССР. У кожным выпадку вывучэнне „белнацкамунізму" застаецца актуальнай задачай айчыннай гістарыяграфіі. Яе вырашэнне дапаможа зразумець трагедыю тых, хто, думаючы пра Беларусь, рабіў стаўку на камуністычную Маскву.

Аляксандр Краўцэвіч
(Варшава/Гродна)

Папяровы імперыялізм, або ці была Літва ў XIVст. „паганскай імперыяй”?

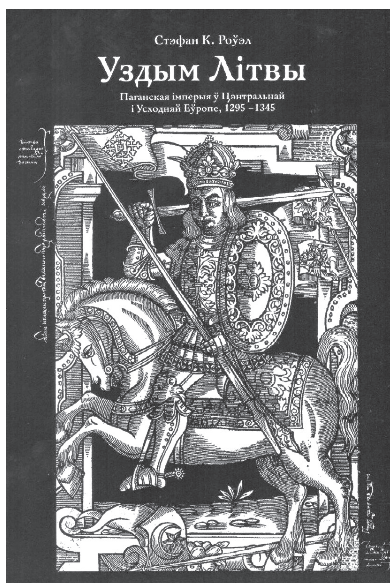

Рэцэнзія: С. К. Роўэл, *Уздым Літвы: Паганская імперыя ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропе, 1295–1345***; пераклаў з англ. А. Мікус. Мінск: Медысонт 2015. — 424 с.**

Кніга ангельска-летувіскага[1] аўтара доктара філасофіі Стэфана Крыстафера Роўэла (Rowell, Stephen Christopher) прысвечана Вялікаму Княству Літоўскаму (далей ВКЛ) пад кіраваннем першых пакаленняў дынастыі Гедымінавічаў, якая пачалася з таямнічага Пукувера ў апошнім дзесяцігоддзі XIII ст. Першае выданне з’явілася ў 1994 г. на ангельскай мове ў Кембрыджы, праз год пасля пераезду аўтара на працу ў Летуву. Акрамя паўтору ангельскага выдання (у 2014 г.), кніга выйшла на летувіскай мове ў 2001 г.,[2] а ў 2015 г. менскае выдавецтва „Медысонт” надрукавала пераклад ангельскага выдання 1994 г. на беларускую мову.

[1] Аўтар рэцэнзіі ўжывае назвы *Летува* і *летувісы* там, дзе маецца на ўвазе сучасная краіна і яе народ з адпаведнымі назвамі *Lietuva* і *lietuviai*.

[2] S. C. Rowell, *Iš viduramžių ūkųky lanti Lietuva: pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje*, *1295–1345*, Vilnius 2001.

Адказным за выпуск пазначаны Алесь Пашкевіч, які ў інтэрв’ю для радыё „Рацыя” паведаміў пра выданне працы Роўэла па-беларуску часопісам „*ARCHE-Пачатак*”. Аднак у выходных даных кнігі „*ARCHE-Пачатак*” не ўзгадваецца, і можна толькі здагадвацца, па якой прычыне. А. Пашкевіч адзначыў, што праца С. Роўэла вытрымала чатыры выданні па-ангельску (мне ўдалося знайсці звесткі толькі пра два), і ацаніў яе наступным чынам: „*І гэта адно з найлепшых даследванняў пачатковага перыяду гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. У гэтым даследванні паказваецца, як Вялікае Княства Літоўскае ўпершыню набывала вагу на міжнароднай арэне*”[3]. У гэтым выказванні крыецца недакладнасць, бо праца Роўэла прысвечана не пачатковаму перыяду гісторыі ВКЛ (у 1295 г. дзяржава мела за сабой каля паўстагоддзя); маецца таксама пэўная нязгоднасць з назвай кнігі, бо дзяржаву, якая „*ўпершыню набывала вагу на міжнароднай арэне*”, наўрад ці можна залічыць да імперый.

Выклікае здзіўленне першы сказ кнігі ва ўступе: „*6 верасня 1991 г. бальшавіцкі рэжым у Маскве*”… Акрэсліць прэзідэнцтва Барыса Ельцына як „бальшавіцкі рэжым” будзе, мякка кажучы, перабольшваннем.

Ва ўступе аўтар спасылаецца на дзве кнігі польскіх гісторыкаў[4], якія, на яго думку, „*не адрозніваюцца тэндэнцыйнасцю*” (с. 7). Можна пагадзіцца з такой ацэнкай працы Аскара Халецкага, але другая, аўтарства Ежы Ахманьскага, прынамсі раздзелы, прысвечаныя ВКЛ у XIII–XIVстст., аб’ектыўнымі, на маю думку, назваць не выпадае.

Ва ўступе маецца некалькі спрэчных і недакладных выказванняў. Так, у 1386 г., калі Ягайла жаніўся з польскай каралевай, ВКЛ не мела яшчэ выхаду да Чорнага мора; пры Гедыміне не было яшчэ Вялікага Княства Маскоўскага, ягоны сучаснік маскоўскі князь Іван Данілавіч (Каліта) меў тытул вялікага князя ўладзімірскага.

С. Роўэл канстатуе адсутнасць „*падрабязнага выкладу гісторыі паганскай Літвы*” на якой-небудзь заходнееўрапейскай мове і дэкларуе запаўненне гэтага прагалу ў навуцы сваёй працай. Аднак мэта даследавання ў фармулёўцы аўтара выглядае не зусім па-навуковаму: „*У працы будзе зроблена спроба абвергнуць той несправядлівы заходні погляд на гісторыю Усходняй і Цэнтральнай Еўропы, паводле якога з-за няведання змяншаюцца ўнёскі славян і балтаў у еўрапейскую культуру*” (с. 8). Доказ/абвяржэнне нейкай тэзы ці погляду як пер-

3 https://www.racyja.com/kultura/uzdym-litvy-stefana-k-rouela-vyjshau-p/.

4 O. Halecki, *The borderlands of western civilisation: A history of East Central Europe*, New York 1952; J. Ochmański, *Historia Litwy*, 2 wyd., Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982.

шапачатковая мэта працы — характэрная рыса не навуковага даследавання, а публіцыстыкі.

Не адразу атрымліваецца зразумець дэкларацыю аўтара асвятляць падзеі *„з розных бакоў і найперш з боку Вільні, а не Варшавы, Масквы ці Караляўца, разглядаючы Вялікае Княства Літоўскае як цалкам самастойны суб’ект, а не ў перспектыве тэрытарыяльнай экспансіі тэўтонцаў, палякаў ці рускіх”* (с. 8). Упамінанне ў пераліку Караляўца нібыта сведчыць, што аўтар гаворыць пра Вільню часоў ВКЛ, але па ходу справы высняецца, што ён мае на ўвазе сталіцу сучаснай монаэтнічнай дзяржавы Рэспублікі Летува, якой Вільня стала толькі ў 20 ст. (у гэтай рэцэнзіі дзеля адрознення сучаснай краіны і яе народа ад гістарычнай Літвы і ліцвінаў выкарыстоўваюцца тэрміны *„летувісы”* і *„Летува”*).

С. Роўэл абраў для даследавання цікавы і важны перыяд у гісторыі ВКЛ, сапраўды пераломны этап, калі яно з невялікай, рэгіянальнай у маштабах Беларусі дзяржавы пачало вырастаць у адну з галоўных сіл ва Усходняй Еўропе. Храналагічныя рамкі, выдзеленыя аўтарам, таксама зразумелыя: пачатковая — 1295 г. (прыблізная дата пачатку кіравання ў Літве Віценя, другога прадстаўніка новай дынастыі, званай дынастыяй Гедыміна, а ў польскай традыцыі — Ягелонскай); заключная — 1345 г. (прыход да ўлады дуумвірату Альгерда-Кейстута).

Што праўда, пра імперскі характар дзяржавы ці, прынамсі, пра палітыку, блізкую да імперскай, можна казаць ад часоў дуумвірату Альгерда-Кейстута, бо менавіта гэтыя гаспадары вывелі ВКЛ на пазіцыю наймацнейшай дзяржавы Усходняй Еўропы, пацясніўшы Залатую Арду. Але пра гэта трохі пазней.

Гаспадаранне Віценя (каля 1295 — 1315 г.) завяршыла першы перыяд гісторыі дзяржавы, калі яна ў змаганні з суседзямі сілай зброі і дыпламатыі даводзіла сваё права на існаванне, а кіраванне Гедыміна (1316 — 1341 гг.) прывяло да першага істотнага павелічэння дзяржаўнай тэрыторыі праз аб’яднанне ў ВКЛ амаль усіх гістарычных земляў Беларусі.

Кніга складаецца з 10 раздзелаў, дапоўнена двума дадаткамі, спісам крыніц (у тым ліку рукапісных), бібліяграфіяй, генеалагічнымі табліцамі, паказальнікамі, іншымі неад’емнымі атрыбутамі сучаснага навуковага выдання. Спіс ілюстрацый (рысункаў, мапаў, табліц) нетрадыцыйна размешчаны ў пачатку кнігі, перад уступам, пры спісе рысункаў няма ўказання нумароў старонак, на якіх яны знаходзяцца. Спіс скаротаў,

мапы і табліцы размешчаны таксама нетрадыцыйна ў пачатку кнігі, адразу пасля ўступу.

Крыніцы разглядаюцца ў другім раздзеле, а трэці раздзел — *„Уводзіны ў літоўскую эканамічную і палітычную гісторыю да 1315 г.”* (апошняга года гаспадарання Віценя) — названы ва ўступе *„агульнай характарыстыкай паганскай дзяржавы”* (с. 9). Наступныя раздзелы апавядаюць: пра экспансію Літвы (чацвёрты), *„Палітычны аспект паганскага культу”* (пяты), *„Літоўская мітраполія”* (шосты), *„Пагане, мір і папа (1322–1324 гг.)”* (восьмы), *„Бязлітасная realpolitik”*, *„1339–1345 гг.: канцы і пачаткі”* (дзявяты), і *„Чыннікі фармавання Вялікага Княства”* (дзясяты, апошні), які выконвае ролю заканчэння-падсумавання.

Дадаткі маюць назвы: *„Рускія крыніцы пра падзенне Кіева, 1322–1323 гг.”* (дакладней, фрагменты крыніц з XVI–XVII стст.) і *„Спіс праваслаўных іерархаў, 1283–1461 гг.”* (менавіта мітрапалітаў).

Ва ўступе аўтар тлумачыць ужыванне *„назвы Русь у дачыненні да населенага ўсходнімі славянамі краю”: „Гэта бяскрыўдны ўмоўны тэрмін, якім абазначаецца абсяг супольнай палітычнай, рэлігійнай і літаратурнай культуры да часоў уздыму велікарусаў (г.зн. маскавітаў) над братнімі русінамі Беларусі ды Украіны”* (с. 9). Насамрэч у трактоўцы С. Роўэла гэты тэрмін зусім не бяскрыўдны, бо прыкрывае практычна поўную адсутнасць у ягонай працы беларусаў і ўкраінцаў, якіх аўтар прадстаўляе як русінаў, што сталіся аб’ектамі экспансіі язычнікаў-летувісаў.

Сярод краін, адкуль паходзяць важнейшыя крыніцы, выкарыстаныя даследчыкам, ёсць Нідэрланды, Францыя, Расія, але няма Украіны і Беларусі (с. 58). Між тым галоўнай крыніцай па ранняй гісторыі ВКЛ з’яўляецца ўкраінскі Галіцка-Валынскі летапіс, а высока ацэненыя аўтарам уласныя летапісы ВКЛ створаны на старабеларускай мове.

У тэксце трапляецца даволі шмат фактычных памылак і недакладнасцей. Напрыклад, зямгалы не жылі па суседстве з Прусіяй (с. 41), а суседнічалі з Полаччынай. Ліда не была значным горадам у XIII ст. (с. 104), яе развіццё пачалося з вёскі пасля пабудовы замка ў XIV ст[5]. Гародня не знаходзілася ў 5 км ад Прусіі (с. 119). Недакладна, што Навагрудак *„асабліва хутка пачаў расці пасля 1316 г.”* Наадварот, пасля пагрому 1275 г. перыяд росквіту горада скончыўся, заняпала жыццё на галоўным пасадзе — вакольным горадзе[6].

[5] А. К. Краўцэвіч, *Гарады і замкі Беларускага Панямоння 14–18 стст.: планіроўка, культурны слой,* Мінск 1991, с. 99–101.

[6] Ф. Д. Гуревич, *Древний Новогрудок (посад — окольный город)*, Ленинград 1981, с. 157.

Моцна недакладнае сцвярджэнне, што *„ў Полацку ў XIV ст. было пабудавана гэтулькі манастыроў і цэркваў, колькі за тры ранейшыя стагоддзі”* (с. 222). Росквіт полацкага дойлідства прыпаў на XII ст., мураванае будаўніцтва ў горадзе спынілася ў XIII ст. і не вялося ў XIV ст. (як і па ўсёй Еўропе па прычыне вялікага дэмаграфічнага крызісу, выкліканага пандэміяй „Чорнай смерці”).

Гедымін не займаў Галіцка-Валынскую зямлю каля 1323 г. (с. 257), там да 1340 г. кіраваў уласны князь Юры-Баляслаў, пра што далей узгадвае сам аўтар (с. 269).

Даволі арыгінальна выглядае атаясамленне вялікакняскай улады ў ВКЛ у XIII ст. не з адной асобай і нават не з пяццю „старэйшымі” князямі, а з пяццю родамі: *„Роды, да якіх належалі гэтыя князі — Жывібунд, браты Даўят і Вілікайла і сыны Рынгаўда,— прадстаўлялі вялікакняскую ўладу”* (с. 84).

Насуперак меркаванню С. Роўэла (с. 42), каланісты ў Ордэнскай дзяржаве імкнуліся сяліцца як мага далей ад небяспечнай ліцвінскай мяжы, уздоўж якой заставаліся незаселеныя пусткі з-за пастаяннай ваеннай небяспекі.

Хан Залатой Арды даваў ярлык на кіраванне Вялікім княствам Уладзімірскім не абавязкова старэйшаму з Рурыкавічаў (с. 49), а сама Залатая Арда ў 40-я гады XIV ст. яшчэ не была мусульманскай краінай, іслам засвойвалі адно вярхі яе грамадства[7].

Невядома, што за *„некаторыя вобласці Польшчы”* былі далучаны да Літвы праз шлюбы (с. 130). Выклікае пытанні план-рэканструкцыя Вільні 1342 г., нібыта ўзяты з працы Ежы Ахманьскага (с. 105, спасылка на выданне 1982 г.). У пазнейшым пашыраным выданні *„Гісторыі Літвы”* такі план адсутнічае, ёсць план-рэканструкцыя горада на 1390 г.[8]

С. Роўэл сцвярджае: *„Паводле дакументаў Тэўтонскага ордэна, Міндоўг пабудаваў катэдру ў Вільні; апошнім часам былі адкапаныя, як мяркуюць, падмуркі гэтай бажніцы”* (с. 106). Спасылкі на дакументы не прыводзяцца, а адкрытыя археолагамі фрагменты падмуркаў не могуць быць дакладна датаваныя. Інтэрпрэтацыя іх як парэшткаў катэдры Міндаўга выклікае вялікія сумненні. Вядомы даследчык ВКЛ прафесар Анджэй Рахуба лічыць, што сцвярджэнне найноўшай летувіскай гістарыяграфіі пра каранацыю Міндаўга ў віленскай катэдры грунтуецца *„на мала пераканаўчых доказах”* і папулярызуецца па па-

7 Г. А. Федоров-Давыдов, *Общественный строй Золотой Орды*, Москва 1973, с. 107, 103.

8 J. Ochmański, *Historia Litwy*, 2 wyd., Wrocław- Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1990, с. 62.

літычных прычынах[9]. Заявіўшы пра будову ў Вільні каталіцкага храма Міндаўгам (с. 68), далей аўтар піша аб *„магчымым заснаванні Гедымінам першага храма ў Вільні”* (с. 75).

Гедымін не аддаваў сваім сынам Яўнуту і Кейстуту Жамойць (с. 330), гэтая зямля ўвогуле не ўпамінаецца ў ягоным тастаменце[10], бо яшчэ не належала да ВКЛ.

У працы неаднойчы сустракаюцца спрэчныя і ўзаемавыключальныя выказванні. Напрыклад, сцвярджэнне пра імкненне вялікіх князёў парадніцца з арыстакратамі важных памежных зон (с. 95) супярэчыць выснове, што вялікія князі як маглі перашкаджалі арыстакратам праз шлюбы ўключацца ў кіроўную дынастыю (с. 96).

Гедымін наўрад ці *„…ўхваляў саперніцтва, што расколвала яго сыноў на два галоўныя лагеры”* (с. 101).

Ліцвінскіх князёўнаў, якія выйшлі замуж за хрысціян, аўтар у адным месцы называе *„пагрозлівай пятай калонай у Польшчы і на Русі”* (с. 153), а ў другім — сцвярджае, што Гедымінаўны за мяжой *„горача прымалі новую рэлігію і пазней былі слынныя сваёй пабожнасцю і апекаваннем царквы”* (с. 348).

Выразная нязгоднасць можа крыцца ў двух суседніх сказах: *„Калі прыблізна ў 1250 г. літоўскія ваяры першы раз занялі Полацк і Наваградак, мясцовым жыхарам вельмі рупіла, якую веру вызнаюць заваёўнікі. Яны ўжо ведалі літоўцаў, бо абодва народы зналіся з пачатку 11 ст.”* (с. 156). Цяжка ўявіць, каб беларусы на працягу двух з паловай стагоддзяў кантактаў з летувісамі нічога не даведаліся пра іх рэлігію.

Вось яшчэ лагічная нязгоднасць: аўтар сцвярджае слабасць пазіцый абедзвюх галін Тэўтонскага ордэна — лівонскай і прускай — у 1322 г. (с. 233), далей апавядае пра атакі крыжакоў на ВКЛ, а Гедымін у тым жа годзе спадзяецца *„прапановамі міру нейтралізаваць магутнасць крыжакоў, якую ён не змог адолець ніякімі іншымі высілкамі”* (с. 238).

Часам такія супярэчнасці выглядаюць як аксюмаран: *„Імкнучыся захаваць адзінства ў Вялікім Княстве, ён* (Гедымін. — А. К.) *падзяліў дзяржаву паміж сямю сваімі сынамі”* (с. 329).

Некаторыя аўтарскія высновы не пацвярджаюцца доказамі ці аргументамі, напрыклад пра Вільню як месца спачынку князёў прынамсі з XIII ст. (с. 170); пра пабудову язычнікамі гарадоў пры шляхах, каб бараніць купцоў (с. 344, ніводнага прыкладу такой пабудовы не прыводзіцца).

9 A. Rachuba, J. Kiaupienė, Z. Kiaupa, *Historia Litwy. Dwugłos polsko-litewski*, Warszawa 2009. s. 14.
10 *Полное собрание русских летописей*, Москва 1980, т. 35, с. 132–133.

Не выпадае казаць пра *„працэс урбанізацыі ў Літве Гедымінавічаў”* (с. 117), бо, па-першае, гэты тэрмін медыявісты ўжываюць амаль выключна адносна густанаселеных сярэднявечных Нідэрландаў і Паўночнай Італіі; па-другое, у этнічных летувіскіх землях гарады закладваліся ў выніку ўсходнеславянскай (беларускай) каланізацыі, гэтаксама як латышскія і эстонскія — праз каланізацыю немцаў і датчан.

С. Роўэл з'яўляецца прыхільнікам версіі пра пераважна збройнае далучэнне да Летувы беларускіх і ўкраінскіх земляў (называе іх заходнерускімі і Паўднёва-Заходняй Руссю): *„новыя землі далучаліся да Літвы часцей праз вайну, чым праз шлюбны ложак”* (с. 125). *„Тэорыя, нібыта Літва пашыралася з добрай волі рускіх князёў, гэта руская хітрыкі, такія ж старыя, як Іван Грозны”* (с. 130).

Між тым аўтар не прывёў ніводнага прыкладу захопу ці хоць бы нападу летувісаў на які-небудзь беларускі горад. Пра такія выпадкі крыніцы маўчаць, таму адносна буйнейшага і важнейшага ў краіне горада Полацка даследчык канстатуе: *„абставіны літоўскіх уварванняў застаюцца няяснымі”* (с. 51). Наадварот, крыніцы неаднакроць інфармуюць пра мірны прыход (праз запрашэнне) літоўскіх князёў ва ўсходнеславянскія гарады, як у выпадку шлюбаў Альгерда і Любарта з віцебскай і валынскай княжнамі адпаведна[11]. Але для С. Роўэла гэтыя шлюбы — анексія: *„Спадчына Альгерда (Віцебск) і Любарта (Уладзімір) была набытая ў змаганні, і гэтыя князі забяспечылі сабе лаяльнасць праз шлюб”* (с. 119).

Праз усю працу прасочваецца аўтарскі „даследчы метад”, які палягае на тым, каб усе важныя, але цьмяныя, дрэнна асветленыя крыніцамі падзеі і здарэнні запісваць на карысць летувісаў. Напрыклад, няма прамых доказаў, што Гедымін заняў Кіеўскую зямлю, па ўскосных можна меркаваць толькі аб тым, што ён меў там уплывы. Так лічыць большасць гісторыкаў, аднак аўтар прызнае за гістарычны факт пазнейшую летапісную легенду пра заняцце Кіева Гедымінам. Няма дакладных звестак пра абставіны гібелі двух апошніх галіцка-валынскіх князёў — у Роўэла яны сталі ахвярамі летувіскай экспансіі (с. 38), хоць ёсць ускоснае сведчанне пра смерць ад татараў.

Неаднаразова дзеля прызнання дакладнасці той або іншай інфармацыі крыніцы аўтар прыводзіць даволі нетрадыцыйныя аргументы, кшталту *„Нельга назваць невераагодным меркаванне, што…”* (с. 88). Для доказу заняцця Кіева і Валыні Гедымінам, а не Альгердам, як лічаць спецыялісты, аўтар прыцягвае позня крыніцы з XVI–XVII стст. і зноў пускае ў ход

[11] А. Краўцэвіч, *Гісторыя Вялікага Княства Літоўскага (1248–1377 г.),* Гародня-Уроцлаў 2015, с. 97.

сваю адметную аргументацыю: „*Калі падысці да паведамлення Л2* (адна з рэдакцый хронікі ВКЛ. — А. К.) *без сумневу ў яго аўтэнтычнасці і ў верагоднасці апісаных там падзей, то яно выглядае праўдзівым*” (с. 143). Для гісторыкаў, якія з універсітэцкай лавы прывучаны крытычна ставіцца да любой крыніцы, такі „метад” крыніцазнаўства выглядае дзіўнавата.

Пра гісторыкаў С. Роўэл часам выказваецца іранічна і не заўсёды карэктна, ужываючы такія выразы, як: „*гісторыкі горача кідаюцца на шыю Пятру Дусбургу і аўтарам літоўскіх хронік XV і XVI ст.*” (с. 71); „*Навукоўцы часта забываюць відавочны факт, што дакументы пішуцца не для іх патрэб*” (с. 69). Гісторыкі памыляюцца наконт мірнага характару летувіскай экспансіі з-за недахопу інфармацыі, таму ў іх „*ціхія плачы ператварыліся ў воклічы радасці*” (с. 153) і г.д.

Нажаль, у тэксце кнігі прасочваецца яшчэ адзін сумніўны метад, уласцівы некаторым летувіскім працам па ранняй гісторыі ВКЛ. Яго сутнасць у тым, што спачатку выказваецца нейкая гіпотэза ці інтэрпрэтацыя як адна з верагодных версій, а пазней яна падаецца ўжо як гістарычны факт, на якім будуюцца новыя версіі (напрыклад, с. 138–140). Гэта датычыць меркаванняў пра верагоднасць пабудовы бажніцы ў Вільні Міндаўгам, пераўтварэння яе ў паганскае свяцілішча Гедымінам, заняцця Валыні гэтым вялікім князем і інш.

З тэксту працы і бібліяграфіі вынікае добрая знаёмасць аўтара з увогуле нешматлікай заходнееўрапейскай гістарыяграфіяй ВКЛ і значна горшая — з польскай і ўсходнеславянскай. Магчыма, па гэтай прычыне ацэнкі С. Роўэлам палітычнай сітуацыі ў рэгіёне адрозніваюцца ад агульнапрынятых. Напрыклад, спрэчным з’яўляецца сцвярджэнне, што Літва пасля 1327 г. станавілася асноўным сапернікам Масквы ў дамінаванні на Русі замест Цверы (с. 152). Насамрэч, Масква і Цвер змагаліся за дамінаванне толькі ў Паўночна-Усходняй Русі — будучай Расіі, а ВКЛ пашырала свае ўплывы яшчэ і на Украіну. С. Роўэл нідзе на згадвае пра ўласна Літву (Lithuania Propria) — пачатковае ядро і цэнтральную вобласць ВКЛ, якая складалася ў большасці з беларускіх земляў[12]. Гэты гістарычны факт, а менавіта ўзнікненне ВКЛ у пераважна ўсходнеславянскім/беларускім рэгіёне, ставіць пад сумнеў першапачатковую тэзу працы пра выключна летувіскі характар дзяржавы.

Меркаванне пра моц Польшчы пры Лакетку (с. 270) падаецца залішне аптымістычным, бо пры гэтым манарху Ордэнская дзяржава ў 1308–

[12] J. Ochmański, *Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI wieku*, Poznań 1981, s. 73; В. Насевіч, М. Спірыдонаў, *„Русь” у складзе Вялікага княства Літоўскага ў XVI ст.*, „З глыбі вякоў: Наш край”, Мінск 1996, вып. 1, с. 4–27.

1309 гг. забрала Гданьскае Памор'е, а толькі-толькі адноўленае Польскае каралеўства мела ў сваім складзе адно Малапольшчу і Вялікапольшчу. Наадварот, выяўляецца недаацэнка гістарычнага значэння заняцця Галіччыны наступнікам Лакеткі Казімірам III, маўляў, той арганізаваў паход у 1340 г. каб *„абараніць палякаў-эмігрантаў ад разборак у Львове"* (с. 315).

С. Роўэл не ведае пра стратэгічнае значэнне паўночнай часткі Смаленшчыны з гарадамі Асечан і Расна (с. 298), адкуль пачынаюцца ўсе галоўныя рэкі Усходняй Еўропы (Днепр, Волга, Заходняя Дзвіна, Ловаць) і якую, па меркаванні дасведчанага спецыяліста, ВКЛ заняло яшчэ на рубяжы XIII і XIV ст[13]. (вось, здавалася б, доказ імперскасці Літвы).

Па меры знаёмства з працай становіцца ўсё больш відавочным, як прынятыя ад пачатку тэарэтычныя выкладкі С. Роўэла натыкаюцца на „супраціў матэрыялу", менавіта канфрантуюць з ягоным уласным выкладам гістарычных фактаў. Гэта датычыцца практычна ўсіх галоўных аўтарскіх пастулатаў, якія адносяцца да: заваёвы летувісамі беларускіх земляў (па С. Роўэлу заходнерускіх), летувіскага характару ВКЛ, сталічнасці Вільні ад пачатку дзяржавы і іншых тэзаў, што складаюць важную частку дзяржаўнай ідэалогіі сучаснай Рэспублікі Летува.

Асабліва цікава, часам забаўна, назіраць, як аўтар уласным тэкстам абвяргае галоўную ідэю, вынесеную ў назву кнігі,— найменне *„паганская імперыя"* ў адносінах да сярэднявечнай Летувы. Насуперак сцвярджэнню паганскасці ВКЛ у загалоўку кнігі, праз увесь яе тэкст праходзяць доказы адваротнага, а менавіта маргінальнасці паганства ў гэтай дзяржаве. Вялікія князі літоўскія ніяк не дбаюць пра ўмацаванне паганскай рэлігіі ў нібыта „паганскай імперыі", Віцень і Гедымін не пашыраюць паганства, а моцна ангажуюцца ў справы хрысціянства: дэкларуюць прыняцце каталіцтва, клапоцяцца пра праваслаўную царкву, ствараюць і падтрымліваюць Літоўскую праваслаўную мітраполію. На пячатцы Гедыміна вялікі князь *„сядзіць і трымае ў руцэ дыядэму, хрысціянскі сімвал каралеўскай улады"* (с. 68). Надпіс на ёй інфармуе, што Гедымін — кароль ліцвінаў і русінаў (с. 98).

С. Роўэл адвяргае нават існаванне ўпарадкаванага агульнадзяржаўнага паганскага культу і сцвярджае яго рэгіянальную разнастайнасць (с. 70–72). Праўда, у іншым месцы працы ён прыпісвае вялікаму князю Гедыміну функцыю вярхоўнага паганскага жраца (с. 94, 177). Гэта надзвычай рэдкая ў гістарыяграфіі спроба прадставіць ВКЛ тэакратычнай дзяржавай.

13 В. Л. Янин, *Новгород и Литва. Пограничные ситуации 13–15 веков*, Москва 1998, с. 52–53; А. Краўцэвіч, *Гісторыя Вялікага Княства Літоўскага*, с. 80–81.

Гедымін не будуе паганскія святыні ў далучаных землях, а ўзводзіць хрысціянскія ў Літве (с. 173). Сцвярджэнне, што ў Вільні бажніцу, пастаўленую Міндаўгам, Гедымін прыстасаваў пад паганскае свяцілішча (с. 171), ніяк не пацвярджаецца ні ў першай частцы (пабудова Міндаўгам), ні ў другой.

С. Роўэл не прыводзіць ніводнага прыкладу, каб у шлюбах язычніцкіх княжычаў і княжон з хрысціянамі нехта прымаў паганства, усе пераходзяць у хрысціянства. Усюды, дзе сутыкаюцца хрысціянства з язычніцтвам, апошняе саступае першаму — такая агульная тэндэнцыя назіраецца праз стагоддзі. Вялікі князь аднаўляў літоўскую праваслаўную мітраполію і адначасова выказваў гатоўнасць дапамагчы каталіцтву пашырацца на тэрыторыі Вялікага Княства (с. 337). Асабліва красамоўна і канфрантацыйна з загалоўкам гучыць наступная фраза з тэксту кнігі: *„У перыяд панавання Гедыміна канчаткова замацаваўся шматэтнічны і шматрэлігійны характар Вялікага Княства Літоўскага”* (с. 338).

На маю думку, С. Роўэлу не ўдалося аргументаваць тэзу, што ідэя Уладзіміра Антановіча пра няздольнасць Летувы ў пачатку XIV ст. стварыць імперыю *„на працягу апошніх васьмі дзесяцігоддзяў была абвергнутая навукоўцамі”* (с. 148). Не ўдалося таксама даказаць імперскасць ВКЛ пры Віцені і Гедыміне. Паводле С. Роўэла, Гедымін балансаваў паміж Усходам і Захадам (с. 271), звычайна намагаўся пазбегнуць вырашальнай бітвы (с. 290); ён, прыціснуты вайной і эканамічнай дэпрэсіяй (с. 306), імкнецца дасягнуць міру з Ордэнскай дзяржавай і г.д. Дамова Гедыміна з Лівоніяй у 1338 г. вымагала *„згоды Полацкага епіскапа, князя і горада Полацка”* (с. 222) і г.д. Праявы імперскай палітыкі нідзе не заўважныя.

Калі шукаць паганскую імперыю ва Усходняй Еўропе ў першыя дзесяцігоддзі XIV ст., то такой была Залатая Арда, якая істотна ўплывала на суседнія краіны, кіравала непасрэдна ці праз мясцовых князёў украінскімі і расейскімі землямі, умешвалася ў справы іншых краін — Малдовы, Польшчы, Венгрыі, таго ж ВКЛ (хан у расійскіх летапісах тытулуецца імператарам — кесарам). Ад сярэдзіны XIV ст. набывае імперскі характар палітыка Асманскай Турцыі, якая ўварвалася на еўрапейскі кантынент і распаўсюджвала іслам.

ВКЛ пад кіраваннем Гедыміна вырасла ў моцнага гульца на рэгіянальнай палітычнай арэне, але не імперскіх памераў. Пра пэўную імперскасць Літвы можна казаць толькі ад часоў дуумвірату Альгерда-Кейстута, а менавіта пасля бітвы на Сініх Водах у 1362 г. — першай перамогі над татарамі на іх тэрыторыі.

Увогуле, ацэньваць кнігу С. Роўэла як навуковую працу даволі складана. Па яе прачытанні ствараецца ўражанне, што пры наяўнасці навуковага апарату (спасылак, указальніка, бібліяграфіі і інш.) яна не з’яўляецца цалкам навуковай. Больш выглядае на твор патрыятычнай летувіскай публіцыстыкі, калі не прапаганды, апублікаваны пад шыльдай аднаго са старэйшых універсітэтаў Еўропы.

Праца С. Роўэла аб’ектыўна антыбеларуская, таму выклікае здзіўленне ўдзел у гэтай справе рэдакцыі часопіса „*ARCHE-Пачатак*”.

Магчыма, як адпаведную характарыстыку рэцэнзаванай кнігі можна прыняць адну цытату з яе: „*Гісторыкі асабліва любяць уціскаць жыццё ў нейкія рамкі, каб стварыць магчымасць для імпазантных тэорый*” (с. 163).